

249 174

Р. LXXXVIII.

Р. 1909, кн. II.

Рік XVIII.

ЗАПИСКИ

НАУКОВОГО ТОВАРИСТВА ІМЕНИ ШЕВЧЕНКА

НАУКОВА ЧАСОПИСЬ,

ПРИСВЯЧЕНА ПЕРЕДОВСІМ УКРАЇНСЬКІЙ ІСТОРІЇ, ФІЛЬЛОЛІОЛІЙ І ЕТНОГРАФІЇ,

виходить у Львові що два місяці під редакцією

МИХАЙЛА ГРУШЕВСЬКОГО.

MITTEILUNGEN

DER ŠEVČENKO-GESELLSCHAFT DER WISSENSCHAFTEN IN LEMBERG.

WISSENSCHAFTLICHE ZEITSCHRIFT, GEWIDMET VORZUGSWEISE
DER UKRAINISCHEN GESCHICHTE, PHILOLOGIE UND ETHNOGRAPHIE

REDIGIERT VON

MICHAEL HRUŠEVSKYJ.

B. LXXXVIII.

1909, II B.

XVIII Jahrgang.

Накладом Наукового Товариства імени Шевченка

З друкарні Наукового Товариства імени Шевченка
під надзором К. Водяного.

—♦— Загальноє В/ІV с. с. —♦—

Т. LXXXVIII.

Р. 1909, кн. II.

Рік XVIII.

ЗАПИСКИ
НАУКОВОГО ТОВАРИСТВА ІМЕНИ ШЕВЧЕНКА

НАУКОВА ЧАСОПИСЬ,

ПРИСВЯЧЕНА ПЕРЕДОВСІМ УКРАЇНСЬКІЙ ІСТОРІЇ, ФІЛЬМОЛІОГІ Й ЕТНОГРАФІЇ,

виходить у Львові що два місяці під редакцією

МИХАЙЛА ГРУШЕВСЬКОГО.

249174

MITTEILUNGEN

DER ŠEVČENKO-GESELLSCHAFT DER WISSENSCHAFTEN IN LEMBERG.

WISSENSCHAFTLICHE ZEITSCHRIFT, GEWIDMET VORZUGSWEISE

DER UKRAINISCHEN GESCHICHTE, PHILOLOGIE UND ETHNOGRAPHIE

REDIGIERT VON

MICHAEL HRUŠEVSKYJ.

B. LXXXVIII.

1909, II B.

XVIII Jahrgang.

Накладом Наукового Товариства імени Шевченка

З друкарні Наукового Товариства імени Шевченка
під надзором К. Беднарського.

Заказано 28/IV с. с.

НБ ІНУС

249174

Зміст LXXXVIII тому.

1. Зміст тому с. 3—4
2. Студії з історії церковної унії, написав Богдан Бу-
чинський: П. Митр. Григорій с. 5—22
3. Виговщина і Гадяцький трактат, написав Василь
Герасимчук: III. Бунт Пушкара (далі буде) . . . с. 23—50
4. Українські драматичні вистави в Галичині в першій
половині XIX столітя (Замітки й матеріяли), подав
Михайло Возняк (докінченне) с. 51—93
5. Причинки до історії 1848 р., подав Іван Франко . с. 94—117
6. Причинки до історії руського духовенства в Галичині
від 1820 до 1853 р., подав Михайло Зубриць-
кий с. 118—150
7. Miscellanea: а) Угро-руський співаник Івана Гряди-
левича, под. В. Гнатюк; б) Панщинні повинности
у Верховині, под. Т. Ревакович; в) До історії
видання Номисової збірки: »Українські приказки,
прислів'я і таке инше«, Спб., 1864, под. М. Возняк с. 151—180
8. Наукова хроніка: Нові видання по бібліографії укра-
їнсько-білоруських стародруків, под. Іван Кре-
вецький с. 181—197
9. Бібліографія (рецензії та справоздання, зміст на с. 242) с. 198—243
10. Оголошення с. 244

Inhalt des LXXXVIII Bandes.

1. Inhalt des Bandes S. 3—4
2. Studien zur Geschichte der kirchlichen Union. II. Metro-
polit Gregor, von Bohdan Bučynskýj S. 5—22

БІБЛІОТЕКА
Івано-Франківського
педагогічного Інституту
Інв. 249174

3. Vyhovskýj und die Union von Hadjač, eine Studie von Basilius Herasymčuk. III. Puškars Auf-stand (Fortsetzung folgt) S. 23—50
4. Ukrainische Schauspiele in Galizien in der ersten Hälfte des XIX Jhrh., von Michael Voznjak (Schluss) S. 51—93
5. Beiträge zur Geschichte des J. 1848, mitgeteilt von Ivan Franko S. 94—117
6. Beiträge zur Geschichte der ruthenischen Geistlichkeit in Galizien vom J. 1822 bis 1853, mitgeteilt von Michael Zubryčkyj S. 118—150
7. Miscellanea, von V. Hnatjuk, T. Revakovyč, M. Voznjak S. 151—180
8. Wissenschaftliche Chronik: Neue Publikationen auf dem Gebiete der ukrainischen und weissrussischen Bibliographie, von Ivan Krevečkyj S. 181—197
9. Bibliographie (Register siehe S. 242) S. 198—243
10. Annoncen S. 244

Студії з історії церковної унії.

НАПИСАВ БОГДАН БУЧИНСЬКИЙ.

II. Митр. Григорій.

Ісидор остав ся вірним собі і в останнім періоді свого життя: і в папського пенсіоніста тліло те саме горде пересвідчене про церковну й культурну залежність Руси від Візантії, що являлось в колишнім єромонаху та митрополиті всеї Руси. Занятий подіями царгородськими за Івана й Константина Палеологів не вespів вибратись на Русь і консеквенції із занедбаної справи унії на Білій Русі й Україні дали йому почути себе ще в 1447, рішучо в 1451 р. Але іще й тоді ми бачили, як Одесьніцький зовсім серіозно числив ся з плянами Ісидора відзискати признаня своєї юрисдикції в в. кн. Литовським. В 1452 р. він унеможливилює пробу московського правительства здобути для Іони санкцію в Царгороді. Вернувши 1453 до Італії він дожив важкого захитаня в папській політиці круціяти, але й дожив блискучого відновленя політичних консеквенцій фльорентийської унії папою Калікстом III.

Він дожив оголошеня нової круціяти на Турків (15 мая 1455), вислання легатів папських до Угорщини, Німеччини, Польщі, діждав ся нового курсу в царгородській політиці з 1456 р. і урядового відновленя унії при нагоді проклямації в червни 1456 року рішеня собору фльорентийського, відівду папської фльоти на Схід і боїв під Білгородом, повстаня Скандербета в горах Альбанських і широчезної дипломатичної акції при кінци року¹⁾.

¹⁾ 1456 р. удав ся Ісидор, щоб пособити венецьким Грекам до Венеції.

А коли в маю—червні 1457 папська політика охопила Боснію, а в серпні 1457 почала фльота папська боротись з Турками під Мітіленою, в серпні 1457 вчинив він крок, котрий вже й давніше міг в него повстати: зрік ся митрополії київської і всієї Русі до рук папи ¹⁾).

Сей голосний факт дасть ся коментувати двома рядами подій: ситуацією на терені війни і ситуацією на Русі. Так само факт, досі нечуваний в руській церковній історії, як і його безпосередня консеквенція: вислане на Русь нового митрополита, ставали самі собою й своїми консеквенціями важними атутами в широких планах і розмахах папської політики. З другого боку вчинок Ісидора може бути в звязі з тим, що хоч Іона таки не мав царгородської санкції і що на тій точці була проти нему опозиція, то однак Іона встиг обсадити катедри своїми людьми і з часом Русь була-б зовсім страчена для грецьких впливів; а для грецького емігранта, що думав про відвойоване Царгорода від Турків, втрата грецьких церковних впливів на Русь мала зовсім реальну вартість.

Якби не були мотиви Ісидора і курія і царгородська еміграція одобрили його вповні й пішли йому на зустріч. Папа дав йому на зреченє митрополії підставу правну в апостольській диспензі, а царгородський патріарх і його товариші вибрали в падолисті 1457 і висвятили в грудні—січні 1457—1458 Григорія ігумена св. Дмитра в Царгороді, по всякій правдоподібности по думці Ісидора.

Потім курія повела справу. Папа розділив київську митрополію, іменував галицького владика і звернув ся до короля Казимира. Ті факти — переведені в діло курією, значить — треба толкувати їх в першій лінії її політикою, в другій — ситуацією на Русі.

Ісидор був сам оден із кардиналів; відданє перших двох квестій на рішенє в першій лінії св. колетії було в значній мірі його справою. Але справа діставала підпори в політиці Риму звисній із своєї консеквенції й сталости.

Ставляючи всі три факти в розпорядимости папи, eo ipso він робив три важні прецеденти, три підвалини, з котрих справу унії не так легко було латинським чи православним противникам викоринити. Але віддаючи дальшу справу в руки курії, Ісидор не тратив із очий ситуації в білоруських й українських

¹⁾ Ісидор брав діяльну участь в акції римського престолоа.

землях. Поставленє галицького владика, зворот до Казимира, се консеквенції іменованя уніята митрополита галицького в 1450 році, консеквенції значного уділу політики короля в обсажденю митрополії, можливо і ціль — дати митрополитови уніятости відразу трох єпископів галицького, холмського, перемиського. Для папського престолоа було немаловажним питанєм в виду його політичної акції антитурецької і його становища супроти польського правительства в справі бенефіцій мати вплив на обсаженє київського митрополита і його єпископів.

Далі папському престолови при нагоді скарг Ісидора на стан галицького єпископства звисний був значний вплив короля на справу церковні, та невідданє Іоною санкції в Царгорода.

Ісидорові обчисленя не хибали: зелізна консеквенція Риму найгарнійше обявилась при нагоді зміни на папським престолі перед офіціальним візванєм кор. Казимира. В серпні умер п. Калікст, а в вересні звернув ся з тим до короля Пій II. Король дав згоду. В грудні звернув ся до короля Ісидор патр. Григорій і сам Григорій митрополит.

Король дав свою згоду і в січні Григорій рушив на Русь, вразу коронну, котру без всякої опозиції приняв весною 1459¹⁾. Між тим у вел. кн. Литовським відносини між Іоною і владиками знов уложились. Мабуть Іона зробив деякі уступки. В серпні 1457 він при нагоді обсаженя полоцької єпархії поспішив в дуже прихильними заявами про участь суспільности в обсаді єрархічних степенів. Але правдоподібно при нагоді поставленя полоцького єпископа на Москві, в зносинах, котрі при тій нагоді мусів мати Іона з православними вел. кн. Литовського, до него долетіли перші звістки про нову ситуацію. Однак його інформатори, правдоподібно з місцевих людей, самі докладно не знали що є: вони тільки звернули увагу Іони на те, що ситуація стає для його юрисдикції якось неясною, що треба конче заапелювати до православної суспільности вел. князівства, скоро вийти з виднійшими людьми з поміж неї і сферами в контакт.

¹⁾ Признанє Григорія в галицьких єпархіях за першим його приходом виводжу з того, що не маємо найменших слідів акції против відданя йому галицьких єпархій з боку Іони. Правда, вони не підлягали йому, але істнованє митрополита в Галичині, призваного вірними й правительством, ставало зовсім реальною погрозою для юрисдикції Іони. І коли-б був бодай слід опозиції проти Григорія в галицьких єпархіях, Іона, чи його прихильники у вел. кн. Лит. старали би ся її використати.

Іона звернувся з обіжником до гуртка визначних людей з поміж панів-шляхти, що пособляли при його винесенню на престол 1451 р., а крім того вислав двох послів з деякими інструкціями до єпископату, до цілої суспільності, як і до ріжних верств з поміж неї і визначніших осіб.

Думка оперти ся в справі обсадження митрополії на суспільності у всякім разі рішучо не могла походити від Іони, або його окружена, що ту суспільність все нехтували; по всякій імовірності вона вийшла з сьвітських сфер руської суспільності в вел. кн. Литовським. Не вийшла з поміж обсадженого своїми людьми Іоною єпископату; можливо що якісь спори за санкцію царгородську були тому причиною¹⁾.

Посли Іони вібрали у вел. кн. потрібні інформації. Між православними вел. кн. вже ходили звістки про особу будучого київського митрополита, про участь Ісидора в його поставленню, про рішучий крок папи і про візване папою кор. Казимира в вересні 1458, щоб він „сьвітським раменем“ попірав Григорія. Посли на разі не могли прислати Іоні нічого конкретного про сьвіцьку суспільність українських і білоруських земель; виринала хіба думка, що потрібний приїзд самого Іони і про те, що він повинен знестись з суспільністю вел. князівства²⁾.

Іона, послухав в часті своїх сторонників, звернувся до руської суспільності вел. кн. Лит. з візванем до пасивного опору; на свій жаль він не міг похвалити їх, о скільки можна сконстатувати, вповні вижидające становище. Одначе він велів вчинити й другий крок: довідавши ся, що король у вел. князівстві, московське правительство вислало до нього послів. Ту моральну депресію, в котру попав Іона в грудні 1458 р., вказують найлучше ті натяки на тяжкі кари, які в нього викликала звістка про брєве папи, та той наглий переверот в його стано-

¹⁾ Думаю, що при нагоді побуту короля у вел. князівстві до весни 1458 р. пани-рада легко могли довідатись про листи патріярха Григорія і папи в кінця 1457 і початку 1458; по крайній мірі досить правдоподібно, що ще перед смертю Калікста III довідались вони, а від них Іона про те.

²⁾ Отсі дані до нарису церковної ситуації в вел. князівстві при кінці 1458 року виняті мною з переповіданя Іоною в його обох листах своїх інформацій про ситуацію. З усіх них вважаю найважнішою мовчанку Іони про опозицію православних вел. кн. супроти Григорія; коли-б вона була в реляціях його послів і сторонників, він би її не затаїв. А його сторонники й послі не вкривали-б перед ним корисного для него факту, коли-б він дійсно мав місце.

вищи супроти київської традиції, що виявляєть ся в становищу московського посольства в сій справі.

Тим часом король Казимир явив ся у вел. кн. Литовським і літом 1459 приїхали на Москву послі з вел. князівства, оба православні, один з Білої Руси, другий з Київщини. Вони приїхали до вел. кн. Московського з пляном: аби правительство признало Григорія митрополитом всеї Руси. Про сферу, в котрій повстала ся думка, і її правдоподібні мотиви стають можливими гакі здогади:

Основним мотивом сього пляну могла бути охота мати й далі супокій від Москви (так по крайній мірі оцінював його митрополит Іона), а рівночасно признати правительству вел. князівства ті самі впливи на обсажене престола митрополії.

Чи було воно за згодою Григорія? Він тим переступив чейже рішене св. Колетії. Так, се правда, але знов зискував для папських плянів Москву і Схід. Далі в рр. 1462, 1468, 1471 він стараєть ся відібрати Москві деякі з їх єпархій, аби стати в повнім значіню того слова митрополитом всеї Руси; таке становище, коли прийняти його згоду на становище вел. княжого правительства в р. 1459, стає таки просто консеквенцією першого.

Таке розуміне справи тим більше правдоподібно, що аж до повороту посольства з Москви ми не маємо ніяких слідів про признане Григорія митрополитом в. княжим правительством, єрархією й суспільністю; для становища Григорія було безпечнійше в виду того виступити претендентом до цілої митрополії, чим помиритись з вижидającym становищем міродайних сфер і зістати ся на становищу поділу митрополії.

Загальний образ церковної ситуації літом 1459, котрий можемо собі виробити на основі відгуків з заяв посольства литовського на Москві, представляв ся так: суспільність православна і єрархи заняли вижидające становище і віддали акцію в руки правительства московського, яке 1451 могло впливати на обсажене київської митрополії¹⁾.

Рівночасно не можна не завважити гармонії між отсею думкою і декларацією Олелька, переказаною весною 1460 в листі митрополита Іони²⁾. Вкінці воно йшло під формальний лад

¹⁾ Значить ся: се мотиви заграничної політики вел. князівства, мотиви що 1451 спонукали кор. Казимира признати Іону.

²⁾ Значить, можемо прийняти деяку участь династичну політику Олельковичів; вона мусіла відіграти не маловажну роль супроти того, що в недозві Семен О. виступав претендентом до трону вел. князівства.

папі, а фактично руській єрархії, та домаганням руської суспільности що до *modus vivendi* з патріархатом: Григорій Мамма був всеж таки правним патріархом. Натурально таке поставлене квестії робило з унії щось тільки формальне, щось що було лиш причіпкою признання юрисдикційних прав Григорія, але-ж се в значній мірі було вже і в папських грамотах.

Що єрархам, хоч і ставленим від Іони, всеж таки з єрархічної точки був ближший чоловік, що мав дійсну санкцію від патріарха; що з культурного боку звязь з Візантією, хоч підярешною під Турком, хоч еміграційною в Італії була ближшою, чим з Московщиною, і була більше симпатичною — се легко зрозуміти. Що вони рівночасно годились на те, щоби не зривати з Московщиною, сему причина не лиш в тім, що їх поставлено на Москві, але і в охоті супроти переваги католицького елемента у вел. князівстві мати якусь точку, щоб на ній опертись¹⁾.

І се основна риса для характеристики руської суспільности вел. князівства від 1440 р. Проводирі її князі удільні поводи уступали зі сцени. Автономія земель і їх політична спадкоємниця, тільки витворювалась на руїнах князівств. Суспільна ферментація не була скінченою і не було різких перегоронок між станами, та заразом виявилось, що станових організацій не було. Проводирі обсервували ситуацію у вел. князівстві: Одельковичеві усміхався великокняжий стіл.

Але плян помирена розбився: послів відправлено з нічим, Григорія собор московських владиків викляв, а Іона візвав в серпні 1459 владиків до пасивного опору Григорієви.

Одначе відповідь, котру Іона дістав на свій рішучий крок, була дуже двозначна: Іона дістав письменні заяви від єпископів, котрі були того рода, що він їх зовсім безпечно післав в Новгород, дістав копії з листів, котрі розсилав Григорій і — тільки всього.

Єпископи одначе стали зовсім серіозно думати про улажене відносин: собор московський в грудні 1459, припускаючи можливість компроміса між ними а Григорієм, дав до пізнання литовським єрархам, що в таким разі вони тратять свої степені церковні й попадають в схизму. Заразом собор в справі царгородської санкції заявив, стаючи на остентаційно-москов-

¹⁾ Гіпотеза, о стільки правдоподібна, о скільки в вискаві королівського листа в січня 1459 криється факт, а не пуста фраза і о скільки сей факт не відносить ся до молдавських плянів короля Казимира.

ським становищу й зірваню з київською традицією: тепер церква царгородська похитнулася, покинула православє, погани панують над нею!

Отже на московським боці настало загострене: Москва без обиняків заквестіонувала правовірність Греків, і тим самим відривала від себе всіх тих, що дорожили звязями з Візантією. Рівночасно папа в вересні 1459 кріпко натиснув на короля листом і інструкцією спеціального агента. Король зволікав, бо був в Короні; в величавій мові польського посла в падолисті 1459 нема ані одного хочби й блідого натаку на справу київської церкви. Аж в січні 1460 відповів король папі: їде на Русь і Волощину в справах, що доторкають ся віри й держави і по короткім побуті в Галичині виступив в цвітні 1460 на соїмі в Берестю. Соїм випав, о скільки судити з лаконічного вислову Длугоша, по думці короля; запал воєнний Литви проти Польщі успокоїв ся і мабуть тоді-ж остаточно Григорій вістав правительством офіційально признаний митрополитом¹⁾.

В тім самім напрямі пішла й суспільність і єрархія; та остання що правда повагом. До Іони прийшли звістки, що декотрі з поміж єпископів признають Григорія, але в тій хвилі, коли він писав візване до дальшого опору пасивного і до непризнаваня тих, що признали Григорія, він ще не мав звістки про його офіційальне зложене з престолу. Одначе звістки про те і про відлучене загалу князів прийшла на Москву в вересні 1460. Повертали послі з вел. князівства: їх дальший побут ставав неможливий, від коли офіційально признано Григорія. Вони привезли тільки устну декларацію від Одельковичів, марну і слабу потіху для Іони. За ним стояли, а радше ще не вповні рішили ся стати по стороні Григорія, два єпископи пограничні, смоленський і брянський; Іона не думав вже серіозно про задержанє їх єпархій і його інтересували вже тільки їх особи. Він запропонував їм приїзд на Москву.

Останні спори успокоїлись в 1461 р. Єпископ смоленський признав Григорія, а чернігівський звернув ся до його наступника з заявою, що супроти загального признаня Григорія, він думає перенестись в Московщину, що він в недовзі в 1461—1465 рр. й зробив.

І так признанє Григорія стало фактом dokonаним: коштом

¹⁾ Гіпотеза, о стільки правдоподібна, о скільки в вискаві королівського листа в січня криється факт, а не пуста фраза і о скільки сей факт не відносить ся до молдавських плянів короля Казимира.

Іони і коштом противників унії. В очах суспільности і єрархії вел. кн. ціла борба між Григорієм і Іоною була тільки борбою між двома юрисдикціями: патріяршою і самозванчою¹⁾. Таке поставлене питання повстало безперечно під впливом обставин переведення признання Григорія; але воно зовсім легко могло вийти з становища, яке 1458 р. заняв Рим. В цілій колекції буль і бреве папських нема мови про унію, а є радше мова про обидві юрисдикції. Але думаю, що коли-б відносини були поліпшені самі собою, то Григорій, невідступний товариш Ісидора, вспів би бодай спробувати повернути справу на иншу дорогу. Так не було; 1450 р. осеню вибух спір церковно-державний в Польщі і звязи між Григорієм й Ісидором та папою Пієм II аж до смерти останних (1453—1454) мусіли замовкнути перед силою фактів.

Нове папське правительство носилось і далі з пляном борби в Турками і в його интересах воно в р. 1469—1471 стреміло використати нове обсажене кївської митрополії. Рівночасно воно й далі попирало акцію розпочату ще з початком 1450 р. в справі місійної пропаганди на Руси.

Капістран, взиваний 1451 р. йти на вертати Русинів на латинство, станув в столиці Польщі в літі 1453 і оставав ся до літа 1454; на Русь, занятий справою круціяти на Турків і борбою з гуситством, не пішов²⁾. Одначе покидаючи Краків, полишив в нім монастир бернардинів і горяче бажане в душах нових братчиків до навертаня Русинів. Пізнійша традиція бернардинська у Яна з Торговища приписує Іванови з Капістрано заложене поруч монастиря краківського ще й иньших мона-

¹⁾ Тут мушу піднести докази на те, що на Руси признавали Григорія Мамму патріярхом. Признавали його за його побуту на престолі: доказом грамота Оделька й посланне Данила єпископа володимирського. Признаване Григорія й пізнійше: Данило володимирський сповняв функції єпископські 1452 р. по втечі Григорія Мамми в Рим і тільки рішуче домагане Іони та дозвіл Казимира привели його в послух. Григорій Мамма ввійшов в помічанє при Службі Вожій (Сборник XVI в., що репродукує текст в XV в.—Опис. рукоп. Сян. библ.) Його противник Іона називає його „передше бувшим царгородським патріярхом“ і уживає того титулу в пристосованю до православних патріярхів царгородських (621 і 622). Против юрисдикції Григорія Мамми піддає Іона два закиди: річевий — єреси і чисто формальний: стилізацію його посланія.

²⁾ До побуту Капістрана в Кракові: Длугош V 148, сучасні записки монаха св. Хреста М. Р. III, 413, львівські записки з часів 1454—1492 М. Р. III, 251, Ян з Торговища III 238, Каталого біскунів краківських III 375, Ян з Коморова М. Р. V.

стирів¹⁾. За згубленою перспективою криє ся реальний факт: звязь повстання монастирів бернардинських в короні в краківським монастирем. Одначе поруч польських бернардинів працювали угорські, а мабуть й боснійські, та бернардини львівські, тільки що лиш до діяльности польських бернардинів маємо звістки зібрані разом у їх хроніста Яна з Коморова²⁾.

І так хроніст ордену нотує основанє в р. 1460 монастиря у Львові і Люблині, по 1465 р. в Переворську. З року 1468 чуємо про петицію короля Казимира до папи Павла II, щоб папа позволив засновати два бернардинські монастирі в Короні, два у вел. князівстві, два в землях руських, і папа дає позволенє дня 23 липня 1468. Хроніст ордену нотує повстанє монастирів в Вильні й Ковні 1468 р.³⁾

Підставою для організації нового ордену послужила була папи Пія II в 16 червня 1469, котрою папа установив провінції бернардинів в Австрії, Польщі й Чехах й надав їм привілеї⁴⁾. Папа Пій II відновив булю папи Євгенія IV з 23 мая 1446, котра запоруку давала значній автономії ордену Бернардинів⁵⁾. Нові осадки викликали заінтересованє між головною управою ордену: 1465 пішов на Русь вікарій ордену Яков з Ілоґова і при помочи Мельштинського уфундував монастир в Переворську⁶⁾.

Папа Павло II дефінітивно відділив від себе провінції Австрії, Чех й Польщі і сам поділ переведено на генеральній капітулі в Мантуї 24 мая 1467 року⁷⁾. В Кракові 11 жовтня 1467 відбулась перша капітула польських бернардинів і вікарієм польської провінції став Маріян з Єзьорка⁸⁾.

¹⁾ Іван з Капістрана „fundavit loca ordinis sui primum in Cracovia, tandem in aliis locis, a quo postea crevit ille ordo et auctus est in regno Polonie“. М. Р. Н. III 235 (писано в pp. 1481—1491).

²⁾ Перший гвардіан краківський був Людовик з Угорщини, ученик Капістрана в pp. 1453—1456; в недовзі вибрали ся вони через Беч і Львів в краї уральські, але вел. кн. московський присилував їх вертати й вони вернулись до Капістрана.

³⁾ Monumenta Poloniae hist. V ст. 189, 192, 200, текст петиції короля Казимира легко сформулювати в папській булі у Тайнера, Vetera Monumenta Poloniae et Lithuaniae, II N. CXCI с. 159.

⁴⁾ Буля в perfectі копії у Голембйовського Dzieje Polski za Jagiellonów III с. 317; також в теках Нарушевича. Wadding XIII p. 414 (1461) і XIII 549 (1464).

⁵⁾ Mon. Pol. V 178. ⁶⁾ ibid. ст. 192.

⁷⁾ Wadding Annales Minorum XIII p. 414 — М. Р. V ст. 195.

⁸⁾ М. Р. V 196.

Папська буля 1468 затвердила ті відносини на Русі; руські монастирі бернардинські належали до польської провінції і дійсно після неї король Казимир віддав монастирі в Ковні й Видьні вікарієви польської провінції.

Рівночасно папа Павло II, як я казав вище, використовував ситуацію церковну на Русі в напрямі плянів протитурецьких. Наші певні дані, котрі можемо до тої справи притягнути, належать до рр. 1469—1471 — хоч гіпотетично, зі значною правдоподібністю можемо прийняти, що й в рр. 1464—1469 папська курія вважала Григорія своїм чоловіком. Во коли польські сфери затикали уха на натяки польського правительства в 1468 і 1471 р. заявляючи, що „Русь прийняла митрополита з Риму“, не згадуючи ні слівцем про відступлене Григорія від Риму, то ще декше було йому стояти на сїм становищі в попередніх роках.

Вповні гіпотетичне, але всеж таки в дечому імовірно притягнене в сферу зносин Русі з Римом ще сього факту:

Зимом 1465—1466 р. удав ся патріарх Аквілеї Людовик Баварський до хана кримського Хаджі герая, щоб його підіймати на Турків. Се без помочи воеводи браславського та князя київського, по погрозах панів литовських в р. 1463 було прямо неможливе. Супроти тої переміни в настрою сих православних князів під впливом гасла війни з Турками став імовірним, що тут інтервенював митрополит Григорій. Воно імовірно ще й тому: папська курія глуха на натяки, котрі діставала з боку польського правительства, вважала Григорія ще 1471 уніятим, а в останне висланець Рима ставав на руських землях перед 1473 р., в 1465—1466 р. Папський престол не хотів провірювати натяків, що їх вже 1468 став діставати з Польщі, з усею імовірністю з огляду на свої пляни турецької війни та на прецеденс правний з іменованем Григорія в Римі¹⁾. І одно і друге мало свою ціну в очах папського правительства ще 1476, так по крайній мірі думали автори послання Мисаїла.

А тимчасом польські натяки опирались на чимраз більше реальним підкладі. Ми бачили, що вже в грудні 1459 р. московський собор припускав можливість компроміса між Григорієм і єрархами вел. князівства. „Ви би, братя наші, того відступника, Григорія, ученика Ісидорового, не приймайте; хоч би

¹⁾ І одно і друге мало свою ціну в очах папського правительства ще в 1476 р.: так по крайній мірі думали автори послання Мисаїла.

і яку за поруку почав давати, ви би йому не вірили“. Ся за порука, судячи по справі, що повалила Іону, се була за порука санкції у правного патріарха; Григорій Мамма був ним. Але вже його наслідник Ісидор дістав патріархат з рук папи і правні підстави юрисдикції Григорія були дуже непевні, тим більше, що борба за патронат краківського єпископату мусіла переривати його зносини з Ісидором, а вона не уляглась аж до смерти Ісидора. Але коли останний умер в цьвітні 1466 р., патріархат дістав знов від папи Вісаріон — між Римом а Григорієм проривалась сама собою звязь. І тут як на перекир бачимо, що 1464 р. кидає вел. князівство останний з поміж партизанів Іони, а 1464 р. митрополит московський зовсім серіозно числить ся з плянами Григорія узяти під свою митрополічу юрисдикцію новгородську єпархію! Ся справа видно починала виходити зі сфери проєкту в сферу чину.

Дальший хід справи закритий перед нами, але в році 1468 поворот Григорія почав ставати так замітний, що польське правительство вважало можливим натякнути не ситуацію перед папою: в першій половині того року король Казимир мотитував свою петицію в справі бернардинського ордена тим, що мовляв бернардинів треба, щоб відвели єретиків і схизматиків, що живуть в Польщі, Литві й Русі від їх блудів, щоб вони виреклись своїх блудів і на вернулись до пізнання Господа нашого Ісуса Христа єдиного Бога¹⁾.

Ми вже бачили що в рр. 1459 і 1460 за пекучою справою обсадження митрополії своїм митрополитом оставалась справа унії в тіни. Праве поставлене питання було безперечно в інтересах церковної єрархії вел. князівства. Але рівночасно і суспільність українських й білоруських земель протягом 50 й 60-тих років зрослась з думкою, що центром грецької жизни остать ся й далі Царгород хоч під турецьким ярмом. В нашому письменстві XV і XVI в. не зустрічаємо ся з характеристичними відзивами про занепад християнства в візантійських землях ту-

¹⁾ Висказ королівської петиції тим вартійший, що вона повстала у вел. ки. Литовським, де король перебував від грудня 1467 до цьвітня 1468. Король міг бути добре поінформований про становище Григорія, бо маємо зовсім певну звістку, що він (кількома нагодами мабуть за своїх побутів в вел. ки. Литовським, отже в зимі 1464—1465, в зимі 1465—1466, в зимі 1466—1468) вів переговори з московським правительством Івана III Василевича в справі признання митрополита Григорія в Москві.

рецької імперії, котрим до ґрунту перейшло князівство московське сих часів. Друга половина XV і весь XVI вік проходять у нас в живих церковних зносинах з Царгородом, вносинах, що далеко не всі були впливом церковної потреби. А тимчасом в Царгороді наступив рішучий поворот до православія, хоч ніде правди діти — поруч нього йшов глибокий занепад візантійської культури взагалі, в першій лінії книжності й письменности. Від половини XV в. письменство українських і білоруських земель не збагачує ся більше продуктами царгородської книжності; найбільше характеристичним з усього сею недостатка в нашій перекладній письменности багатой полеміки за і против флорентийської унії, котра появлялась від 1440 р. на грецькій мові¹⁾. Але повільний зріст культурної супрематії Польщі міг звертати увагу свідоміших одиниць на потребу піддержування звязий з грецьким Сходом²⁾. Отже загальна диспозиція єрархії в імя церковної традиції та передових людей з поміж світської суспільности була настроєна проти унії; а не забуваймо безустанних задирок з боку латинської єрархії, що в суспільности другої половини XV в. знаходять далеко більш важкий відгомін, ніж в порівнянню важкі репресії Ягайла в суспільности кінця XIV і поч. XV в. Не забуваймо, що при нагоді найблизших проб унії в 1470 р. ті зачіпки з боку латинського духовенства були витягнені на стіл!

Тому і в половині XV в. справа унії оставалась в тіни за першою справою: церковної юрисдикції.

І так в рр. 1461—1464 єпископ брянсько-чернигівський звертаючись до московського митрополита з просьбою за помічю, в своїй грамоті говорив про діяльність Григорія стереотипними висловами, що криють в собі тільки правну і юрисдикційну, а не догматично-обрядову сторону справи Григорія³⁾.

В відповіді на його прошенє московський митрополит в тім часі також говорить від себе про ситуацію на Русі в вел. кн. Литовським; мова про оборону прав церкви православної і про ніщо більше.

¹⁾ Црим. окружна грамота грецьких патріархів 1443 р., переложена того самого року на Молдаві, дійшла до нас тільки в рукописах молдавського письма.

²⁾ Літописець в супрасльській рукописі з кінця XV в., лист Іосифа Болгариновича, відзивив авторів листа Мисаїла.

³⁾ Зміст грамоти можна сконструувати з переказаних її слів в відповіді московського митрополита.

Знов в р. 1464 писав той сам митрополит до єпископа новгородського Іони, щоб не прийняв юрисдикції Григорія: змісту його грамоти на тій точці не можна реставрувати, але в відповіді новгородського архієпископа виходить, що він, сусід єпархій смоленської й полоцької і митрополичої, бере цілу справу, як питанє правне, а не обрядове.

З р. 1467 маємо характерний вислів грамоти кор. Казимира, що дає презенту на перемиське владцтво заслуженому для себе чоловікові: *tanquam illum, qui est de ritu Gregorium* — значить признає перемиське владцтво як таке, що тільки православний може його обняти, а тим самим припускає що і кївський митрополит є чоловіком православної віри¹⁾.

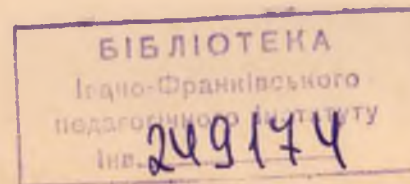
Але з другого боку таке поставленє справи було в інтересі руської єрархії й суспільности; в цілім комплексі грамот Іони унія фігурує, не яко річ реальна, при нагоді справи Григорія, а як епізод до побуту Ісидора на Русі. Тільки одинокий раз в листі до православних єпископів вел. князівства говорить Іона про унію яко консеквенцію признаня Григорія. Тих, що признали Григорія, зустріне відлучене. Бо що доброго може бути там, де папське імя поминається по церквах? Чи не служить патріарх на солодкім хлібі по єреси Евтихія? І чи не признає в символі віри Духа святаго невольником Отца і Сина, по Македонію? І як раз в слідуючих листах до єпископів смоленського і чернигівського Іона тої квестії не доторкнув ся. Видко, як в його очах вона щезала за злобою дня: спором про правність митрополичої юрисдикції Іони.

А коли завважити, з якою пильністю Іона витягав все й всюди уніятські гріхи Ісидора, то ся абстиненція його на точці завдаваня унії Григорієви і його партизанам, мусить мати реальну підставу в тім, що справа унії в українських й білоруських землях в рр. 1459 і 1460 оставала в повні в тіни, поза справами юрисдикції церковної.

Дальший хід пересправ між Григорієм і єрархами й суспільністю від 1459 по рік 1467 закритий; як ми бачили в р. 1464 є можливість припускати перші його кроки в напрямі положеня своїх зносин з Царгородом, коли він втративши своїх покровителів в Римі, стремить підбити собі новгородську єпархію.

В р. 1467 справа була о стільки дозріла, що польське

¹⁾ Оригінальний текст в архіві пер. капітули; про термін: *da Ritu Gregorium* в актах Альберта з Жагдіна гл. акт з 1469.

правительство, як ми бачили, вважало можливим в урядовім акті висказати між стрічками признане, що київський митрополит є чоловіком православної віри!

Папське окружене не висновувало консеквенцій з отсього натяку королівського листа в тім напрямі, щоб сконстатувати поворот в поглядах митрополита Григорія; воно за те ревню попердо місіонарську діяльність бернардинського ордена під протекторатом короля Казимира.

Тимчасом Григорій, котрому папські сфери оставляли вповні свободні руки, рішив ся на рішучий крок: одержане санкції в Царгорода. Ми бачили, що ціла боротьба між ним і Іоною про виконуванє митрополітальної юрисдикції звелась не на догматичнім, а на правнім поли. Іона програв переважно ізза того, що не мав признаня в Царгорода. Одначе він і його перші наступники безустанно стреміли поладнати свої зносини з Царгородом, а як не з ним, то з иншими вселенськими патріярхами. Іона втратив юрисдикцію ще й ізза того, що король Казимир віддав юрисдикцію Григорію. Але Григорій мусів знати причини, зза котрих Іона дістав митрополію в 1451 р. від Казимира; причини чисто державної природи. І як раз в рр. 1467-их виринула знов справа новгородська. В Новгороді обявилась тенденція повернути в бік вел. князівства Литовського. На зустріч її йшла руська суспільність вел. князівства з Олельковичами в першому ряді. А при великім політичнім значіню новгородського владики, виринало питанє, яке становище займе останній і його духовенство в важкій політичній грі. А поворот Вел. Новгорода в сферу аліантів вел. кн. Литовського вів за собою чейже в 1430 рр. підданє київській митрополітальній юрисдикції. А се підданє було без поладженя відносин між Григорієм і царгородським патріярхатом неможливе.

В сих двох чинниках ривалізації з московськими митрополитами та політичній ситуації кінця 70-их рр. бачу головні причини повороту Григорія.

Але завважу, що й висша єрархія й низше духовенство, виховані в старинній традиції єрархічних звязий з Царгородом, поволи, але успішно zagrożені латинською пропагандою бернардинів, що розбивала дуже успішно карність церковного суда, — не могли мати замкнених очий на повільний та успішний перестрій порядків вел. кн. Литовського на лад польський; а в останньому вони йшли рука об руку з суспільністю.

Проба ввести Вел. Новгород в політичний курс вел. кн.

Литовського і конспірація 1481 р. лежать близько коло себе в часі; але як далеко в способах! Тут проба притягненєм свіжих руських сил поставити забороло політиці кор. Казимира, там проба зробити те саме при помочи московській. Але оба змаганя були впливом одної й тої самої політичної думки: шукати політичної точки тяжкості, шукати противваги проти деструкційному для руського елементу походови політики короля. Завважу до річи, що не лиш в часі змаганя Григорія стрічають ся зі змаганями Олельковичів, але й місцем та обставинами; не лиш Київ своїми звязями торговельними з Грецією був нераз в нагоді до навязаня зносин, але й чоловік, що повів ті переговори був вступником митрополита в Києві.

І так в паралельно зі стремлінем руської суспільности вел. князівства найти політичну точку опору, зустрічаємось зі стремлінем голови руської церкви найти релігійно-культурну точку опору; перші знаходили її в В. Новгороді, другий в Царгороді. Як раз не внутрішні, а зовнішні обставини руської церкви виступають перед очима історика мотивами діяльності людей; з того становища оцінюють й останню фазу. Григорій в 1470 р. мав коло 70 літ: 30 літ провів в таборі уніятів і вже з того боку приймати внутрішні мотиви важко. Григорій знав культурний Захід і знав Візантію в її занепаді; приймати, щоб він признавав висість культурну чи моральну останної над першою, ризиковно¹⁾.

Грамота патріярша — редактована по всякій правдоподібности вельми обережно й здержливо з огляду на минушість Григорія — ставала знов на чисто правнім юрисдикційнім становищу. Завважую, що таке й було становище самого Григорія й руської єрархії та суспільности вел. князівства; сей послух в патріярхаті для руських донесень робить правдоподібним висказ про грошеву інтервенцію²⁾. З другого боку се змагало довести до признаня Григорія на Москві; воно порушує давнійший плян литовської суспільности і рівночасно лежить в сфері інтересів царгородського патріярхата.

¹⁾ Рим пап Євгенія, Миколи і Килікта се не Рим Борджіів, а й відносини в останньому не такі дуже страшні, як їх порівнати з відносинами в царгородським патріярхаті другої пол. XV в.

²⁾ Грамоту патріярха уважав можливим передати в переказі книжник уніятський поч. XVII в. Лев Креваа: зовсім оправданою стає думка, що він би її промовчав, коли-б в ній були виразні звязи на тему відреченя від унії з боку митрополита Григорія.

Одержане санкції в Царгороді було чимсь зовсім не трудним. Патріарший престол був в такій безустанній грошевій біді, що коли дійсно прийняти звістку з царгородського джерела про грошевий подвиг київського посольства — звістку, як ми бачимо, імовірно в виду того послуху для бажань руських кругів в Царгороді, дальше переведене плянів пішло легонько. Посол Григорія Мануїл Грек, намісник митрополита в Києві, по короткій перерві, спричиненій зміною в обсаді патріархата, одержав від патріарха Дионісія і його собора акт і посольство на Русь.

Грамота патріарша адресована до вел. князя Івана Васильевича й до міста Новгороду оголошувала Григорія митрополитом всеї Русі, а містила виравне непризнаване Іони й його наступників. Інструкція посла, о скільки судити про неї в скупого переказу в царгородській реляції, була аналогічна¹⁾.

І так рішене й інтервенція патріарха Діонісія ставала поєднаням інтересів руської єрархії й руської суспільности вел. кн. Литовського й царгородського патріархату. Та точка виходу та становище яке супроти того заняли всі заінтересовані чинники зробили в того важну поворотну точку в історії руської церкви. Оцінене їх з того боку належить до дальшої часті моєї праці — тут оціню її з огляду на попередні фази тридцятилітніх переговорів між українськими й білоруськими землями між Царгородом, Москвою і Римом.

Три ланцюхи фактів перехреснують ся на засадничих точках тих пересправ: справа церковної унії, правне становище руської церкви в короні й вел. князівстві та єрархічні відносини сих часів.

Ті ланцюхи фактів перехреснують ся на двох вузлах коло 1440 і в 1460 р. Інтензивність отсих трох засадничих складників в історичному процесі руської церкви в 1440—1470 р. неоднакова; а і на обох перехресних точках оден і той сам ланцюх фактів виступає не однаково. Справа єрархічних відносин, дуже загострена при кінці 50 рр., майже безслідна в початком 40-вих. Справа поліпшення правного становища руської церкви в польсько-литовській державі за те росте в другій частині нашої епохи і про живненість її найлучше свідчить факт, ще 1469 р. добиває ся по крайній мірі одна руська

¹⁾ Текст грамоти і інструкції реконструовані при помочи вислідження царгородського джерела в грамоті в Р. И. Б. VI № 100 і переказу у Крєвєн XVII в.

єпархія, з признанем, що вона православна, бодай в букві права заспокоєня своїх прав. За те як раз справа унії, доволі живуча 1440 р., виступає млаво і гине безслідно в 1460 рр. Такий біляне її поруч білянсу попереднього ряду фактів вказує на можливе її повстанє і змаганя перевести її діло. Се змаганє забезпечити правно руську церкву в 1470 рр. стало в букві закона можливим і для православної церкви і тим самим втратила свою ціну справа унії. Впливи ж грецьких сфер мусіли замовкнути з занепадом Царгорода. Коли перший з мотивів перейшов на службу православя, а другий завмер — то і консеквенція їх — унія церковна з Римом мусіла притихнути.

Поруч трьох засадничих ланцюхів фактів мусимо звернути очи на культурну й політичну сферу, посеред якої вона перехреснувалася протягом 30 літ. Се роки остаточного переходу в реципованих впливах на Русь; 1470 р. король Казимир каже руським малярам малювати свою каплицю на Вавелю, тридцять літ пізнійше перші подуви ренесансу в штуці загострили в Кракові, чверть віка пізнійше доторкнулись Вільна й Київа. Перекладне письменство в першій половині XV в. втягає в себе останні переклади візантійські, в другій половині являють ся перші твори перекладані з мов західніх. В 1451 р. король Казимир вернувши з вел. кн. й сидячи на Галицькій Русі розводить ся про научуванє Русі; при кінці столітя являють ся перші руські студенти на краківськїм університеті, перші словянські друки, перші руські любителі вибирають ся на Захід, як кн. Михайло Львович Глинський, висланий батьками на Захід з Подтащини, або як волинський маїнат Олександр Солтан. І не можна замикати очий перед тим, що сей приплив західної культурної течії в українські землі при кінці XV в. не ніс в собі поважних внутрішних мотивів до церковної унії. До нас долетіли виводи папських грамот про зміну віри в 60 і 70 рр. Івана й Олександра Солтанів, з початком 90 р. Івана Сапіги. До нас дійшла сумовита сповідь на Москві старого кн. Михайла Глинського, зроблена в 1530 рр., одначе факт, про котрий мова, відносить ся до кінця XV в. І як раз, як ми будемо бачити, проби унії вривають ся в 1504 р., щоб вийти в 1590 р. Сей факт, котрого виясненє стане підставним завданєм дальшої статі моєї праці, стає осторогою, щоб необережно не шукати за внутрішними мотивами там, де зовнішні вповні вистарчують. А тим менше можна приймати внутрішні мотиви, значить признанє Русинами висшости католицизма й західної

цивілізації над православем й Візантією; тим більше, що як раз доводило ся нам бачити, що ерархія й суспільність вповні цїнили церковні й культурні звязи з Царгородом. Внутрішні моменти тим більше відходять, коли памятати, що на очах нашої суспільности розігравалась драма боротьби між собором і папою; що Гуситство ширилось в Молдавії, а його проводирі вносились в 40 рр. з Царгородом; що в нашій суспільности були півраціоналістичні течії, а вчинки Ягайда глибоко сидїли в памяти руського населеня. Рівночасно цїлий XV в. носились по білоруських й українських землях відгуки, хоч і слабї в чинї, але сильні в памяти поколїнь, відгуки боїв 1430—1440 рр. Жива память про них, хвилеве поліпшене державного становища Одельковичів в 1440—1470 рр., пляни на Новгород викликували піднесене національного почутя і важку вразливість на репресії з боку латинської церкви. Тї тенденції були в конфлікті з політикою кор. Казимира, поки не скінчились кривавими епізодами 1480 і 1500 р.

І так обі середні четвертини XV в. лишили важке наслідство останній четвертині XV віка, важке для руської суспільности і її культури, але, як потім показало ся, не легке й для вел. княвїства Литовського.

Виговщина і Гадяцький трактат.

Написав Василь Герасимчук.

III.

Бунт Пушкара.

В чім отже лежала причина сього звороту і неудачі всіх змагань і зусиль державних мужів, то вся трагічність нещастя?

Одною, і безперечно дуже важною причиною, як се загально в історичній літературі повторюють ся, було надто самолюбне полагоджуване пануючою клясою, себто проводирями сьогож народа соціального питаня. І власне через ніщо инше, як через вироблене наслідком сього недовіря покривджених мас, розбивались нерав і найгарнійші пляни козацьких політиків, ударемнювані за одним ударом їх противниками — народніми проводирями-демагогами, які вмїли зручнійше підобрювати ся народови в його задушевній, хоч не далеко ідучій меті. Без порівняня легше було козаччині страсти в себе польське ярмо, як позбути ся набутих в польській школі привичок і клясово-економічних вигід. Переведене сього завданя було для наших державних мужів завсїгди тим Сизифовим каменем, який все точили, а ніколи не викотили до кульмінацій гори.

Чейже ніхто не буде перечити, що порядок заведений Богданом Хмельницьким містив в собі кардинальну зміну соціального питаня в користь народа, а не був дальшим продовженням попереднього порядку? Кождий безсторонний обсерватор тих часів знає добре, що новий військово-адміністративний ре-

жім полковників та сотників в баястом дуків був вірною копією давнішого польсько-шляхотського панованя. Таж та сама схема обовязків і тягарів, яка була перше, лишила ся і дальше, була вона що правда значно легша, але за се кривди були тим більше болючі, що походили від своїх рідних гнобителів.

Що наша революція в пол. XVII в. мала дуже скомпліковану форму, бо, як знаємо, стреміла вона не тільки до усунення чужої неволі, але ще хотіла перевести в своїм внутрі соціальну революцію, вже тим самим мала слабші вигляди на успіх, і через се не можна повести паралелі з подібними сучасними революціями в західній Європі, ані навіть з великою французькою революцією з 1789 р. Хиба висуненне на перший плян релігійного питання дає можливість порівнати ролю православних зі становищем протестантів в Німеччині, головних авторів 30-літньої війни, а пізнійшу боротьбу народа з старшиною можна звести до паралелі спірних питань французької революції за Людвика XVI. Хмельниччина зачеркненого проблему зовсім не розв'язала, вона завдала йно рішучий удар польській колонізації тай спинала церковну унію. Українському народови припала тільки часть тих користий, але він був більше визисканий проводирями до інших цілий, які виповняли тільки першу частину його постулатів. Що йно славна Чорна рада під Ніжином і прийнятий нею вибір на гетьмана слуги Хмельницького — Івана Брюховецького, винесли нарід і Запороже до побіди, але се ще не було доказом, що через се направлено лихо. Демагог Брюховецький був надто наївний і спідлений, а нарід засидьно був скований і опанований Москвою в своїх руках, щоби міг досягнути бажаний ідеал.

Певно, якби так було удало ся Виговському устроїти Україну яко державу, то без сумніву переведено б се при сильній імітації польського первовзору, хоч не можна виключити змін на ліпше, які могли б відбутися в дорозі і границях тихої внутрішньої еволюції без потрясаючих катаклізмів, через повільну працю репрезентантів, старшини і народа, які по раз перший згромадили ся в двох осібних палатах в Корсуні.

Одначе ні сак, ні так, до результату не доведено. Якось тяжко було для народа, розкиненого на так широких географічних територіях, розділених Дніпром, під неоднаковим впливом двох культур, серед відмінного морально-умислового рівня, та серед руйнуючого впливу Криму, виробити своєрідню форму для суспільно-національного устрою.

І так приміром на правобережю, положенім уже географічно ближше до Польщі, зацщеплювали ся скорійш понятя аристократичної шляхетчини, а на Лівобережю домінували погляди репрезентовані демократичним Запорожем; там переважав консерватизм, а ту переважала психологія і сила простого народа. В порівнанню до Правобережя було за часів Польщі на Задніпровю далеко менше панів, і неволя була там легша, а нарід заживаючи більше свободи, був безперечно сильнійшою індивідуальности і мав достойнійше почуте своєї гідности, якого одначе не вмів ніколи підвести під висше понятя ідеального добра спільної свободної вітчизни. І матеріально стояла ся країна висше: коли попередня довга революція, ведена переважно на правім березу Дніпра, підкопала сильно матеріальний добробит сеї країни, то майже зовсім не рушила його на Задніпрянщині, а навіть піднесла. Через більшу безпечність перед польсько-українською суперечкою пішли туди великі маси людей, сколонізували недавно ще доволі пусті области і вчинили їх богатшими та розкішнійшими.

За тим пішли і наслідки. Географічне положене і відмінне економічне житє вироблювали мимохіть і інші політичні ідеали, які в дечім справді чимало мали спільности з російськими. І так приміром, против політичного ідеалу Правобережя, якого кінцевим виразом мало бути велике руське князівство зі всіма його землями під авторитетом персональної унії з Польщею і Литвою, виступає у політиків Лівобережя ідеал автономії України під протекторатом Москви. А речниками сього напрямку ставали не тільки полковники, але і духовні: біле і чорне духовенство ведене деякими вихованками могилянської колегії — як Тівелем, Барановичом, Галятовським і ин.

Вже за Виговського можемо бачити, як кристалізувала ся відмінна суспільно-політична програма лівобережної України, хоч ще з початку, при досить зглядній однодушности старшини, український гетьман мав на всіх полях своєї власти вигляд самостійного зверхника, зверхника цілком незалежного від Росії, що не хотів ні в чім зі своїх прав їй уступати. І в церковній области не дозволив Виговський російському патріярхови накидувати ся на голову і загортати під свій вплив українське духовенство; ще в останне вспів видвинути на митрополічий столець на місце умершого з початком 1657 р. Сильвестра Косова, зовсім прихильного і відданого своїм політичним змаганям Діонісія Балабана. А була се дуже важна річ — мати на услугах держави церкву,

яка своїм впливом усвячувала і надавала божу апробату земським порядкам, які в волі народа і запорожського війська укладав гетьман. Тільки незнати, чи переведенєм на митрополита Діонізія Балабана гетьман направив свій блуд, чи небіщика Хмельницького? Бо з відомостей козацьких послів, посланих Хмельницьким до Москви, виходить, що гетьман перед смертю посилаючи послів у Москву зі звісткою про його намір передати гетьманство своєму синові, просив дуже вислати на Україну московського патріарха Нікона, щоб поблагословив його сина Юрія на гетьмана і щоби висвятив якогось кандидата на митрополита.

Властиво доносив гетьман в самій інструкції про свою охоту передати гетьманство своєму синові і смерть Сильвестра Коссова, але на чие поручення просив устно посол Коробка в посольським приказі, щоб приїхав патріарха на Україну і перейняв на себе зверхність київської митрополії — се піддає історикам церкви много здогадів. Ту як раз всім стоїть перед очима се знане і не укриване гетьманське невдоволене, обурене на Москву з приводу її асиміляційних заходів супротив України, а тут гетьманський посол виявляє, „що гетьман і все військо, всі від малого до великого бажать собі, щоб государ Нікон, патріарх московський і всеї Руси (великої, малої і білої) зволив приїхати в Київ і там поблагословити митрополита на митрополію, а сина гетьманського на гетьманство“. Дехто думає, що се була підмова Виговського, і тим він запобігав протекції патріарха по смерті Хмельницького¹⁾, — та таки правдоподібніше буде, як підозрівати о авторство Хмельницького, дразливого на пункті династичних претенсій.

І не треба було довго ждати на наслідки, — зараз показала ся консеквенція сього кроку: київському воеводі Бутурліну був даний ближший приказ в сій справі, і він робив дальше — переконував та уговорював тимчасового митрополичого заступника Лазаря Барановича, Інокентія Гізеля і інших ігуменів, щоби вони „поискали милости великого государя і прямую правду кь нему показали“. Просив отже, щоби згодили ся бути під послухом і благословенням великого государя, святійшого Нікона і щоби без указу великого царя не посилали в Польщу по єпископів і не вибирали митрополита, доки вперед не дозволять і не поблагословлять сього діла цар та Нікон. І справді по довгих переговорах

¹⁾ Виталій Ейнгорн: Очерки изъ истории Малороссіи въ XVII в., ст. 99—100.

київське духовенство і Інокентій Гізель рішились зречи ся давних своїх вольностей, а Бутурлін жадав навіть від Виговського наказу, аби сей зі своєї сторони попер сї заходи.

Гетьман, доки не утвердив ся і не забезпечив ся у власті, бояв ся отверто відкинути московські бажання, тай не давав на разі воеводам рішучої відповіді і аж доперва по доконанім виборі взяв се діло в свої руки. Тоді не позволив нісланцям їхати до Нікона, а противно наказав Барановичу визначити відповідний час на вибір і поручив йому перевести свобідний вибір. Перші вибори д. 18. X. при участі Виговського і єпископів — галицького, волинського і всіх інших з України випали нерішучо і через се їх відложено на півнійше — голоси розділили ся між ріжними кандидатами, а власне між виленським архимандритом Тукальським, луцьким єпископом Балабаном, і львівським єпископом Арсенієм Желиборським. Київський воевода, не вважаючи на просьби духовенства, без позволеня царського не важив ся бути присутнім на виборах. Сим ніби виявляло російське правительство своє невдоволене.

Так отже гетьманові і вишньому духовенству, яке зі свого упривілеюваного становища цїнило свободу під властю царгородського патріарха, тим разом поступило по давним традиціям і дня 6 грудня вибрали при других виборах митрополитом Діонізія Балабана. Не послушали і останнього жаданя російського правительства, висказаного устами путивельського воеводи, щоби ново вибраний не приймав принаймні свячення від царгородського патріарха так довго, доки гетьман не поїде до Москви, як се передше обіцяв був.

Як думає історик церкви Айнгорн, з вибором Виговського змінила ся і політика. Виговський будучи шляхтичом, ділав протє в справі вибору митрополита відповідно до поглядів аристократичного клєра (тай відповідно до заїварантованих переяславських конституцій) і длятого московське правительство опираючись дальше о нового гетьмана не могло на будуче надїяти ся узяти київського митрополита під московський патріархат¹⁾. Під впливом гетьмана по довшім побуті в Чигирині навіть митрополичий заступник Лазар Баранович в Чернигова відмінив свої симпатії до Москви і забув попередні обіцянки. Так само не пішло

¹⁾ Доволі широко про сей вибір митрополита і заходи московського правительства позискати руських владик до своїх цїлий і їх ізолювати від владик жиючих в Польщі — оповідає Айнгорн Виталій в своїм ділі: Очерки изъ истории Малороссіи въ XVII в., ст. 100—107.

на стрічу бажанням правительства і вище духовенство з Інок. Тівелем, коло якого так дуже заходив ся передше кнївський воевода Бутурлін.

Так само як на полі церковнім, старало ся московське правительство використати Україну і на полі адміністрації, де від часів Хмельницького панували для простого народа доволі прикрі непорядки, які гетьман толерував з огляду на особисті користи. Було воно проте дуже небезпечно лишати се дальше, і новий гетьман повинен був забратись до усунення сього, против чого весь нарід негодував, сподіючись спасеня від Москви. Мусліо бути в адміністрації досить зла, коли навіть зять Богд. Хмельницького, Павло Тетеря, післаний до Москви ще за життя старого гетьмана, в приказі скаржив ся на безлад і домагав ся в тім напрямі інтененції московських воевод: жадав він, щоби до міст були післані царські урядники і воеводи і щоби вони збирали всякі доходи і з тих поборів давали платню тільки управляючим урядникам і козакам, яких повинно бути 60.000. По його словам, з тих поборів до тепер ніхто нічого не взяв, бо доходи побирав сам гетьман, а козакам не давав. Через се всюди було невдоволенне на гетьмана і не раз полковники і козаки бунтували ся, і військо в війні задля того служило лїново — тай, як казав, годі було його без платні силувати до пильної служби. Я сам — говорив дальше Тетера — зібрав з Київського воеводства 20.000 рублів, а можна б зібрати і 50.000 золотих червоних, якби безпосередно збирати; в інших повітах збирають полковники з двора по два і по три золотих, говорять, що збирають на гетьмана, а гетьманови ледви чи що дадуть, користають самі, і з того походить невдоволенне народа і бунти. Найліпше було б, якби для унормовання порядків в Москві прийшов категоричний наказ усунути сі хиби; сей наказ повинен би бути вичитаний на радї, і хоч се гетьманови буде нелюбо, але буде мило війську — а нам з гетьманом спорити дуже неприємно¹⁾. На се сказали в приказі Тетері, що була і в царська воля, аби гетьман підчас походу давав козакам платню, а коли гетьман ділав инакше, то се було против царської волї, бо на се були визначені податки з міст. Для успокоєня обіцували в Москві се все полагодити через своїх воевод, особливо через Трубецького¹⁾.

¹⁾ Акты Юго-Запад. Россіи т. IV, ст. 21; Соловьевъ: Исторія Россіи т. XI, ст. 2—5.

Як бачимо, ніхто инший як самі Українці звертали увагу моск. правительства на дразливі і болючі рани домового устрою, вони самі придобрюючись улекшували інвазію небезпечному сусїдови. Безперечно був се сумний обяв і може хіба свідчити про малу політичну виробленість і слабе почуте патріотизму і як би так не спільність релігійна і певна традиція спільної приналежности, можна б такий поступок називати нікчемністю. Бо поступоване таке, зваживши запопадливі царські аспірації, було дуже небезпечне і крило багато злого. До тепер на разі розби-вались атаки московського правительства о солідарність козацької старшини, і так як не удалось йому перше переперти на гетьманство нездарного Юр. Хмельницького, рівнож не удалось переперти ще горячіші постуляти в справі обмеження автономії України і спровадження воевод. Що більше, українська старшина дозволила собі посміятись з тих постулятів і зобовязань Хмельницького даних в переяславській угоді не думала брати серіозно. В Москві, попікшись на новім гетьмані, задумали тепер осягнути своє викликанем домової революції, через видви-гненне нового гетьмана, а тоді в борбі і ревалізації сподівали ся затвердити такого, котрий згодить ся на все.

В тій цілі постановило московське правительство використати в першій лїнії невдоволенне народа і Запорожа; власне се славне колись демократичне Запороже, та на жаль тепер гніздо всякої шумовини і невдоволених, піднесено до родї опозиції против свого власного гетьмана; отже тота сама Січ, огнище козаччини-волї, забороло руськості і православної віри, стає тепер перешкодою для зреалізованя української держави, стає ся причиною, що вихнула гарний початок до гробу. Поки була на Україні Польща, то роля Січи яко воєнного забороло перед татарськими нападами і реального протесту против ненависних нам польських порядків, мала велике посланицьке значінне і свою задачу сповнила, помагаючи народови повалити Польщу. Одначе потім ту саму долю зготовила Січ і Україні, і то саме в тій хвилі, коли на ній стало будувати ся жите на державних прінціпах і коли точка тяжкості перейшла від неї глибше. Січ від тоді стає для мудрих гетьманів баластом; яко чинник критикующий їх діяльність і ними репрезентований лад, Січ сходить вповні на негатишний фактор, який все руйновав через се, що сам був політично не вироблений і ніколи не потрафив нічого збудувати. Се були, як влучно їх схарактеризував добрий їх знавець, цинік і дематой, Мартин Бруховецький „люди худоумні і непостійні

і один який плевосіятель заворушував многими тисячами; хоч вони самі згинуть, а до лиха допровадять, а успокоїти їх трудно¹⁾. Вже за Хмельницького відважували ся оголошувати против нього контр-кандидатів і старий гетьман брав ся сю інституцію знищити — яко таку, що ролю свою скінчила.

Від того часу, як вся Україна взяла участь в революції, творить Січ тіло з відрубною політикою і відмінним горизонтом інтересів. Без городових козаків сама Січ, яко зорганізоване тіло, не представляло ніякої політичної партії, а тільки мілітарну організацію з сильною тенденцією здобути рішачий голос і в політиці. А можемо сподівати ся, як страшною може бути військова анархія, не сконсолідована і не втягнена в службу якимсь зручним проводиром.

Вторувало Запорожу і улекшувало йому задачу з інтелектуально-морального погляду непросвічене біле духовенство, злучене з простим народом огнивом моральної і економічної лучности. Висше ж духовенство світське і добре випосажене чорне симпатизувало радше в інтересах козацької старшини і не пішло так скоро на стрічу бажанням московського правительства. Через ніщо инше, як через се біле духовенство, заходила ся Росія впливати на широкі верстви народа і московський уряд зі зручійшими з поміж нього заводить безпосередні зносини — попирає їх в кар'єрі і чинить їх своїми доносчиками і наглядачами. Політична діяльність сього білого духовенства була для історії возсодинення Росії дуже важним фактором. Як-раз сї сільські і міські священники переводять се зближене Великої Русі з Малою Русію, вони то беруть на себе посередництво межі правительством і козацькою старшиною, наглядають за виконаннем припоручень моск. правительства, за діяльністю висшого клеру і козаків, вони то дають Москві вірні реляції про положення внутрішніх справ на Україні, настрій народа і його задушевні бажання і дають цінні вказівки, як правительство має поступати в тім або в сїм випадку. Коли приміром гетьмани думали зрадити і заводили якісь зміни, священники подавали воеводам велику поміч, вони перестерігали нарід про їх пляни та радили козакам не слухати їх²⁾. Таким робом вони за дешеву ціну релігійної єдности вислугували ся Москві вже від смерті Хмельницького.

З самого початку, себто при кінці 1657 р. кермував бунтом

¹⁾ Акты Юго-Запад. Россіи т. VI, № 41, ст. 103.

²⁾ Ейнгоръ, ст. 232—233.

Запорожа атаман Яков Барабаш, мабуть син того Барабаша, котрому так зручно скрутив голову Б. Хмельницький на початку своєї історичної кар'єри, сподіваючи ся найти в нїм перешкоду в своїм великим підприємстві. Передусім почалось діло від ігнорованя власти гетьмана не узнаної Запорожем, а дальше пішло широке грабування нових українських дуків по містах і селах. Сам атаман вправді оправдував сю акцію і складав все на своєвільників, але заповіджених на позір погроз не виконав, і не тільки що не видав тих бунтівників, але на то все дивив ся через пальці. Дперва енергічне заряджене гетьманом бльокади Запорожа і заборона довозу припасів, пороху і иншого, вплинула поважно на січове товариство: аж тоді Барабаш іменем Запорожа вислав послів з перепросинами і оправданем, що він християнства не відрікаєть ся і ані бунтів, ані проливу крови не вчинює. Що тичить ся нього, то він давно часть тих, що пішли на бунти, казав перевязати — а над рештою не має ніякої власти, бо се люди з Миргородського полку, в яких ані самопала, ані борошна, ані одежі нема, — а ми правдиві козаки зимовчаки, які маємо жени, діти і мастки по містах, не думаємо про ніяку своєволю. Ми межі своїм народом християнським крови не проливали і на городи не ходили¹⁾.

Але бунтівників таки дальше не видавали, ані не видали Барабаша, якого гетьман допрошував ся²⁾; хоч усмирені і здискредитовані удали ся до гетьмана з перепросинами і дали йому закладників, але з другої сторони післали³⁾ з доносами і клеветами до московських бояр, де думали виграти при їх помочи. Там в Москві таких послів витано радо, від них довідували ся про настрій мас против знатнійшої козаччини, довідувались про бажане народа мати московських воевод, що взяли би оборону черні перед старшиною і її адміністрацією. Найважнійше бажане укривалось в домаганю визначити новий вибір гетьмана десь на Лівобережжю під Лубнами на урочищу Соляниці, ніби то в центрі України, куди певно Виговський не мав би смілости прибути⁴⁾.

Що на таке поступоване обуренє гетьмана було оправдане — се природна річ, і не потребує поясненя. Через своїх від-

¹⁾ Акты Юго Зап. Россіи т. IV, Ч. 41, ст. 60.

²⁾ Ibidem. Се знаємо з відповіді Барабаша з д. 14. XI.

³⁾ Сього ж посла Барабашового Дмитра Січену-Щоку Виговський арештував А. IV., ст. 67.

⁴⁾ Акты Юго-Зап. Россіи т. VII, Ч. 70, ст. 192.

поручників до Москви напирив він на правительство, щоб покарати непокірних доносчиків, бо і вони свовільці, про нічого иншого не думають, як тільки про рабунок, і їм цілком не в голові ні оборона віри, ні служба для царського величества, вони не мають ні дітий, ні пожитку, ні ніякої иншої добичі, йно дигають на чуже добро, щоби мали за що пити, в карти грати, а для Бога і людей придумують мерзкі вчинки; вони хочуть старшину вибити і її ограбити¹⁾. Його послі домагалися проте караня і прислання виновників до нього, а сам він зі своєї сторони на північній пограниччю України розставив варти, щоби увязнили непокорних послів, які ідуть або повертають з Москви²⁾.

Але в Москві правительство собі з того нічого не робило: гетьманські постулати дальше легковажено, а цотайно розкидвано зерно незгоди. Доносчики і послі від Запорожців таки приходили, і полтавський полковник Мартин Пушкар перепускав їх через свої території³⁾, а думний дяк Алмазов укривав їх побут і як прим. посол Виговського Миневський випитував ся про Запорожців — заперечив їх побут, хоч вони там були рівночасно з ним⁴⁾.

Мабуть аж зима, що спиняла Запорожцям свободу рухів і поворот многих до їх домів, здержали задуманий бунт і атаман Барабаш знаним нам покірним листом з д. 14. XI. на разі урвав свою акцію⁵⁾.

Одначе, щоби в недовзі не діждати ся ще більшого упадку духа, щоби не стратити поважання серед ширших мас на Задніпровю, і щоби решта мас не впоїла ся одуряючим духом бунту, треба було гетьманови спішити ся, та своїм незахитаним впливом ратувати ситуацію. Вже й так людність була занепокоєна і ни-

¹⁾ Акты Юго-Зап. Россіи т. IV, ст. 51. Виговський просив моск. правительство через боярина Морозова, а коли се не мало результату, так просив через царського посланця Рагозіна. Се було в половині місяця надоліста 21. XI.

²⁾ Ibidem ст. 67—8, 70, 80, 88. ³⁾ Ibidem.

⁴⁾ Акты Юго-Зап. Россіи т. IV. Юр. Миневський і товариші мали повідомити моск. правительство про вибір Виговського в Корсуні; вони бавлять в Москві від 8. XI.; потім д. 16. XI. прибуває від Виговського якийсь Почаповський з дружиною зі скаргою на Запорожців. Акты т. IV, ст. 51, 56, 57. Зі сторони Запорожців прибуло знов в посольстві 27 люда під проводом атамана Михайла Івановича Стринжі.

⁵⁾ Акты Юго-Зап. Россіи т. IV.

тала ся, чому то Запороже підняло ся против гетьмана, за якого імя вони по церквах молили ся?

Властиво Запороже не було страшне і гетьман з ним легко б упорав ся, але треба було більше бояти ся Москви, що скрито всім керувала і вплив її треба було конче ослабити. І певно, не без порученя Виговського став на Задніпровю виробляти настрій против Москви миргородський полковник, Григорій Лісницький, бувший суперник Виговського до гетьманства, а тепер ревний його поплечник і дипломат. Ще 4. X. порозсилав він по сотнях свого полку універсали в повідомленем про нові тягарі з приводу походу на Україну Трубецького і Ромодановського і повідомляв, що цар хоче лишити в реєстрі 10.000 козаків і то на Запорожу удержуваних, і що всі податки, які перше йшли на короля так з людей як і з товару, будуть тепер іти на царя; всі козаки крім 10.000 мають бути повернені в салдати і драгуни, а хто не схоче, буде мусів перейти в хлопи або в міщани¹⁾. Посилали універсали на Лівобереже, дразливе на точці загрожених свобод, і полковники з правого берега. „Ми козаки задніпрянські не звикли до неволі — писали вони — і нам її не треба. А коли ви піддали ся цареві, то ми з Татарами на вас підемо. Великий цар думає умови не додержати; гетьман Виговський і ми, старшина, царському величеству не поступимо ся своєю волею; не хочемо царських воевод; обстане за нами хан кримський, ми йому податків не будемо платити, тільки будемо називати ся його підданими“. Лякали дальше агітатори застрашену фантазію народа і відобранем йому инших свобод, а навіть знищенем народніх звичаїв; казали, що царські воеводи повавають державні кабаки, понасиляють своїх панів і митрополита в Київі поставлять свого, а нашого в народом поженуть в Москву, лишить ся на вільній Україні тільки 10.000 війська, а решта служити-ме по містах московським капітанам²⁾. Дуже

¹⁾ Акты т. IV, Ч. 25, ст. 33. Щоби злагодити занепокоєних, Лісницький наказував другими універсалами не лякати ся предчасно, бо старшина буде робити у царя против сього заходи і післе повновласних заступників.

²⁾ Акты т. IV, № 25, ст. 33; Ibidem, № 44, ст. 63—70. Особливо основну реляцію про невдоволеня мас народніх із старшини і про всю діяльність Лісницького дав в своїй реляції стряпчий Дмитро Іванов Рагозін, посиланий до гетьмана з царською грамотою і звістками про народжене царівни Софії, а ще більше для розвідування положення на Україні. Сей власне агент дуже докладно довіс в своїм справозданю до Москви про все, що чув і від кого чув за весь час побуту на Україні в днях 18. X.

не сходять на другий плян, одначе не виступають під своєю власною фірмою, а ховають ся за плечі полтавського полковника.

Пушкар, старший полковник полтавського полку, знаний нам як один з найстарших подвижників Б. Хмельницького. Як такий мав за собою минушість — і безперечно мусіли в нього бути якісь визначніші прикмети, коли Хмельницький уживав його до важніших послуг, і коли він успів виробити у народа любов та повагу. Вже з самого початку полтавський полковник належав до опозиції против Виговського і хоч в Корсуні присягнув йому на вірність — але мабуть зробив се не инакше як під умовою, що гетьман не залишить політичного напрямку зачеркненого Б. Хмельницьким, хоч як знаємо, пристав вкінці і на новий курс — в тім писав до Виговського листи і дав своє позволення на згоду з Татарами ¹⁾.

Як перше, так само тепер почалась вперед боротьба словесна — обі сторони стали себе обвинувачувати. Запороже підтягало до агітаційних кличів все, що було противне їх власним вигодам — для них був вибір Виговського нелегальний, бо dokonаний без участі і проти волі черни; на їх погляд він зраджує царя і лучить ся для нищення українських городів з ордою і Польщею, а Тимош Гадецький зі своїми піднамісниками гнобить нарід; за його то дозволом повідбирала старшина Запорожцям і простим людям ріки, стави і обмежила свобідний промисл. Сам гетьман себе окружив чужинцями, головно Сербам, дає їм плату і городи, а козацькі благочестиві городи надавав лютрови Немирчєви, який зносить козацький лад і заводить свою управу. Як болючо було для Запорожа, що гетьман навязавши згоду та приязні відносини з Кримом, наказав Запорожцям ходити на море і через те дуже уменшив їх доходи, так рівнож було болюче для Пушкара видіти на своїх територіях розміщені гетьманом залоги в інших полків ²⁾. Противники закидували гетьманови на підставі побуту ріжних

Царський післанець Раговін, а дальше Барабаш і полковник Сербин в своїх візнаннях в моск. приказі за причину їх суперечки уважають союз Виговського з Татарами і заборону ходити Запорожцям і Полтавцям на Татар, бо вони як сусіди тягнули в сього промислу значні доходи. Ibidem, ст. 10.

¹⁾ Акты т. IV, ст. 119. Пушкар попірав в початку кандидатуру Виговського. Акты т. VII, ст. 187.

²⁾ Лїтопись Самовидца, ст. 28—29. Се після літописця була і головна причина аптагонїзму.

посольств зраду царєви, а власне брали за зле його зносини зі Шведами, Ракочим, Поляками і в Кримом. Навіть говорили, що Виговський хоче здобути від Москалів Київ та посадити семигородського князя. Та сама доля не минула і інших приклонників Виговського. Другий по Пушкарі проводир, лубенський полковник Довгаль, виступивши против Гр. Лїсницького, закидував йому зраду і агітації в користь татарського хана. Як ціль і підставу супокою ставляють перед московським правительством постулят: усунути Ів. Виговського і усіх полковників, а вибрати нових. На їх думку повинен би приїхати до Києва сам цар і зі старшиною поладнати діло народа ¹⁾.

Розлом прибарав з початком 1658 р. чим раз могутніші форми. Обі партії, обі половини України, ставали супроти себе в грізній поставі, як ще ніколи. Як зазначено, зарисували ся дві групи, а то: свіжо повсталі і свідомі старшина з правобережя і — Запороже, що стояло на становищі матеріальної оборони власних інтересів і черни, без огляду на політичну долю в будучині. Провід другої сторони взяв пошуканий Запорожем полтавський полковник; розкидувані ним всюди універсали були іскрою киненою в порох, а їх демагогічні думки стягали до кадрів полтавського полку великі маси шумовин, які витворила попередня Хмельниччина. Як гарно характеризує літописець ²⁾ — збіглась до сього полку найріжнороднійша голота — всякі нещасні сироти породжені і кинені в бурливім часі на гру сліпого щастя, всякі броварники, пастухи, наймити, винникарі і ин. — веї без талану, без гроша за душою, а до того голодні, босі та неодіті, узброєні тим, хто що мав — рогатини, коси, цїпи, коли і серце готове до рабунку і розбою. Більша частина, крім злоби до світа і ненависти до обезпечених — нічого не мала. Одним словом полк сей зложений в дейнеків — на погляд сучасників — не мав нічого спільного ані в християнським сумліннем ані в військом, здатним до війни.

Готовив ся і Виговський: універсалами успокоював і закликав нарід до покори і непослуду перед баламутами, а вразом кінчив розпочатий договір в Кримом. З початком 1658 р. відпоручник і свояк хана, мурва Карач-бей, в товаристві 600 Татар

¹⁾ Се такий зміст численних скарг, засланих всілякими посланими до Москви. Цїлий ряд оголошених візнань і листів містить ся в IV і XV тт. Актів Юго-Зап. Россії. Передовсім добрі інформації дають листи самого Пушкаря, Довгала. Акты т. XV, ст. 79—96.

²⁾ С. Величко, т. I, ст. 332.

прибувши до Чигирини зложив договір і обі сторони скріпили його присягою¹⁾. Писав про се гетьман до задніпрянських полковників і просив, щоб і вони зіхали ся. Але полтавський полковник сього гетьманського листа не послухав, не поїхав на раду, а тільки післав на Запороже своїх полпечників, щоби вони вчинили бунт і скинули з гетьманства Івана Виговського²⁾. Тимчасом затаїв гетьман над Дунаєм Волохів і Сербів, а кілька тисяч Татар завжди мав зі собою. Супротив Москви поступав собі гетьман по її приміру — так само дволично: на вні заховував всі повори легальности, маніфестував ся де міг доказами вірности і з надмірної обережности успокоював чуйність Москви. В своїх реляціях і посольствах зовсім не укривав побуту різних чужосторонних посольств, а противно представляв всю свою роботу яко працю для слави і користий для Росії.

Богато залежало від Москви. Але московське правительство супротив сеї обопільної горячки заховувало ся на позір ніби безсторонно: воно холодно приглядало ся вислухуючи обі сторони, але ніде не ангажувало ся за далеко і рішучо на жадну сторону не перекидало ся. В дійсности і дальше ладу не робило з Пушкарем і нічого не зробило для успокоєння своєволі; вислухувано дальше жалі на Виговського, а воеводи давали донощикам підводи і листи певности перед вяртами Виговського. Післано вправді до Пушкарка грамоти і в них біблійним стилем звивано до згоди, але се була форма. Ромодановський певно не без поручення правительства стаяв в звязи з Запорожем і навіть підпирив бунт. Український гетьман, якого прецінь не можна посудити, щоби не знав докладно причин домової ворохобні, уважав за першого ініціатора бунту Москву; весь сей рух на його думку вона викликала своїми грішми і моральною підмогою³⁾. Запороже і Пушкар були доволі несвідомим прирядом ужитим до спровоковання гетьмана.

Доперва серед огню домової суперечки і революції порішила Москва використати ситуацію на свою користь; і не скорше аж тепер правительство поважило ся вмішати ся активно в спір обох сторін і використати його для підкопаня власти гетьмана і для бажаного обмеження свобод України; мабуть по волі Запорожа, вислано в січні 1658 р. до полагодження українського спору генерала артилерії, боярина Матвія Хитрова і йому пору-

¹⁾ Барсуковъ Ал.: Родъ Шереметевихъ, т. V, ст. 6.

²⁾ Акты т. IV, ст. 67; Акты т. XV, ст. 5.

³⁾ Архив, т. VI. Гляди: Виговського універсал, як вище.

чено скликати на лівім березі Дніпра нову раду і там вибрати гетьманом того, за ким буде більшість. Ясна річ, що українські автономісти взяли сей новий самовільний вибір супротив загально узнаного гетьманства Виговського за замах на їх права, а ще більше всім заболіло, що боярин поважив ся без повідомлення гетьмана порозсилати листи до полковників з наказом зіхати ся до Переяслава на день 25 січня 1658 р. на вибори¹⁾. Се-ж було очевидне ломанне поваги гетьмана запорожського війська. Ціла та пригода заскочила дуже несподівано гетьмана, що перебував тоді в Лісницьким в Миргороді, і нічо дивного, що гетьман не маючи на кого оперти ся, опинив ся в незвичайно прикрім положеню. Що ту було робити? Найважнійший союзник, кримський хан, на котрого можна було певнійше числити, тепер був деінде занятий; він обіцяв прислати свої війська доперва на весну, а тут Пушкар стояв з 10.000 і з Запорожцями, а недалеко него Ромодановський з другим військом — а Хитрово збирає раду²⁾.

Коли ціль сеї переяславської ради нам ясна, то доволі дивний її перебіг. В сути річи скликує її моск. правительство для заспокоєння Запорожа і опозиції — а сеї опозиції крім партії Виговського зовсім не допущено. Перше — не скликано нарад до Лубен, як хотіли Запорожці. Як Хитрово підчас походу стрітив ся в Запорожцями, що йшли на раду, їх не пустив, а завернув³⁾, а Лісницький повамикав всі дороги, спинив їх рухи і переловлював кореспонденції. В сам день переяславської ради, 25 січня Іван Богун, бувший брацлавський полковник і Іван Сербин з 2 чи 1½ тис. чужосторонних затайців післаний в Миргорода, захотіли несподіваним нападом ударити на Полтаву, щоби звідти вихопити Пушкарка⁴⁾. Інша річ, що заблудили в лісах і співнили о 2 дні свій прихід, а через се повідомлений Пушкар вислав Барабаша, котрий по нещасливій стрічі під урочищем Жуковий Байрак змусив їх завернути ся назад до Миргорода⁵⁾.

¹⁾ Архивъ Юго-Зап. Росіи т. VI. Комунікат Виговського висланий до володарів — Акты т. IV, ст. 101.

²⁾ Акты Юго-Зап. Росіи т. IV, ст. 91.

³⁾ Акты т. XV, ст. 86.

⁴⁾ Акты т. IV, ст. 89. Акты т. XV, ст. 5, 25, 82. Лѣт. Самовидця ст. 52.

⁵⁾ Акты т. IV, ст. 55, 91; Акты т. XV, ст. 6. Величко, т. I ст. 325.

Здає ся не підлягає сумніву, що Хитрову був даний правдоподібно приказ, поперти навіть справу Виговського, коли б сей згодив ся на царські жадання, і коли б присягнув на нові статі, які були дані царському воеводі для доручення гетьманови. Здасть ся, моск. правительство не осмілялось Виговського рішучо силоміць усунути з політичної арени. В таких разі ся нова визначена рада мала б задачу зміцнити становище гетьмана і тим самим привести опозицію до єунокою. І Виговський улаг всім жаданням Москви — не було иншої ради. Знав добре про те, що Ромодановський майже два тижні стояв близько Пушкаря і в ним умовляв ся що до його згуби ¹⁾. То значить, якби укр. гетьман дуже дорожив ся своїми правами і твердо обставав при вигодах України, переперли би воеводи кандидатуру Пушкаря, а він сам міг би опинити ся в руках свого ворога. Певно оба воеводи дістали в тій справі найдокладніші поручення і по мысли їх поступали: Хитрово умовляв ся і торгував ся з Виговським, а Ромодановський з Пушкарем, і про результати оба себе повідомляли. Розуміть ся, Виговському при його сильнійшій підставі дано першенство.

Тимчасом в Переяславі збирала ся рада; прибыв на неї вибраний Виговським київський митрополит Діонісій Балабан з вищим духовенством, і явила ся ціла партія гетьмана в комплекті. Сам Виговський з початку здержав ся від участі, виславши тільки свого приклонника монаха Петронія Ласка для вироблення і провірення настрою вібраних. Певно не без поручення гетьмана представив він zagrożений стан України перед замахом моск. правительства і зголосив його резигнацію ²⁾. І сей сповнив свою ролю знаменито. Як виходить зі слів польського історика, бесіда сього монаха і несподівана заява резигнації, викликала між вібраними прямо паніку: резигнації не прийнято, а противно всі однодушно обіцяли і тепер постояти за гетьмана і за свободу. Що сей поступок мав свій вплив на піднесення солідарности в очах Москви, се не підлягає сумнівови, але ледви чи зміст його бесіди, наскривь ворожо настроєної до Москви, Виговський посмів опісля взяти на себе.

По раз третій Виговського одноголосно вибрано. Рада протягала ся, гетьман хотів погодити ся з Пушкарем, всі ждали Пушкаря, який стояв на воєнній стопі і збирав війська — 8 днів

¹⁾ Архивъ Юго-Зап. Россіи т. VI. Комуникат Виговського.

²⁾ *Historja panowania Jana Kazimierza*, т. I, ст. 321.

ждали. Посилано до нього Д. Балабана і делегатів від всіх полків. Всі просили, щоби покинув свій замір і за закладнями прибыв на нараду і тут на раді висловив свої жалі. Та Пушкар відказував ся, відповідав, що без війська не може прийти, а вислав тільки кількох сотників до Хитрова, яких сей величаво прийняв і обдарованих відправив. Сеж однак не перешкаджало Хитрово обіцяти Виговському під присягою, що піде до Пушкаря і там, коли його не переконає, так силою приведе до послуху — але за се зобов'язував гетьмана заприсягнути на євангеліє вірність цареві, протягом 8 днів з кількома найвишнійшими полковниками поїхати до царя і там в ним умовити ся устно що до непевних квестій ¹⁾.

Далеко поступив ся гетьман і великий контраст становили до його попереднього патріотичного настрою теперішні уступки, що так дуже понижали свободу козацьку і заперечували ідеали, на яких будував гетьман. Глибокий біль гоїла хіба потіха, що прецінь може інакше стане ся. Чи ж справді серіозно могли брати патріоти ті приречення, і чи ж могли вірвати вносини зі шведським королем тай післати до нього наказ, аби залишив війну в царем і арештував отця Данила та прислав до Москви? Інші не менше гіркі умови обявлялись в тім, що мали розіслати універсали до полків і віввати їх на воєнне поготове, а як зайде потреба — виступити против Татар; на дорозі до Криму мали поставити твердиню і удержувати в ній платних козаків; також назначено платню для решти старшини і козаків. Передовсім болючий був наказ влучити до Московської держави області Бихова і Чаусів, належних колись до Оршанського і Могилевського повіту, а тепер в тих пограничних повітів мало бути виведене все козацтво і заказувано приймати моск. збігців, а противно мали їх видавати. Одначе призволене на прихід воевод до Переяслава, Ніжина і Чернигова і віддане їм адміністрації ²⁾ було так болюче, що гетьман таки не міг сказати „так“. Обіцяв таки поїхати до Москви і там „як буде оглядати очи вашого царського величества, доложить просьбу, в котрих містах Его царського величества мають бути воеводи“.

І сього позавидувала опозиція, а з нею симпатизуючий і висказуючий її мысль літописець Самовидець був переконаний, що сю раду устроїв Виговський, а Хитрово заспоковий піддес-

¹⁾ Про сі закладісові пертрактації гетьмана з воеводами і Пушкарем довідуємо ся з висше наведеного комуникату.

²⁾ *Акти* т. IV, № 58, ст. 96—99.

ними словами і подарунками потвердив йому в Переяславі гетьманство, хоч цього військо не дозволяло. Може була рація, але наведені мотиви грали дуже підрядну роль. На інтервенцію Хитрова розпустив Виговський чотири полки призначені на Пушкара і сам подав ся до Чигирина, а воевода пішов з військом до Лубен, щоб по умові зробити на останок лад з Пушкарем — та тільки не такий як хотів гетьман. Показалось зараз, яка то була нещира обіцянка: місто дістати бунтівника в свої руки, або йому остро загрозили, московський боярин відобрав лише присягу вірності і наділив амністиею. Обі сторони добре обдаровано привезеними грішми і соболями; обі повірно погоджено і обом казано розпустити війська¹⁾. Таким отже здобутком скінчилась акція моск. воевод.

Поблажливість у всім була очевидна і через се місто заспокоїти, ще більше деморалізувала опозицію і давала їй до рук оруже непослуху. На посилені царські грамоти ніхто не дивив ся і вони правду сказавши своєю обережною і нерішучою стилізацією радше потакували бунтарям, як їх приводили до послуху, зрештою в Москві добре знали, що властиво що инше удержує гетьмана в послуху. І скоро тільки боярин, окольничий Хитрово опустив Лубни, відновило ся все на ново і то навіть в більших розмірах; бунт обняв і миргородський полк, бо давний полковник Лісницький пішов до канцелярії Виговського, а Миргородці вибрали собі полковником його ворога Довгаля²⁾. Лохвиця стала центром революції, що огортала майже ціле Задніпров'я, а старші Запорожці Барабаш, Донець, Іскра, Стринджа, Безпалый ставши на чолі Запорожців і всілякої зібраної голоти, розпустили їх в перших весняних місяцях по правобережних полках і чинили в великих розмірах руїну і убійства сторонників Виговського, чого жертвою впав між иншими швагер самого гетьмана в всею родиною³⁾. Навіть не пожалували там маєтку Юр. Хмельницького — все пішло в димом, а Донець забігав під сам Чигирин і загрожував гетьманови. „Сваволя дійшла до сього степеня, що добрі люди по домах не можуть сидіти, говорили

¹⁾ Акты Юго-Зап. Россіи т. IV, ст. 99; Акты т. IV, ст. 101 містить дуже довгий і докладний реєстр осіб обдарованих соболями і грішми.

²⁾ Лїтопись Самовидця, ст. 53, вид. 1878 р. Акты т. IV, ст. 102; XV, ст. 41.

³⁾ Акты т. VII, ст. 206—207; Акты т. IV, ст. 107. Архив т. VI, комунікат.

в маю делєгати Виговського в Москві — Лісницький, Богун, Бережецький: всюди убійства і розбої множать ся, так що від такого замішання нічого хиба не вичікувати, як цілковитого унадку рідної землі, руїни церков божих і знищення віри православної, що й без сумніву буде¹⁾. „Чую²⁾, що Пушкар не тільки там коло себе своїми письмами людей на бунт навів, але і до Карпова і Королевця за 15 верстов до Путівля своїх вислав, казав Глухів добувати а бідних людей невинно грабити і маєток їх велів відійняти і вже много невинних християн нестерпимі муки перетерпіли від тих „голиків“, що не боять ся Бога: як вода кров християнська розливасть ся від „разоренія междоусобного“: сподіваю ся упадку російського народа; городи пустіють і тож само чинять з божими церквами. А Пушкар, все то руйнуючи, ще сміє перед престолом вашого царського величества брехню обмовляти гетьмана і доносить, ніби то він зрадив вашому царському величеству та до орди передав ся. Коли б так в той час, не дай Боже, не було при гетьмані для зберігання здоровля і слави трохи Татар, то він би його своєю своєю волею давно убив“.

Як се все було для гетьмана небезпечно, видно з сього, що гетьман, аби заткати рот донощикам і спинити немилий рух та щоб виправдати своє спізнєнє до Москви, висилає до царя десь при кінци марта, або в перших днях цвітня в імени своїм трьох найповажніших полковників і вони оправдуючи гетьмана годять ся з його припоручення на всі статі, поставлені на переяславській раді: годили ся на списаний комісарами реєстр війська в числі 60.000; годили ся на відданне доходів і взагалі адміністрації воеводам, а крім попередних городів віддавали для воевод Білу Церкву, Полтаву і Миргород, а навіть Корсунь під боком гетьмана. А що вже тоді знали в Москві в доносів про побут Тетері в Корці і в Острозі і про його якісь таємничі зносини з Поляками³⁾, то при тій нагоді заспокоїли посла правительство

¹⁾ Акты т. VII, ст. 206—220. Зівнаня Лісницького в Москві 23. IV.

²⁾ Акты т. IV, Ч. 68, ст. 121. Так передав Лісницький свої вражіння в письмі до царя, коли вже вертав в посольства на Україну.

³⁾ Акты т. IV, ст. 105, 106. Інформація київського воеводи Бутурліна говорить, що Тетеря справді був післаний до веденя переговорів; одначе гетьман накаав йому бути дуже обережним, бо і його листи відповідно стилізовані давав до читання воеводам. Під позором, що готовило ся польсько-шведське порозумінє і ніби заходила небезпека від Татар, порозсилав гетьман по полках універсали і казав готовити ся до походу.

і представили Тетерю посередником в переговорах Польщі і України. Навіть оправдували Пушкаря: як говорили, Пушкар усмирив ся і живе дома, і війська в нього нема, тільки чинить бунти Довгаль і гультай, а він сам тому не рад, та баламутять його свовільники ¹⁾.

Так, коли в Чигирині не думали серйозно виповнити, можна було як найбільше обіцяти і жадати. За те жадало усильно посольство, щоб задержати і укарати влого духа Пушкаря, Іскру, перебуваючого також в посольстві в Москві, і послів Довгаля, що мали авдієнцію 27 цвітня, себто 3 дні перед авдієнцією його послів. Але цього не досягнули.

Тим часом домова трагедія зближала ся до фіналу. В другій половині цвітня (д. 23) в часі побуту козацьких послів на Кремлю прибуло до Чигирини 40.000 давно очікуваної орди під проводом султанів Карач-бея і Нуреддіна тай кілька козацьких полків завізваних універсалами — полк переяславський, черкаський, канівський, уманський, ірклівський, ніжинський, прилуцький, що все гетьманови давало до 60.000. Не гаючи часу, дня 4 мая вирушив Виговський за Дніпро. Довга таємна розмова Виговського з турецькою і татарською старшиною на берегах Ірклія і обопільна присяга зложена проводирями обох народів доповнили ляку. Говорили, що вже Татари прийшли до гетьмана, незабаром прийдуть Ляхи і так пічнуть ті вороги руйнувати православні церкви, а людей будуть в полон забирати. Сей новий союз з невірними овівував всіх якоюсь зловіщою таємницею. Не вірили гетьманови навіть найближші в його оточення. А оден з найзначніших, вихрест татарський, полковник Джебджалій, той сам, котрому козаки під Берестечком дали по Хмельницьким провід над армією, задумав убіством Виговського уратувати Україну від усобиці. Розуміючи по татарськи і знаючи зміст розмов Виговського з Татарами, він в ночі підчас походу хотів списем убити гетьмана. Атенат його не удав ся йно завдяки незвичайній обережності гетьмана, що положив ся деінде спати як звичайно. За се незручний полковник наложив власною головою ²⁾.

Доперва тепер в таборі Пушкаря і Барабаша повстала метушня і обережніші стали кидати свого дотеперішнього ідола. Се чинили також і деякі з табору Виговського, а інші, щоби

¹⁾ Акты т. IV, ст. 109. Реляція Лісницького.

²⁾ Historia panowania Jana Kazimierza, т. I, ст. 322.

забезпечити собі на будуче прихильність Пушкаря, завели з ним кореспонденцію і запевняли його в своїй симпатії. По обох сторонах ситуація була напружена, многі пішли в похід під примусом, і гетьман набрав переконання, що коли б не був пішов походом і не виступав против Пушкаря, то революційна течія була б потягнула і все Правобережжя і були б до нього навіть його власні сторонники попереходили ¹⁾.

Проводирі Лівобережжя стали кликати до участі Ромодановського, писали і благали київського воєводу Бугурліна, аби йшов їм помагати, переконуючи його, що Виговський поконавши їх піде також за московські границі. Навіть пускали універсали і листи в царськими печатками ²⁾. Та воєводи не дали себе потягнути до непевної гри — треба було оперти ся на власних силах. Довгаль брав ся виправді перешкодити козацьким полкам в переправі через Дніпро, але опісля мусів зрікти ся сього пляну і акцію обмежив на задніпрянську територію. Йому не йшло: миргородський полк став під впливом гетьманської переваги розпрягати ся і не дійшовши до Дніпра вернув ся весь домів; козаки скинули Довгаля, а вибрали полковником прихильника Виговського Козла, щоби в раві неудачі мати якесь оправданне.

Два універсали вислані до полтавського полку викликали ще більшу паніку і відорвали більше лояльних. Багато послухало сього, до чого їх гетьман взивав — покорили ся і не послухали несовістних баламутів, що манили нарід московською помочю і так визискували його наївність ³⁾.

Так само і Пушкареви стали тепер рвати ся кінці. Він сам зі своїми силами, що досягали 40.000, раз-у-раз ретировав ся перед авангардами лівобережних полків і перед татарською кіннотою, аж доки не замкнув ся в сильно укріпленій Полтаві. Але таки не здавав ся. Глухим відгуком відбивали ся кілька разові посольства, що ввивали до згоди: обіцяно загальну амністію, аби тільки не деморалізувати народу кроволитєм — та дармо. Полтавський полковник навіть поважив ся потоптати і святе право нетикальности посольства, бо останніх поважних послів, як полковника Зеленського і судію Самійла Богдановича казав арештувати і кинути до в'язниці ⁴⁾.

¹⁾ Акты т. IV, ст. 123, 127.

²⁾ Про сї цікаві моменти иодас гетьман в своїм нерав вже вгадуванім комунікаті.

³⁾ Акты т. IV, ст. 119—120.

⁴⁾ Архивъ Юго-Зап. Россіи т. VI. Комунікат.

Полтава сильно обороняла ся. Два тижні припускали штурми до міста з кождо-разовими неудачами, аж доперва день 30 мая закінчив усобицю: Голота „на одіж і розум“, як каже Величко, яка не хотіла сидіти в замкненій твердині, а рвала ся покінчити в отвертім полі, виманена геть попередними удачами, була розбита, а 15 тисяч засіяного трупа на побоввищу запечатали погром. Щасливому побідникови яко трофей дістала ся голова Пушкарка, яку приніс Татарин на списі і кинув перед гетьманом¹⁾. Прибитий горем гетьман, щоби відстрашити на будуче нарід від таких очайдушних кроків, на докінченне домової трагедії дозволив Татарам знищити непокірну Полтаву і на її території кілька днів збирати ясир. Кажуть сучасники, що при повороті Татар з українським живим товаром, наказав гетьман деяким полковникам (ніби без його відомости) відбити його: видко жаль було йому невинного народа тай може не хотів стягати на себе ненависти. Полковником в Полтаві визначив гетьман свого сторонника Филона Гаркушу.

Тепер гетьман не вдавав ся в переговори з московськими воеводами; не вдалось воеводі Ромодановському, стоячи коло Прилук з своїм військом і з недобитками Пушкарівців²⁾, звабити гетьмана до себе на переговори. Мусів побідник гетьман бояти ся дуже, коли підозривав Ромодановського³⁾, що хоче його зловити.

Так закінчив ся перший прольої домових усобиць, так нещасливий для тих, що його розпочали, а ще більше погубний для побідника. Цілу ту війну уважав український гетьман за овоч злочинної політики Москви; вона коштувала Україну 50.000 жертв⁴⁾, не рахуючи сю безконечну деморалізацію народу.

Решту непокірних міст підбив Гуляницький, а вкінці просили у Виговського помилуваня Лубни і Гадяч. Не минула шибениця і головного автора сеї революції Барабаша. Зловив його коло Гоголева в маєтности гетьманського батька Ян Виговський Кривий напавши на ескорту, коли він ішов від Ромоданов-

¹⁾ Акты т. IV, ст. 122, 127; Акты т. XV, ст. 176, 225, 272.

²⁾ Власне Барабаш привів їх, коло 500, і Ромодановський приймив їх у своє військо. Вчинив се воевода з приволу царя. Акты т. XV, ст. 182. Ще звідти посилає Барабаш між нарід грамоти і універсали против Виговського і себе називає гетьманом, а свого противника називає князем. Акты т. IV, ст. 155. ³⁾ Комуникат.

⁴⁾ Архивъ Юго-Зап. Россіи т. VI, Комуникат Виговського.

ського до ново присланого київського воеводи Василя Борисовича Шереметєва¹⁾.

Кровава пімста, переведена на виновниках і своїх непевних дволичних приклонниках, свідчить, як сильним і певним почував себе тепер гетьман: багато полковників і старшин наложили тоді головою. Хто тільки був в яких небудь зносинах з Пушкарем²⁾, мусів відпокутувати. З наказу гетьмана страчено з кінцем червня 1658 р. переяславського полковника Колюбаку, корсунського Аникієнка та 12 сотників; з Джеджалієм і Довгалем вже передше обрахував ся. Так само багато Запорозжців пішло тою самою дорогою, що їх проводирі Барабаш і ин.

По погромі гетьман розпустив свої війська і часть орди, а сам поїхав до Чигирина на скликану нараду, і там побув до 11. VIII. Взяв ся кінчити дальше діло з Москвою. Упьяновано так: брат Данило мав облягати і здобути Київ, а собі самому з рештою війська гетьман клав за обовязок прогнати инших воевод, що перебували на Україні, і решту Пушкарівців, а потім в спілці з Польщею, з якою вели ся переговори, задумував згнобити Москву. Треба б хіба дивувати ся, чому сього не зроблено зараз по полтавській катастрофі? Мабуть через діверсію частини Запорозжців на Крим був даний Татарам наказ вертати до Криму, а гетьман чув себе до такої борби занадто слабим, не маючи за собою Польщі, яка могла б дуже легко поспувати діло так непопулярної війни.

Такий рішучий крок, себто союз України з Кримом, і не бажаний погром опозиції, який був переведений без відомости царя, зробили сильне вражінє на Москві, де такого зовсім не сподівали ся. Ромодановський з військами і недобитками завернув ся до Білгорода і так само завернули ся й инші воеводи,

¹⁾ Цілий той епізод подорожи Барабаша до Шереметєва досить неясний. Властиво річ будатак. По своїй побіді Виговський доніс московському правительству про заспокоєнє України і пар мав наказати завернути ся Ромодановському до Білгорода і навіть мав ніби наказати арештувати бунтівників, які покажуть ся на московських землях. І власне на підставі царського наказу мав воевода післати Барабаша Шереметєву, щоб сей його віддав в руки гетьмана для кари. Акты т. IV, ст. 153; XV, 177, 114, 116. Одначе, коли гетьман піймавши його питав, пощо він ішов до Києва, сей признав ся, що його тому веліли везти геть, щоб туди звабити Виговського і його зловити. Акты т. IV, ст. 141, 155—158.

²⁾ За що їх покарано, не знати. Мабуть за кореспонденцію і зношини з Пушкарем. Так принаймі виходить зі слів післанця Шереметєва. Акты т. IV, 147, 159; V, 315; XV, 216, 277, 313.

післані до обсаджень міст на Україні. Один тільки боярин Василь Борисович Шереметев прибув в се поломя дня 17. VII. з генеральним штабом і великим двором до Києва і д. 6. VIII. переняв управу¹⁾.

Так отже фатальний крок, зроблений Богданом Хмельницьким і самим Виговським, був направлений, і узли, які лучили його з Москвою, перетяв гетьман ще в цвітні, як тільки прибула орда. З московськими політичними агентами, висиланими підчас походу для шпіонованя і відтягненя його від пляну, поступав від тоді без ніяких церемоній і навіть арештував їх²⁾. Іно до приходу орди показував лояльність з потреби, щоб не впасти в борбі з противниками. Коли не було щире поступоване Москви, міг таким самим відплачувати ся і він. Всі ті його виголошені жалі і обвинувачування Москви кидають гарне світло на національну і особисту свідомість Виговського, яко репрезентанта свобідної держави, і добре поясняють, як гарно він розумів змаганне російської політики. А вже ж найширший і найвищий вислів своїм поглядам на злочинну і деморалізаторську політику Москви дав гетьман в своїм універсалі.

Попри початковий розмах шефа України в його заграничній політиці, зміст сього голосного комунікату, наповненого розпучливим жалем, дає нам вражінне безконечно болючого заводу в змаганнях до ідеалу, перепинених злбною інтеренцією Москви. В так короткім часі свого бурливого політичного життя починає свідомо Україна співати свою лебедину пісню, пісню з змісту якої віє розпука і жаль за змарнованими мріями. Безмірно глибоко відчувано небезпеченство, яке насувалось з півночи на Україну. Цікавий своїм щирим змістом сей комунікат!

По довгій титулятурі до європейських володарів і всіх інтересованих ось як сповідаєть ся гетьман: „Ми, ціле військо запорожське, заявляємо і свідчимо перед Богом і цілим світом сею нашою невинною і чистою маніфестацією, що великі війни ведені в Польщею не мали ніякої иншої ціли, як оборону святої східної церкви і прадідівської свободи, якої любовю ми держимо ся; їх провадив вічної памяти наш гетьман Богдан Хмельницький і канцлер наш Іван Виговський. Приватні наші

¹⁾ Барсуковъ: Родъ Шереметевихъ, т. V, ст. 17.

²⁾ Як гетьман в ними поводи ся і що закидав перед ними московському правительству, широко оповідає на підставі їх репаяцій Костомарів в своїй праці про Виговського. Диви: Акты т. IV, ст. 130—134; Акты т. XV, ст. 96—101.

справи в порівнанню до публичних і божих держалнсьмо завсіди далеко!... І ддятого союзи уложені з Татарами, в королевою шведською, а потім з наясн. Каролем Іуставом ми завсіди держали, заховували ненарушеними і додержували їм завсігди вірности. Навіть Польщі не дали ми ніколи причини нарушити пакти, - і всім дотримали ми свято вірности, умов і союзів. І не в инших причин прийняли ми протекторат великого князя московського, як щоби ва божою помощю проливом крови нашу свободу набути і освячену могли заховати, а по смерти передати для наших потомків“.

Як виходить з дальших слів сього комунікату, віщували собі козаки з того союзу найбільшої гармонії і згоди, а тим часом великий князь московський, сей найпобожнійший і найрелігійнійший і найприхильнійший зараз таки став стреміти до підбитя і уярмленя козацьких свобід. І так цар завоювавши козацькими силами Литву, не сповнив обіцянок даних за поміч, а що більше в трактатах розпочатих з Польщею для осягненя польської корони, годив ся на поневолене козаків, і оба союзники мали се зробити, намовивши вперед козаків до вірваня союзу зі Шведами і по виповідженю війни Шведам. Але ані Хмельницький, ані Виговський не дали себе до сього намовити, а противно жадали від Москви через Василя Петровича Кікіна, щоб не провадити війни зі Шведами в Лівонії. А вжеж найбільше обурило козаків виповідженне війни їх союзникови і приятелеви королеви шведському і то під сим претекстом, що король з гетьманом прийшли до згоди; і першим документом сього злочину було, що король шведський через дівераію не міг козакам дати помочи для зреалізованя їх плянів.

Наслідком того послів козацьких не пускано до Швеції. Данила Виговського змушувано йти з військом аж до Люблина; в Київі, митрополії України — чого навіть ва Польщі не було — виставлено твердиню для кількатисячного гарнізону, щоби подібно як своїх підданих так само і козаків держати в неволі.

І почала Москва свою господарку від Білої Русі: 200 шляхотських фамілій, хоч приязних Москві силою і підступом переведено в Московщину, до 12 тис. свобідних людей в Могилівського повіту і зі всеї Білої Русі вислано в глибину московських пустирів, а на їх місце спроваджувано кольоністів московських. Бихів і инші місцевости над Дніпром хоч трактатами обіцяно віддати Україні, не словнено сего, а по смерти незабутнього Богдана Хмельницького думано Білу Русь і Малу Русь разом з військом запорож-

ським зовсім знищити. Коли до полагодження тих справ посилено послів, то їх держано в Москві довше і трактовано їх по грубіанськи і давано холодні відповіді. А вкінці прийшов з військом Ромодановський ніби то щоб дати поміч і дійшов до Переяслава, а слухати гетьмана не хотів.

Коли ж по смерті Богдана Хмельницького вибрано гетьманом Ів. Виговського, він прийняв сей уряд; Ромодановський не признавав йому сього титулу і так само чинив цар, а потім кидано невгоду між військом обносячи, що гетьман Поляк і більше сприяє Полякам як запорожському війську. Москва підтримувала свідомо Барабаша і заохочувала його до опозиції. Дальше наступают знані інкримінації за Пушкареве повстанє, і жалі на російського канцлера Алмазова за укриванє запорожських посольств і здаванє фальшивих рапортів царєви, на поступованє Хитрова, а передовсім обвинувачує гетьман Ромодановського за його тайні зносини з Запорожем і за обдарованє бунтівника Барабаша два рази титулом гетьманським і гетьманськими інсигніями присланими від вел. князя. Сей ненависний воевода против права поважив ся скинути з полковництва прилудького полковника і поставити нового, рівнож послав універсали Барабаша для викликання нової революції і нищив міста, які були гетьманови прихильні.

От такий то підступ зрадливої Москви — читаємо під кінець комунікату — ві всім слідний: вона то готовить нам ярмо — насамперед домовою горожанською війною, себто нашим власним оружєм, а потім і отверто підносячи своє оружє без ніякої нашої вини. Все те ми виявили для нашої невинности а тепер ми змушені підняти законну оборону тай удати ся до сусідів з просьбою о поміч для своєї свободи. Не в нас лежить причина сеї війни, що розгоріла ся. Великому князєви як булєсьмо вірні, так і дальше хочемо бути, а тільки змушені вхопилисьмо за зброю.

Як бачимо, не так то легко ішло осягненє зачеркнених на корсунських нарадах сміливих плянів. Дійсність показувала, що вперед треба відпокутовати похибки вчинені недосвідченими політиками і зробити лад у себе в дома.

(Далі буде).

Українські драматичні вистави в Галичині

в першій половині XIX столітя¹⁾.

(Замітки й матеріяли).

Подав Михайло Возняк.

IV.

З репертуару аматорських вистав кінця 40 рр. подобали ся найбільше публиці драматичні твори Котляревського в перерібці о. Івана Озаркевича. Особливо перерібку „Наталки Подтавки“ грали кілька разів у Коломиї а богацько разів у Львові і Перемишлі¹⁾, а півнійше театральна трупа Лобойка. Водевіль Котляревського представлявано у всіх тих трьох містах. Перерібки творів Котляревського „взяты зъ жигя народного възволновали своїми меланхолійними мелодіями, своїми рускому народови свойственними пословицями и приповѣдками чувство народное зрѣтелѣвъ ажъ до восторгненія“²⁾. У перекладі на звичайну мову значать повищі слова, що перерібки Котляревського творів подобали ся задля їх глибокої національности, простоти та сильної етнографічної закраски.

Першу перерібку опублікував Озаркевич друком у Чернівцях латинською азбукою п. з. „Komedyo-opera Diwka na widdaniu, abo: Na myłowanie nema syłowanie (38 ст. + 1 нен. мал. 8°, на бібулястім папері). На другім боці першої картки подані osoby: Annyczka, diwka na widdaniu; Horpyna Terpełycha, jey Maty; Petro, kochanok Annyczky; Nykoła, dałekiy krewniy Annyczki; Teterwakowski, woznyi, ženych Annyczki; Makohoneńko, silskyi Desietnyk.

¹⁾ Пчола, 1849, ст. 39.

²⁾ Новини, 1849, ст. 10.

Як „українську дівчину Наталку“ перехрестив Озаркевич на „дівку на відданю Анничку“, так і цїлий твір Котляревського зьлокалізував, переніс його акцію на рідне йому Покуте, ввів до перерібки покутський діалект, замість українських пісень повставляв льокально-галицькі — одним словом старався надати її льокальний коломийський кольорит. Аби мати зразок мови Озаркевича, наведу його „Віють вітри“.

Wijut witry wijut buyni az derewa hnutsi,
Oy jak bołyt moje serce, słozy z oczy l'utsi.
Traczu lita w samotnocy, myłoho nebaczu,
Chiba tohdy polekszytmy jak sobi popłaczu.
Chotmy słozy nep(o)możut, serciu leksze bude,
Chto szczasływyi w swoim żytiju po smerty nebude.
Znaju ludyi, kotri mojej zawydujut doły,
Czyż szczasływa ta byłynka, kotra zroste w poły?
Szczo na poły i na piskach, bez rosy bez soncie,
Tiazko żyty bez myłoho mojej holowonci.
Dety! miłyi czornobrywyi dety! obizwysi,
Jak ja bidna w switi tużu, pryidy podywysi!
Łetila bym ja do tebe, ta krylow nemaju,
Szczo byś baczyw jak bez tebe z żalu wysychaju,
Dokohoż ja prywernusi, chto mia pryhołubyt,
Koły nema myłenkocho, kotryi szczyre lubyt.

Пісня вонного: „От юних літ не знав я любви“ заступлена таким куплетом:

Abo pidu utopiusia,
Abo w kamin rozibjusia
Aby toje uweś świt znaw
Że tia woznyi szczyre kóchaw.

Полтавські шляхи замінені на коломийські:

Wydno szlachy kołomyiski, sławnu okołyciu,
Poszinuyte syrotoczku bidnuju diwyciu,
Chot uboha i prostaczka, a czesnoho rodu
Ne wstyd mini szyty, priesty i nosyty wodu.
Wy w żupanach i pysmenni, tak riwni z panamy,
I jak że wam riwnatysi z prostymy diwkamy.

З пісні: „Дід рудий“ є тільки перша строфка, дуже незначно змінено: „Ой під вишнею“, а зівсім викинено: „Всякому

горсду нрав і права. Замість: „Ой доля людська — доля есть слїная!“ співає вонний:

Ach ja nieszczasływyi, szczo maju dijaty,
Lubiu diwezynu, nemohu i wziaty.
Nemożu i wziaty, bo zaruczenaja.
Och doleż moja, dole nieszczasnaja.

Мало змінені пісні Наталки: Ой мати, мати! і Терпелихи: Чи я тобі, дочко, добра не желаю (Oj maty maty, serce ne uważaje — Czyż ja tobi dońko dobra neszukaju), а випущені: „Ей Наталко, не дрочи ся“ і терпет. Незначні зміни також у пісні: Чогож вода каламутна? Чи не філя збила? (Czohoż woda kałamutna, czy ne chwyli zbyła).

В другій дії збирається Микола пристати до жовнірів, а не до Чорноморців. Тому й пропущена пісня: Гомін, гомін по діброві. Пісня Петра має такий вид:

Sońce nyżeńko, wieczier błyżeńko,
Spiszu do tebe moje sordeńko.
Ty obitciela mene lubyty
A ni z kym ynszym na wik neżyty.
Serdeńko moje, kołyśmy dwoje
Żyły jak w rajy, w własnim kraju
Ale jak pryidu, tia nezastanu,
Załomiu ruki, duszu wyzianu.

„Вітер віє горою“; „У сусїда хата біла“ мало змінені, а замість пісні: „Та йшов козак з Дону, та з Дону до дому“ — співає Петро:

Och doleż moja, doleż moja złaja,
Czomuż ty ne taka, jak dole czużaja.
Inszym dajesz dobre, a mene mynajesz,
I szczo mini myłe, toto widbyrajesz.

На свій лад змінив Озаркевич: „А я люблю Петруся“, перелицював і співний діялої Петра й Наталки: „Підеш, Петре, до тібі, яку тепер любиш“. На рахунок національної свідомости травестатора промовляло би випущенне пісні: „Ворскло річка невеличка“, як воно не впливало би з вимог, звязаних з зьлокалізованнем акції. Замість пісні Наталки: „Ой, я дівчина Полтавка“, що закінчує Котляревського оперетку, співає Анничка:

Chot ja diwka bidneńkaja, koło mene wjutsi,
I bohaci i pysmenni czerez mene bjutsi,
Ja jednoho Petra lubiu i szczyre i duże
Nay ich bude razem trysta, to mini bayduże.
Ja na Petra oziedała, a Petro miy luby,
Wybawyw my duszu tiło, wid wiecznoi zhuby.

(Wsi razem spiwajut).

Treba si wraz weselyty,
Slozy naszi osuszyty.
Treba sobi prypimnuty,
Ne do smerty w nuźdi buty.
Naysi z nuźdy rozpukajut,
Kotri szczo złe zamyszłajut.
A my bidno prożywajmo,
Prykład druhym z sebe daymo.
Chto chce buty szczieslywyi,
Nayże bude i terpeływyi,
W Bohu ufnost pokładaje,
O bidnych nezabuwaje,
W Bohu ufnost pokładaje
Na bidnychsi ohliedaje.

Менше вдало випала трагедія ролі возного Тетерваковського. Він говорить у „Дівці на відданю“ як галицький підданок — Українець справді по українськи, але з домішкою „мосці добродзю“. Перероблюючи макаронічну прозу возного, Озаркевич обнижав рівень гумору та іронії, якими пронизана роля возного.

Перерібка водевілю Котляревського „Жовнір-чарівник“ лишилася в рукописі так само, як перерібка Квітчиного „Сватання на Гончарівці“. Остання, здається, ідентична з „Сватанням або женихом навіженим“, відіграним 1850 р. в Коломиї. Звісім певно була відіграна в Коломиї і друга друкована перерібка Озаркевича, хоч про це ніде нема згадки: Komedyo-opera Wesilie abo Nad cyhana Szmahayła nema rozumniszszoho. W troch diystwiyach z śpiewamy i tańciamy narodowymu, napysana w Kołomyi na wzór Stecka izdał Ioann Ozarkiewicz. (W Czernowcach. Napeczatano u Jana Ekhardta i syna 1849). Під „взором Стецька“ треба розуміти оперу Степана Писаревського (Стецька Шерепері) п. з. „Купала на Івана“. (Харків, 1840), якої зміст такий самий, як і зміст „Wesilia“. Вага оперетки Писаревського в тім, що тут подані українські

обряди Купала та весілля в оригінальній формі з національними піснями¹⁾.

Цікаво, що в Івана Озаркевича зайшла в 1850 р. повна перемена поглядів на народню мову. Об'єднителі також його зломали. І Озаркевич, який, як показали виписки, писав чистою народньою мовою, почав переробляти драми, писати вірші і переклав байки Езопа такою мертвою мовою і в такім мертвім дусі, що „Вишенський і Смотрицький супроти нього являють ся геть поступовійшими і під зглядом мови і під зглядом змісту“²⁾. В бібліотеці „Народного Дому“ у Львові знаходять ся рукописи двох його перерібок. Перша з них се „Dary predkow“ (№ 169), що й вийшла друком кирилицею в Чернівцях 1850 р. Друга се перший „oddil“ Rozwid-и Powist-и Dramatyczesk-oi w V oddilach na wzor Jaszowskoho izdał Ioann Ozarkiewicz Paroch w Kołomyi Roku 1850. Czernowci (N. 168). Ця перерібка, здається, не вийшла друком, принайменше досі не знають її бібліографи, тим більше, що перерібчик не мав грошей навіть на видання „Даровъ Предковъ“, як показує се замітка на кінці рукопису тоїж перерібки: „Sije diłce uze od roku wyszło, Bukwamy napeczatanne Hrazdańskimy w Czernowcach, — no isce zberaju po tilko hroszyi abym ho wykupyty mohł“. Як мертва й неприродна тут мова Озаркевича, свідчить отся порада, яка знаходить ся на оборотах окладанок одної і другої рукописи:

„Ne płacz horko, druze wozlublenni,
Pomny szczo Boh nuzdy twoja wydyt
Wrah twoy wskori padet pobizdenni
Ty szczaslywyi — sowist tia ne wynyt.
Ne płacz horko, ne ley slez potoki
Na tiazkij czas duch wasny powije
Wozmy sebi toho do prytoki
Kotryi terpyt, a szcze Rymy sije“.

В „Rozwid-і“, що написана віршами, як і „Дари предків“, виступають ось які особи з княжої доби: „Ruryk — kniaz Peremyszla, Wsewołod — kniaz Hałycza, Rozwida — doczer

¹⁾ Ближше порівняння перерібки Озаркевича з оригіналом неможливе з тої причини, що ні одного примірника опери „Купала на Івана“ нема в львівських бібліотеках, а мої старання дістати сю книжечку в Росії не osiąгнули бажаного успіху.

²⁾ Іван Франко — Етимологія і фонетика в южнорускій літературі, Коломия, 1894, ст. 24.

Ruryka, Wratysław — syn Wsewołoda, Romanow, Walko, Jarosław — Wojewody Ruryka, Zanka — przyjatelka (powirnycia) Rozwidy, Wasyluj — Wojewoda oddiłu Woyska Ruryka, 1, 2 Woyny Wsewołoda, Fedor, Hryhory — Opryszki, Dworianyn i Zowniery. Дія відбувається у Перемишлі і його обводі. Можна думати, що Озаркевич сам страшною мовою своїх перерібок, які грали аматори, причиняв ся також до загирення в таким одушевленнем приймлених аматорських вистав у Коломиї.

Тим самим, чим був Озаркевич для аматорських вистав у Коломиї, був Іван Айталович Витошинський для імпровізованих представлень у Перемишлі. Він був 1849 р. головним співучасником і режисером імпровізованої аматорської труппи в Перемишлі¹⁾. Одну свою вільну перерібку оголосив друком у Перемишлі 1849 р. Се „Козакъ и Охотникъ радоспѣвъ въ однѣмъ дѣйствію довольно лицованый съ нѣмецкого“. „Козакъ и Охотникъ“ не відзначаєть ся ні займавою акцією ні живішим житєм характерів, а тільки вся його цінність у гарних українських народніх піснях, якими перерібчик старав ся обильно надолжити недостачі оригіналу. На підставі українсько-народніх мелодій доробив до тих пісень М. Вербицький прекрасні арії і саме тими піснями викликувала ся штука і на аматорських виставах кінець 40 рр. і пізнійше на українській сцені за дирекції Бачинського більше, ніж сподіване вражінє.

Є се перерібка штуки Август фон Коцебу: Der Kosak und der Freywillige. Ein Liederspiel in einem Anzuge²⁾. Для характеристики мови³⁾ перекладчика наведу отсю школярську віршу⁴⁾ (ст. 22):

¹⁾ Слово, 1864, ст. 176.

²⁾ August von Kotzebue's Werke. Vier und dreyssigster Band. Wien, 1827, ст. 183 — 214.

³⁾ Про сю штуку писав кореспондент „Галичо-руского Вѣстника“ за 1849 р. (ст. 254), що „Козакъ и Охотникъ“ „має послужити за образецъ чистого выговора руского, не менѣе правиль граматическихъ и поправности типографической“. Се перше, а може й одинокє виданнє, яке ужило замѣсть твердыхъ лѣ, нѣ вмягченихъ лѣ, нѣ.

⁴⁾ Інший варіант сеї шутливої школярської вірші подав Микола Закревський: Старосвѣтскій Бандуриста. Малороссійскія пословицы, поговорки и загадки и галицкія приповѣдки, (Москва, 1860), ст. 122. Виривки в неї у Житецького: Мысли о народныхъ малорусскихъ думкахъ. (Київ, 1893) ст. 41—42.

Казалъ менѣ Бакаляръ: говори Азъ
Якъ-емъ невымовиль гопѣ мене разъ,
Казалъ вѣнъ другій разъ: говори буки,
Я ще невымовиль, ужежъ впалъ въ его руки.

Сказалъ вѣнъ третій разъ: говори вѣди,
Вже его рука по моѣй чупрынѣ ѣде,
Якъ сказалъ четвертій разъ: говори живѣте,
Теперь вы его хлопци на лавку кладѣте.

Ой молилъ я ся, ой просилъ я ся,
Анѣ ми ся выпросити,
Анѣ ми ся вымолити.

Прийшолъ-же я до дому тай татови кажу,
Такъ мене учитель збилъ, що я ледва лажу,
Щемъ ся гѣршого лѣха пабавилъ,
Що учитель недобилъ, отецъ доправилъ.

Пѣйшолъ-же я до матери, тай до сосѣда,
Куда по ся оберну, всюды менѣ бѣда,
Мать мене коцюбою, сосѣдъ цибухомъ,
Ажъ ми набѣгла грушка за ухомъ.

Пѣйшолъ-же я до коршмы позбути ся туги,
Лякнулъ-емъ горѣлки кубокъ еденъ и другій,
Вѣтъ кварта горѣлки, доброй сивухи,
Станулъ ми свѣтъ якъ банька, а люди якъ мухи.

Не треба додавати, що ся вірша — вставка самого Витошинського та що її нема в оригіналі. Більше похибок проти нагодосів і видів в народніх словах (під впливом польщини) або й зовсім ненародніх висловів, ніж у власних додатках перерібчика, помічуєть ся в його переспівуванню німецьких віршів оригіналу. На свій лад перелицьовував Витошинський й українські народні пісні.

Репертуар згаданих аматорських вистав є заравом інтересний з того огляду, що вказує, як тісно були звязані початки галицько-українського відродження з етнографічно-фольклорним напрямом на російській Україні.

V.

Спорадичні проби театральних вистав в українським духовним семінарі у Львові не полишили ся також безслідно в галицько-українським письменстві. Під впливом театральних представлень у мурах семінара при кінці XVIII ст. почав пробувати пера в літературі Стефан Петрушевич¹⁾. Се тим більше правдоподібно, що його вступлення до семінара припадає на час пробування там згаданого вище Стоцкевича.

До найперших його творів зачислив його внук Омелян²⁾ „поему написану в польській мові о новоналожених податках“, уложену правдоподібно наслідком заведеного катастру, на який покликують ся у своїй поемі. До того самого часу відніс згаданий внук родословну карту роду Петрушевичів у польській мові, яка зберігала ся у тогож внука.

Та ся поема є значно пізнім продуктом Стефана Петрушевича, бо д-р Франко, що дістав у свої руки його значну літературну спадщину, відносить перші письменські проби Стефана Петрушевича, здасть ся саме на основі тих рукописей, до 1796 р., але не говорить близше, які се проби³⁾. З його пер-

¹⁾ Стефан Петрушевич був одним із визначніших діячів на народньо-церковнім полі в першій половині XIX ст. Був сином Григорія Петрушевича, пароха Нагорець великих і декана Куликівського, та Марії Тарнавської в Гребенець. Родив ся 1772 р. По скінченню студій висвятив його 21 грудня ст. ст. 1802 львівський єпископ Микола Скородинський, що й звінчав його в дочкою львівського обивателя Марією Кайзер. Інститував ся 23 лютого, а парохом став 5 марта 1803 р. у Добрянках, на яку то парохію презентував його Іван Станислав з Беадіди Броневський. (Антін Петрушевич — Дополнення ко сводной Галицько-руської літописи, ч. II, Львів 1897, ст. 14—15). В 40 і 50 рр. був деканом і надзвичайним народніх шкіл стрийського округу.

В 1828 р. іменував його тодішній уряд членом комісії, що уклала ґрунтовий катастер для стрийського округу. З тої нагоди уложив карту стрийського округу, яку переховував у себе його внук парох Буська Омелян Петрушевич, а яка згоріла 1856 р. Як декан брав Стефан Петрушевич діяльну участь в народнім відродженню і політичнім життю галицької України в 1848 р., хоч на перший плян не виступав ніколи. Прожив над 80 літ і вмер 1860 р. в Бережниці в свогого вятя о. Івана Покинського.

²⁾ В біографії роду Петрушевичів, складеній для біографа Ів. Ем. Левицького, якому на сім місці складаю подяку за позволення покористувати ся нею.

³⁾ Іван Франко — Галицький „Москаль Чарівник“ (Записки Наук. тов. ім. Шев. т. XXVII) ст. 5.

шого твору, надрукованого „Głos ludu Ruskiego w dzień poświęcenia na biskupstwo grecko-katolickie Lwowskie, JW. IMci X. Mikołaja Skorodyńskiego, przez Stefana Pietruszewicza, Alumna grecko-katolickiego generalnego Seminarium (We Lwowie. Drukiem G. W. Wichmana, 1799, 4°)“¹⁾ і в панеїрика Модестови Гриневецькому²⁾ можна думати, що се були панеїрики. Одначе зберіг ся також уривок його іділли з 1802 р. в бібліотеці „Народного Дому“ у Львові. Тому можливо також, що він оспівував в перших своїх пробах сільське жите, яке припало йому дуже до вподоби. В листі „do Przyjaciołki“ нарікає він, що його замкнули в самоті, „gdzie miłość święta nosi cechę zbrodni. — Ach! Wolność! — Miłość! — te najpierwsze żywioły, dla czułej duszy i tak potrzebnymi iak powietrze do oddychania a światło do widzenia“. „Przyznam się, piше дальше Петрушевич, że chociaż w mieście zrosłem iednak że żadnym sposobem nie mogę się do miejskich stukow i niespokojności przyzwyczaić — Wieś bardziey mi się podoba z tych względów że

„Na wsi mieszka radość żywa
Tam uprzejma, tam prawdziwa
Wstyd rumieńcem twarze wdzięczy
Prawa miłość Cnota więczy“³⁾.

Жаль, що згадана іділла не заховала ся в цілости, бо вона змалювала вірно й плястично чарівні сцени обжинок. Вкупі з сільською природою любив Петрушевич також тихе родинне жите. А що по старому українському звичави був дуже гостинний, то й збирало ся у нього на св. Стефана до 100 осіб. Самих дітей було в нього десятеро, пять синів і пять дочок. Саме в нагоди з'їзду рідні на його іменини написана „Піснь Родынная“. Пробиував сил і в байці і одну таку байку „Мурашок и муха“, переклад із польського, подаю разом з двома згаданими поезіями в додатках.

Полюбивши сільську тишу та її щирих, невіснутих культурою мешканців, він заінтересував ся скоро їх духовними пло-

¹⁾ Іван Ем. Левицький — Галицько-руська бібліоґрафія за роки 1772—1800, Львів, 1902, № 96.

²⁾ Ів. Ем. Левицький — Галицько-руська бібліоґрафія XIX століття, т. I, № 1269.

³⁾ Збірка рукописей по Стефанови Петрушевичеви в бібліотеці „Народного Дому“ у Львові, LXV, ч. 6.

дами та в початком 30 рр. записав споре число приповідок, що дійшли до нас у кількох рукописах¹⁾. Переважну часть того збірника з пропусками цензури друкував 1887 р. латинкою „Przyjacieł Domowy“²⁾. Фольклористичному замилованню треба завдячувати також такі речі, як співомовка „Ге!“ та народні заклинання „Дівка парубка проклинає“, які також друкую в додатках. До того самого розряду його творчости треба зачислити й гумористичну легенду про св. Петра, оброблену в віршовій формі, п. з. „Людская повѣстка о св. Петрѣ“³⁾, написану „на язичѣ малорусскомъ“, як писав його внук Омелян, на одній аркуші folio. Рукопись зберігала ся в Омеляна Петрушевича, тепер, здасть ся, має її у себе д-р Ів. Франко.

Та найбільше любував ся Петрушевич у драматичних штуках. Д-р Ів. Франко вчислив у згаданій статі „Галицький Москаль Чарівник“ цілий ряд драматичних творів, переписаних рукою Петрушевича. Ось вони: „Intermezzo albo parafianin pierwszy raz w Berlinie, komedya w pięciu aktach“, „Czterdziestoletni kawaler, komedya w jednym akcie“, „Dwoch rywalów albo iaki oyciec, taki syn, komedya w czterech aktach“, „Dziedzictwo, komedya w jednym akcie“, „Niemy, komedya w jednym akcie“, „Umarł i ożenił się, komedya w jednym akcie“, „Powrót z Indyi albo rozumna kobieta, komedya w trzech aktach“. Наводжу навмисно сі заголовки, бо раз — се, можливо, частина репертуару початкових вистав у духовнім семінарі, а потім се частина тої літератури, з якої черпав Петрушевич поживу та брав взірці до своїх творів. Можливо також, що межі ними находять ся і його власні перерібки, бо приміром у згадуванім зборі „Teatr polski“ є також комедія „Umarł i ożenił się“ (VII т.) але в двох актах⁴⁾. В додатках друкую також його діяльовану пародію іділлі „Wasył, Kiryło i Fedko, Ekloga Moskiewska“, що зберігаєть ся у двох копіях, одній

¹⁾ Одна находить ся у бібліотеці Оссолінських у Львові, дві в університетській бібліотеці у Львові, а одну закупив варшавський збирач приповідок Бернфельд (Житє і Слово, т. II, Львів, 1894, ст. 440).

²⁾ Іван Ем. Левицький, op. cit. N. 1037.

³⁾ Іван Заневич — Літературні стремління галицьких Русинів 1772—1876. (Житє і Слово, т. II, ст. 442).

⁴⁾ Що Петрушевич був взазнайомлений з тим збором, доказом того вірші, виписані його рукою, в одній з опер у тім зборі. Се вірші „Každy, któremu się serce pali i Serce im przeszkód ma więcej“, які находять ся на 6 і 54 сторонах опери „Czekina albo snotliwa panienska, opera z Włoskiego tłumaczona we trzech aktach. (Teatr polski, т. 54).

неповній, другій так само як перша, переписаній його рукою і повній, а яка (вона на мою думку є твором Петрушевича) навіть коли не походила би зпід пера Петрушевича, є інтересна як діяльої того роду, які відогравано в семінарі попри тяжші штуки і як парафраза звісної екльоїи Вергілія.

Галицьким „Москалем Чарівником“ назвав д-р Ів. Франко Петрушевичеву „Первописну Оперу Мужь старій, жбика молада“. Ся назва говорить заравом про сюжет і зміст Петрушевичевої штуки. Д-р Франко відносить її на основі родинної традиції до 30 рр. На скільки сей здогад вірний, займу ся тим пізнійше при публікованню польського оригіналу сеї штуки. Ту зазначу тільки, що польська рукопись має дату дуже виразну та певну: 1849 рік.

За те до половини 30 рр. треба віднести його панетірик „Жаль Рускаго Люда за ёго Императорскимъ Білнчествомъ Францомъ I“, написаний 1835 або зарав наступаючого року. (Його подаю також у додатках тільки в уваги на час його написання). Невірно є твердження д-ра Франка, що деякі вірші Петрушевича друкувала „Галицка Зоря“ в 1848 р.¹⁾

Зрештою Петрушевич любив списувати всяку всячину латинською і польською мовою: пісні, вірші, лікарські поради, історичні звістки, граматичні замітки і розвідки (здаєть ся до нього належать розвідочки: O Pisowni polskiej (N. 27) і O Rodzaiach Przypadkowanu i Czasowanu polskiem (N. 21), приповідки, байки, анекдоти, повістки — в роді тих, „яки не-нѣшни (sic) часописи подають для забави и науки читателей“. Один з таких збірників був в руках Омеляна Петрушевича, се „Radca domowy“, де подані способи лічення різних хороб у людей і домових звірят, господарські приписи, що дотикали садівництва, рільництва, городництва то що. Інші такі збірники находять ся в Антона Петрушевича.

Таксамо різнорідну всячину писав, а мало що друкував другий учасник семінарських вистав — Келестин (Долина-ненко) Скоморівський. Писав дуже багато, переважно оригінальних поезій. Є між ними поезіями багато „думок“, „од“, сонетів, парафраз, псалмів і молитов, далі байок, алегорій, сатир

¹⁾ Пор. Галицький „Москаль Чарівник“. Між рукописами Петрушевича в бібліотеці „Народного Дому“ у Львові находять ся іще „Пісньи въ время ѿ Лутѣргін (N. 23) і Псвчнїа церковныя“. „Слово“ в день св. Онуфрія, Петра та Павла (N. 19).

і шарад. Перекладав на народню мову „Листи апостольські“ і „Діяння апостольські“ та німецький катехизм Леонгарда. Збирав також матеріали до словаря української мови, який був майже готовий¹⁾. Та все те лишило ся в рукописах, а надрукованого є дуже небагато. В 2 часті „Вівка“ помістив Іван Головацький на ст. 62—64 „Птиць-послы“ а про його звязь з польськими конспіраціями свідчить вірш „Na czest' bratej powetnuwszych z niewoli 2 Bereznia 1848 (Wytajte bratia! Anheły pokoju, Szczo nesły świtu łuczy prawdy wiecznoj)²⁾. Крім того видав друком переклад трагедії Хомякова „Єрмак“ неримованим п'ятистопним ямбом з великоруської мови 1849 р.³⁾. Перекладав також „Верховинців“ Корженьовського, та сей переклад затратив ся⁴⁾.

Драму „Каграссу Górale“ Йосифа Корженьовського перекладав на українську мову також Микола Устиянович, без сумніву учасник семінарських вистав і для її популярности і ще більше з уваги на її предмет, який інтересував Устияновича. За переклад прийняв ся Устиянович іще 1849 р. і виконував свій переклад так, що ся драма подобала більше на український самостійний твір, ніж на переклад з польського. Очарований красою предмету, який був йому більше відомий, ніж Корженьовському, розширив „Верховинців“ до такого об'єму, що в оден вечір годі було представити їх на сцені. Тому нового перекладу сеї штуки, призначеної для нашої сцени, підняв ся пізніше Ксенофонт Климович⁵⁾. Але оригінальної штуки драматичної не полишив Устиянович по собі жадної так само, як Антін Могильницький і „руська трійца“: Шашкевич, Головацький і Вагилевич.

З ентузіазму галицьких Українців для новозаснованого театру в 1864 р. скористала вандрівна трупа польська Лобойка, яка крім звісної вже штуки-перерібки „На мидованє нема силдованя“ давала також нужденні фабрикати иншого учасника семінарських вистав — Софрона де Витвицького, що ціле

¹⁾ Волод. Підманастирський — Келестинъ Скоморѣвскій. Біографічна замѣтка. (Зоря, 1886, ч. 20, ст. 339.

²⁾ Іван Ем. Левицький — Бібліографія, I, N. 485. Сей вірш передрукував д-р Ів. Франко в Зорі за 1886 р. ст. 339—340.

³⁾ Єрмак, сумогляд в пяти дѣйствах мѣрою сочиненія Хомякова Алексея. Перевѣд на язык русскій.

⁴⁾ В. Підманастирський ор. cit. ст. 339.

⁵⁾ Слово, 1864, ч. 29.

жите вмів впрошувати ся і випрошувати ся в різні табори. Вкінці, ставши послом до краввого сойму, зачав накликувати „Do zgody! Bracia, do zgody! Щоби наглядно показати всім невірющим в його вимріяний ідеал, написав дві мельодрами, в яких показав, що може „Myłost' i Zhoda“¹⁾, а які шкоди приносить „Bratnaja Nezhoda“²⁾. В обох них діві особи або просто говорять, або співають все одно з музикою чи без музики, як сам каже в тексті автор. Мимо заповнення, що мельодрами написані в „czysto ruskim jazyci“, в них цілі леґіони слів церковних, польських і т. д. Яка мова, така й правопись. Ті штуки наробили багато шуму в сучасній польській пресі, але „Dziennik polski“, все таки, „co się tyczy wartości literackiej, rozbierać“ їх не думав. Не зробив вражіння на Витвицького й дотепний вислів Остапа Левицького, що в нагоди того, що „Myłost' i Zhoda“ посвячена автором „Pro nepreminuju czest': Myłym rodymciam! takozde pro nezabud' molodych! mni wze mynuwszych lit i hadok J. W. Bolesławu hrabiomu z Duninów Borkowskomu“, братови Лешка Борковського, автора славної „Cymbalady“, пригадав йому початок останньої поеми:

„Dziwował się miesiąc patrząc na świat z góry,
Na co Pan Bóg stworzył takie wielkie rury!“³⁾

Витвицький друкував далі свої елюкубрації і випустив у світ 1863 р. новий купіос: „Dwa hołuby wodu pyły, A dwa kołotyły. Narodnaja opera z 6 tańciami w II aktach. Ułożena z 12 żywych pisnej czysto ruskych. Kożdyj akt kinczyt sia kozakom sławnoho Padury“. А хоч автор, як і в двох попередніх, заявив тут також на 59 ст., що „za wsi hadky pyśma seho pered c. k. ustawamy prawa prasowoho widpowidaje sam soboju jako poseł krajowyj“, все таки скажу кілька слів про сю штуку, щоби на тім прикладі зілюструвати спосіб констрування мельодрами чи опери в Витвицького.

¹⁾ Повний заголовок: Myłost' i Zhoda, abo Winczanyje Helenny, kniahyni ruskoj, z Kazimirom II. Sprawedywym, korołem polskim. Historyczno-lycarskaja Melodrama w 3. aktach. Lwów, 1862.

²⁾ Bratnaja Nezhoda, abo Posmertni Dny Władymira Welykaho. Historyczno-lycarskaja Tragedja, w 4. aktach z XI. Stolityja. Lwów, 1862.

³⁾ Myłost' i Zhoda. S. Witwicki. Вечерницѣ, 1802, ч. 15, ст. 119.

Головна вартість сеї опери 12 українських народніх пісень¹⁾, до яких дібрав автор кілька осіб, неначе маріонеток, а ті особи, то solo, то в дуеті або й хором співають усі ті пісні одну за другою. Скінчивши одну пісню, дівві особи поговорять трохи зі собою і накручують розмову так, аби можна було заспівати за раз наступаючу в черги пісню і так далі, а, розумієть ся, часом і потанцюють. Зміст опери побудував автор на отсих особах: закоханій парі, нещасливому суперникови, старому вітчмови, молодій мачосі, гуляючій з хлопцями, та трьох козаках. Молодий козак Гринь Заверуха любить сироту Гальку та має її обопільну любов. Але вітчм Гальки Стефан Хмура та його жінка й мачоха Гальки Ксенька не хочуть нічого знати про ту любов, бо задумали віддати Гальку за гордого багачького сина Андрія Жука. Се все одначе не перешкаджає в другім актї вітчмови і мачосі віддати Гальці її майно та дозволити на вінчанне з любленим козаком Гринем. Для товариства Гриня додані три українські козаки. Акція відбуваєть ся у сільськїм гаю на подільсько-українськїм пограничу в новїйших часах. І не штуки Витвицького, а українські пісні, українські танці і українські костюми в них стягали українську публіку на вистави²⁾.

В додатку до „Dwa gołuby“ заявив „Rusin zadumany“, що як дозволити йому здоровле, то видасть з кінцем року „zajmującą nieco rozprawę o Hucułach t. j. o ich możebnem pochodzeniu, o ich mowie, zwyczajach, obyczajach, przesądach, o ich dobrej i złej stronie“. І дійсно 1863 появил ся „Rys historyczny o Hucułach“³⁾. Тут і додав географічну мапу гуцульської полоси. Витвицький був парохом в Жабю і для фольклорної праці простирало ся для нього широке поле.

¹⁾ Ось вони: 1) І звідси гора, і звідтам гора, 2) Ой в садї вишня — ой за садом дві, 3) Два голуби воду пили, 4) Перестань тужити, не тра парікати, 5) Ти, дівчино, із Подоля, 6) І шумить і гудить, 7) Як мя ніч покрие, 8) Закотив ся місяць в хмари, 9) Бодай ся когут звуdiv, 10) Ой там під вишнею, там під черешнею, 11) Пливе човен води повен і 12) На долині при Чигрині.

²⁾ Слово, 1864, ч. 27.

³⁾ Ще в 1852 р. в Зорі Галицькій помістив він: „Статистическо-историческое обозрѣніе Гуцуловъ въ Коломыйскомъ округѣ со характеристикою ихъ“, ч. 54—56; пізнійше по виданню „Rysu historycznego o Hucułach“ помістив ще в „Правді“ дві статейки з сеї области, а то „Якій крѣзь иншихъ обходѣхъ весѣльный у княгини гуцульскихъ“, ч. 2 за 1868 р. і „Дещо зъ традицій гуцульской“, ч. 7 і 8 за 1869 р.

Перші зародки своєї літературної творчости і популярности виніс з семінара й Рудольф Мох¹⁾, що вже між товаришами відзначав ся дотепом і вславив ся як актор у мужеських ролях в семінарі і пізнійше в аматорськїх виставах. Перші виступи його на літературнім полі відносять ся до останнього року побуту в семінарі 1840 р., а друком випустив у світ свої панетірики та збірничок віршів гарною народньою мовою зараз 1841 р.²⁾ Але популярність серед галицьких Українців здобули йому не панетірики, яких не переставав писати ціле своє житє, але згадана збірка поезій (Мотыль) і драматичні твори та проповіднича діяльність, передовсім по місіях.

Його перша комедія „Справа въ селѣ Клекотинѣ“ була першою українською оригінальною комедією в австрійській Україні взагалі. Перед виходом у світ була звісна популярно під назвою „Сварка“. В листі з 16. IX 1848 р. просив Мох Якова Головацького не публікувати тої часті „Сварки“, яку вже переписав. Мох мав свій уклад, яким надїяв ся „що трохи допомочи нашимъ“. А поперед усього перестерігав Головацького, щоби його твір „безъ вѣдомости Старшихъ“ появил ся за границею³⁾. З того виходить, що Мох почав писати свою „Справу“, коли його ввербовано до участі в виданню „Вѣнка“ та що Мохова комедія мала вийти в Відні. Помогти своїм хотїв автор тим робом, що його твір мав бути сатирою на панщизняні порядки, як се стверджує також лист Йосафата Кобринського до Моха⁴⁾. Та сатиру на панське знущанне над хлопом затемнюють карикатура й пянство, що роблять хлопів дурними й ледачими.

„Справа въ селѣ Клекотинѣ“ не є правильно збудованою драмою, нема тут поділу на акти, тільки зазначені відступи I, II, III, але все таки в живім діяльоу змалював Мох випадки одного дня в галицько-українськїм селі за панщини — в його невідмінними додатками: війтом, присяжним, Жидами та вояками. Ціла подія відбуваєть ся у корчмі, та мимо того характері й акція змалювані реально, нераз за грубо. До цілости достроюєть ся гарна мова, повна народніх зверотів, і вірш гладкий

¹⁾ Біографічні дані в „Илюстрован. Календ. общ. им. Мих. Качков. за 1893“, ст. 93—99; Справа въ селѣ Клекотинѣ, Львів, 1900.

²⁾ Пор. мою замітку „Із кореспонденції Р. Моха“ (Відбитка з „Записок Наук. Тов. ім. Шев.“, т. LXXXI) ст. 1—4.

³⁾ Д-р К. Студинський, оп. cit. ст. 204.

⁴⁾ Із кореспонденції Р. Моха, ст. 11—13.

і досить плавний. Здасть ся, що саме перерібку сеї комедії п. в. „Процяха“ грали аматори в Перемишлі, а потім український театр під дирекцією Бачинського.

Сатиричну закрутку має й друга комедія Муха, згадана вже вище п. в. „Терпєнь — спасєнь“. В цілости видала її „Наука“ 1878 р. п. в. „Памятка 3. мая 1848“. Сей напрям слідний уже в самих назвах осіб, бо арендар названий — Ворон Пявка, возний — Потягайло, атамани — Карбач, Гриаун, Луцник, писар — Вовколабський, дяк — Грубогласник, господар — Гложєн і т. д. Як обі повищі комедії, так і дальшу уложив віршами. Се — „Опікунство“, знане також з заголовка „Сиротинська опіка“, чотириактова комедія з якою виступив 1864 р. Як у попередній комедії, так і ту подія взята в 1848 р. Акція відбуваєть ся в селі Зашарганцях недалеко Львова. Дієвими особами виступають в „Опікунстві“: крім селян і громадської старшини мандатор, арендар, економ, дяк і лісничий, яким надав автор карикатурні імена. Та на сцені не побавила довго ся комедія задля її скучности, недостачі акції, широко розведеного оповідання, повного в фразові сентенції і мілкий дотеп. Як і попередні штуки — се більше самі діяльози, а взагалі комедія не видержує критики¹⁾. Друком не видана.

Розголос в Галичині здобув собі передовсім своїми проповідями і як Наумович наслідком своїх популярних статей, оповідань то що, так Мох через свої проповіді, спеціально на місіях, був у своїм часі дуже популярним серед народніх мас. У галицько-українське письменство не вніс нічого трівого, все таки дав першу поважну пробу української комедії в Галичині, картину народніх мук за панщини, на свій час гарну й дуже читану. Стати справжнім драматургом йому не судило ся. Недоставало йому познайомлення з технікою драми та вчитання у взірцях ліпших драм. Тому й переіменив Мох драму в проповідь проти панства, з яким воював у проповідях більшу частину свого життя.

Ліпшою перерібкою, ніж „Козак і Охотник“ Айталовича, була перерібка Молієрової комедії „George Dandin“ п. в. „Гриць Мазиця“ иншого учасника семінарського театру, а се Івана Наумовича, що пробував потім сили і в оригінальних комедіях, прим. „Заручини на помацька“ і т. д., які повістали в рукописах. Перерібку „Гриця Мазицю“ надрукував Гушалевиц

¹⁾ Слово, 1864, ч. 53 і 56; Слово, 1864, ч. 60. Зъ Микулинець.

у Пчолі за 1849 р. Вона інтересна тим, що Наумович покладав поміж поодинокі акти ліричні вставки. Сю перерібку представлено в київськїм театрі, де публіка прийняла її з великим вдоволенням¹⁾.

Залюбованне до драматичних творів виніс із мурів семінара також Гнат Якимович, що був там 1849 р. як ученик семої класи. Почав літературну діяльність від казок, брав участь в акції вичищення східнього обряду від латинських примішок, а як одушевлений у свій час аматорськими представленнями питомець, а може й актор повитав радо гадку Лаврівського заснувати у Львові український театр. Коли додати до того ще часті нарікання на вбожество репертуару й пригадати давню думку Трещаківського про вартість оброблення в драматичній формі теми про дівчину з Рогатина, то й мати мемо в головній основі гезеу його „Роксоляни“, напис. 1865 р. Поводженне „Роксоляни“ на сцені зразу, а мабуть і невдоволення, що драма не одержала премії, о яку компетував Якимович, заставило його писати другу драму, а радше перекладати чи перероблювати її з якогось чужого оригіналу. Се був Буонаротті. Між тим прийшли загальні збори „Матиці“, на яких вела ся горяча дебата, яку мову ввести в видання, а 1866 р. стали Українці в одній хвилині Великоросами... Приклонник мови „Історії“ Шараневича потрібував ступити оден крок дальше, щоби опинити ся поруч Качковського та за його намовою і гроші вийшов у світ „Одисей на острові Аета“.

Спілка з обединителями з одного боку, а ворожі напади на нього передовсім з українофільського табору з другого, дали йому причину пожалувати ся на „гоненія“ перед дирекцією імператорських театрів у Петербурзі і післати туди свою штуку, якою уже більше не хотіла одушевляти ся його вітчизна. Та „Роксоляна“ принесла йому в Петербурга тільки докір, що він не пише „великоруською мовою, тільки галицько-руським нарічем“ і рішаючу для нього опінію, що в нього нема драматичного хисту, тільки нахил до ліризму. Засоромлений побачив тепер, якою мовою говорили до нього парохіяни, коли приходили за орудкою, він став прислухувати ся, якою гарною мовою співає його нарід пісні, і написав такою мовою вірш „Річка домашня“ (1870). Що більше він став навіть оборонцем народньої мови, а проти своїх і чужих критиків відізнав ся

¹⁾ Галицька Зоря, 1850, ч. 97, ст. 619.

сумним голосом у „Псалмах“ і шукав розради в Божої Матері, складаючи в її честь пісню.

Знаний уже нам учасник семінарського театру й перекладчик „Згубленої дитини“ переклав у Відні 1852 р. на народню мову ві сербської Дюрковича „Пяницю“¹⁾, видану десять літ пізніше в Перемишлі. Сю комедію у двох діях грав також театр Лобойка²⁾. З інших визначніших колишніх питомців і акторів згадаю ще двох. Перший з них приляг до народовецького табору — се Василь Ільницький, що на конкурсі, розписаний комітетом українського театру 1864 р., написав історичну трагедію в 5 діях „Настася“ (Львів, 1872). Другий автор популярної довгий час пісні „Мир вам, братя!“ — Іван Гушалевич, якого мєльодрами тільки ті удержали ся довгий час на сцені, що до них доробив музику талановитий композитор Михайло Вербицький, також учасник семінарських вистав. Завдяки музиці Вербицького стягали українську публику: „Сельскіи пле-нипотенты“ (1870) і „Подгоряне“ (1879). За те не мали по-вдження: „Обманъ очей“ (1865) і „Знесенье панщины“.

Усе вище сказане кидає з малими виїмками гарне світло на участь українського духовенства в початках галицько-українського відродження. З невеличкими виїмками воно спочивало в їх руках. І не може бути й двох гадок, що доля відродження української нації в Галичині була би посувала ся иншим шляхом, якби таки свої люди з власттю в руках, консисторії з митрополитами і єпископами на переді, не були лопили життя молодих людей, як се вробили в Маркіяном Шашкевичем, Іваном Вагилевичем, Антоном Могильницьким, Миколою Устияновичем, Осипом Лозинським і з цілими десятками инших людей доброї волі, що рвали ся до праці. Не вдоволивши ся тим, подали консисторії руки антинародньому напрямови серед галицьких Українців і спільно з ним працювали над приспавнем відродженої нації. Сі два чинники поклали свою важку руку й на імпровізовані аматорські вистави кінця 40 рр., вони й заснітили на довгий час також постійну українську сцену, засновану при львівській „Руській Бесіді“ 1864 р.

¹⁾ Рукопись находить ся в бібліотекі „Народного Дому“ у Львові LV, 1.

²⁾ Слово, 1864, ч. 28, ст. 150.

ДОДАТКИ.

I. З паперів Стефана Петрушевича.

1. Uroczystość obżynu albo Zrazek Sielanki 1802.

W Mieście na Lutni grałem Mężów Cnoty, — a.

We wsi do fletu nabrałem ochoty.

I do tąd rymom mało znane dzieło
Zaczynam śpiewać; choć początek wzięło,
Zapewnie razem ze swoim Narodem,
Czego myśl prosta jasnym jest dowodem.

Bo czy się wita, czy żegna z zagonem,
Zawsze Natury odzywa się tonem
Ruska Dziewoja. Czy gdy dożnie lanu,
Niosąc na głowie wianek swemu Panu:
Zawsze piosneczkę, bez sztucznego składu
Nóci, dzierząc się przyrodzenia śladu.

Obżynek tedy, czyli wianek pieję — b.
I całą sprawę, co się przy tym dzieje.

Nie wiem, dla czego, Moj Poprzednicy, — c.

Śpiewając otem co robią Rolnicy.

Te uroczystość całkiem opuścili?

Czy znać by fletni mey honor zrobili?

Czemuż Ich łatwość dla mnie nie została?

Aby pieśń moja, jch pieśniom zrównała.

Kto wie? ten spadek może mnie spłynął,

Na to umyślnie — bym wieśniakiem słynął?

Zacznę więc nócić, pod słomianym szczytem,
Choć wiem, że trudno zostać Teokrytem. — d.

Muzo! Lecz niety, co opiewasz walkę, — e.

Lecz Ty Wieśniaczko! co uczysz Menalkę — f.

Jak piosnki składać, dla Fillidy krasney,

Udzielmi mowy, szczerey, prostey, jasney!

Niech ja opowiem, jak na końcu żniwa,

Nóci przy wianku, Fesia urodziwa? — g.

Jak Jwasiowi Cycała Maryna,

Śpiewa z Hanuską, gdy zagon dożyna?

Jak potém Fesi uwieńczywszy skronie,

Jdąc spiewają, w jedném gronie?
 Jak Ona pyszna, wszędzie przodek trzyma.
 Obok Niey družki: Tłustotyła Chyma,
 Hoża Mełanka, wstydliva Parasia,
 Piękna Olenia, i rumiana Hasia!
 Tuż Pažia z Xenią obie czarno-okie.
 Nastia zaś z Tańką obiedwie wysokie.
 Reszta zaś mniejszych idą poza družki,
 Swojej Kniahyni, niby wierne służki. — h.
 Jak w drodze Panu, jak Pani spiewają
 Jak już przed progiem, gdy wieniec oddają?
 Słowem; niech powiem z początku do końca,
 Te uroczystość; którey zachod słońca,
 Bywa początkiem: a końcem świtanie,
 Gdy Dźiedzic hoyny, ma w tym podobanie.
 I kontent z tego; że młodzież wesola
 Wybija hopki, wiodąc szum do koła. — i.
 Kogoż albowiem widok ten niewzruszy?
 Chyba człowieka krzemienistey duszy —
 Bo ktoż (далі педостає одної картки).
 Już podzielono, czym prędzej zagony
 Każdy ciekawie patrzy z ktorey strony —
 I kiedy Fesia wkażesię na Niwie?
 Aby zaczęła swą ręką szczęśliwie, — q.
 Wielekroć zażnie nikt się nie skaliczy.
 Raz się trafiło, że w tłoce niebyła,
 W ten czas podobno u Popa tłoczyła:
 Bo ona często coś tam nadskakuje,
 Boday na jesień slubu niestarguje.
 Naścia wysoka zaczynala zniwo,
 Sobie i drugim była nieszczęśliwą.
 Ledwie co doszli połowę stajania, — r.
 Całą zapaskę podarła Parania,
 Na drobne szmatki, zawiązując palce,
 Wszędzie krew była, właśnie jak po walce.
 Wreście i ona blisko Połudenska, — s.
 Urznęła palec, poniey zaś Olenka,
 Choć, jak mówiła, nigdy nie pamięta,
 Ażeby sierpem została zarznięta.
 Parobcy nawet byli skaliczeni,
 Chociaż i z kosą i z sierpem ćwiczeni,

Nie każda Dziewka wszędzie jest szczęśliwa,
 Jedna do tańcu, a druga do żniwa,
 Tak Nastia w karczmie ponieważ wysoką,
 Wszystkim Parobkom nayprzod wpada w oko. — t.
 Fesia na Niwie nad wszystkie przodkuje:
 Że zaś jest małą rzadko więc tancuje.
 Biegnie już Fesia aż się zadyszala,
 Coż to ci? krzykna, czyś tak długo spała?
 Jużesmy chcieli ślać po Ciebie Hankę,
 Ot mi wybaczcie, brałam Malowankę — u.
 Wszak wiecie dobrze: że poniesę wianek,
 Darmo poyść brudno przed Pana na ganek.
 A jak słyżalam: że procz Jegomości,
 Będzie i Jmość, przytym wiele gości.
 A Nasza Jmość powiada: że ludzie
 Mówią, ladacą Dziewka, która w brudzie,
 Bo pilna fartuch co tydzień wypierze,
 I choć ubogą, czystą się ubierze.
 Wtém zażnie zagon, aż natychmiast właśnie
 Jak kiedy Owczarz puha w wieczor trzaśnie,
 Owce na wyskok biegną do koszary,
 Tak tu z sierpami, czy młody, czy stary.
 Na wyskok poydzie, wszyscy bowiem chcieli,
 Aby na wieczor skrzypce w dworze mieli.
 Attaman z tyłu tylko pomrukiwał,
 Podparłszy brodę na lasce się kiwał
 Nie rzekł żadnemu, nie postaway dali!
 Bo go snopami w moment obkidali.
 Haśka mu nawet ta Dziewka zuchwała,
 Kilka raz piosnkę wszczepliwą zapiała
 „Oy wże sonenka na wysokim derewi,
 Attamanowy, bolaczka na czerewi“
 A on ją przecie i razu niesłyżał,
 Drzymał zapewnie, bo się coś kołyśał,
 Przyszło południe, każdy do tłómoka,
 Wnet Połudenek zjedli w mgnieniu oka
 Żaden żniec nie lągl do odpoczywania, — w.
 Bo jeszcze było żac do pół stajania:
 Procz tego wszyscy zarówno pragnęli,
 Aby się z żniwem za wczasu zwinęli.
 Iżby czas dłuższy, został do Ochoty,

Całą noc tańczyć grzechem jest z Soboty,
 Duchowny w Cerkwi, nieraz to powiada,
 Kto leniuch w służbie Bożey, temu Biada!
 Zatem w Niedziele służby słuchać trzeba,
 Kto chce dla siebie łaskawe miec Nieba.
 Zną więc skwapliwie — aż niedługim czasem,
 Dybie Stach z skrzypkom przynim Maćko z basem:
 Z tyłu syn Maćka Bartek liżie mały,
 Aż się pochylił dzwigając Cymbały.
 Siadłszy na snopach zaczęli grać skocznie,
 W tym i Hanuśka swoją piosnkę pocznie
 „Oy do końca zahonońku do końca,
 Nayże my pidem do domońku za sońcia“.
 Maruńka równym głosem Jey odpowie,
 Swoją piosneczką piejąc Jwasiowi.
 „Do końca do końca zahonońku pleskaty,
 Oy oraw tebe Jwaseńko wusaty,
 Do końca do końca zahonońku wużeńki,
 Oy oraw tebe Jwaseńko myleńki,
 Do końca do końca zahonońku korodki, (sic)
 Oy oraw tebe Jwaseńko sołodki“.
 Jwaś słuchając pomiarkował snadnie
 Czemu Maryna śpiewamu tak ładnie
 Oto ażeby w niej się rozmiłował,
 A procz Niey z żadną szumu nietańcował.
 Inne swym równie Mołoycom znak dały,
 Aby się w Dworze przy tańcu poznały.
 Tak z ochoceni przez grę i śpiewania.
 Nieznacznie przyszli do końca stajania.
 Już słońce siebie i cień powiększało
 Czynnemu światu pauzę zwiastowało:
 Gdy złożył radę Attaman z Polowym,
 I rzekł „kobiety! idźcie ku Domowym,
 Wszak macie Działki i bydełko w Domu,
 Gospodarz w polu niema doyrzeć komu
 Drobnieysza czeladź niechay niosą snopy
 A wy Parobcy kładcie rzędem kopy
 Dziewowy zaś kilka niechay wiernie plotą
 Tak się uwiniem prędzey z swą robotą“.
 Jeszcze Attaman nieskończył t(e)y mowy
 Kazdy rzecz swoją zrobił de połowy

Dobroć ich Pana słodziła (słodziła) robotę
 Miłość ku niemu ostrzyła ochotę.
 Bo miłość skora, niewola leniwa
 Ta z śmiechem robi, ta złami się z liwa,
 I aney tę prawdę doświadczenie wyzna,
 Tedzień (?) ochota, to tydzień pańszczyzna.
 Dziewoje (Далі недостає).

Писано на трьох чвертках сірого аркушевого паперу.

2. Wasyl, Kiryło i Fedko.

Ekloga Moskiewska.

Wasyl.

Sliczna zima nadeszła, swiat okryły s(z)rony
 Kiryło tysię kulisz i nos twoy czerwony,
 Lecz gdy roskosznie leżąc nad tym zmarzłym brzegiem,
 Pasiesz Capy, gryzące mech pod gę(s)tym sniegiem,
 Powiedz, jakieś ich dostał, komu je ukradłeś?

Kiryło.

O jaki z ciebie durak! bynajmniy niezgadłeś.
 Nie tylko te dwa capy, ale co jedynie
 Miłym mi jest na świecie te nadobne swinie.
 Nie ukradłem, lecz wierz mi, pomiędzy sąsiady
 Wygrałem od Mużykow, śpiewając w zakłady.
 Ale ty jakieś przyszedł do tego kozucha,
 Zapewne od jakiegoś ukradł go pastucha?

Wasyl.

Nie tylko kozuch, ale i pierczatek¹⁾ para,
 Za me pieśni wygrane wczoray od Makara.

Kiryło.

Łzesz Wasylu, wiem dobrze, że śpiewać nieumiesz.
 Mylisz się bardzo, jeśli okpic mię rozumiesz.

Wasyl.

Ja gdy nucę me pieśni zlatują się sowy,
 I wzdychają żałośnie rozrzewnione krowy.

Kiryło.

A ja gdy śpiewam na tey błotnistey dolinie,
 Kozy beczeć przestają, i słuchają swinie.

¹⁾ pierczatki — rękawice.

W a s y l.

Jeżeli prawda żeś taki spiewak zawołany,
Sprobuymy się tu razem piejąc naprzemiany;
Ja stawię wzakład sukę czerwono strokatą,
Ogon ma zakręcony i uszy kosmate,
Dwa razy na rok szczeniąt dwadzieścioro rodzi,
I równie przednie w sankach i w chomencie chodzi;
Do niey garnek dodają i garnek niepusty,
Ale pełny otrębi i kisley kapusty,
Ty co stawisz Kiryło?

Kiryło.

Rzecz naydroższą w świecie,
Ukochaną mą świnię o wyniosłym grzbiecie;
Nie masz nad nią piękniejszey, w całej naszej trzodzie,
Siostra moja codziennie doi ją w ogrodzie
A choc część mleka pije, z reszty robi masło,
Przeciez swinia jest zawsze i piękną i spastą;
Do niey przydam koryto obite żelazem,
W nim i pasterz i swinia będą jedli razem.

W a s y l.

Jam już gotow do sporu, ty nadstawiay ucha,

Kiryło.

I ia gotow spiewać, lecz niech nas kto słucha.

W a s y l.

Oto właśnie nasz Fedko gnoy wywozi z chlewa;
Niech on słucha, niech powie, kto znas lepiej spiewa.

F e d k o.

Spiewaycie, siądzmi razem natym miękkim śniegu.
Teraz słońce ma tylko dwie godziny biegu,
I niewyłazi nigdy z mglistego obłoku
Teraz przyjemna zima, słodka pora roku;
Ach patrzcie, jak wspaniale śniegię zewsząd sypie,
Z jak łagodnem odgłosem pod nogami skrzypie,
Jak na ziemi panuje lubość jakaś cicha,
Jak wdzięcznym mrozem cała natura oddycha;
Korzystaycie z tych słodkich darow przyrodzenia,
I na przemiany wasze zaczynaycie pienia.

W a s y l.

Mikoła świat ten stworzył, Mikoła nim rządzi;
Mikoła co mię lubi, niech me pieśni sądzi.

Kiryło.

I mnie Mikoła lubi, ja go wiecznie chwaleę;
I co dzień dużo łożowych swiczek przed nim paleę.

W a s y l.

W innych krajach po wiosnie lato następuje;
U nas rokoszna zima bez przerwy panuje.

Kiryło.

Gdzie indziej czystych zdrojow kwiaty szpecą brzegi;
U nas stokroc piękniejsze i lody i śniegi.

W a s y l.

Luba moja Gawryłka, przecudney urody;
Milszą mi jest nad śniegi i nad same lody.

Kiryło.

Lubię z rana kapustę, kwas gdy wznidyą zorze;
Ale Jewuszkę moje lubię w każdej porze.

W a s y l.

Gdy włapciach i koszuli wyidzie ma kochanka,
Piękniejszego na świecie nieuyrzyć bałwanka,
Chwyta za serca kształtem swojej szerokości,
I psy gdy ją postrzegą, szczekają z radości.

Kiryło.

Luba Jewuszka kiedy prać idzie po wody,
I czerwone jey ręce nabrzmieją jak kłody,
Ochocza, nie ustaje w przyjemnej robocie,
Ale sapie jak swinia, gdy uwięźnie włocie.

W a s y l.

Gawryłka ma jest równie grzeczną jak wesolą,
Raz gdym spał, twarz gorącą oblała mi smołą.

Kiryło.

Rowna wesolość moję napada Jewuszkę,
Raz włożyła mi iza pod samą staruszkę.

W a s y l.

Co drogiego Jewuszcze niosę na ofiarę,
Młodych niedzwiadkow wlesie, kiedym znalazł parę;
Dałem jey, ona wzięwszy stworzenia nadobne
Kocham je rzekła, bo są do ciebie podobne.

Kiryło.

Jam gotow mey Jewuszcze, dać życia połowę,
Dziś gdym jey przyniosł w sosnie wygnieżdzoną sowę,

Będę ja rzekła, sama karmiła myszami,
Bo ciebie przypomina czuciem i wdziękami.

Wasył.

Patrz jak moy kiernoz chudy, jak mu widać kości,
Pasterz i trzoda razem wyszli od miłości.

Kiryło.

Moja suka już więcej trzech dni jak niemoczy:
Urzekły ją podobno Czarownicy oczy.

Wasył.

Zgadnij a do zakładu coś jeszcze przyłożę,
Wiele tysięcy pałek żołtat (sic) wytrwać może?

Kiryło.

Zgadnij, a do zakładu coś jeszcze przyłożę:
Wiele garcy gorzałki Moskal wypić może?

Fedko.

Prześciancie z rownym smakiem obaście spiewali,
Oba jesteście lepsi, obaście wygrali:
Ty Wasyłku z korytem zabierz świnię tłustą,
Ty zas Kiryło sukę i garnek z kapustą.
Ale już nietoperze spiewają łagodnie,
Już noc, czas do jam naszych powracać swobodnie,
Okryci dymem, zjadłszy kapusty zkrupami,
Leżeć będziem na piecu do gory brzuchami.

3. HE!

Rubaw muž drowa pry kuchny,
Jak sia czasto to traflaje;
Szczzo sokierow z hory dmuchny
To He! zawsze powtoraje.

Żinka pylne to zwazała
Czemu, recze, He! wzdychaje?
Żebyś luba, o tim znała,
He! sył daje, i kłyn pchaje.

Weczer pryiszow, siw na ławi,
Zaczaw žinku obnymaty:
Żinka mowyt, pry ti sprawi,
Musysz znow He! powtoraty.

Iakaś Żinko, nawidzena,
Tym He! darmo sył mnożyty:
Boś ty dawno rozkołena,
Łatwo można, kłyn włożyty.

4. Дівка парубка проклинає.

Дівка апарубкомъ трыдни ся любили
Потомся асобовъ, чогось посварили
Якъ то звичайне зчелядю буває,
Єдно дршого заразъ проклинає
Наша ся дівка дуже розлостила,
На чѣмъ свѣтъ стоить парубка ганьбила,
Бодай холошиѣ, зтебе в таньци зпали
Бодай всѣ люде, тебе висѣмѣвали,
Бодаесь любивъ, а небывъ любленій
Бодаесь бѣгавъ, якъ бикъ навѣдженій
Бодай сѣ оупивъ, на іаршаркѣ виѣстѣ,
Бодайти жиди, дали палиць дѣвѣстѣ.
Бодайтѣ звергла, вболото кобила,
Бодайтѣ жадна дівка нелюбила,
Бодаесь влѣсѣ, всѣхій пенъ завадѣ(ивъ)
Бодаесь дѣда слѣпного провадивъ
Бодаесьѣ женивѣ, де кѣри непѣють
Почѣлій ночи, де вѣтри не в'вѣють.
Бодаесь носивъ ремѣнь побѣленій
Бодасѣ нѣвъ паску, а не пѣдголеній
Бодайтѣ жѣнка лопатю била,
Бодай до тебе, рѣкъ неговорила,
Бодай тѣ кѣри, насмѣтю занѣли
Б(о)дай тѣ блохи зблѣщилиѣми ѣли
Бодай ти сѣна, на веснѣ нестало
Бодаѣсь вѣдавъ несолене сало.
Бодаесь блѣдивъ, збиравши орѣхѣ
Бодай на тебе капало зо стрѣхѣ
(звѣточокъ немалесѣ потѣхѣ)
Бодайтѣ фибра, потрѣсла три роки
Бодай на тебе кричали сороки
Бодай безкѣѣ злѣй пси тѣ опали
Бодай на тобѣ сорочкѣ подрали.
(Бодайтѣ злѣпсѣ, безкѣѣ опали)
Бодайтѣ пѣвки, ввѣдѣ повѣсали)

Бодайтѣ лихѣ ганьбили невѣсти
 Бода(й) на хрїстинахѣ, нелавесь де сѣсти
 Бодаесь ѣхавѣ, а немавѣ дороги
 Бодаесь пробивѣ, на терни(н)ѣ ноги.
 Бодайти взатѣ небѣло спокою,
 Бодаесь дармо все махавѣ косою,
 Бодайти жѣнка горшкомѣ лобѣ розбила,
 Бодайти щодень пероги варила.
 Бодаесь шѣкавѣ, а немѣгѣ знайти.
 Бодаесь нѣгди, немавѣ вѣдпочинкѣ
 Бодай жидѣвки, шарпали наринкѣ
 Бодайтѣ ввечерѣ, напала слѣпота,
 Бодаесь блѣдивѣ, коло свого плота,
 Врештѣ незнаю — що маю казати
 На що ти було мене покѣдати
 Чи жѣ тѣ тебе вѣрне пелюбила,
 Й сѣ без тридни зтобовѣ несварила,
 А ты менѣ тикавѣ, тѣ тобѣ выкала,
 Кѣлько разѣ тебе, до обѣдѣ кликала.
 И такѣ сѣ зновѣ зсобовѣ погодили
 Йкѣ перше бѣло, такѣ зновѣ любили.

Бодайтѣ дѣвка пританьци повер(г)ла,
 Бодайти жѣнка, послубѣ ѣмерла,
 Бодаесь ходивѣ йкѣ цапѣ збородою
 Бодасѣ водвѣрокѣ вдаривѣ головою,
 Бодай тѣ пчѣла в самій нѣсѣ вкѣсила,
 Бодай ти языкѣ показала шила
 Бодайсѣ женивѣ якѣ чѣлѣ покропивѣ.
 Бодай на тебе зпало три дивѣ.
 Бодаесь упавѣ вцерквѣ на порозѣ
 Бодай комарѣ кѣсали тѣ вловѣ.
 Бодаесь перднѣвѣ йкѣ прїйдешѣ сватати
 Бодай тѣ шила шѣтловѣ гнала захати.
 Бодай на нивѣ десь сѣлавѣ шеницю
 Бодаесь самѣ позбиравѣ метлицю.
 Бодаесь ѣдивѣ, завше по болотѣ,
 Бодаесь слѣживѣ лихий голотѣ.
 Бодасѣ пѣгди, не мѣгѣ оженити
 Бодасѣ до смерти все мѣсѣвѣ слѣжити.
 Такѣ то сѣ завше меже людми дѣе
 Кто кого любить, томѣ жавше (sic) пѣе.
 Писано кирилицею.

5. Мѣрашокѣ и Мѣха.

Мѣха адібала Мѣрашка вѣ роботѣ,
 Йкѣ ты працѣюшѣ неборачко впотѣ
 Чому тѣ вѣльна работи незнаю,
 Де менѣ любо тамѣ собѣ лѣтаю,
 В церквѣ, костелѣ, тѣ всюди бѣваю,
 Часомѣ цареви на посѣ сѣдаю,
 Нѣхто ми нѣчо за тое несмѣе казати
 Йкѣ жѣ ты можешѣ вполю роскошѣ мати?
 Твоей роскоши, не заврошѣ тобѣ,
 Й цѣле лѣто ношѣ ѣдло собѣ,
 На зимѣ, абимѣ спокійне си жила,
 Втеплѣ хатинѣ котрѣмѣ си зрѣвила,
 Й такѣ нехочѣ ти дармо лѣтаешѣ
 А прїйде зима, та нѣчо немаешѣ,
 В мене достатокѣ естѣ рѣжного ѣдла,
 Бо тѣ не хочу бѣсти якѣ ты пѣдла,
 Йкѣ позимнѣе ѣсти нѣцѣ немаешѣ
 Самамѣ видѣла — на лайцѣ сѣдаешѣ
 А морозѣ стисне, ты далѣ до шпарты
 Ажѣ тѣ слонѣчко, ро(в)паритѣ на тарты
 Отѣ нехвалисѣ жесѣ така лѣвнѣсѣ
 Такто Мѣрашокѣ, мовивѣ правдѣ мѣсѣ.
 Непотреба сѣ лѣвив(с)твомѣ хвалити
 Подягѣтѣ силѣ своихѣ найлѣдше робити.
 Писано кирилицею.

6. Пѣснѣ Рѣдыннаѣ.

Попрїйздили, Сынѣкѣ й Дѣчки,
 Вѣразѣ зѣ мален'кими, дѣквчати, ѣтрѣчки:
 Цѣклаѣ моѣ любѣѣ рѣдына,
 Йхѣ йкѣ цѣслыка дѣѣ мене година!
 Йкѣ сѣ маєте, що оѣвасѣ слѣхати,
 Чи сѣ вамѣ добре дѣе коло хати?
 Дѣкти здорови, й всѣ хѣдокина,
 Чи здоровѣн'ка ваша чѣлѣдина?
 Ёй! хвала Богѣ, всѣсѣмо здоровѣн'ки,
 Й дѣкти нашѣ, бѣльшѣ й мален'ки;
 Хѣдока такѣ; чѣлѣдка весѣла,
 Ёсѣсѣмо здоровы, й людѣ на ѣкола.

Теперь сѣдайте, радомъ на школо,
Поговорѣмо, цыре ѿ весоло;
Такъ ѿкъ въ родынѣ най милость панѣе,
Най намъ незгода, ёдности непеѣе.

Рѣки васъ наши, всѣхъ выколншали,
Ќчи не ёднѣ ноченкѣ неспали;
За тое маемъ, тѣю надгородѣ,
Жесьмо дождали, розличного родѣ.

Оубажте совѣ, мой милй дѣти!
ѿкъ менѣ мило звамы тѣ сидѣти;
Где меже родомъ згода мѣсце мае,
Тамъ то ѿ цастѣ завше пребѣе.

Шанѣйте людей, вѣдете шановнѣ,
Вѣдете мати, всѣ сѣдини повнѣ;
Ескъ мы братами, всѣ ёдного родѣ,
Ношождъ прѣимати, до себе незгодѣ?

Естлнса придасть, котромѣсь згрѣшити,
Томѣ мѣдрѣишій повиненъ простити;
Босмо всѣ брата, любѣмса взаемне,
Бѣде намъ жытѣ, на свѣтѣ прѣемне.

Ниселѣмоса всѣ пры кѣпѣ нынѣ!
Богъ бѣде знами, ѿ при всей родынѣ;
ѿкъ са бѣдемо, всѣ разомъ кохати,
Цаслывость знами бѣде пребѣвати.

Исходѣтеса всѣ сосѣды милй,
Бытесѣ знами разомъ веселили;
Богъ то вже знае, чи вѣдѣтъ насъ дѣти,
Дрѣгой гостини, разомъ тѣ видѣти.

Черствѣи слыи насъ вже покѣдають,
Тѣла са наши до земли згинають;
Ќднакъ весело бѣдемо вмерали,
Бо са намъ дѣти, добренѣкѣ оудали.

Сынове мои часъ са розѣхати,
Каждомѣ зъ Богомъ, до своей хати;
Годѣ тѣ, годѣ знами са пестити,
Идѣтъ до домѣ, бо треба ровити.

дѣти.

Теперь са разомъ въ порядокъ шыкѣймо,
Ќтца ѿ Матѣрѣ вѣрки поцолѣймо;
Такса всѣмъ треба намъ оупокорыти,
Родычи вѣдѣтъ насъ благословыти.

Есть то йстинна по всѣмъ свѣтѣ знана,
ѿ въ сватыхъ книгахъ стоить написана:
„Благодать ѿтцевъ домъ оутверждаетъ.“
Клатва Матерна, домъ ѿзкорыняетъ“.

Фортѣни, цастѣ, вамъ неможемъ дати,
Ќ тое треба вамъ Бога благати;
Тилко можемо вамъ того жичити,
Бысте цаслыво могли въ свѣтѣ жити.

вонѣки.

ѿхъ! нашъ Дѣдѣню! мы твой вонѣки,
Положи на насъ просимъ свои рѣки;
Бысмо тѣ также могли паматати,
ѿ нашымъ дѣтемъ, тое повѣдати.

дѣдѣ.

Най вамъ Богъ дае! в наоуцѣ поспѣхѣс,
Бысте Родычемъ, принесли потѣхѣс;
ѿкъ ѿ маю — ѿ то са старайте,
Богѣ са койте — влыжняго кохайте.

7. Ж И Л Ь

Рѣскаго Людѣ за Ќго ѿ(м)ператорскимъ Нелнчесткомъ
ФРАНЦОМЪ І.
Цѣсаромъ ѿвстрійскимъ, Царомъ Галицкимъ 1835. Рокѣ
мѣца Марта Оуспошымъ.

Евмно бютъ дзвони, снѣжнй Карпатѣ дрѣж(н)тъ,
Санъ, Бѣгъ ѿ Днѣстерѣ смѣтнѣ вѣсть розносатъ;
Францъ цѣсаръ оумеръ! по церквахъ голосатъ,
Людѣ рѣскй плаче — ѿ жалосно тѣжитъ.

ѿхъ! оумеръ-оумеръ! Ќтець всѣмъ люкимй,
Плачѣтъ народи, хотъ в'рожной породѣ,
Бо всѣ цаслыво жили в' братнѣй згодѣ,
Жалю, нашъ жалю — в' вѣкѣ неоутолнмй.

Борокъ три лѣта, давъ МЪ Богъ владѣти,
 В' наибольшій вѣрѣ, витримавъ статичне,
 Подъ ЁГѢ бермомъ (sic), жилисмо безпечне;
 Онъ намъ вѣвѣ Ётець, мы ЁГО дѣти.

Такого Царя, всѣ намъ задростили,
 Й свои ЁГѢ, синовско кохали,
 Всѣ ГѢ Монархы, Ё(т)цемъ називали,
 В' цѣлкѣ Европѣ, каждомъ вѣвѣ мѣли;

Ктожъ незаплаче, по таково стратѣ?
 При ЁГѢ тронѣ. Милость, правда стали,
 Каждомъ рѣвно, слабшность ѡдавали,
 В' мѣстахъ, селахъ, палацахъ, й хатѣ.

ЁГѢ, к'намъ любовъ, зъ житіомъ неоустала,
 Вѣдѣчи къ неѣкѣ, меже сватыхъ лики
 Прирѣкѣ просити, Благавъ Бладики;
 Йкы прасливость, все знамы мешкала.

Любовъ за любовъ — навзаемъ ѡдаймо —
 Покѣ Богъ сигъ, позволитъ намъ свѣта,
 ФРАНЦЪШКУ, Бѣчна памать все спѣваймо,
 Й ФЕРДИНАДУ, любовъ, Многма лѣта!

Стеф. Піетршвичъ.

II. Драма Коцебу в перекладі Василя Ковальського.

ЗГУБЛЕНА ДИТИНА

Драма въ I подѣлѣ (актѣ) зъ нѣмецкого.

2 стор.

Особы:

Грабя Музе (Староста).

Михайло, его старій слуга.

Иванъ, хлопецъ (Володимиръ).

Олена, его жѣнка.

Дмитрунь, ихъ сынъ, хлопецъ 6 до 8 лѣтъ мающій.

3 стор.

Зрѣлище представляе полонину (вѣдпе мѣстце) въ лѣсѣ великомъ, зъ далека чути шумъ великой рѣки — ѡденъ берегъ той рѣки видко.

ПОЯВЪ I.

(Дмитрунь, спить при великомъ камени на березѣ близько воды).
 Грабя Музе (входитъ сквапливо и обзырае ся съ надвичайною дикостевъ).

Грабя Музе. Тутки сумно и ѡдлюдно, жадного челоуѣка пога ту ся незблукое — на тимъ мѣсци хочу умерати! ту най дикѣ звѣри тѣло мое мертве розшарпають! (роззирае ся наоколо) — густіи лѣсе всюда, жадной хаты поблиско, лише вуглерска куна димить зъ далека — вѣтеръ гонить димомъ къ менѣ. Тимъ лѣпше, то и тамъ ледве учують вистрѣль — жадна прихильѡсть людака годину мою смерти непродовжитъ. Правда! мой слугѣ! мой звѣрній Михайло! они будутъ сквапливо мене шукати! али далеко ѡдъ моего палацу загнало мене сумѣне на неходими дороги! Тутъ хѣба опришки ѡтикающи ѡдъ солныця знати мене можуть, а не мой Михайло, котрїи зъ супокійнимъ побожпимъ лицемъ шо дини, такъ якъ въ Неделю до Церкви цѣлыи долгїи вѣвѣ свои провадитъ! (4 стор.) Такъ далеко зъ тобовъ прїйшло маючыи и вѡдъ всѣхъ любленыи Старосто Грабю Музе! Твое остатне жиченъе самохотна смерть, и сщочинокъ твоего тѣла въ далекомъ ѡдлюдпимъ ложѣ, па ѡсиннимъ ввелимъ листьѡ!... До чого тутъ ще бесѣди! Менѣ вже неба призначили конецъ (виімае пѣстолъ зъ кешепѣ) Тихо! шо тамъ шелеститъ въ лѣсѣ? чы и ту менѣ треба ѡдъ прикрихъ свѣдковъ втѣкати? Наи помста порве!... той старїи въ слѣдъ за мноуѣ иде... Михайле! ходи но! шо ты тутъ робишь? чого ты приходишь?

ПОЯВЪ II.

Михайло и Грабя Музе.

Михайло. Бою ся дуже о моего доброго пана.

Грабя Музе. Иди но небоже! я хочу ту самъ бути — передъ вечеромъ абись чекавъ на мене въ дворѣ... но! а ты не зрозумѣвъ. иди! я тобѣ кажу!

Михайло. Пане! робѣтъ зъ мноуѣ шо хочете, али ниѣ не вступлю ся ѡдъ Васѣ.

Гр. Музе. Чисъ ошалѣвъ? шо ты собѣ гадавшъ?

Михайло. Ои я добре видѣвъ, вѣчора цѣлыи вечеръ... варавъ якъ поховали Вашего (5 стор.) сина азъ до опѣвночи...

Гр. Музе. Щось такъ видѣвъ?

Михайло. Якъ Панъ въ ночи страшно, смутно разъ вразъ во своихъ покояхъ ходили! на мене якъ-смѣ ѣдло приѣсь крикнули — и ѣдло назадъ везти казали; по тому кѣлка картѣвъ написали — запечитували... а потому...

Гр. Музе. Та шо потому?

Михайло. Потому пѣстолюе набивали килею — (кулею).

Гр. Музе. Дурповатїи человекѣ! чижъ ты мене першїи разъ въ твоимъ житїю видѣвъ листи пишучого, и пѣстолюе набиваючого хоцьбы и кулею?

Михайло. Такъ ще нѣколи невидѣвъ емъ — наипустша рѣчь отримувъ якъсь значенъе черезъ способъ, якъ мы ю робимо!

Гр. Музе. А тиж можешъ ся дивувати? если я звичаїни (sic) работи вчера тобѣ дивнимъ способомъ робивъ? Вотець, котрїи вчера своего сина едипака поховавъ?

Михайло. Сина?... негяѣванте ся на старого слугу, же онъ отверто до Васъ говоритъ. Сина! котрїи Вамъ лише журу и гризоту все робивъ.

Гр. Музе. Хоцьбы и такъ! при журахъ (6 стор.) и гризотахъ була и надѣя; Онъ бы ся бувъ може поправивъ? Теперъ вже не маю жадной жури и гризоти, алежъ жадной надѣи!!

Михайло. Жадной надѣи?!

Гр. Музе. Я старецъ надъ гробомъ, мою єдину дитину оплакувавъ емъ — Жадной!

Михайло. Вашу єдину дитину?

Гр. Музе. Хочешъ менѣ ще виломинати.

Михайло. Одъ того я старїи слуга далекиї! Нѣколїмъ неспоминавъ того нещасливого, которогосьте одъ себе одогнали. — Але нинѣ, коли смерть Васъ остатной помочи въ старости, а Вашому Имю и Вашому масткови насльѣдника позбавила — нинѣ хочу, хоць несъмѣливо протѣвъ Вашего неублаганного заказа, першїи разъ вспѣмнути о добримъ Вашомъ (Иванѣ)! (Влодимиръ).

Гр. Музе. (зъ гѣркою (sic) жаломъ (sic), самъ до себе). Ахъ! мѣи добрїи (Иване)! Влодимире! (sic)

Михайло. Привѣтъ го назадъ до своего сердца и своего дому.

Гр. Музе. Якъ ты все збагливо вимисльѣешъ и пригадуешъ умисне, абы мене ще гѣрше болѣло! Я его друливъ въ нужду... Ахъ онъ вже певне давно вмеръ!

Михайло. Нѣ! я не вѣру тому и нехочу (7 стор.) вѣрити, въ тоту поплоньтану вѣдомѣсть, щосьте передъ 5 роками о немъ мали. Я не съмю казати, що гадаю!

Гр. Музе. Кажї!... Ты гадаешъ що тая вѣсть була змислена одъ его брата, котрїи теперечка умеръ?

Михайло. Такъ Пане! (Иванъ) Влодимиръ цѣлимъ сердцемъ полюбилъ уцтїву дѣвчину — Вамъ ся тото не сподобало, бо Вы великимъ Паною а она хлопка! Вы хотѣли зъ великого роду мати невѣстку — Вы єму заказували — онъ бувъ взаємне одъ неї люблєчнїи —

Вы его одогнали, а онъ прїимивъ ся борше нужди мѣзероти, якъ свое дѣвче покѣпути! Менѣ сердце ворожитъ, що онъ жїе! певно жїе!

Гр. Музе. Хоцьбы и такъ було, же мои синъ помершїи а его брать вмисливъ, абы го цѣлкою зъ мои души оддалити, и абы мой мастокъ собѣ забезпечити — хоцьбы и такъ було, шо онъ ще тогди живѣ. Припустѣмъ того, що тая цѣплива дѣвчина, для котрой онъ моего мастку, благословеньства и достоинства зрекъ ся, же тота мовю дѣвчина вѣстала черезъ сьлюбїи звязокъ его жѣнковъ. Возмѣмъ и тоє за правду, же онъ довго въ нею зносивъ мѣзерїю и педостатокъ, али вже 5 рокѣвъ тому! Онъ любивши ю не (8 стор.) мѣгъ витримати видѣти ю въ голодѣ, нуждѣ и нещастїю, черезъ цѣлїи тои часѣ! тото сторгало его жїтѣ... ахъ! вѣръ менѣ онъ вже давно вмеръ.

Михайло. Мѣи дорогїи Пане! для чого хочете передъ мною таѣти? Вы сами масте надѣю, же онъ прїиде!

Гр. Музе. Я?

Михайло. Межи тими листами, котрїи Вы вчера въ ноци писали — и которї мене такъ несупокѣють в ѣденъ листъ пѣдписани до Ивана, сина Вашего черезъ Васъ блукаючого ся.

Гр. Музе. А ты ся важивъ пѣти до мого габѣнету!

Михайло. Тамъ було все поствїране, а любовъ зъ боязнєвъ на много ся одважує.

Гр. Музе. Досить! Ты машъ добру волю. Пѣзнаю я тоє! и ты видишь тото добре зъ мои терпеливости, зъ якою я тебе слухаю, тобѣ вѣдповѣдаю на рѣчи, котрїи не каждому вѣльно... али теперечка вѣставъ мене самого!

Михайло. Нѣ! нѣколи того неучинїю.

Гр. Музе. Я тобѣ розкажу!

Михайло. Першїи разъ въ моемъ житїю (9 стор.) мушу Вамъ непослушнимъ бути. Высьте набите пѣстоле до кашенѣ сховали! Хотите нинѣ безъ мене бути, то мусити мене забити!

Гр. Музе. Ино набите пѣстолюе робитъ тебе такъ неспокоинимъ о мене?

Михайло. На що Вамъ го треба? нема ту жаднихъ розбѣнїковъ въ тѣмъ лѣсѣ?

Гр. Музе. (по якимись часѣ) То правда! нехочу Тобѣ перечити, гадка абимъ ся застрѣливъ була въ мои головѣ. Али гадка єно. Чы хочишь менѣ тото за провину взяти? Заслѣпленнїи думовъ Отець! котрїи невинного и доброго сина дармо въ свѣтъ друливъ, абы всѣ свой дѣстатки другому распустникови и педячному дати. Скараннїи Отець! видѣвши якъ черезъ тоє ставъ ся головнимъ поводомъ до распустїи и смерти другого сина? Каюцїи ся Отець! котрїи межи гробами своимъ.

снівовъ стоить, що ихъ може самъ забивъ и поховавъ? Жаломъ роздери Отець! которій теперечка самъ одень на свѣтѣ въ старости къ своему словами скропленному гробови ся зближує, такій подлїй Отець! не вартъ жадного помилованя и милосердія! такій Отець лишъ того вартъ, абы заравъ ту трупомъ леживъ! Такъ я си гадавъ мои любїи Михаиле, (10 стор.) якъ-емъ нинѣ вишовъ зъ мого палацу. Али теперъ спакше ся стало! красна днина, вспаняле (sic) соньце, ладно обя(с)нене квѣтками поле, кличуть мене навадь до жита. На! маєшь пѣстоле, оддаю го тобѣ, будь супокійнимъ (дає му пѣстоле).

Михайло. (Вѣдбераючи). Дякую Богу!

Гр. Музе. А теперъ вѣставъ мене на часъ самого въ тимъ лѣсѣ — ёго понурѣсть є менѣ теперъ погрѣбна. Шумъ тихъ ялицъ лоскить великой води, наї огонь мого болю охолодитъ. Иди! иди! мѣи добрїи Михаиле! Михайло. (Вошпливости) Може Вы мене старого человекъ хотите ошукати?

Гр. Музе. Я тобѣ оддавъ пѣстоле въ руки. Видишь супокій на моемъ лиці — щож' хочешъ бѣльше? иди!

Михайло. Я слухаю (самъ до себе) али далеко не пѣду!

ПОЯВЪ Ш.

Грабя и Дмитрунь (спїючіи).

Гр. Музе. Нарештѣ пѣшовъ вже! лехковѣрний! то ще едно наше добро що того непотребного дарунку якимъ є наше жите нѣхто неможе ми заборонити позбути ся — една дорога провадить насъ на сеи свѣтѣ, а тисечъ випроваджує зъ него на тамтои — Иди небоже и сохранны ховай (11 стор.) тото пѣстоле у себе. Я скочу въ глубинь води, и збуду ся того тягару, якимъ є жите мое для мене на завше! борао — пимъ виша гадка надѣйде (бѣжить до води и зобачивъ спячого Дмитруне). Що то є? дитина! спсча дитина? такъ блиско надъ берегомъ води! Ахъ! оно може ся лехко втопити! Щож' то мене обходити має. Щасливый, кого смерть въ дитинчимъ вѣку обиме аби ся нѣколи до сего нуждного жита не пробудивъ (хоче скакати и застанаваєся [ся] надъ дитиновъ) якимъ то ладнымъ хлопчикъ! якъ его лице прїємно къ менѣ обернене — якъ онъ ту прїшовъ? що менѣ до того (хочеть скакати въ воду). Лѣпше наї его въ передъ уратую одъ пригоди нимъ ся самъ утопю. Здає ся якъ бы тяжки снї мавъ! може его родичи шукають го? Али що я говорю? Чого тутъ стою, дальше въ свою дорогу вѣчности! (хочи іти къ водѣ) тимчасомъ кличе Дмитрунь скрѣзь сонъ) Татуню! Гр.: Що за голосъ учуло мое сердце, голосъ Отца! чы ся насмѣває тои хлопчина зъ мене тимъ нїомъ, котрого вже немаю?

Дмитрунь. (въ присоню виставляє руки) ходѣть д' менѣ!

Гр. Музе. (взрушенныи) хоче ити до дитини а потому раптомъ одвертає ся. (12 стор.) Дурныи человекъ! та онъ не гадає о тобѣ, не до тебе витягає свои руки. Ёншїи образъ представляє ся въ его души. Я бимъ го ёно настрашивъ — на передъ!... що мене обходитъ дитина?

Дмитрунь (въ присоню) не иди!

Гр. Музе. Яке чубо (sic, чудо) нинѣ Панъ Богъ во мною робить? Добре! я его збуджу, онъ бояливо буде одъ мене утѣкати, тото мене угнѣває, и такъ збуду ся голосу мого сердца, котрїи помимо мои волѣ затримувє мене на тимъ мѣсцѣ (будить Дмитруня) вставай хлопче!

Дмитрунь (отвирає очи, и усмѣхає ся до Грабіого).

Гр. Музе. Онъ ся усмѣхає!... дивно... вставай!...

Дмитрунь. (Встає и дивить ся здумѣло наоколо).

Гр. Музе. Якъ ты ту прїшовъ?

Дмитрунь. Я незнаю! а нѣ... знаю. Вивѣрку хотѣв-емъ зловити, а она скакала зъ дерева на дерево, а я бѣгъ за нею одъ дерева до дерева, а потому... а потому... втѣкла бѣда... таи ся змеркло, а я такъ ся змучивъ бувъ!

(13 стор.) Гр. Музе. Тась ту легъ спати?

Дмитрунь. А не я ще багато плакавъ, хотѣв-емъ до дому, до Маи до Тата, али незнаю дороги — такъ-емъ голосно плакавъ, (хотѣв-емъ) кликавѣмъ Мамо! Тату! али не знаю чому они ся невѣдавали — потому була нѣчъ, а я ся дуже боявъ, дуже, дуже! кликати вжемъ бѣльше немогъ, а якъ зробило ся темно, то я тихо сидѣвъ, бо мѣ ся боявъ, а потому нарештѣ заснувѣмъ.

Гр. Музе. А що будешъ теперечки робити?

Дмитрунь. Єи теперъ днина, таи Вы коло мене, я ся вже небою!

Гр. Музе. А мене ся небоишь?

Дмитрунь. Васъ? та чого? Або Вы не любите мого Тата? всѣ люди его любять?

Гр. Музе. А ктожь твої Тато?

Дмитрунь. Всѣ сосѣди называють го добрымъ сосѣдомъ, якъ го здибають на улицѣ, або якъ до насъ поприходять, то кажутъ: Слава Йесу Христу! якъ ся маєте добрїи сосѣдо?

Гр. Музе. Та не має вишого ия?

Дмитрунь. Я не знаю.

Гр. Музе. А якъ ты ся називашъ?

Дмитрунь. Я Дмитруню...

Гр. Музе. А де мешкає твої Отець?

Дмитрунь. Коло церкви такой заравъ, бо видко церковь, въ маленкїи хатчинѣ, де телетко (14 стор.) бѣгає, тамъ черешнѣ передъ

в'їкнами. О! в' пась багато сливок, одна яблїнка черешня... ой я голодень, дуже голодний! дайте мен' їсти, прошу Вась!

Гр. Музе. Я нїчого немаю.

Дмитрунь. То попровадьте мене швидко до мами!

Гр. Музе. Иди! ты вже знайдешь дорогу. Я тутки мушу бути.

Дмитрунь (обзирає ся). Як'жъ ту дерева? а якъ много, сам' ялиць, таи скрухъ — а кудажь ту дорога? покажьть мен' прошу Вась — запровадьте мене до мами, она Вамъ дуже ладно подякує.

Гр. Музе. А твоя мати также такъ добра якъ твои отецъ?

Дмитрунь. О ще л'їпша — Тато часомъ буває смутнымъ, а тогди мама буває веселїнша ажъ Тато ся засьмїють.

Гр. Музе. А чомужь твои Тато смутнымъ?

Дмитрунь. Я не знаю.

Гр. Музе. А вы б'їдн'?

Дмитрунь. О ми! ми їмо молочну кашу — на светїи вечерь пече мама плацки, а на великодн' с'вята велику пасху и поросє — ахъ якїи же я голодень! дайте мен' що їсти.

Гр. Музе. Я не маю нїчого.

(15 стор.) Дмитрунь. Ахъ мой Боже! то запровадьте мене до дому. Вы такъ поважнїи старїи Панъ — а мама мен'казала, абы старїихъ людеи шанувати, любити. Видите! Я Вась ся небою, я Вась люблю! не в'бставляйте мене самого в' тимъ л'їс' (ц'їлує Грабїого в' руку и солодко притулує ся до него).

Гр. Музе. (розчуленнимъ) Ктожь скаже що д'їти не мають жадной оборони? плач(ливый и просячыи) голосъ, то є незвїтежена оборона! для чогожь не маю на годину маленьку одложити смерть мою, абы шч'астья и ут'їху вчинити нещастливимъ родичамъ, котрїи може жадной б'їльше лише тоту одну дитину мають (до хлопця) а мавшъ ты ще якїи сестри або братя?

Дмитрунь. А не! Я маму просивъ, абы мен' сестру дарували, а мама мене неслухають.

Гр. Музе. Єно одну дитину мають! в' якимъ страху твои родичи були ц'їлу н'чъ.

Дмитрунь. Або я ту ц'їлу н'чъ бувъ?

Гр. Музе. Ц'їлу н'чъ! а теперъ вже полудне (sic).

Дмитрунь. Ахъ б'їте ся Бога! прошу Вась вед'ть мене швидко до дому — я маю два ладн' голубчики и одну к'їточку и козетку, я Вамъ тото дарую, а Вы можете своимъ д'їтямъ дати.

Гр. Музе. Моимъ д'їтемъ? (пом'їрковавши ся) добре Дмитруню я тебе попроваджу, будемъ (16 стор.) шукати твоєи хати, а знаєшь ты в' котрого ты боку прїшовъ?

Дмитрунь. В'їдъ тамти! бо на тимъ великимъ дерев' сид'їла вив'їрка.

Гр. Музе. То ход'їмъ тамтуда — али впередъ — то може далеко, а ты голодний.

Дмитрунь. Дуже голодний.

Гр. Музе. То ход'їмъ до той вугл'арскои буди, тамъ хл'їба и молока достанемо.

Дмитрунь. Али такъ! хл'їба и молока, али я не маю за що купити.

Гр. Музе. Ходи я тоб' купю...

Дмитрунь. (розвеселеннимъ) Чувте! яки Вы добрїи. Я буду Вась разъ врагъ любити — и все л'їпше любити... а якъ я в'росту а Вы будете дуже старїи, такъ що неможете сами ходити, то Вась всюди буду провадити.

Гр. Музе. (притулує го до себе) Зробивбись такъ?

Дмитрунь. Зробю... певне (sic) зробю.

Гр. Музе. Ходи моя любя дитино ходи! (Провадить его — зр'їлище якисъ часъ в'стане (sic) порожне — музика показує страшливу пришл'ость).

Появ' IV.

(17 стор.)

ПОЯВ' IV.

Олена — Иванъ.

Олена (sic) (сама — вбл'домъ лицемъ, розчухранимъ волосомъ на голов'ї, слабимъ крокомъ надходить зъ противной стороны л'їса). Немогу дальше ити! немаю голосу кликати!... немогу ся поступити (паде п'їдъ дерево) Боже! Боже! слы немаю мои дитини знаити, позволь абымъ на тимъ м'їсци умерла.

Иванъ (в' далекїи одлеглости кличе) Дмитруню!

Олена. Здав ся мен', же ктось кличе —

Иванъ. (по хвил' трохи блишше кличе) Дмитруню!

Олена. (силує ся на дармо вст'ати) То имя мои дитини!

Иванъ (по хвил' ще блишше) Дмитруню!

Олена (паде на задъ) Ахъ! то голосъ моего человека, то и б'їтъ его не знаишовъ? М'їи б'їль, м'їи смутокъ взмагав ся що хвила.

ПОЯВ' V.

Олена — Иванъ.

Иванъ (приходитъ ставши надъ берегомъ води кличе) Дмитруню! (зобачивши Олену) Олено! ты тутки?

Олена. Не могламъ дальше.

(18 стор.) Иванъ. Не знаишлась жадного сл'їду?

Олена. А булабимъ тутки?

Иванъ. Ахъ! и я надаремне шукавемъ. — Цѣлыи лѣсъ сходилв-емъ. — Всѣ звѣри моимъ кликаніомъ розполошив-емъ — всѣ люди ввабив-емъ. Нѣхто незнае де ся подѣвъ.

Олена. (въ остатечнимъ боліомъ розпачи) Онъ трупомъ лежить въ лѣсѣ або въ водѣ. . наветъ поховати неможемо.

Иванъ. Біи ся Бога Олено! не трать надѣи, ще доби нема якъ ся згубивъ. Я піду въ той бѣкъ лѣса; тамъ надъ берегомъ багато слѣмакѣвъ, може тамъ де є, ты будь ту, докѣ ся неверну — біи ся Бога памятай абись тутки була.

Олена. Та видишь що мушу бути, хоцьбимъ нехотѣла.

Иванъ. Побѣжу до води — моли ся тимъ часомъ до Бога.

ПОЯВЪ VI.

Олена сама.

Олена. Молити ся? я сно ще стогнати можу... и якѣже бы бувъ Богъ еслибы незмѣрени обль матери менше у него значивъ одъ молитви?! Якъ ту всю наоколо мене нечуле для мене — наветъ мѣи добрыи человекъ такъ зимны! Онъ може ще часъ рахувати?! (19 стор.) и каже, ще доби нема якъ ся згубивъ мѣи хлопецъ!... ахъ! я вѣчиѣсть цѣлу перепакаламъ одъ того часу якъ го невиджу!

ПОЯВЪ VII.

Михайло — Олена.

Михайло. Добра жѣнко певидѣлисьте ту въ томъ мѣсци мого старого Пана?

Олена. Нѣ! а Вы невидѣли малого хлопця?

Михайло. Нѣ! (самъ до себе) (sic) Боже! я его такъ довго самого вѣоставивъ — куда онъ нѣшовъ?

Олена. Онъ вмеръ!

Михайло. Мѣи панъ умеръ?

Олена. Ахъ! Я не знаю вашого Пана! я нещаслива мати згубиламъ дитину мою! мого Дмитруне нема! немаю бѣдше дѣтѣи! сно одну дитину маламъ! — тотя умерла! Если трохи милосердія въ души маєшь, забѣи мене! забѣи человекѣ!!!

Михайло. Бѣдна жѣнко!... Нове нещастѣ куда ся оберну... тамъ безъ надѣи старецъ... ту въ розпачи вѣстаюча мати! Обовезокъ и любовъ ближніого тепне мя въ одѣси и затримує мене тутки!

Олена. Иди одъ мене! если немаєшь ножи житѣ менѣ одоймити, то лишн мя саму!...

(20 стор.)

ПОЯВЪ VIII.

Грабя Музе. Дмитринь (sic) и передѣишѣи.

Дмитрунь (въ далека кричить) тамъ! тамъ!

Олена. Га!... що то було?

Дмитрунь (бѣжить до матери) Мамо! Мамо!

Олена (сидѣчи пѣдъ деревомъ, обѣймає и тисне го до грудѣи, єи утѣха помѣшана въ шаленствомъ... дивить ся дико... и зновъ цѣловъ силовъ тисне го до себе).

Дмитрунь. Мамо! ты мене тиснешъ.

Олена (пустила дитину, потому обѣимила дерево геибы вмлѣла... заносить руки своѣ до неба и кричить): Боже! Боже! я!... я!... (геибы нежива паде пѣдъ деревомъ).

Дмитрунь. Мамо а Вы хорѣ? а Вамъ жѣль за мною?! Мамо негѣвванте ся на мене... я вже коло Васъ, здорови...

Михайло. Богу дякую ласкавыи Панае що Васъ знаходжу.

Грабя Музе. (дивячи ся на Олену и Дмитрунѣ мовить до Михайла) тихо! тихо!

Олена. Мое любко! я тебе зновъ маю! наи теперъ моя хата горить, наи градъ пустошить мое вѣбоже — я недбаю, коли Ты маю, мѣи Дмитруню! мое любо! мое жите! мое все!

Дмитрунь. А где тато?

(21 стор.) Грабя Музе. (самъ до себе) Яка привѣтна добра жѣнка.

Дмитрунь. Той Мамо добріи старѣи панъ давъ менѣ вѣсти и хотѣвъ мене до дому вести.

Олена. (складає руки) Я Вамъ не встанѣ подскувати! тотя втѣха котрусѣте менѣ зробили є для Васъ достатечною надгородою.

Грабя Музе. Вы незнаете жѣнко добра кил'ко я той дитинѣ вининъ? Она собѣ заслужила въ мене, абимъ ю любивъ, дуже любивъ — Она бы могла мене на ново въ житіомъ моимъ повднати. Слушайте! я Вамъ скажу одну рѣчь! я маючѣи Боярѣ, немаю жадних дѣтѣи и жаднихъ кренихъ, дайте менѣ того хлопца, виховаю го и ущасливию.

Олена. Я? Вамъ мою дитину дати?

Гр. Музе. Прѣиму ю за свою и цѣлыи запишу мастокъ.

Олена. (обѣимила дитину руками, боязливо) Чы є якѣи мастокъ въ свѣтѣ, за котрой правдива мати, може свою дитину дати?

Гр. Музе. Я богатѣи человекъ, якъ жемъ дуже бѣднѣи (о нещасливѣи).

Дмитрунь. Той старѣи человекъ мѣгбы ся до нашего села спровадити.

Гр. Музе. Хотѣвбисъ того Дмитруню?

Дмитрунь. И ще якъ? Вы були такъ добри для мене, я бимъ бувъ на вѣки для Васъ добримъ.

(22 стор.) Гр. Музе. Добрїи, любїи хлопче! то все ђдно, чы Вы до мене або я до Васъ. Поговорїю зъ твоимъ Отцемъ. Де Вашъ человекъ?

Олена. Ахъ Боже! Дмитруню! твои отецъ ще тебе тѣшко шукае, пѣшовъ туди якъ тотъ скали (иде до берега) Иване!

Гр. Музе. (самъ до себе) Иване!

Олена. (махае хустковъ) Иване! Иване!

Гр. Музе. (вѣстхнувши) такъ ся называвъ вѣгнаныи ђдъ мене синъ мой!

Олена. (дивить ся въ тамту сторону) Онъ иде, якъ борзо иде!

Дмитрунь. (бѣжить напротївъ) Тату! тату!

Олена. Вже догонивъ! ахъ яка утѣха!

ПОЯВЪ ІХ.

Иванъ и переднїишии.

Иванъ (несе Дмитрунѣ на рукахъ) Отъ е! е нашъ хлопчикъ, о Боже! (пѣдоимае го до гори).

Гр. Музе. (зобачивши Ивана кричить) мѡи синъ!!!

Иванъ. (дивить ся на Грабію до вѣги остовпѣвши, кинувши дитину матери на руки — Грабію до нѡгъ) мѡи Отче!

Олена. Що то е?

Михайло. Богу наи буде хвала.

(23 стор.) Гр. Музе. Иване!

Иванъ. Тато! ахъ мой Тато!

Гр. Музе. То твоя жѣнка и твоя дитина?

Иванъ. Моя жѣнка и моя дитина.

Гр. Музе. (розп(р)остирае руки) Мѡи сину!

Иванъ. Мажу ся до Васъ притулити?

Гр. Музе. До моего сердца (обїмае го) Ты мѡи синъ, моя ѡдна дитина! Твои братъ вмеръ! я будемъ немылосерными на тебе — немѡг-емъ того ѡждѣдувати! ѡдъ самоѡбїства уратовала мене твои дитина — моего сына дитина бувъ мой ангелъ хранитель! (до Олени) не будь такъ боязлива добра жѣнка! може твои человекъ що страшливого Тобѣ о менѣ повѣдавъ? ходѣтъ! ще мажу все тото направити.

Олена (дуже боязливо) Грабію!

Гр. Музе. Кличъ мене ѡтцемъ! Тато кажи менѣ! Га! Я зновъ ѡтцемъ, дайте менѣ дитину на руку, абимъ го поблагословивъ.

Иванъ. Тату! слѡвъ ту бракуе.

Дмитрунь. Мамо! а тои старїи добрыи нанъ мѡи дѣдунѡ? по видѣте якъ то добре (sic) же я за вивѣрковъ побѣгъ, та знаишовъ емъ дѣдунѣ, я знаишовъ его.

(24 стор.) Гр. Музе. (въ середипѣ дѣтей) Зъ розпачи шукавъ-емъ смерти, а л'убовъ дитя позволила знаити менѣ жите (обїмае и дитя) Боже! ктожъ тебе ту не пѡзнае!?

Конецъ.

Прем.: Аби тои штуцѣ лѣпше рускихъ характерѡвъ надати, требаи ведѣа того зданя Грабію на газду богатого, або на бояра перемѣнити.

В. Ковальскїи.

Прем. Той драматъ ѡдогнали Питомци Семї. руск. по первыи разъ на дни 13/25-го Лѣтого 1849 въ Сем. руск. и закончили живо-образцемъ (таблѡ), представляющимъ освободженъ Руси — смотри Зори ч. 17 стор. 100.

Бібліотека Нар. Дому у Львовї N. LV 2.

Причинки до історії 1848 р.

Подав Др. Іван Франко.

I. Мартові дні 19—25.

Подані даліше причинки оперті на виписках із родинного архіва Федоровичів у Вікні, скалатського пов., головню на виписках із дневників Івана Федоровича, тоді посесора Грималова, що був власністю Антима Нікоровича, який проживав у ту пору у Львові, і з листів до тогож Івана Федоровича, писаних ріжними людьми, а головню його шкільним товаришем і приятелем, а пізнійше його офіціалістом, Олександром Гіцкевичем. Ті листи і виписки із дневника Федоровича в звязку з деякими иншими, писаними і друкованими документами, які тут будуть наведені, дають інтересний і немаловажний причинок до історії того бурливого року і до психології тої переломової епохи. Спеціално для Івана Федоровича рік 1848-ий був епохальною добою в його житю. Ще перед кількома роками вбогий властитель маленьких подільських сїд, Білітівки і Лежанівки, він після 1846 р. обнявши аренду Грималова, наслідком щасливої констеляції доробив ся значного капіталу і був вибраний послом до першої австрійської Державної Ради, у якій серед многочисленної і ріжномастної галицько-буковинської делегації відіграв визначну роль і одною своєю промовою причинив ся до рішеня одної спеціалної справи із безлічи справ, влучених із знесенем панщини, рішеня на око зовсім справедливого, яке одначе пізнійше для відносин Галичини мало мати дуже фатальне зна-

чине. Маю тут на думці його промову із д. 18 жовтня в справі галицької пропінатії.

Листи до Федоровича писані по части німецькою, а переважно польською мовою; для едности викладу подаємо їх у руській мові, доповняючи прогалини між поодинокими листами записками в дневника або увагами з инших жерел. Дневник писаний по части по німецьки, по части по польськи.

Під днем 1 марта 1848 р. Іван Федорович вписує в своїм дневнику ось які інтересні слова, які цитуємо в німецькій мові:

„Ich war den Tag sehr bange, sehr unruhig wegen der Tarnopoler dummen Geschichte. Es ist mein Temperament derart, dass sich Niedergeschlagenheit meiner ganzen Natur bemächtigt, wenn ich mir bewusst bin, gefehlt zu haben. Aber ich ermahnte mich, weil ich im Grunde nichts übel getan hatte. Dann las ich am Abend den Vicar of Wackefeld, — es ist das erhabenste, das schönste, was ich las, es führte mich zu Gott zurück, von dem ich längere Zeit etwas ferner blieb. Ich betete weniger, war zuviel mit Arbeit beschäftigt und vernachlässigte das, was allein die Quelle wahren Glückes ist. Ich bin ruhig“.

Яка була та тернопільська „dumme Geschichte“, для нас байдуже, але сама записка дуже характерно вводить нас у ту атмосферу нервового розхвилюваня і напруженя, що характеризує перші дні марта 1848 р. По хвилевім знесиленю, зазначенім у дневнику, він віднаходить спокій у релігійнім почутю, розбудженім лектурою модної тоді повісти Гольдсмита, яка, кажучи мимоходом, у 1852 р. була перероблена на нашу мову і наші обичаї Богданом Дідицьким і друкована зразу в Зорі Галицькій, а потім окремою книжкою п. в. Отець Ігнатій.

Дня 4 марта пише до Федоровича Олександр Гіцкевич зі Львова першу відомість про парижські події з кінця лютого:

„В Парижі по донесеням газет вибухла революція. Король абдікував і схоронив ся в сімю до Англії. Лізо мав згинути і оголошено републіку. Коли б тільки ті події не навели пових нещастя на нашу так многими вже ударами пригноблену країну“.

Вість того листу про смерть Лізо була неправдива. Яке вражінє зробили вісти про париські події на Федоровича в першій хвилі, не знаємо. Дня 8 марта писав до нього із Кошиць у північній Угорщині знайомий Желеский, що служив там при війську:

„З огляду на великоісторичні і страшні події, що власне стали ся

в Парижі, було би занадто претенсіонально говорити про себе і свої дрібні пригоди. У горах така нужда, що навіть не можна було дістати хліба. Ми вдихали там скрізь крайню бідність, на пів опущені і вимерлі села, тай тепер ще тиф поривав тут і де инде богато, богато жертв. Прийдуть тепер і для нас дуже поважні випадки. На мій особистий погляд панована пера на тепер скінчене, а починає ся апеляція до меча. Як жовніар я бажаю війни з цілою душою, але бажав би виступити проти зовнішнього ворога. Тільки не дай Боже ніякої внутрішньої війни“.

Під впливом таких листів Федорович 11 марта записує в своїм дневнику ось що:

„Події в Парижі отуманили мене зразу, але по довірлій розвазі уважаю їх дуже природними і спокійно дожидаю всего. Хто розуміє історію, знає, що вона мусить сповняти свою течію. Але скільки жертв упаде там! Переходячи до мене самого, знаходжу щось чудесне, порівнюючи дати дневника, особливо дату з жовтня 1847 р. і 1 січня 1848 р. Чи була се якась *Pythia prophetica*? і чи Бог учинив усе, щоб мені ще дати час борбою і терпінням спокутувати свої хиби і піднести ся? Wunderbar!“

Мої виписки з Федоровичевого дневника не дають мені можности сконтролювати ті дати і доконані в них події, правдоподібно з обсягу його родинного життя, та про те виписка характеризує вдачу автора, склонну до аналізу власної душі з виразним відтінком містицизму.

Від дня 19 марта іде ряд просторих листів Гіцкевича про події у Львові. В листі з 19 марта читаємо:

„Випадки наступають по собі мов буря. Мусите вже певно знати про революцію у Відні, про обіцяну конституцію, свободу печати, уоружене міщан і студентів як народньої гвардії і розбровня війська. Сьогодні у нас в редакції „*Dziennika Mód*“ у Кульчицкого підписують усі без ріжниці станів, князі, графи, шляхта, міщани, академіки, Жиди і що жие адрес до уряду про заведене польського язика в школах і урядах, зовсім окремої адміністрації для Галичини, внесеня панциши, якої шляхта врікаєть ся добровільно з умовою, аби тягарі, що впливають із панцишних відносин, були також внесені, врівняня всіх верстов суспільности супроти закона, явности судівництва і судів присяжних, репрезентації всіх станів, ревівіі конститутції провінціяльної і безпроволочного скликаня станового сойму, повної амнеції для політичних вязнів і уоруженя всіх міст для обезпеки краю. Богато людей всякого рода облягає каменицю Кульчицкого і тисне ся до підпису. Адрес читають голосно на улиці для здвигу народа. О шестій годині занесе його депутація на чолі

зібраного народа до губернатора. Вечером буде місто ілюміноване, може перший раз із власного наклону.

„В тій хвилі довідуємо ся, що амнеція вже оголошена буде вязням, і що зі Шпільберга вже вертають. Вертаючи в обіду до дому, бачу кількатисячну юрбу народа перед каменицею Кульчицкого. Ян Добжанський, редактор „*Dziennika Mód*“, відчитує з балкону на весь голос адрес до уряду, поясняє кожний уступ, і за кождою точкою юрба кличе: Браво! Агітація, рух безмірний, по вулицях рої людей, поліція ані не показує ся, нечувалі доси річи. Все доси спокійне, але за найменшим попихом може вибухнути буря. Бою ся, щоб вечером при ілюмінації не прийшло до чого. До підпису під адресом усе тисне ся раз-у-раз. Вілюсь Марбургі пиев із Відня, що вже уоружений і робить службу. Галичани мали найбільше причинити ся до викликания революції в Відні — видно в тім палець божий. Метерніх утік віддалений від уряду, його палата має бути знищена, в цісарських бургу всі вікна повибивані, Шенбрун спалений, кілька Галичан мало згинути. Говорять тут також про революцію в самій Москві і навіть про заведене там републіканського уряду. В чеській Празі мали також повстати розрухи, а так само і в Кракові“.

Слідуючого дня той сам Олександр Гіцкевич пише далі:

„*La revolution fera la tour du monde*“, виречене якимось Французом, починає справджувати ся. Так і у нас перша стадія революції минула вчора, слава Богу, без кровавого хресту і досить спокійно. Адрес, про який писав я вчора, обіймає кільканацять тисяч (мовлять, що 23.000) підписів людей ріжних кляс, пола і віку — підписували навіть жінки і діти. Коло пятої години по полудни вибухла пожежа десь на Жовківськїм, припадком чи навмисно підпалена для зроблення діверсії і відвернення уваги юрби, але се не богато зменшило зібрану юрбу, що чекала на похід депутації з адресом до губернатора. Коло 6-ої години безмірна маса людей усякого пола і кляс залягла поблизькі шкарри коло помешканя губернатора, чекаючи на депутацію. Ся депутація, зложена з 20—30 осіб ріжних суспільних верстов, а власне шляхти, міщан, професорів академії і молодіжи, між иншими: Сапєга, Василевский, Стронецкий, кравець Кульчицкий і Громадвіньский, літерати Добжанський і Двержковський, адвокат Романович Петро, а мабуть також молодий Кароль Нікорович і богато инших, декотрі в чамарках, инші в фраках, а инші просто в сурдутах, навіть один Жид, ледво адужала продерти ся крізь натовп згромадженого народа, що витав її окриками радости і обсіпав цвітами. В брамі губернаторського дому стояло кілька гренадірів з карабінами і не хотіли пропустити депутації; було би може прийшло до якої авантюри, але сам Стадіон зійшов у низ, велів сторожі пропустити депутацію і прийняв її дуже чемно. По хвилі виступило кілька

в депутації на балкон губернаторського помешканя, звиваючи народ, аби заховав ся тихо і спокійно, бо тепер будуть читати губернаторови адресу. По якімось часі виступив губернатор в цілою депутацією на балкон; по голоснім привитаню настала тиша і потім промовив Стадіон:

„Ich habe die mir durch die Deputation vorgetragenen Wünsche des Volkes angenommen, und werde sie Se. Majestät vorlegen. Was die politischen Gefangenen anbelangt, so werden sie baldigst gegen Bürgerschaft von zwei Stadtbürgern für einen jeden in Freiheit gesetzt. Was aber die Einführung der Nationalgarde anbelangt, so wird sogleich eine Kommission eingesetzt, um die Art der Einführung derselben zu beraten“.

Потім радісні окрики всієї маси: „Нехай жив, vivat Стадіон!“

Потім промовляло ще кілька в депутації, поручаючи порядок і спокій, і щоб розійти ся спокійно, а вечером підчас ілюмінації не робити ніяких вибриків. Смерком у всіх домах вікна освітлено, хоч не було на се ніякого наказу в поліції ані в магістрату. Жиди випереджували в тім християн і безмірно тим урадувані. Навіть публичні будинки, губернаторська палата, губернія, апеляція, форум (будинок суду) і т. и., а навіть поліція і кримінал були освітлені. Чи всім однаково ішла в серця та радість, особливо урядникам von draussen, можна було легко догадувати ся. В адресі була також точка, аби тільки кравих горожан допускано до урядів. Якийсь час військо вібране задля алярму, вдареного на пожежу, стояло вібране на своїх становищах під оружжя і гармати виточені в запаленими льонтами, але ані в одного ані в другого боку не було ніякої зачіпки.

Овшім, перед гузарами, що їхали кінно, і перед піхотою вдіймано шапки і витано їх віватами, а вони натомісь салютували. Вечером постягано військо ві становищ. Рої гамірливого і веселого народа переходили вулицями придивляючи ся ілюмінації. Можна було часом бачити групи академіків, що вели ся погід боки в кількома молодими кадетами в війська. Все відбуло ся спокійно, без вибриків, хоч поліції нігде не було видно. Лише кілька вікон неосвітлених, між иншими одному катедральному канонікови, повибивали хлонята.

Василевский зараз вечером поїхав до всіх вязниць і ознаймив вязням, що завтра будуть свободні. Сьогодні рано комісія в депутації під проводом Саліги, зложена в інституті Осоліньского, приймала тих горожан, що зголошували ся в порукою і видавала сертифікати для увязнених, а в ними горожани йшли до вязниць і брали вязнів із собою. Невлічені маси народа облягали вязниці, радісними окривками витали кожного вязня при його виході, а деяких навіть ношено на руках. Радісну співучасть у всіх верствах народа, навіть між Жидами, годі описати. На

балконах і в вікнах сусідніх каменниць жінки в білими хустками в руках оплесками витали кожного вязня; дуже багато видно було таких, що плакали в радісного зворушення, таї мені самому нераз сльози закрутили ся в очах. Вязнів майже видирали один одному, щоб узяти їх до свого дому. Потім рої народа веселого, балакучого, в розясненими обличчями спують ся раз-у-раз по улицах і по ринку.

Депутація вібрала ся знов у губернатора, щоб нарадити ся про формованє народньої гвардії. Дозволено на узброєне академіків під проводом Строньского. Шляхта має вписувати ся до гвардії у Санєги, укінені правники і адвокати у Петра Романовича, але против сего повстав опозиція і не хочуть його проводу, тому порішено вписувати ся у адвоката Сенковского, міщани у Кульчицкого, а урядники мабуть у Сахера. Чути, що академіків мають уоружити насамперед. Оттим то і я мушу також ставити ся до ряду в карабіном. Конституція надана для всієї монархії, але яка — ще невідомо. Мальбуртова одержала знов від Вілюся лист із Відня: там уже панув спокій, але академіки і міщани ще уоружені і держать усю сторожу. Акциза внесена. Тільки пролетарії допускають ся ріжних вибриків і рабунків, а в околиці Відня спалено кілька фабрик. Згбло лише трицять і кілька осіб із народа, а кілька-десять було ранених. З Поляків не згинув нікто“.

Дальший лист того самого кореспондента із 22 марта оповідає так само живо і докладно події дальших днів:

„По двох днях радости, про яку не можу Вам дати докладного висловлення, настала хвиля великого побоювання і неспокою. В понеділок 20 с. м., коли випущено вязнів, була загальна, неописана радість. Вечером знов по цілім Львові всі доми, навіть урядові, були освітлені без ніякого попереднього наказу. Юрби щасливого люду в розрадуваними обличчями видно було по всіх улицах. У вівторок відправлено в Домініканським костелі поминальне богослужєне в музикую і в виставленим катафальком за погибших у повстаню Відєпцьїв. Костел не шіг помістити нагромадженого народа. Цілий вдвиг стояв перед костелом. Відділ війська з відєнського полку „Deutschmeister“, який без оружжя був на тім богослужєню в офіцери, витано грінкими віватами і обсипувачо цвітами. Велика сила народу залягала ринок і головнійші вулиці. Кілька брик оружжя привезено до університету для уоружєня академіків. Прибув сюди також губернатор, велів відчитати, чи може сам відчитав академікам роту присяги, що оружжя не ужиють, лише на візване командантів для оборони порядку, а також будуть вірні цісарю австрійському, конституційному кородеви галицькому. Молодїж жадала, щоб замісь „галицькому“ скавав „польському“, на що Стадіон згодив ся і вимовив „polskiemu“. На се повстав радісний окрик із тисячі уст: „Niech żyje!“

який переходячи зараз до маси народа, що валягала всю краківську вулицю і ринок, був з найбільшим захватом повторений тисячами уст. Добжанський, несений молодіжю на плечах, в екзальтації зближеній до божевілья кликав: „Polska cała w dawnych granicach zostanie przywrócona!“, а народ в найбільшій екстазі кричав „Vivat!“ Була хвиля неможлива до опису. Я бачив людей, не молодих і не запальних, що видавалися мені немов у стані божевілья. Зараз потім Добжанський зомлів і його занесено до одного дому. По хвилі показався знов на вулиці і промовляв до народа, щоб не розходився, поки не одержить оружя, якого губернатор не хотів дозволити давати нікому крім університетської молодіжи.

В тім самім часі утворився комітет, зложений із сорок осіб різних станів, і розпочав наради в ратушевій салі. Вислав депутацію до Стадіона з повідомленням про своє уконституоване і мету, для якої завязався, а власне, аби бути посередником між урядом і народом і впливати на його заспокоєння серед теперішніх обставин. Губернатор не признав сего комітету, завязаного без попереднього дозволу, уважаючи його за нельояльний і неконституційний, і просив, аби розвязався і не розпочинав свого діланя. Вислано другу депутацію в лопа комітету з представленням, що обставини неминуче домагаються існування такого комітету, бо народ насильно домагаєся узброєня, і загрожує небезпека, що в разі недозволу з боку уряду на те жадане може прийти до розливу крови і розрухів, за що губернатор напевно не схоче прийняти на себе одвічальности. Сей друга депутація вернула з тою самою відповіддю як і перша з тим додатком, що губернатор прийде сам до комітету. І справді прийшов незабаром і повторив те саме, що сказав депутації, визнаючи, щоб комітет розвязався, що й учинено. Рівночасно губернатор обіцяв, що сам заведе такий комітет, коли признає його потребу.

Тимчасом маса народа на ринку і вулицях не уступала, дожидаючи оружя. Обурення дійшло до найвисшого степеня. Якийсь очайдух — дехто мовив, що сам Добжанський — візав жовнірів на головнім одваху, аби зложили оружя. Так само мав він говорити і губернаторови, аби велів розброїти військо, бо инакше прийде до розливу крови. Говорять, що Добжанський справді був учора божевільний, і се дуже подібне до правди, бо сей чоловік від трьох днів майже не відпочив у своїм агітаційнім діланю, так, що його фізичні і духові сили мусіли дійти до найвисшого напруженя. Сьогодні говорять, що лежить небезпечно хорий. Майже в такій самій екстазі бачив я також маршалка Василевського.

Се грізне заворушенє народа було причиною, що все військо о 2-ій годині пополудни виступило під оружжя на означених становищах. Виточено гармати і набивано на очах народа оружжя острими ладушками. Зро-

бився страшений переполох у місті, склепи позамикано, але народ не дуже розходився. Юрби по ринку і головних вулицях валялися сюди й туди, ніхто не розгоняв їх, тільки академіки просьбою і намовами уговорювали людей, щоб розходилися. Найбільше боялися того, аби де не прийшло до бійки, бо се напевно дало би було привід до борби і розливу крови.

Вечером усе місто мало воєнний вигляд. Скрізь військо, на ринку піхота і кінниця, дві гармати виточені і вимірені до вулиць Галицької і Краківської. Довкола властивого міста скрізь військо з гарматами, коло арсеналу численний відділ, густі ведети і форпости, та про те нігде ані словом ані вчинком не задержувано прохожих. Численні патрулі академіків з карабінами переходили в різних напрямках, упоминали людей, аби розходилися, а за ними знов у деяким віддаленю військові патрулі, очевидно для контролі. Скрізь ходили тривожні вісти, буцім то ремесничча молодіж хоче напасти на академіків і відібрати їм оружжя; із деяких груп чути було навіть погрози. Академіки були в великім остраху і вахлопотаню, як собі поступити на випадок, коли б їх напала челядь. Та, Богу дякувати, до того не прийшло і ніч минула спокійно.

День 22 сего місяця минув спокійно без особливих випадків. Рух на вулицях був менший задля дожджливої пори. Появилися оповіщення губернатора і поліції, якими заборонено носити оружжя тим, що не належали до zorganizованої гвардії, бо в вівторок видно було дуже багато людей при шаблях. Заборонено було також збиратися купами і промовляти до народа, а тим, що були незамешкані у Львові, наказано повиїжджати до 24 годин. Губернатор завязав комітет для формованя народньої гвардії, але на основі посіданя і інтелігенції. Сей комітет складається з полковника Бордоля, надворного радника Етмаєра, губерніяльного радника Голуховського, іменованого рівночасно президентом магістрату на місце усуненого в сих днях Фестенберга, далі в Адамського, купця Мізеса і князя Сапіги. Обік сего завязаний губернатором инший комітет для посередництва між урядом і публікою із 12-и членів (лякерник Бочковський, Казимир Дідушицький, адюнкт філософії Стронський, книгар Міліковський, купець Мізес, Смолька, Шайноха, Саєга, Людвік Скинський, Фльоріан Зінгер і адвокат Вільчинський). Сей комітет однак не має назви комітету і не має публичного характеру, а тільки повинен на письмі предкладати губернаторови бажаня публіки і свої проєкти.

Багато із обивателів (поміщиків), що пробувають у Львові, веліли вже оголошувати своїм підданим дарованє панщини і фактично вже відтепер не домагатися від підданих ані панщини ані ніяких инших повинностей. Переважна опіція промовляє за тим, аби се оголошенє виконати як найспішнійше. Запитував я в тій справі папа Антима (Нікоровича,

власителя Грималова), чи не велить Тобі переслати яку інструкцію в сій справі. Сказав мені написати Тобі, щоб ти вчинив так, як признаєш відповідним для теперішніх тамошніх відносин. Швидко має Тобі сам написати про той предмет. Що до принципу, не сперечає ся і признає його неминуче. В Тарнові на відомість про львівські події повстало також заворушенє. Вся людність облягла циркул, домагаючи ся оголошеня конституції. Богато речників промовляло до народа, пригадуючи різню 1846 р. і толкуючи, через кого і в якій цілі була викликана. Староста велів скликати вїтїв з поблизьких сїл і казав їм присягти на вірність; вїтї не хотїли мовлячи, що в 1846 р. їх ошукано і вони не вірять ніяким обіцянкам. Тодї, кажуть, князь Сантушко виступив і оголосив, що дарує панщину всім своїм підданим. Се зробило величезне враженє на людей; падали до нїг і перепрошували за давнї проступки. Подібні рухи мали стати ся в Перемишлї і інших місцях. Про виступи хлопїв проти шляхти нїгде доси не чути.

В Берліні мала випасти величезна боротьба народа в військом; дуже багато з обох боків полягло, нарештї військо перейшло на сторону народа, король утік. Подібні вїсти кружать про Варшаву та Росїю, але певности про се нема, та в теперішнім часі се зовсім можливе, бож ми бачили вже стїльки випадків, які день перед тим видавали ся зовсім непередїбними до правди. Маємо також вїсти, що в Познанї вибухло повстанє. У нас тут сьогодні, 23 с. м. спокійно, але Бог влає, чи на тїм скінчить ся. З боку уряду видно найбільшу обережність, усе держить ся на поготові. Вчора арештовано кілька осіб, між иншими Двержковського, що в неприсутности Добжанського проводив розв'язаному комітету, і Змялковського, члена тогож комітету; наслідком представлень учинених губернаторови, що се може викликати якусь бурю, їх по кількох годинах випущено. Організація гвардії народньої поступає, але дуже помалу, як сего й можна надїятися по членах, що входять у склад організаційного комітету. Се викликає живе незадоволенє.

Сей нарис подїй остатніх днів марта 1848 р. закінчимо випискою із дневника Івана Федоровича під д. 25 марта, отже правдоподібно по прочитаню висше наведених листів. Подаємо сю виписку в мові ориґіналу:

„Das Stadium, in welchem wir leben, ist schrecklich. Ein ewiges Schwanken zwischen Sein und Vernichtung, zwischen Aufklärung und Vandalismus. Vielleicht lässt die Natur einen solchen Zustand eintreten, um die Seele auch in diesem Stadium abzuhärten, alle die Tausend Foltern der Lage fest tragen zu lernen? Wer alles verlieren kann, kann nichts lieben“.

Півтора місяця пізнійше сей зрезитнований настрої змінив ся значно. Дн. 4 мая Федорович пише в своїм дневнику:

„Gott hält Gericht mit Europa. Die Zeiten sind voll Ernst, ich als kleines Atom des Ganzen muss wohl das Loss des Ganzen teilen, aber mein Geist ist sich seiner bewusst. Ich werde die Gesetze meines Seins, die ewigen Gesetze der Natur studiren, und gibt mir Gott die Gnade eines Berufes würdig zu sein, wählt Er mich zu seinem Werkzeug, dann, aber erst dann werde ich handeln“.

Випадки слїдуючих місяців винесли Івана Федоровича на широке поле публичної діяльности. Він був вибраний послом до першої, конституційної Державної Ради, і здужав визначити ся в бурливих дискусїях тої Ради не одним смілим, удатним виступом. Автор памфлета „Reichstags-Gallerie. Geschriebene Porträts der hervorragendsten Deputirten des ersten oesterreichischen Reichstages. Wien 1849“ не поминув і Федоровича. Читаємо там ось що:

„Fedorowicz, Deputirter für Tarnopol, Linke. Elementar-Feuergeist — eine ursprüngliche Natur — voll gesunden, natürlichen und richtigen Instinktes. Fedorowicz denkt nicht viel, erwägt nicht viel und nicht lange, er ist schnell, kurz, bündig, aber meistens auch treffend. Er hält keine Reden, sondern macht nur Bemerkungen, aber diese Bemerkungen sind oft kostbare Randglossen, die in einigen Worten einen Schatz von Urtheil und Scharfsinn bergen. Wer erinnert sich nicht auf ihn aus den Oktobertagen? Seine Ansichten wurden meistens mit Zuruf aufgenommen, weil sie meistens einen Lichtgedanken, eine Lösung in den verwirrten Knäuel warfen. Das Parlament könnte wahrlich mehrere solche Charaktere — nicht Talente, Charaktere sagen wir — wie Fedorowicz trefflich benötigen. Er ist eine glückliche Mischung von Scharfsinn, Gemüt und Energie, der nur der entsprechende Grad von Angeeignetem mangelt. Die Originalität ist zu vorherrschend bei ihm und ist der Grund, warum sein Wirken weniger organisierend ist“.

В бурливих днях жовтня 1848 р., із яких не маємо детальних записок дневника Федоровича, а тільки масу дрібних і для нас нічого не значущих, очевидно для пізнійшої пам'яті писаних нотаток, уриваних фраз, назв людей і місцевостей, у тих страшних днях, коли підчас облоги і бомбардування Відня, весь час, день і ніч відбували ся засідання Ради Державної, були моменти, коли Федоровичови могло здавати ся, що до нього прийде покликанє на якусь високе, може рішачуче становище.

Не написав про се пізнійше нічого докладнійше. Було щось у його натурі, що заставило його прогавити рішучий момент. Покликане не прийшло. З упадком Відня Раду Державну відрочено і перенесено до Кромєрижа. Федорович не поїхав уже туди, хоч мандату не зложив. Друга двадцятилітня половина його життя була присвячена сільському господарству, обивательському життю і його обов'язкам і праці над більшим, оригінальним твором філософічно-етичного змісту, з якого лишило ся багато копій у різних перерібках, але якого не довів до ніякої цілоти. Сильним умом він збагнув основну ідею новочасної науки, ідею розвою природи, але ступінь освіти, який дала йому школа й ідеалістична гетеліянська філософія школи Голуховського, заставили його витрачувати силу на більше менше дотепні і гладко шліфовані афоризми і сільотівми; справді новочасний, науковий дослід на підставі збирання, групування і аналізування фактів лишив ся йому недоступний. Доробив ся значного маєтку, взірцево веденого і необов'язаного; до Білітівки і Лежанівки докупив Вікно і Клебанівку для свого брата Аріяна. Умер 1870 р. нагло на подьованю, напивши ся зимної води і тільки завдяки нерадивості грималівського крайсфізика, що задалегідь не пустив йому крові.

II. Події з цвітня і мая.

Для дальших подій 1848 р. кореспонденція Івана Федоровича дає значно скупійший матеріал. І тут листи Олександра Гіцкевича дають найбільше деталів, та об'єк нього виступають інші кореспонденти, із яких листів подаємо у відповідних місцях ширші або менші виписки. Просторійше представлене тих подій, особливо з цвітня 1848 р. диви в праці Івана Заневича (Остапа Терлецького) п. з. „Літературні стремління галицьких Русинів від 1772—1872 р.“, Житє і Слово т. III, ст. 106—110, 274—285 і 430—461.

В горячу атмосферу оживлених спорів серед польської інтелігенції, особливо у Львові, в справі внесення, а зглядно даровання панщини, що заповняє останні дні марта і весь цвітень аж до несподівано оголошеного д. 3 мая цісарського патенту Фердинанда в д. 21 цвітня, вводить нас лист Тадея Василевського, тодішнього маршалка Станового Союму, до Івана Федоровича, датований д. 3 цвітня.

„Головна наша задача в теперішню хвилю — погодити ся з пародом. Стоять тому на заваді дві перешкоди: з одного боку чути, що деякі циркулові уряди і поодинокі урядники не перестають баламутити хлопів і сїяти недовіре проти панів, а з другого боку бувають і між нами такі, що раді б заховати і увіковічнити і панщину і низкі поклони хлопів і букв. Збираєть ся тут у Львові котерія, яку „Dziennik Mód“ із 1 с. м. дотепно назвав „Торговицькою конфедерацією“; навіть імена фігурують ті самі: Ржевуский, Потоцький жонатий з Браліцкою. Не Тобі, дорогий Іване, треба вказувати, як маєш поступати; та коли такому, що пробуває в центральній точці краю, годить ся повідомити Тебе, чого домагаєть ся теперішня хвиля, то смію просити Тебе: а) щоб Ти працював над околичною шляхтою і старав ся наклонити її до поступування згідного з духом часу і потребою народа; б) коли циркуловий уряд перешкоджує нашому поєднаню з людом, присилай мені як найшвидше копії розпоряджень виданих після 19 марта і при тім докладні і безсумнівні факти, які науки людам дають розслані урядники. Присилай їх в такій формі, щоб я Твій лист як автентик міг показати висшим властям; в) доповнивши чинности ad а) і забезпечивши ся так, аби по Твоїм від'їзді ніхто не міг її відсунути, приїжджай сюди (до Львова), щоб сполученими силами працювати проти „Торговицької конфедерації“.

Загальнійше розуме подій із цвітня подає лист Гіцкевича із д. 21 цвітня.

„Наше політичне жите розвиває ся щораз більше: маємо вже комітет під назвою Rada Narodowa з публичними нарадами в салі редутовий театрального будинку Скарбка, на якій утворене Стадіон дозволив парешті по довгих наляганнях. Обсяг її ділання, що правда, кермувати і концентрувати публичну опінію і бути посередницею між урядом і народом. Але з часом вона розширять свою власть і вже тепер стає іноді в опозиції до уряду. І так пр. видала ся Рада, так само, як і наша депутація у Відні відозву, аби розписаний і скликаний урядом на 26 сего місяця сойм зовсім не згромадив ся з огляду на те, що через доконані події він уже de facto розв'язаний, і задля того стояв би в суперечности з петицією із д. 19 марта і з другою петицією, поданою від депутації у Відні. Що правда, се не наказ, а тільки порада, подана соймовим членам, але думаю, що вони послухають її швидше як урядового наказу. Подібну відозву видала Rada Narodowa, аби в кождім окрузі конституували ся філіяльні Ради окружні, які би вносили ся в Radę Narodową і висилали із свого лона по одному членови на засідання Rady Narodowej. Доси складає ся ся R. N. з двадцяти кількох членів, але майже день у день зміцняє ся новоприбраними членами. Сьогодні ухвалено, аби всіх членів віденської депутації, скоро вернуть

із Відня, прийняти до Rady. На петицію, подану депутацією до цісаря, нема ще відповіді, бо міністер внутрішніх справ зажадав насамперед від Стадіона пояснень, яких сей іще не надіслав. В тій цілі, аби приспішити у Стадіона ті пояснення, приїхали сьогодні три члени депутації з Відня, а решта лишить ся аж до видаля резолюції; але для удержання ненастанної комунікації з Віднем лишить ся там кілька членів на далі. Са сама депутація вислала кількох членів до Пешту, щоб навязати зносини з Мадярами, а також до Праги. Також задумують відси вислати в Ради Народової депутацію кількох членів до Франкфурта, аби при загально-німецькій Сеймі попірати інтерес привернення Польщі. Та сама R. N. видає під редакцією Добжацького дневник¹⁾, який містить відомости про діяльність Ради і інші політичні вісти. Про дозвіл формования гвардій народових по містах, місточках і селах, а також про видану в тій справі урядову інструкцію знавш уже напевно. Склад комісії організаційної, приписаний губернаторським обіжником, не задовольняє, бо полишає великий вплив на організоване гвардій окружним урядникам. R. N. домагала ся у Стадіона зміни того обіжника як негідного з міністеріальною інструкцією, виданою в тій справі. Стадіон не дав доси рішучої відповіді, але напевно прихилить ся, бо беруть ся до нього остро і гровають заскарженем до Відня. Обіцяв також губернатор, що усуне урядників, які бунтують і баламутять народ, скоро тільки буде доказано фактом, що котрийсь із них поступає челегально. Всяка урядова діяльність висланих на села урядників має відбувати ся в присутности властителя села або його заступника. Жандармів обіцяв звести в як найкоротшім часі. Еміграція з Франції прибуває сюди цілими гуртами; в вже багато емігрантів у Львові, а сподівають ся їх іще більше; роблять для них різні складки і жертви і збирають оферти припиняня їх до домів.

Отся революційна іділля була досить неприємно перервана неприємним інцидентом. Д. 22 цвітня пише Олександр Гіцкевич до Івана Федоровича:

„Зрада, ганебна зрада! Уряд видав патент, в яким оголошує зі свого боку внесенє панщини від д. 15 мая з винагородою властителей через уряд. Сей ганебний підступ конституційного уряду викликав тут у всіх найбільше обуренє. В—ний Антим велить написати Тобі, щоб Ти як найспішніше оголосив його іменем дарованє панщини без проволоки, щоб упередити урядове оголошенє. До сеї думки старай ся прихилити всіх сусідів. Сьогодні пополудни довідали ся ми про сей ганебний під-

¹⁾ Сей дневник зразу мав титул Rada Narodowa. Перше число вийшло 19 марта, а до кінця мая вийшло всіх 30 чисел. Від 1 червня почала та сама часопись виходити під титулом „Gazeta Narodowa“ починаючи числом 31.

ступ — патенти вже надруковані. Сьогодні о 5-ій іде численна депутація до Стадіона, аби вдержав публікацію того патенту, а незабаром певно і до Відня з протестом против сього зрадливого й найчелегальнішого поступка. Обрій чим раз більше захмарюєт ся. Бог знає, що буде з нами наслідком того зрадливого поступування. В усякім разі вина не буде тяжити на нас“.

Сей лист характеризує горячий настрій львівських революційних ідеалістів, які добровільним дарованем панщини думали відразу повискати народню масу для оружного виступлення до відбудованя Польщі, а рівночасно просьбами і погрозами обезоружити уряд. Іван Федорович не поділяв того сангвінічного настрою і не оголосив дарованя панщини ані в своїх маєтках, ані іменем Антима Нікоровича в Грималові, хоча без сумніву сприяв думці увільнення селян від панщиняного ярма. Інші поміщики, особливо подільські, дивили ся на справу далеко скептичніше. Як зразок такого скептика маємо лист А. Розвадовського із Турівки, скалатського повіту, до Івана Федоровича, писаний дня 27 цвітня:

„Чимось иншим заняті були мої думки, коли Ти в Тернополі при наших розвіді говорив мені про свій проєкт що до панщини. Са матерія так мені обридла, що мені не хотіло ся розмовляти про неї. Оттим то тепер поспішаю виявити Тобі взаїмно свою думку в сій справі. Ти сказав, що зносячи панщину уложив ся так, аби тобі сю саму скількість днів відробляли за гроші. На мій погляд се буде все таки примусова робота, яка по внесеню панщини не повинна мати місця. Тому я не піду за Твоїм прикладом і держачи ся свого переконаня буду старати ся, аби громада сама прийшла до мене з просьбою, а инакше панщини не знесу, хоч би зробили се всі инші. Се занадто велика жертва, щоб мали приймати її в погордою, а коли раз відступлю панщину, то зроблю се безумовно, застерігаючи собі тільки сьогорічне живо“.

Не так поступив найблизший сусід Федоровича, барон Пельтенберґ, властитель кількох сіл, положених в околиці Грималова, який справді велів своєму плевніпотентови Водвірі оголосити підданим дарованє панщини. Про сей акт маємо звістку в листі Краснянського, завідателя дібр Пельтенберґа до Івана Федоровича із 24 цвітня:

„Відповідно до порученя доношу: Громадам з Кута, Перекалця, Вікна, Красного, Ставок і Саджавок оголошено сьогорні о 3 пополудни безумовну дарованю панщини як добровільне зреченє з боку властителя Пельтенберґа. Сей акт викопав повновласник д. Водієра з повною оглядністю і розсудком, так що упередивши громади про визначену пору

і місце оголошення через окружних комісарів і виставивши його як potwierdжене дарованими папів, запобіг, надію ся, злим наслідкам, які би з сього могли виникнути для нас. Селяни прийняли той дар дуже добре з подякою і безсумнівним задоволенням, лише просили писаного документа, який обіцяно їм видати в найкоротшім часі. В Новосілці також даровано папщину; над усяке сподіване люд прийняв її добре, навіть із радісним запалом. В Раштівцях часть виявила недовіру, але більша часть була задоволена. Про совісність мойого донесеня може ш. Пан бути переконаний, бо ніщо не обурює мене так, як укриване річий, некорисних для нас, подіктоване охотою бачити польські справи в рожевім світлі, або перекручуване фактів, подіктоване злбною нехітю до справи“.

Кореспонденція з мая досить убога. В цвітні Федорович якийсь час пробув у Львові; можливо, що був там і в маю. Се було мабуть причиною, що від Гіцкевича в тім місяці не було ані одного листа. Нотуємо тільки із листа згаданого вже А. Розвадовского із 2 мая інтересну звістку:

„Творить ся пова еміграція. Молодіж із Росії переходить через границі думаючи, що тут війна. Се мені не подобає ся“.

У зовсім нову сферу тімнавіальної молодіжи і її тогочасного настрою вводить нас лист Кароля Нікоровича, сина Антима Нікоровича, із д. 8 мая, писаний, як сам зазначає, на годині релігії:

„Як то важко тепер висидіти в школі ті години, які вперед в нашім одностапнім житю не богато ріжнили ся від инших. Але тепер, коли що хвиля пові випадки, коли що година на иншім кінці світа паде трон, народи підносять ся, тисячні жертви за свободу світа падають під ударами доведених до розпуки прислужників тиранії, тепер година релігії або філльофії, — се забійство часу, се терпіне. Ріжні новини доходять до нас. Італія освободила ся, і єсть надія, що Австріяки вже ніколи не надолужать своїх страт. Угорські емісарії заборонили угорським полкам воювати; граф Зічі віддав Венецію без опору; військо крім полку Кінского (Словаки) лишило ся в службі венецької республіки. В Медіоляві полк угорської кавалерії, італійська піхота і полеві гренадіери перейшли на італійський бік, і так завзято били ся в тамошніми австрійськими полками, що більша часть офіцерів з обох боків полягла. Для нас се добрі надії. Вся Німеччина підносить один окрик: „Зробити Польщу, бо вона одна охоронить Німців від російської переваги“. Пруський король заявив се явно, Познанщина дістає народні інституції. Полки з пруського війська і легія польська з еміграції мають піти на пруську службу. Той стан після „Nürnbergger Korrespondenz“ має тревати аж до сполученя в Галиччию. У нас дожидають тої хвилі з великим спо-

ковм, а тим часом резонують і деревонують так, що я певний, що тільки війна може нам привернути здоровий розум, і думаю, що будемо її мати, і навіть порядну в Москалями, про яких говорять, що вже стоять у Яссах. Організуємо ся тут досить помалу, та все таки се піде вже тепер, Богу дякувати, скорійше. Привнаю ся, що не розумію, як могли такі люди, як Фредро, Красіцький, Сапєга і стільки инших цілі два тижні дебатовати в такім часі про шапку червону або синю, про ладівницю з переду або з заду. Комендантом усеї гвардії буде генерал Залуский, який єсть уже тут; обняв коменду над тутешньою гвардією вчора і одержав від нас у петиції ось які точки: 1) Уоружене всего краю, т. є. обивателів і місточок, 2) Народові знаки, т. є. білий орел на шапці, бо на хоругвиці вже нам дозволено, 3) Інструкторів з польського війська і військовоє уряджене, 4) Уоружене челядників з запорукою їх майстрів. Дасть Бог, що незабаром будемо в порядку“.

Кінчимо сей розділ випискою з листа Хенціньского в Раштовець із д. 25 мая, який характеризує загальний настрій на галицькім Поділю при кінці того місяця.

„Вчорашнього дня говорив я з одним таким, що не любить бавити ся пустими новинками і має зносини з офіцерами і бюрократією. Оповідав мені, що боять ся розрухів не лише в Тернополі, але також у Львові. Був я й сам у Тернополі, але не чув нічого подібного, а так само вчорашні листи зі Львова заєвняють про щлковитий супокій. Та про те рухи військ не перестають, чортківські гузари вертають до Тернополя, виразно задля того, що боять ся заворушень, які хіба самі бажають викликати, що не підлягає ніякому сумнівови. Наше умірковане доводить їх до розпуки, — нехай те саме умірковане доведе їх до згуби! Коли їдеш або поспляш до Тернополя, маючи такий переважний голос у Раді, змилуй ся, упереді всіх, аби були як найповільнійші, щоб не допустили до тріумфу тої гидри, яку не можучи побідити фізично, побідимо морально, коли будемо уникати всякого виступу. Нехай гине зі злости, нехай залле її власна її жовч. Представ Раді, що дароване папщини не встерече нас від року 1846. Здаєть ся, що 26 цвітня ті безличні знов умовили ся дразнити на всіх точках, але сей напад буде сильнійший від попереднього. Отже треба як найбільшої опори в уміркованю“.

Побоювання Хенціньского що до якогось вибуху на сей раз не сповнили ся. З його письма варто піднести окремо той факт, що Іван Федорович від самого початку завязаня окружної Ради Народової в Тернополі був її членом і займав у ній визначне і впливове становище.

III. Червень, Липень і Серпень. Вибори до Ради Державної.

Перші конституційні вибори до Ради Державної в 1848 р. були явищем так незвичайним і несподіваним і дали такі несподівані результати, а в своїм перебігу доси ще так мало прояснені, що всякий, хоч би й як скромний причинок до їх прояснення кидає світло на цілість сеї важної історичної події, в якій у перше станули до рішучої боротьби ті головні сили й інтереси, які доси під тиском абсолютизму тільки потаємно могли проявляти ся, а в повній своїй силі визначили ся були тільки раз і тільки в деяких околицях Галичини елементарним вибухом 1846 р. Не маючи претенсії в отсім розділі дати повний малюнок борб і акцій, хоч би в однім тільки Тернопільським окрузі, подаю тут тільки те, що саяк чи так писемно, в листах посторонніх осіб, чи у власних записках Івана Федоровича відбило ся в обсязі одного панського двора і одної громади. Що правда, листи, писані в тім часі до Івана Федоровича, кидають світло на далеко ширший терен, та се не хиба, а власне добра прикмета того, переважно іятимного матеріалу, бо він показує біжучі події, схоплені на лету, в живім освітленю ріжнородних, суспільних і політичних інтересів і ріжнородних темпераментів та переконань, і крім чисто історичного має також не малий психологічний інтерес.

Під датою 1. червня маємо в кореспонденції Федоровича стилізовану іменем тернопільської окружної Ради інструкцію для грималівського мандатарія Ніжанковського ось у яких словах:

„Поручаю тобі: 1) Розвинути як можеш найбільшу діяльність і чинність для сеї мети, аби в незабаром визначених виборах на послів до віденського союзу як на виборців, так також остаточно і на депутатів або посла, якого мають вибрати ті виборці, були вибрані тільки такі люди, яких минувшість незаплямлена, теперішня публична опінія, освіта, розум і весь характер можуть дати запоруку, що будуть усіми силами ділати для добра нашої батьківщини в наших дусі. 2) Всякі особисті огляди відложіть тепер на бік і підпирайте тільки найгідніших. 3) Твоє діланє має бути особисте, та про те можеш для більшого розширення діяльності обірати собі заступників і поручити їм виконуванє ділань поручених тобі самому, але з твоєю особистою одвічальністю за них. 4) Твоя діяльність має бути сполучена в усякою, для так святої цілі необхідною правністю і оглядністю. 5) Твоя діяльність має бути

дєгальна. 6) Скоро тільки виборці в твоїм окрузі будуть вибрані, повинен ти зараз поінформувати мене про результат виборів і донести мені без проволоки поименний реєстр усіх виборців. Найліпше вчини се устно. 7) Повинен ти уважати поперед усього на кожний крок партії нам противної і неприязної, ударемнювати його по змові, а коли би при виборах допустила ся важніших надужить, доносити про них. 8) Взагалі повинен ти поступати так, аби не справдило ся реченє: „Коли чесні і розумні люди позакладають руки і будуть сидіти без діла, то отворить ся поле дурним і злим“ — а нам треба скрізь підпирати добрих і розумних, а поборювати злих і дурних. 9) Доношу тобі, що громада Сорока вибрала виборцем свогої дідича вель. Вітковського. Де маєть ся подібне довіре, не тяжко буде перепровадити подібні вибори. Добре одначе, щоб були люди усяких верстов, аби тільки результат — посол — випав добре. 10) Ся інструкція прислугує тільки тобі самому і маєш її в своїм часі на жаданє звернути“.

Сю інструкцію за рецєпісом Краснянський одержав ще того самого дня, і в тогож самого дня маємо його коротеньку відповідь.

„Мусів ш. Пан помилити ся в адресі, бо не знаю, відки приходжу до того, що одержую дві, в основі річи однакові інструкції. Комісія завязана для кермованя виборами іменувала мене своїм агентом, дала інструкції і визначила круг діланя, та веліла рапорти присилати безпосередно собі, що я й сповню. Мусів хтось ш. Пана кепсько поінформувати, бо мовив мені Ірохольський, що порученє подібне до мойого веєє для Тебе, але Тобі приділено инший округ діланя. Коли Тобі не доручено реєстру місць, поручених для Твоєї діланя, то зажадай його, щоб уникнути непорозумінє“.

Будо се мабуть не одиноке непорозумінє в тій виборчій акції. Із недатованого листа Казимира Ірохольського, голови Окружної Ради Народової в Тернополі, можемо дорозуміти ся, що шанси польської партії в окрузі на переведенє польського кандидата були слабі, і Рада Окружна заходила ся над якоюсь інтригою, щоб загалом не допустити до вибору посла в тім окрузі.

„З виборами загалом іде недобре. Здасть ся, що треба буде звернути діяльність у тім напрямі, аби до вибору депутата зовсім не прийшло. В тій ціли посилаю Тобі формуляр реєстру доконаних виборів на виборців, що має послужити комісії підставою її діяльності. Доси не могли ми дістати всіх громад, належачих до скалатського виборчого округа, а викавом, кілько кожда громада має дати виборців. Чи не міг би Ти дістати їх від Кляйна?“

Не маємо матеріалу для представлення дальшого ходу акції тернопільської Окружної Ради Народової, і скажемо тільки загально, що та акція не увінчала ся успіхом, бо послом із тернопільського округу був вибраний руський селянин Лейчак.

З датою 4. червня маємо лист Олександра Гіцкевича про тогочасні події, головню у Львові.

„Про стан наших політичних інтересів не маю Тобі донести нічого нового. Вчора мало не прийшло тут до кровавого конфлікту між жовнярами і гвардією, особливо академічною. Повстала якась суперечка між одним цивільним і жовнірем перед театральним будинком Скарбка; дійшло навіть до бійки, до якої вмішало ся з обох боків більше осіб. Надійшов військовий патруль і хотів забрати з собою цивілісту, та в тім самім часі надійшов також патруль академіків і не хотів допустити до сего, але відвести його з собою. Ізза сего прийшло між ними до суперечки і бійки. Якийсь офіцер від піхоти, що стояв поблизько дець на балконі, кричав до жовнярів: „Haut zu die Lumpen!“ Почало збігати ся що раз більше жовнярів і гвардистів, а також інших людей. Жовняр пробив руку одному академікови багнетом, але кількох жовнярів академіки потурбували кольбами і повідбирали їм кілька багнетів. Прибіг нарешті офіцер від вербунку уланів, а потім і більше офіцерів, і розігнали жовнярів і тим способом запобігли більшому нещастю. Та воно може поновити ся кожного дня, бо жовняри мабуть бунтовані офіцерами ріжними способами, дразнять гвардію, особливо академіків. Жиемо тепер під військовою управою коменданта Гамерштайна. Стадіон відіхав учора до Інсбрука, візваний до складу нового міністерства, а завідував краєм лишив воєнному комендантові, додавши йому до помочи Голуховського. Конституція!

„Минулого четверга були ми тут також алярмовані. Гвардія майже весь день, а по часті і в ночі була вібрана під оружем. Rada Narodowa одержала відкись відомість, буцім то якась партія хоче того дня викликати повстанє. Про се кружать ріжні вісти, але ніхто не знає, скілько в тім правди. Та коли ті вісти не зовсім безпідставні, то найправдоподібнійша річ, що се російська робота. Кілька членів Rady Narodowej поїхало знов до Відня й Інсбрука, аби попитати ще наші петиції, бо відповідь Піллерсдорфа не задовольняє нікого, тим більше, що самі міністри вже пристали були на далеко більші концесії, а потім відкликали їх. Також до Праги на з'їзд Славян поїхало декілька наших. Святоюрські Русини також від себе вислали Борисікевича і мабуть іще когось иншого. Дивну ролю відграв той Борисікевич; ніколи-б я не був подумав, що знайдемо в нім ворога, бо вважав його завсїгди чоловіком добрим і освіченим, а про те змаганя і діяльність партії, до якої він те-

пер прилучив ся, ганебні і пагубні для самих Русинів“.

Про ті самі події політичного характеру писав день перед тим, 3. червня Кароль Нікорович дещо докладнійше.

„Найважнійша новина у нас та, що Стадіон відіхав до Інсбрука до цісаря для уформованя нового міністерства. Покинув нас під зверхністю пана Гамерштайна і Голуховського, а місце Голуховського займе славний староста Чех. Коли він викомпонує таке міністерство для Німців, як сей уряд для нас, то здасть ся мені, що не заслужить на подяку ані цісаря ані народа. З Відня сьогодні знов нема газет. Вчора „Wiener k. k. privilegirte Zeitung“ вийшла без орла з простим написом „Wiener Zeitung“, але новинок у ній не було. Не знаємо ще, як вплинуть віденські випадки на нашу справу, — дасть Бог, що корисно. Тимчасом зупиняємо, як можемо, невчасні рухи, які могли би проявити ся і які походять найбільшою частю від умів жадних діланя і слави, а які ще доси не мають поля, відповідного до їх самолюбної гордості. Такий рух мав вибухнути вчора, але наслідком нашої грізної постави протягом 24-ох годин не було ані одної бурди. Татко здоров. Раз-у-раз пропонують йому ріжні начальництва і президентури, але він не приймає. Працює раз-у-раз то в гвардії, то в Раді“.

В доповненню до сего подаємо ще виписку того самого кореспондента із 6 червня:

„Посилаю шановному Пану обіцяну інструкцію для формованя гвардії, яку дав мені сьогодні татко. Бачите, що таким способом циркул не може ставити ніякої перешкоди, а що раз буде зроблене і сюди подане, того ніхто не посміє знести. В деяких округах є вже дуже численні гвардії, що потворили ся приватно, а потім заявивши се публично, були потвержені урядом і циркулом. Завважте, що урядовими комісарями для формованя гвардії не мусять бути урядники, але переважно стають ними дідичі, які виробили собі те, щоб їм віддано сю формацію“.

Матеріяли для липня і в кореспонденції і в записках дуже скупі. Із кореспонденції наводимо тільки виписки з листа Пельтенберга, офіцера стаціонованого в Чернівцях, із д. 4 липня.

„В Чернівцях трапляють ся часто галабурди; люди не знають властиво самі, чого хочуть, бо при такій мішанині паціональностей і релігій нема що й думати про якісь одноцільні змаганя. Панує тільки манія робити галабурди. Що з нами має стати ся, не знає ніхто. Перед кількома тижнями прийшла відомість із Відня, що й ми полишені маємс бути вислані на Угорщину. Коли б одначе Віденці погодили ся з Уграми то правдоподібно ми на разі полишимо ся ще тут. Що Вас не вибрано до Відня, нехай Вас се не журить. Що-б Ви там робили між хлопцями

анархістами, одурілими радикалами і політично п'яними студентами? Починаю майже сумнівати ся, чи Рада Державна взагалі збереть ся. Мусить стати ся ще о много і много гірше, щоб могло бути ліпше, — так говорив один старий Мадяр і мав рацію“.

У своїм дневнику Федорович під д. 29 липня занотував тільки одно французьке речення — пророковане: „Ton jour viendra, il sera dur, mais glorieux et bon“.

Початок серпня зазначений у дневнику короткими записками:

1. серпня. Відіслав В. Антима до Тернополя.
2. „ Був у школі, промовляв до Жидів.
3. „ Зістав вибраний. Промова.
5. „ Вийшов з Лінцею і дітьми. Прощань в Тернополі.
6. „ Неділя у Львові з В. і Охоровичами, відїзд діліжансом.
7. „ В Ряшеві вустрів гр. Тита Дідушицького.
8. „ Вівторок. Прибув до Кракова — могила Понятовського, ілюмінація.
9. „ Середа. Слабість. П. Бродович.
10. „ Четвер рано. Як по слабости мляво. Добра думка — мовити про стан провінції. Концентричне і ексцентричне ділань у Відні. Анархія... мобілізована гвардія... незабаром вийшов.
11. „ Рано в п'ятницю приїхав до Відня о 8 години. Тепер ти чоловік публичний, усі твої сили, кожний твій крок належить до загалу.
14. „ Понеділок. Лист від Лінці. Придїлений до видїлу. Перший раз промовляв у клубі. Треба бути холодним, притомним, розважним. Перший раз оплески. Дай Боже, щоб і далі так пішло.
15. „ Вівторок. Були ми на Каленбергу, в компанії нас 12: я, Смолька і інші. Що за гарна околиця!
19. „ Субота. Вирвав ся я поспішно про Гоя, — се була причина, що я не говорив — неприготований. Чи Провидїня веде мене? Дописано під д. 7. вересня: вийшло мені се на добре“.

Згаданий тут виступ при промові Гоя був першим публичним виступом Федоровича в Раді Державній. Про сей епізод у парламентарних нарадах першої австрійської Ради Державної маємо в справозданю із 25 засіданя, відбутого д. 19 серпня, ось яку відомість:

„Галицький посол, селянин Гой, хотів виступити з промовою в якійсь внесенью, але не вмючи говорити по німецьки, велів собі виробити її на письмі і почав се письмо відчитувати в парламенті. Президент зупинив його, але з огляду, що регулярін нарад не був усталений, завагав ся, чи має допустити читану промову, чи устну. На се забрав голос Федорович і сказав: „Тому що посол Гой не вміє німецької мови, то мусів хтось инший зробити йому той виріб. Та що кожний посол одвічальний за свою промову, а посол Гой не може бути одвічальним, бо не розуміє німецької мови свого виробу, то я поставив би внесок, щоб висока Палата ухвалила, аби посол назвав імя того, хто йому виробив сю промову, щоб ми знали, чи се був чесний чоловік, чи ні“.

З деяких лав, правдоподібно з німецької опозиції, почули ся голоси негідні і оклики „Nein“. Щоб замазати ситуацію, посол Свраковський вніс: „Перейти над сим до порядку дневного!“ Та Федорович ще раз забрав голос і сказав: „Прошу о слово! Сьогодні одержав я листи з Галичини, в яких оповідаєть ся, що деякі послы видуркують від мужиків гроші і велють собі за них присилати скарги для відчитаня в парламенті“.

Промову Федоровича перервано окликами: „Das gehört nicht zur Sache“, а письмо Гоя по довшій дебаті не відчитане передано президії¹⁾. Натяк Федоровича на листи одержувані з Галичини зі скаргами на хлопських послів можемо ілюструвати виписками з листів тернопільського мандатарія Айгнера до Івана Федоровича. Д. 9 серпня він писав:

„Сьогодні побив один хлоп присяжного з Мазурівки за те, що сей збирав з наказу громадських депутатів якісь гроші для Матвія Лейчака, що був вибраний в Тереховлі послом на конституційний Сейм. Здаєть ся про те, що пан Лейчак мусить писати хлопам якісь дурниці. Прошу в се вглянути і сказати Лейчакови, аби до Лошнева ані пишних громад не писав жадних баналюків, бо тутешне хлопство покликає ся на його писані листи і збирає для нього якісь складки, про що я не міг добре довідати ся“.

Два дні пізнійше той сам кореспондент пише:

„З певного жерела довідую ся, що не так Лейчак, як Василь Гарматій, посол із Микулинець, баламутить тутешне хлопство. Вчора писали грималівські міщани і селяни до Гарматія про поля і ліси. Говорять, що Гарматій велів збирати підписи, аби Галичина була подїлена на дві часті, польську і руську“.

¹⁾ Verhandlungen des oesterreichischen Reichstages nach der stenographischen Aufnahme. 5 Bände. Wien 1848, I, Sitz. 25.

Докладніше про сю справу, яка оперла ся також о посла Лейчака, читаємо в листі Бауера з 27 серпня:

„Д. 21 с. м. ввєсла грималівська громада з прилежними селами просьбу на адрес посла Матвія Лейчака у Відні, в якій просить його: 1) Про відвісканє піль із р. 1813, 2) Про відвісканє лісів, 3) Про пасовиска, а заразом вносить протест проти заведеня національної гвардії і проти польської народности. Посол до Ради державної Матвій Лейчак частими листами завиває нашу громаду до таких петицій, залєвняючи, що міністерство внутрішніх справ постарася ся приватною дорогою, з поминенєм публичних засідань полагодити всі ті точки відповідно до їх бажаня. Рівночасно пише М. Лейчак у своїм листі, зверненім до Антопа Пірожка (в німецькім листі Rigog) із 7 серпня с. р., що можу доказати свідками, і завиває громади ось якими словами: „Шляхти не слухайте, розказів абисте жадних не вповняли, бо старі права не важні, а нових іще не маємо. В справі заведеня і уоруженя національної гвардії не зробили ми ще аві кроку наперед“.

Згаданий тут Антін Пірожек був дяк у Сущині, скалатського повіту. Він писав декілька листів, не тільки до посла Лейчака, але також до посла Василя Гарматія. Один із тих листів переховав ся у д. Луки Гарматія, сина посла Василя Гарматія, народного учителя і визначного збирача етнографічних матеріялів, який разом із згадкою про свого батька ще 1897 року прислав його до редакції Житя і Слова, де він був опублікований¹⁾. Передруковуємо його тут як доповненя до сего обривка галицьких провінціяльних відносин в осени 1848 року.

Бельможный Панє Дєпѣтованій. Прєсивєм васъ авистє прислали минѣ знакъ рѣской гвардіи, тепєр васъ Ѡ тоє ны жадаю, ко вже рѣскѣ гвардію маю, тѣлѣко бронѣ не маєм' и дє ки в'зати нызнаєм. Яли прошѣ васъ жєвистє так' найворши Ѡписали, цю сѣ там' вє вѣдню дѣкє, ко та рѣчѣ найпотрєбнѣша нам' Рѣссинам' знаты, а Лєйчакъ вцѣлѣ нѣцѣ ны пиши. Ѡтежѣ хоцѣ вы сѣ змилий Ѡпышѣтѣ цѣлїй енѣтерєсѣ, так там' вєтѣ, чи то правда, жє министрѣ повѣшаный, Ѡ кого ѱ за цю ѱ чи Цєсарѣ вєтѣ вѣдню любѣ нема.

Якѣ ѱ вы мєнѣ перши писали, якѣ тѣлько цю вєдє на сѣймѣ важного то минѣ донєсєты, а тепєрѣ тѣлѣк' великій випадокъ вє вѣдню ѱ вы ми нѣцѣ не хѣтєты ов'вѣститѣ. Чи можє бонтє сѣ? Давайтѣ за рєценѣсомѣ, до мєны кождїй листѣ прїйдє, авистє вислали.

¹⁾ Житє і Слово, Вістник літератури, політики і науки, рік 1897, том VI, стор. 423—424.

Поздоровляю васъ сирѣчно и зоставайтє при добрѣмѣ здоровля, али оу насъ ны добри сѣ дѣкє, в[о] холѣра людєй вигана ѱ мало з ней кто виходитѣ. Бодѣй такѣ зайшла на тѣхѣ, котрѣ напротѣк' нашого цѣсара тѣй дѣлѣ насъ неприятєлами сѣ стають! При милости вашїй жилєнѣцїй [sic!] дрѣгѣ вашѣ на завши зостаю

Антонѣй Пѣрожїкѣ.

Дня 18 серпня писав Кароль Томашевський із Озірної ось що:

„Від хвилі, коли почато звивати до гвардії народової, я також записав ся до неї, хоч досі її в Озірній, не вважаючи на тридесячну людність, не можна було перевести в діло. Та про те я з кількома иншими і назначеним від уряду організатором, паном Андрієм Мазаракім, непохитно стоїмо при першій рішеню, маємо всякі приготования, мундур, оружє і т. д., але щож, ходити не можна. Не зробимо нічого, поки хто з депутації не упіне ся про се на Соймі. Причиною або радше перешкодою для сего єсть те, що в Озірній Зарицький, шватєр схолястика Козьмінського, і Андрій Ковальський, учитель шкіл трівіяльних, зпайомий пану Янови зо шкіл, стоять усьому на заваді. Від самого початку мав я нагоду переконати ся про се, тож сміло можу се признати. Чогож хочуть ті люди? Се два закаменїлі духи, що стоять на перешкодї своїй власній справі, два противники власної справи „rozciwuch Rusinów, braci naszym na tej ziemi razem z Polakami zroslych“. Чи хто хоче бути їм на заваді? Чи нема досить численних доказів, що Поляки уживають усяких способів, щоб оказати сердечне порозумїє? О горе! о лихо з такими людьми! Прошу тебе, оповісти що до гвардії наших послів із волочівського округа, пана Свраковского, а найбільше пана Губіцкого, избраного в наших окрузі, аби інтерпелювали про непроволочне заведенє гвардії, бодѣй у тих місцях, де така численна людність і де ще за часів міністерства Шіллерсдорфа силою закона вона мала бути заведена. Циркул тут давши пану Мазаракому порученє до організованя, не зробив нічого більше. Бажав би я собі тѣй ипші, щоб ми не були виставлені на таку ганьбу, що навіть з ознаками гвардії тут показати ся не можна. Нарешті мушу згадати, що безсумнівно з нашої Озірної виїшла тут програма до Руської Ради про уневажненє вибору в нашої околиці пана Губіцкого, бо я чув відгрожуваня згаданих осіб. Але, Богу дякувати, їм не вдало ся, бо вибір потверджений. Їм тут в Озірній не може помістити ся в голові, яким способом я міг записати ся до гвардії, бувши заприсяженим ц. к. експедитором пошти. Маю за те часті репріманди свого теста“.

Отсим невеселим образком провінціяльної гвардійної мізерії 1848 р. закінчую сю статю.

ПРИЧИНКИ

до історії руського духовенства в Галичині від 1820—1853 р.

Подав *Михайло Зубрицький*.

Подані тут матеріяли з виїшком листу о. Мохнацького, перехованого між паперами о. Антона Назаревича, бувшого пароха в Мшанци, вибрано з деканальних актів жукотинського доканату перемиської єпархії. Згаданий лист писав І. Мохнацький 5 вересня 1820 р. до свого сина Константина, ученика латинських шкіл в Перемишлі з Яблониці (мабуть польської, бо є дві Яблониці в березівському повіті, польська і руська¹). Батько післав синові 5 ринських, та післанець недоручив всього, а лиш 3 р. 43 кр. пояснюючи се тим, що решту відібрав у нього якийсь стражник. Батько догадував ся, що післанець сам кудись гроші запропастив, і дуже згриз ся сею приключкою, бо за ті гроші мав син викупити атестати і шкіру на черевики для сестер. Син вправді шкіру купив, та її не стало на черевики для всіх сестер, через що покривджені нарікали, а батько крім сеї прикраси, ще побоював ся, що син свідоцтв не викупить. Через те посилав синові при нагоді ще 3 ринські, два хліби і горнятко масла і поручав йому, щоби добре вивідав ся, коли треба буде подавати ся — мабуть на філософію і о стипендію, яку тоді філософи діставали з релігійного фонду, бо вже дальше не може його утримувати, *niema de quibus*. Навіть фіри по нього не

¹) В єпархіяльнім шематизмі на 1907 р. зазначено, що патроном Яблониці польської є Софія гр. з Залуских Висоцька, а в 1820 р. був там дідичем гр. Залуский.

пішло, бо все збіже в поли, а через тяжку панщину людей не можна найти до роботи. Мусіли там люди тяжело працювати на свого пана. Крім сього описує о. Мохнацький широко свої домашні клопоти, а особливо своє непорозумінє з якимсь о. Олексою. Мабуть підчас похорону польського пароха, де були і руські священики, о. Антін убрав ся в руський фелон. Тимчасом о. Олексій конче настоював на тім щоби брав латинський орнат. Сему спротивив ся о. Мохнацький ставши в обороні свого обряду. До нього прилучив ся також якийсь о. Голубовський. Крім сеї причини негодования о. Олексія подає о. Мохнацький ще три інші. Щоби загладити свою ганьбу поручав синові піти до о. Петра Назаревича, крилошанина і пароха катедральної церкви і взяти у нього на кредит 7 фунтів білих свічок та прислати через Римерів, по яких вислав був фіру. В тім часі виливано при катедрі в Перемишлі свічки, а ся робота була під наглядом о. Назаревича.

Матеріяли повибрані з деканальних актів подають дещо цікавого про побут руських священиків в Галичині в I половині 19 столітя. Духовний і світський уряд надзирав за їх житєм аж до таких дрібниць, як одіж. Напр. Цісар Франц I видав розпорядженє, щоби черці носили одяг приписаний їх уставом, а не важили ся ходити в фраках, консисторія знова заборонувала священикам одягати сурдут, являти ся на чвертьрічних іспитах (соборчиках) в світській одіжі, а навіть гіршила ся чомусь і тим, коли священик накривав голову кашкетом.

Тодішні священики вже були спольщили ся. До духовного семінара вступали майже виключно священичі сини. Виростали вони в почутю і свідомости пониження руського народа, і щоби з себе стерти ганьбу приналежности до темної, поневіряної маси руського мужицтва, вирікали ся всякої звязи з своїм народом і силоміць вихали ся до польського товариства. З сього виходило, що для тих людей було чужим, низьким і некультурним все, що було дорогим для руського мужицтва. Та неважаючи на те сї молоді люди не могли в тих часах здобути для себе кусника хліба иншим способом, як лиш вступаючи за прикладом батьків до духовного семінара. Перемиська консисторія в своїм письмі з 8/3 1827 (III) жалуеть ся, що кандидати духовного стану не вмють по руськи читати, не знають церковного співу і обрядів, а через те не надають ся до прийнятя в духовний семінар. З письма тойж консисторії з 26/12 1833 (VIII) бачимо, що і ті питомці, які були в семінарі і покінчили богословську

науку, також не вміли по руськи читати, а навіть не вміли відмовляти молитви: „Отче наш“ й інших щоденних молитов. В тім часі ввійшла була мода проповідувати по церквах по польськи. Консисторія письмом з 5/3 1835 (X) наказує священникам, щоби по руськи катехизували і говорили проповіді і значує, як один священник не встидав ся виправдувати, що він по руськи не уміє говорити.

Хоч консисторія наставляла на священників, щоби вони говорили проповіді по руськи і катехизували, то сама не причиняла ся нічим до піднесеня руської мови. Свої розпорядження укладала на всяких їй приступних мовах: по латинськи, німецьки, польськи, ані суди Господи написати щось і по руськи. Тай загалом не видно було у тогочасної духовної старшини змаганя подбати про виданне богословських підручників в руській мові. Воно зрештою й не диво, коли по розуміню духовної старшини і мертва мова богослужбних книг і щоденних молитов і бесіда, якою веліла духовним послугувати ся в проповідях і катехизаціях була *lingua vernacula*. Славянсько-церковної мови не знали і не розуміли духовники, а живою, народною мовою погорджували і що найбільше розмовляли нею з мужиками. Через те майже нічого не друковано з богословських творів по руськи. Си поневірка руської мови руськими духовними дуже прикро вражала руських вірних, бо вони чуючи, як їх духовний говорить зі своєю родиною по польськи, добре бачили, що всі вони, ті пастирі, не поважають своїх вірних і приходили до пересвідчення, що їх руська мова таки справді нікуди не годить ся, а хіба лиш для „простого хлопа“.

В отсій збірці між иншим маємо 3 оповіщення про появу руських друків, з того один на Угорщині.

В часі революційних рухів польського суспільства інтересовані чинники уважно слідили за поведенем руського духовенства. Віденський уряд і консисторія бажали, щоби священники стояли далеко від революційного руху; польські революціоністи знова хотіли, щоби руське духовенство піддержувало їх змагавя. Живійші і рухливійші з поміж руських богословів, принаймні деякі з них, дали себе приєднати для польської рухавки, за що потім дехто з них тяжко відпокутував. В збірці подаю засуд оо. Теодора Кульчицького, Сильвестра Мійського і Михайла Мінчакевича. Були і такі священники, що відправляли богослуженя за повішених в 1847 врадників стану (Вішньовського і Капустінського), одначе з консисторського письма не знати на-

певно, чи се були руські, чи польські священники. Консисторія слідила в 1846 р. секретно через деканальні уряди, чи священники не вмішують ся до „політичних заворушень“, одначе загал руського духовенства держав ся в далека від польського революційного руху, за що провідники революції старали ся з одного боку понизити руське духовенство перед народом ровкидаючи підбурюючі пісні, а з другого пересвідчити австрійський уряд про неробство, захланність і нельояльність руських священників. Для сеї цілі мало бути засноване осібне товариство.

В письмі консисторським з 6/5 1846 (XXIII) вичислено побори духовенства від вірних. Се одначе не була загальна норма, бо як тепер так і тоді не всюди був однаковий звичай в приносах. 4 письма о. Івана Вандзи Коростенського, завідателя капелянії в Дністрику дубовім, вводять нас в його суперечку з Антоном Чачковским, камеральним фервальтером в Лімні. Чачковский загалом поводив ся з священниками зневажливо і охоче докучав їм. Священники жукотинського деканату подали на нього в 1846 р. жалобу до окружного уряду в Самборі. На се дістали відповідь аж по 4 літах, себ то 1850 р., що Чачковського перенесено на иншу посаду і через те жалоба стала безпредметовою. Один Коростенський потерпів, бо йому відобрано управу Дністрика дубового і полишено без місця. В своїм письмі до єпископа Снігурського жалуєть ся він, що його лишено без місця за те, що він вступив ся був за селянами підданими Кешковских в Тарнаві, сусіднім селі Дністрика дуб. Кешковский саджав підданих в муравлині куїнки, а всі вони знеславлювали тамошні дівчата і жінки.

Є ще в збірці приписи для священників, що їздять з духовною помічю до відпустових місць, приписи на випадок при переході на латинський обряд і инші, які всі разом дають дещо цікавого до історії руського духовенства тодішного часу.

I. Лист о. Можнацького, пароха в Яблонци польській, до сина Константина, ученика латинських шкіл в Перемисли, 5 вересня 1820 р.

Do rąk własnych Konstantyna Mochnackiego, studenta szkół łacińskich w Przemyślu. Pilno. — 5 7-bris 1820. Jablonica.

Konstanty synu moy! Odebrałem list pod dniem 1 7-bra pisany i mocno mnie to zmartwiło, że posłaniec 5 rynskich nie oddał tylko

trzy i xrow 43. Niepotrzeba było kupować już skoreczki, i coś ci zostało, czymże wykupisz attestata? Marisia bardzo kontenta ze skoreczki, Matunia chce mieć trzewiki i Alexandrusia, tylko kłótnie między niemi. Dzisiaj iadą po Rymerow, posyłam trzy rynskie, dwoje chleba, masła garnuszek dla ciebie, więc staraj się attestata odebrać i zapewnić się od jwx, officyała, na który dzień potrzeba poddawać się, aby termin nie upłynął, bo ja już bardzo na siłach upadł, nie będę expensował — niema de quibus. P. Jozef Wislocki opisał, ale x. Alexi promotorem. Rozgniewał się na mnie z 4 przyczyn. 1-a w kosciele zaraz gdy x. Antoni ubrał się w ornat Jabłonicki, ten co na Wielkanoc biorę, przyszedł do zakrystyi i nacierał, aby natychmiast wziął polski, ja mówię po łacinie, aby w tym ornacie ruskim x. Antoni miał, ponieważ kursorya jest konsystorska, aby każdy w swym ornacie, jeżeli tylko bydz może, odprawiał „i iezeliś wpan nieboszczyka (który iyz w tenczas w kosciele leżał na katafalku) zarazony nauką, możesz poyść na łaciński obrządek, mamy dosyć kandydatow“, a j. x. Hołubowski ten, który w Besku wziął, mówi: „quis ergo tenebit ritum, si non sacerdotes et episcopi? ex nostro ritu abierunt principes, comites, barones et magnates et tamen durat“. Et ego adieci: „abeat, non est in hierarchia, nihil hic habet admandandum“. 2-a przyczyna. Mniemał, iż ja jp. siostry pobuntował, że wszystko zabrały i przyjechały do Jabłonicy. Tego mnie nie dowiedzie, niech sam w sumieniu swoim wyczyta, iak uczynił. Gdy woz kuty za 12 rynskich na licytację chciał sprzedać, az chłop z Woroblika niedopusił, dla Boga, tac więcey iak 50 rynskich kosztuje — za to Domaradzanie(?) mało go nie ziedli — etc. inne kawałki. 3-a przyczyna, zem pozytew wziął, ale przy świadkach trzech chcąc tenze albo zapłacić 60 rynskich, albo samemu jx. oddać. 4-a przyczyna, że x. Alexy przyganiał moją mowę i ostatnie słowa, ktore do nieboszczyka mówiłem. Wszakże już więcey iak 500 ludzi, oprócz polakow, na tamten świat dysponowałem i ja za niemi pospieszę, a wp. mnie smiesz to mówić? Te słowa nie powiedziałby mi i jwx. officyał. Swistaka fort ze stancy i ta była naywiększa przyczyna złości ich. Potrafię ja się usprawiedliwić z moiej czynności nietylko w konsystorzu, lecz i w Tarnowie. Teraz już mnie przepraszają, ale za pozno: Sive vinco, sive vincor, semper tamen maculor. Bądź u jwx. officyała, a tam się dowiesz, czyli na Rzepnik, lub samemu, iako ja chce, oddać jx. wicerektorowi te rzeczy. Za dwa tygodnie poiedzie do Lwowa jwiel. jego excellencya Załuski na seym, został komisarzem. Te gałgany zawezmie kucharz lub p. Stanisław, który lokaiem jest u kolatora. Ani iałowek, czyli cieląt 4, ani landshaftow nie chcę, mieliby zubożeć. Już posyłać nie będę po ciebie

bo nie można, wszystko w polu zboże, robotnika nie można najać, bo zbyt uciążliwa panszczyzna.

Skorka bardzo piękna, żeby można jeszcze przynamniej na parę trzewik(!) kupić Alexandrusi (i) Annusi. Ale, ale! Chciałbym 14 swic białych półfuntowych do cerkwi kupić, to jest siedm funtow i nie wiem iak drogie będą. Do wjx. Nazarewicza przejdź się, niechay mnie skredytuie i do protokołu wpisze, iak tam będę w Przemyslu, to ia rzetelnie odplacę, a to na te intencję moiej hańby, którą poniosłem, chciałbym kupić. Dobrze upakowawszy między deszki przez Rymerow przysłać mogłbyś. Raptissime scripsi. Vale x. I. Mochnacki p. J.

Ogurkow u nas niema, cebula nie droga, jest iey dosyć. Pieniędzy te on pożyczyl, a może przepił, żaden mu ie nie odebrał strasznik, cygan!

На 4 адресовій сторони замітка о. крилошанина Петра Назаревича

на дню 31 oct. odd 7 fl. 30

12 xbr odebrałem 10 fl.

więc 17 fl. 30 x za 7 f. swic.

II. Цісарський рескрипт і наказ перемиської консисторії, щоб монахи і священники носили духовну одіж, 4 червня 1822 р.

Nro 376. Sua c. r. majestas altissimo rescripto de dato 4-a martii anni cur. pro strictissima observatione ordinare dignata est, ut universus clerus regularis praescripto ordinis habitu utatur, et non in vestitu vulgo frak (?), aut aliquo alio, qui dubium relinquit, ad quam classem hominum pertineant, utatur. Ita etiam in institutis et monasteriis clausura statutis conveniens restituenda, et quo ad exitum omnia accurate observanda sunt, quae statuta cujuslibet ordinis praescribunt. Haec altissima in essentialibus obligationibus cleri regularis fundata jam in altissimo rescripto de data 25-a martij 1802 enuntiata voluntas certissime adimplenda est. Quoniam vero haec altissima voluntas absque dubio difficulter adimpletur, si individua cleri saecularis per omnino profanum vestitum, ex quo haud dignosci potest, ad quam hominum classem spectent, exemplum contrarium darent, quapropter ordinariatus attentus redditur, ne et hic abusus irrepat, et si quis hujus sese reos reddidere, in eis tollatur. In conformitate hujus rescripti prohibentur abusus in clero observari soliti, dignitatem status sacerdotalis deprimentes et populum fidelem scandalisantes, quod nempe sacerdotes in locis publicis eo tempore, quando saeculares pro variis oblectationibus, saltationibus convenire solent, compareant; quod vestitu profano induti sese in locis et coram officiis publicis praesen-

tent, imo in veste saeculari vulgo surdut functiones parochiales exerceant, et plane sacramenta administrent. Quam altissimam voluntatem et ordinationem officium decanale clero sui decanatus pro strictissima observatione eo addito intimabit, ut eadem protocollo ordinationum consistorialium inseratur, de quo se illustris decanus penes solitam parochiarum visitationem convincendum habet. Caeterum observationi hujus ordinationis alioquin etiam legibus canonicis caetae illustris decanus una cum vice-decano ea lege invigilabunt, ut quemlibet hujus praevericationis quoad clericalem vestitum observatum casum etiam in clerico et sacerdote curae animarum non adplicato, tam regulari, quam saeculari — absque ulla conniventia sub propria responsabilitate consistorio vel immediate huic ordinariatu indicent. Praemisliae, die 4-ta aprilis 1822. T. Fedynkiewicz, vicarius generalis et officialis. Sielecki.

III. Консисто́рія поручає священикам вчити своїх синів, кандидатів на священиків, руського читання і обряду, 8 марта 1827 р.

Nr. 349. Tristis experientia docuit, quod nonnulli candidati status spiritualis nec in lectione ruthena, nec in cantu ecclesiastico, nec in ritibus ac caeremoniis, ab ecclesia orientali stabilitis, sint exercitati, imo nonnulli in his omnibus adeo animum indifferentem monstrent, ut eos sui ritus et linguae patriae pudere inferri posset. Cum autem eiusmodi sentiendi et agendi modus sit ritui nostro praejudiciosus et candidatis ad statum spiritualem aspirantibus in eo assequendo difficultates pariat, proinde illustri admodum reverendo decano ordinamus singulis curatis respectivi decanatus commendari, ut suos filios maxime ad statum spiritualem aspirantes tempestive ac solerter in lectione ruthena, cantu ecclesiastico universo et ritibus ac caeremoniis ecclesiasticis instruant, aut instrui curent, ne secus in promotione ad stipendium seminarium et statum spiritualem difficultates exponantur. Premisliae, die 8-a martii 1827. Joannes episcopus. J. Ławrowski.

IV. Консисто́рія, висилаючи в деканати виданий Ставропілією на славянській мові гимн: »Gott erhalte Franz den Kaiser«, велить розпродати його по парохіях, щоби вірні могли його співати на рідній мові, 26 лютого 1828 р.

Nr. 211. Cura et impensis Instituti Stauropigiani leopolien-sis hymnus patrioticus: Gott erhalte Franz den Kaiser, in linguam

slavicam versus necessariusque numerus exemplariorum ejusdem huic consistorio pro distributione in hujati dioecesi submissus est, ut in singulis ecclesiis rit. gr. cath. datis occasionibus propria in lingua decantari valeat.

Eum in finem itaque il(lus)tri officio decanali 16 exemplaria hymni huius patriotici ea cum ordinatione, ut cuilibet curato sui decanatus exemplum unum admanuari curet cautum eius modi in decanatu suo introducere satagat et collectam pro exemplari (!) per duos crucigeros cm. quotam ad cassam consistorii comportare non intermittat. Premisliae, 26 a februarii 1828. Joannes eppus. Cubajewicz.

V. Переми́ська консисто́рія поясняє, що адміністра́тори парохій теж обов'язані платити „алюмнатик“, 6 листопада 1828 р.

Nr. 1941. ...Quod vero attinet parochum in Wolosianka a r. Andream Minczakiewicz, qui sibi utpote administratori in Rozlucz emensuratum alumnicum vel ideo persolvere recusat, quod idem a persona, non vero a beneficio pendi debere existimet, eidem significabit, subditorum s-ae majestatis esse, ut mandatis ab eadem emanatis strictam praestent obedientiam eademque non secundum placitum suum interpretentur. Quousque itaque nil aliud decisum fuerit, praedictus parochus ad solutionem alumnicum, qua administrator in Rozlucz, etiam executione stringendus venit. In calce animadvertimus zelum illustris domini decani hic officii pro notitia sumi — ast eundem sub una ad diligentius studium linguae germanice inviari. Premisliae, die 6-a 9-bris 1828. Joannes eppus. Kubaiewicz.

VI. Правила, які видала переми́ська консисто́рія для священиків що до відпустів, 7 цвітня 1831 р.

Nr. 575. Occasione abusuum inter curatos ritus nostri sub tempus indulgentiarum r. l. observatorum, consistorii hujus ordinationibus dto 24 decembris 1808 ex Nro 220 et 14 junii 1816 ex Nro 1228 emanatis, statutum erat, ut ii solum modo curati ritus nostri indulgentiarum r. l. loca adeant, qui a curatis r. l. eatenus requisiti, a respectivo officio decanali licentiam obtinuerunt, ordinationes tales curanda hujusce 9-a novembris 1829 ex Nr. 1691 per dioecesim publicata clero curato in memoriam revocatae fuerunt.

Quum vero ordinationes has non omnes curati eadem ratione intelligent, sed diversimode interpretentur, imo et officia decanalia non

semper eadem rite adplicent ita quidem, ut contigeret, quod manifestatas a quodam curato circa petitam Calvariam ¹⁾ adeundi licentiam scopus se collectione stipendiorum missae miseram suam sortem sublevare cupere, ab officio decanali data orali facultate indirecte approbatus fuerit; quam porro officia decanalia in impertiendis ejusmodi licentiis tam largo modo procedant, ut subordinatos curatos non spectato eo, quod dies Domini, aut festivi intercedant, stationes suas ad plures dies dereli(n)quere et hac ratione propriis ovibus debitum fabulum subtrahere sinant, cum denique nonnulli curati sacerdotalis suae dignitatis obliti in locis indulgentiarum a populo pro missae sacrificiis stipendia emungant, seposita omni modestia ac decencia per ecclesias, coemeteria et plateas vagentur, domus propinatorias visitent, computationibus indulgeant, excessusque demum statui spirituali et ritui nostro in opprobrium vergentes patrent, taliterque confluentem populum scandalisent.

Hinc consultum esse duximus citatas ordinationes consistorii nostri declarare, modalitates, sub quibus curatoris ritus nostri loca indulgentiarum r. l. adire licebit, latius determinare et in contravenientes certam et irremissibilem poenam decernere. In consequentiam horum itaque statuimus, quae sequuntur: I. Omnes curati ritus nostri, sive parochi aut capellani locales, sive cooperatores aut administratores fuerint, memores sunt characteris et dignitatis suae sacerdotalis, positionisque suae a ritu latino independentis, idcirco vero curatis r. l. pro adimplendis functionibus sacris se non obtradant, nec ab iisdem pro administrandis fidelibus r. l. actibus religionis licentiam expetant, aut cleri curati r. l. cooperatores vices quasi gerant, perpendentes rite detrimentum ejusmodi propria ex objectione singulos in sacerdotes intergrum (!) in clerum et ritum nostrum manans, longe plus praevalere lucrum, quale pro administratis fidelibus r. l. functionibus sacris capere soleant. Ni igitur a curatis r. l. amicabiliter, humaniterque rogati fuerint, ab administrandis fidelibus r. l. actibus religiosis in genere et in locis indulgentiarum in specie abstineant, necesse est. II. Si contigerit, quod quipiam ritus nostri curati a curatis r. l. fine praestandi tempore indulgentiarum, aut dicendi verbi divini rogati fuerint et requisitioni huic satisfacere se posse existimaverint, ii litteras missi . . .atenus ad se directas, tum scriptam vicinorum curatorum promissionem, quod eos . . .m tempore absentiae suppleturi sint, officio decanali praesentare et ab eodem libello supplici exarato pro qualibet vice scriptam licentiam expetere tenentur. Officium decanale vero

¹⁾ Коло Добромила.

antepositas sibi literas missibiles, tum promissionem vicini curati actis decanalibus mandabit et facultatem petitam pro circumstantiis officiosa resolutione impertietur, aut denegabit. III. Circumstantiae, quae deferre petito non suaderent, sunt: si nempe supplicans, ut poscinamus seu avidus paecuniae in genere et ratione extorsionis stipendiorum in specie notus, si ad ebrietatem proclivis et ad excitandas rixas pronus, vel si ab eodem scandala pertimescenda essent, aut denique, si a loco indulgentiarum ita remotus esset, ut accessu suo proprios magis, quam religionis scopos intendere conspiceretur. IV. Officium decanale licentiam ejusmodi adendi loca r. l. indulgentiarum curatis sibi subordinatis pro tribus diebus solummodo impertiri poterit bene attento eo, quod a celebrandis sua in statione sacris, diebus Domini et festivis, si tales ante- inter- vel succederent, dispensare non valeat, cum alibi praestandum spirituale auxilium neglectum officiorum propria in statione nullatenus justificet. V. Officium decanale, quod subordinato cuipiam curato licentiam impertitum est adeundi quempiam indulgentiarum r. l. locum, qui alieno in decanatu situs esset, actum ejusmodi decano r. g. c., in cujus districtu locus hic indulgentiarum existit, officiosis litteris pro notitia ac directione manifestare obligatur. VI. Decanus, vel administrator, in cujus decanatus peripheria indulgentiarum r. l. ecclesia posita est, per se et per illum subordinatum sibi curatum, in cujus curatae ambitu locus indulgentiarum r. l. jacet, qui vel ideo relate ad fideles r. g. c. pro indulgent(i)is confluentes respectivus curatus est sub propria responsabilitate invigilare tenetur, num illuc curati ritus nostri facultate sui officii decanalis destituti pro exercendis functionibus sacris non confluant et num illi, qui licentia ejusmodi gaudeant, ad quae vocati fuerint munia, vocationi suae correspondenter abeant; in specie vero, num functiones sacras debite peragant et sacramenta fidelibus r. g. r. juxta ritum et praescripta administrent, tum priores, tum secundo loco memorati cum praevaricationibus suis pro decernenda pro merita poena horsum indicandi sunt. VII. In transgressores harum legum poena recollectionis spiritus juxta gradum contravenientiae ad cathedralem peragenda statuetur. Praesentem ordinationem illustri decano pro stricta observatione eo addito intimamus, quod originalem in actis sui officii conservare in copiam transsumtam vero in decanatu suo publicare, atque subscriptione propria et omnium sui decanatus curatorum munitam speciali relatione ad 1-m 9-bris a. c. convertere horsum teneatur. Datum Praemisliae die 7 aprilis 1831. Strzelbicki, judex surrogatus. Sielecki.

VII. Перемиська консисторія подає підвладному собі духовенству до відома заборону світської влади приймати у себе священників-утікачів з Росії, 21 червня 1832 р.

Illustribus admodum reverendis decanis dioecesis gr. cath. Premisliensis.

Nr. 1126. Altissimum edictum c. r. majestatis medio intimati excelsi c. r. gubernialis praesidii de 15-a junii anni currentis Nro 5015 horsum devolutum de tenore: „In Folge eines Allerhöchsten Befehls S-er k. k. Majestät darf kein in Folge der polnischen Revolution nach Galizien geflüchteten Priester, von was immer für einen Ritus, in Galizien geduldet, noch weniger aber zur Seelsorge, wenn auch nur zeitweise zugelassen werden. Da andererseits derley Priester von der Amnestie zur Rückkehr in ihr Vaterland ausgeschlossen sind, so werden dieselben mit Passen nach Frankreich versehen werden. Sollten sich daher in der Diözese des Konsistoriums derley Priester aufhalten, so sind dieselben so gleich hierher anzuzeigen, um wegen derselben die weitem Einleitungen treffen zu können“. Officio decanali ea cum praemonitione suo in decanatu publicandum communicamus, ne curati nostri ritus ullum sacerdotem ex regno Poloniae profugum ad exercitium sacrorum sub nullo respectu admittere praesumant, immo si alicubi ejusmodi unum alterumve sacerdotem commorantem aut huc vagantem comprehendi contingerit, ut relationem de loco eorum commorationis mediantibus officiis decanalibus pro ulterioribus disponendis horsum antepone non intermittant. Premisliae, die 21-a junij 1832. Joannes eques de Sielecki, iudex surogatus. Pietrasiewicz.

VIII. Перемиська консисторія переконавши ся, що питомці духовної семінарії не вміють навіть руських молитов, взиває духовенство, щоб учило своїх дітей руської мови, 26 грудня 1833 р.

Nr. 2693. Experientia docuit nos, quod multi ex candidatis status sacerdotalis non tantum qui theologicis studiis operam navant, sed plane etiam illi, qui jam ad sacros ordines aspirant, non tantum linguae ruthenae, quae tamen illis, utpote futuris animarum curatoribus, irremissibiliter est necessaria, totaliter sunt ignari, sed nequidem orationem Dominicam aliasque consvetas preces idioma rutheno recitare sciunt. Quum ex ejusmodi candidatis non multum emolumenti in cura animarum expectare liceat haecque eorum ignorantia potissimum culpae parentum, qui proles suas maturae in lingua patria ruthena instruere negligunt et eadem proles preces quotidianas in

eadem lingua ruthena recitare non sinit, adscribenda sit. Quare officio decanali comittimus, ut omnes curatos decanatus sui nomine nostro cohortetur, quatenus prolibus suis notitiam linguae vernaculae ruthenae mature instillare satagant, praecesque quotidianas in lingua ruthena recitare sinant; non enim tantum turpe est, si homo adultus linguam vernaculam ignorat, sed patres sacerdotes, qui filios suos ad statum doctorum populi perducere cupiunt, ad instruendos eos in lingua ruthena in conscientia obligantur. Praemisliae, die 26 X-bris 1833. Sielecki V. G.

IX. Перемиська консисторія подає умови, під якими можна переходити з гр. кат. обряду на латинський, 29 листопада 1834 р.

Nr. 769. Occasione relationis officii decanalis dobromilensis dt. 15 aprilis a. c. N. 46 nobis exhibitae intimamus officii decanali altum c. r. gubernii decretum dto 20 februarii 1818 N. 7897 intuitu transitus a r. gr. cath. ad latinum ritum emanatum, medio cujus in fundamento supremae aulicae cancellariae decreti dt. 25 januarii 1818 significatum est, quod sacratissima c. r. majestas ad factas sibi propositiones, sub quibus modalitatibus transitus fidelium rit. grae. cath. ad ecclesiam cath. lat. locum habere deberet, gratiosissima resolutione dt. 20-a januarii 1818 sequentes determinationes statuere dignata sit. 1-o. Transitus a gr. catholico ad latinum ritum libero arbitrio et humori (Laune) cujuslibet individue relinqui et generatim sine rationabili causa (ohne einen vernünftigen Grund) permitti nequit. 2-o. Ad ejusmodi transitum tamen ex rei natura consensus papalis absolute non requiritur. 3-o. Personis non nisi spiritualibus, quae aut studiis adhuc vacant, aut iam curae animarum applicatae sunt, sed caelibes et ex rationibus ab earum ordinariatu profundatis agnitis ad ritum latinum transire volunt, si gr. cath. ordinariatus declaraverint se autorisatos non esse, ut eis hunc transitum ex potestate ordinariatus permittere possint, illis ipsis, vel cum earum cointelligentia lat. episcopis, qui hasce spirituales personas in suum clerum suscipere volunt, papalis consensus in via praescripta peti permittitur. 4-o. In matrimoniis mixtis liberum esto conjugibus in suo ritu perseverare et suas proles pro diversitate sexus in ritu parentum baptisare et educare. Latini ordinariatus provocandi sunt, ut clerum suum ab omni cupidine proselitas faciendi (vor aller Proselitensucht) pro rei exigentia praemoneant. Quodsi vero canjuges rit. gr. c. in matrimoniis mixtis ad rit. lat. ex rationabili causa transire voluerint, tales semper praevie suo ordinatui fine obtinendi consensus se insinuare debent. Haec itaque alta ordi-

natio ad removendas omnes sinistras opiniones officio decanali pro sui et respectivi cleri notitia et directione consignatur eo addito, quod : a) transitus fidelium ex ritu gr. cath. ad latinum etiam post emanatum altum guberniale decretum ddt. 20-a februarii 1818 libero arbitrio cujuscunque non sit relictus, sed semper rationabilis causa ad ejusmodi transitum requiratur et b) ejusmodi transitum semper praevia dispensatio ordinariatus sit necessaria, sine qua nemini nativum gr. cath. ritum deserere licitum est; hinc c) nostri curati illos fideles r. gr. c., qui sine praevia dispensatione gr. cath. ordinariatus ad ritum latinum transire voluerint, aut attentaverint, qua suos parochianos considerare et tractare teneantur, donec dispensationem de super ab ordinariatu r. gr. cath. in scriptis producerint. Premislae, die 29-a novembris 1834. Joannes eppus. J. Ławrowski.

X. Консисторія наказує подавати до уложеня епархіяльного шематизму також число душ латинників, акатоликів і жидів, 15 січня 1835 р.

Nr. 53. Cum in schematismo dioecetano premisliensi r. l. pro anno 1835 conspexerimus, quod praeter animas cath. r. l. in nonnullis parochiis, uti in Przemyśl, Sambor, Sanok, Iarosław, Mosciska, Ławorow, Drohobycz, Dobromil etc. numerus animarum r. g. c. expressus sit, cumque numerum animarum in tota dioecesi premisliensi r. l.:

cath. r. l. . . .	662454
cath. r. gr. . . .	565044
acathol. . . .	5041
iudaeorum . . .	57457
universim . . .	1289996

cum stupore deprehenderimus; proinde officio decanali ordinamus, ut in futura consignatione animarum ad shematismum dioecetanum pro anno 1836 conficiendum cum fine augusti 1835 nobis exhibenda, quilibet curatus et in qualibet localitate exacte et conscientiose exprimat: 1-o numerum animarum fidelium r. gr. c., 2-o numerum animarum fidelium r. l., 3-o numerum animarum acatholicorum, si ibi degma, et 4-o numerum animarum iudeorum ibidem habitantium. Officium autem decanale sollicitè invigilabit, ut quilibet curatus non perfunctorie, sed juxta specificas consignationes animarum suae parochiae, aut si hae haberi non possint, juxta certam scientiam quoad quamlibet localitatem computum faciat et cum omni possibili exactitudine nobis medio officii decanalis summarice, seorsive tamen, quoad quamlibet localitatem in sua parochia reperibilem substernat. Premislae, die 15-a januarii 1835. Joannes episcopus. J. Ławrowski.

X. Консисторія наказує священникам, аби не ходили в світській одіжжі і говорили проповіді та катехизували рідною мовою руською, а не польською, 5 марта 1835 р.

Nr. 448. Ex speciali casu cum displicentia cognovimus, quod : 1. nonnulli curatorum vestibibus saecularibus induti in examinibus trimestralibus comparere soleant. 2. Catechisationes juventutis et sermones homileticos ad populum non in lingua vernacula ruthena, sed idiomate polonico absolvant atque hoc modo efficiunt, ut instructio eorum, quam tradunt, ab auditoribus parum aut sinistre aut plane prorsus non intelligatur sicque eius modi curati vocationi suae non respondeant, nec juvat praetextus, quem quidam curatus pro sui explicatione non erubuit in medium proferre, quod scilicet in lingua ruthena non sit bene versatus, quia potiori iure de populo rutheno dici potest, eundem non esse in lingua polonica bene versatum, et alioquin quemlibet, qui curam animarum inter populum ruthenum in se susceperat, linguam ruthenum calere oportet. Si vero in illa sufficienter versatus non fuerit, praestat et sana ratio suadet, ut ille potius linguam ruthenam propter concreditam sibi communitatem discat, quam ut tota communitas propter curati sui commodam linguam polonicam percipiat. Quapropter officio decanali committimus, ut indilate curatis decanatus sui districte nomine nostro praecipiat, quatenus omnes et semper in examinibus trimestralibus veste clericali decenter induti compareant, et tam catechisationes juventutis, quam sermones homileticos ad populum in lingua vernacula ruthena habeant, secus transgressores huius nostrae dispositionis animadversioni subicientur. Premislae, die 5-ta martii 1835. Joannes eppus. Polański.

XII. Провкт Губерній в справі підвиступення конґруї, 7 мая 1835 р.

Nr. 929. Excelsum c. r. gubernium dto 24-a martii a. c. N. 1315 signifavit horsum: Propositionem factam esse, ut congrua parochorum in maioribus et difficilioribus curatiis ad 400 fr., in 90 montanis curatiis ad 500 fr. elevetur, in minoribus curatiis congrua 300 fr. relinqaatur, pro capellanis localibus ad 300 fr. et pro cooperatibus ad 200 fr. elevetur.

In huius sequelam committimus officio decanali, ut iuxta formulare % consignationem horsum anteponat, in qua omnes parochiae et capellaniae locales una cum numero animarum expresse (!) sint, atque in rubrica adnotationis propositionem exhibeat, ad quamnam categoriam congruae utrum nempe: ad cathegoriam 500 fr. vel 400 fr. vel

300 fr. vel 200 fr. quaevis curatia pertinere debeat. Notitiae hae praestandae sunt ad 20-m junii a. c., ut terminus ab excelso c. r. gubernio pro praestanda relatione praefixus servari possit. Premislae, die 7-a maii 1835. Joannes eppus. Polański.

XIII. Консисто́рія за́казує священикам носити кашкети, 28 червня 1838 р.

Nr. 986. Innotuit huic consistorio, quod nonnulli curatorum immittendo saeculares, tegumenta capitis, vulgo „kaszkiet“ dicta, portare soleant. Cum ejusmodi conformatio sese ad morem saecularium magnam levitatem animi prodat, cum vestitu clericali haud conveniat et in oculis ipsorummet saecularium dignitati sacerdotali multum detrahat, hinc committimus officio decanali, ut curatis respectivi decanatus gestationem mox dicti tegumenti capitis, „kaszkiet“ vocitati, stricte prohibeat, illisque verba apostoli „omnia mihi licent, sed non omnia expediunt“ in memoriam revocet. Praemislae, die 28-a aprilis 1838. Sielecki, vicarius generalis. Polański.

XIV. Консисто́рія наказує деканам наглядати за священиками в справі їх політичного поведення, 11 грудня 1838 р.

Nr. 3302. Ab aliquot jam annis tristis experientia docet, quod nonnulli curati obliti sui status, suae vocationis et sui characteris, sese gravium delictorum politicorum reos faciendo ad paenam gravis aresti politici in civitatibus circularibus cum summo dedecore pro universo clero nostro subeundam condemnati extiterint, prout etiam nuperrime quidam parochus dioecesis nostrae ad gravem arestum politicum in magistratu civitatis circularis per tres menses luendum condemnatus est. Causa hujus non alibi querenda esse videtur, quam in defectu prudentiae, in effrenatis passionibus, in cupiditate immiscendi sese negotiis alienis et nimia cupiditate corradendarum opum. Quae vitia apud ejusmodi curatos communiter praedominari cernuntur, tum etiam in eo, quod decani vitiosis ejusmodi curatis debite non invigilent et ex praematura conniventia devietatis illorum coram consistorio celent, atque illis apertam viam relinquunt, qua illi in propriam infelicitatem cum obprobrio totius cleri ruunt. Ad ponendum pro futuro malo huic obicem comittimus officio decanali, ut super comportatione curatorum decanatus sui conscientiose invigilet, deviantes tum per se, tum cum aliis bene moratis, statuque suo dignis curatis ad rectam viam deducere satagat, et si hoc non juverit, illos sine omni respectu consistorio pro ferenda mature medicina indicent. Premislae, die 11-a decembris 1838. Joannes eppus. Polański.

XV. Консисто́рія засуджує на утрату священства Теодора Кульчицького¹⁾ сотруди́ка в Дорожові коло Самбора, засудженого на рік в'язниці в Шнільберґу за образу мавстату, 1 лютого 1840р.

Cum Kulczycki Theodorus anteactus cooperato in Dorozow, decanatus Mokrzeanensis convictus de crimene laesae majestatis, condemnatus extiterit ad poenam duri carceris unius anni in castello Brunae, Spielberg nominato, luendam et ad solvendas comissionis criminalis expensas, qua propter idem Theodorus Kulczycki a statu et dignitate sacerdotali conformiter canonibus ecclesiae pro semper depositus ad statum laicalem redactus atque vestitu clericali privatus extitit. Ne itaque mox dictus Theodorus Kulczycki, postquam e carcere dimissus fuerit, ullibi ad peragandas functiones sacras admittatur, committimus officio decanali, ut currendam hanc in notitiam cleri curati respectivi decanatus ita tamen caute deducat, ne actus hic funestus inter populum divulgetur et postea currendam hanc a quolibet curato subscriptam horsum remittat. Premislae, die 1-sa februarii 1840. Joannes eppus. Polański.

XVI. Консисто́рія позбавлює оо. Михайла Минчакевича²⁾ пароха в Ліську і Сильвестра Мійського сотруди́ка в Тараві волозькій коло Сянока священства з причини засудження їх на в'язницю за образу мавстату, 18 грудня 1840 р.

Nr. 3493. Presbyteri hujus dioecesis nempe: Michael Minczakiewicz, parochus in Lisko et Sylwester Mieyski, coadjutor privatus in Tyrava wołoska condemnati sunt attissimo aulico decreto dto 17-a novembris 1840 N. 6738 ob comissum crimen laesae maiestatis ad durum carcerem et quidem prior trium, posterior vero duorum annorum. Atque ideo conformiter canonibus ecclesiae et §. 446 cod. crim. I-a part. ambo privati in perpetuum extiterunt non tantum potestate sacra sed etiam statu et dignitate clericali, nec non privilegio fori ecclesiastici atque facultate functiones sacras exercendi et habitum clericalem gestandi. De quo officium decanale cum eo certius redditur, ut de eo etiam condecanales curatos (caute tamen, ne per id populum scandalizetur) informet, iisdemque injungat, ut dictos anteactos presbyteros, si post absolutam poenam, ad quam condemnati sunt, reversi

¹⁾ Він умер в 1880-х роках будши парохом в Тері коло Хирова. Див. Укр. руський Архів, т. III, ст. 118, 265 і д.

²⁾ Минчакевич умер мабуць з початком 1880-х років будши парохом в Бібрці коло Ліська. Див. Укр. руський Архів, т. III, ст. 118 і 265 і д.

fuerint, ad peragandas functiones sacras atmittere praesumant, illisque habitum clericalem gestare non permittant. Premisliae, die 19-a decembris 1840. Joannes eppus. Polański.

XVII. Консисто́рія присилає в деканат біблію старого завіта, написану о. Венедиктом Левицьким, з наказом розіслати її по всіх парохіях деканату, 14 вересня 1844 р.

Nr. 2887. Tristis experientia docet, quod populus noster admodum exiguam aut prorsus nullam notitiam Historiae biblicae possideat. Ad occurendum huic malo impressa est in hujate typographia ejusmodi Historia biblica Veteris Testamenti per dominum canonicum et professorem theologiae moralis in universitate leopoliensi Benedictum Lewicki in lingua vernacula ruthena adornata, cujus 16 exemplaria, pro qualibet scilicet curatia ejatis decanatus unum (exemplar officio decanali in adnexo), consignamus cum eo, ut haec illico disvendi faciat et collectum pretium pro quolibet scilicet exemplari(!) 20 xr. c. m. horsum quo ocyus(?) transmittat. Si plura exemplaria pro ejate decanatu necessaria fuerint, illustris decanus numerum eorundem horsum indicandum habuit. Ceterum significatur officio decanali, quod proxime etiam Novi Testamenti Historia biblica idiomate rutheno ab eodem autore concinnata typis vulgabitur. Premisliae, die 14-a septembris 1844. Joannes eppus. Polanski.

XVIII. Консисто́рія заборонює священикам примушувати вірних до приречення тверезости відмовою духовної послуги неслухняним, 12 лютого 1845 р.

Nr. 465. Innotuit consistorio, quod curati penes commissam sibi introductionem societatum sobrietatis diversimodos abusus committere soleant, nempe: illis fidelium membris, quae ex propria voluntate ad quaestionis societatem non accedunt, obsequia spiritualia denegant, at ea aliis coacturis modis ad emittenda temperantiae vota adigere audeant, talique modo procedendo ansam ad quaerelas praebeant. Cum emittenda vota temperantiae libero arbitrio cujuslibet fidelis membri relicta sint, hinc praemoneamus clerum curatum, ut penes perficiendum hocce opus ab omnibus abusus abstineant, seque instructioni nostrae typo pressae et respective quoad 5-m punctum sub 10-a 8-bris 1844 Nr. 3075 sibi intimatae strictae conformare satagat. De quo officium decanale clerum curatum respectivi decanatus informandum habet. Premisliae, die 12 februarii 1845. Joannes eppus. Pietrasiewicz.

XIX. О. Іван Вандза Коростенський, завідатель Дійстрика дубового, жалувть ся перед деканом на переслідуванє з боку Антона Чачковського, фервальтера в Лімї, 26 червня 1845 р.

Przewielebny xięże dziekanie zastępczo podsciwego Klemensa! Tknięty dolegliwym przesladowaniem w stanie nas nieszczęśliwych pracownikow w winnicy Chrystusa daie mi powod prywatną odezwą złożyć prywatne odezwe dla zawstydenia w czasie potrzeby przy komissyi, ktora koniecznie dla ratunku znękanego kleru w krulowaniu Czaczkowskiego Antka, a kuma mych dzieci, żywołupca, cichodercy w łomnianskiey ferwalteryi nastąpić musi — z powodu: a. Sam powiedział vice König ferwalteryi Łomny, ekonomiczny rządca, że on dla popow mayster, co zezna przewiel. imc x. Turczmanowicz, który łagodnością szalenstwa Czaczkowskiego zaspokoil. Ad b. Ansa tegoż świętego cichego, ostrożnego żywołupca sprawia to, że mi powiedział iako kum: „sobaka!“, — że „u mnie wóyt więcej wiary ma, iak wy wszyscy popy“ — na to jurament. c. Odwołuie się na poprzednika przelożonego, który mnie bronil, ww-go dziekana, co miałem z Czaczkowskim! Równa on kler i wynosi wóytow więcej iak xięży, basniąc chłopom, by na niego skargi nie było, cichaczem upadła stan duchowny, co zezna wielebny imc x. Antoni Nazarewicz, paroch Gałowski, imc x. Turczmanowicz, który spokojnością żyjący ustąpić musiał, imc x. Michał Pawlewicz, paroch Żukotyń. d. Czaczkowski ferwalter oświadczył przedemną i chłopami, że xiędza w Dniestrzyku nie potrzeba, niech ze strony doizdza. — „Nie róbcie popom żaden, niech płacą!“ To na sessyi publikował, dał anse nieposłuchu i zrobił bunt w całej ferwalteryi — również świadek wwx. Klemens Turczmanowicz i ja przysięgnie na to. e. Czaczkowski oświadczył mi w oczy, że „co ia napisze i biskup wasz nie poprawi, — ia iak zechce, to panu(!) zgubie lub naprawie!“ Odpowiedziałem mu na to: „Pan nie szwiec(!) byś buty naprawiał, a nie Gurski¹⁾, byś ze świata gubił, lub wiszał“. Do tego przyszło teraz, że na placu moim zostałem ze żoną skrzywdzony, a to wszystko Czaczkowskiego informacya. Nie uzyskawszy od niego żadney sprawiedliwosci na załączone skargę, polecam w łzach do ciebie urzędniku duchowny dekanatu żukotyńskiego, a szanowny parochu jabłonski! Czuy niedole moje! Bili Mussakowskiego w Dniestrzyku dubowym, bią i mnie na cmentarzu koło cerkwi, gdzie nawet i krwi rozlanie było z mey żony, która bronila mnie z czeladzią. A gdy na moje skargę Czaczkowski ferwalter odpowiedział: „Ey day

¹⁾ Кат у Львові.

pan pokoy, wszyscy pana nie lubią, pogódź się" — w takim razie składam moje żaloby do kryminalnego sądu, prosze to przedstawić, mnie zabezpieczyć! Czyli można w cerkwi odprawiać, że cmentarz o sciany stykający się z cerkewnemi sciany sprofanowany, nato czekam odezwy. Łącząc winne uszanowanie obojga Kucieli podnozek. Dniestryk dubowy, 20 junii 1845. x. Jan Wandza Korostenski.

XX. Львівська губернія заводить воєнні суди в самбірському окрузі, 24 лютого 1846 р.

Ad Nm 154. Circulare an sämtliche Dominien und Ortsobrikkeiten. Nachdem die hochverrätherische Umtriebe der Übelgesinnten und Unruhestifter bereits an mehreren Punkten Galiziens in einen offenen Aufruhr ausgebrochen sind, so hat das k. k. Landesgubernium am heutigen Tage im Einvernehmen mit dem k. k. Appellations- und Criminal-Obergerichte beschlossen in dem Samborer Kreise das Standrecht in Gemässheit des §. 501 I Th. des Strafgesetzbuches eintreten zu lassen. Hievon werden sämtliche Dominien und Ortsobrikkeiten zu Folge h. Landes-Praesidial-Erlasses vom 24-ten Februar 1846 Z. ⁷⁶⁸ mit dem Auftrage verständigt in ihrem Teritorien sowohl durch den Ortsseelsorger von der Kanzel, als auch auf die gewöhnliche Art sogleich Kund zu machen, das Standrecht sey nun in Wirksamkeit. Jederman habe sich zur Ruhe zu begeben, sich sogleich von den etwaigen aufrührerischen Zusammenrottungen zu entfernen und den zur Stillung des Aufruhrs ergehenden Anordnungen zu fügen, widrigenfalls der noch ferner im Aufruhr Ergriffene nach der Strenge des Standrechtes mit dem Tode würde bestraft werden. Der Tag und die Stunde der Kundmachung ist in dem Currendbogen bei Strafe von 5 fr. cm. genau anzugeben. Vom k. k. Kreishauptmann. Sambor, am 25-ten febr. 1846. Hitzgern.

Nr. 599. Obiges Zirkulare ist abzuschreiben und von der Kanzel Kund zu machen. Vom k. k. Ca(mer)al Wirtschaftsamte. Łomna, den 1-ten März 1846. Czackowski.

XXI. Єпископ Снігурський взивав деканат донести йому, яке політичне поведєня йому підвласних священників. Декан доносить, що священники держать ся в далека від політики, 2 марта 1846 р.

Nr. 26. Indigemus notitiis pro ulteriori usu officii instituendo, quomodo modernis infaustis temporibus curati nostri in his adjunctis se comportaverint, an vocationi suae conformiter se gesserint et ab

omni macula liberi manserint. Qua propter illustrem admodum reverendam dominationem provocamus, ut secundum suam scientiam nobis referat, an non aliqui ex nostris curatis his nefariis molinibus implicati vel ab instantia politica desuper percepti fuerint, aut ob suam politicam sentiendi agendique rationem in praesentibus circumstantiis se suspectos reddiderint. Premisliae, die 2 a martii 1846. Joannes eppus.

Nr. 58. Excellentissime illustrissime ac reverendissime domine domine praesul clementissime!

Obediundo multum reverendae requisitioni excellentiae vestrae dtto 2-da mens. cur. N. 26 infrasertus tam e sua pro posse scientia, quam e haesterna die in Turka facta eidem magnifici domini Czetsch equitis de Lindenwald c. r. gubernialis conceptus practici, hac vice per districtum e parte c. r. officii circularis samboriensis delegati commissarii amena manifestatione, humillime refert, quod curati decanatus Zukotynensis modernis infaustis temporibus vocationi suae conformiter sese gesserint. Jablonka nizna, die martii 1846.

XXII. Окружний уряд в Самборі повідомляв деканальний уряд, що в сусіднім окрузі появилася революційна прокламація і взивав, щоби священники слїдили за нею, 16 марта 1846 р.

Nr. 436. An das Dekanat. Vor Kurzem ist in einem benachbarten Kreise bei einer Gemeinde ein Aufruf in ruthenischer Sprache gefunden worden, in welchem ein Ungenannter das Landvolk von den Pflichten gegen den Staat, gegen dessen Behörden, gegen die Grundobrigkeiten und gegen die Kirche abzubringen sucht, ihm vorspiegelt, dass die Bauern in einigen westlichen Kreisen Galiziens durch die Vertreibung der Kreisämter, Beraubung der Kreiskassen, Ermordung der Grundherren und der Geistlichkeit bereits frei und glücklich geworden sind, und das Landvolk auffordert, diesem Beispiele zu folgen vor allen anderen den Grundherrschaften den Gehorsam zu versagen und sich mit Sensen und Messern zu bewaffnen, wo sich sodann Männer unter Bauern finden werden, die sie anführen und zum erwünschten Ziele leiten werden. Zugleich wird in diesem Aufrufe verfügt, dass solchen jeder Kirchensänger dem Landvolke vorsichtig bekannt machen, kopiren und dem nächsten Kirchensänger unter Todesstrafe zum gleichen Behufe mitzutheilen habe. Bei der guten Gesinnung der Unterthanen des Samborer Kreises und der ganzen Provinz ist zwar nicht zu besorgen, dass dieser Aufruf bei dem Landvolk Anklang finden werde, indessen ist die Ruhlosigkeit des Vorhabens schon von der Art, dass alles aufgebotten

werden muss, um diejenigen abzufinden, von welchen es ausgieng. Sämmtliche Dekanate werden daher angewiesen die unterstehende Geistlichkeit hievon mit der Aufforderung zu verständigen, auf das Vorkommen eines solchen Aufrufes die gespannteste Aufmerksamkeit zu richten und wenn sich Spuren hievon zeigen, den Gefertigten in Kenntniss zu setzen, solche augenblicklich zu verfolgen, den Aufruf wegzunehmen, den Verbreiter durch das Dominium, oder die Pfarrgemeinde verhaften zu lassen und unter Angabe der näheren Umstände mir sogleich die Anzeige zu machen. Sambor am 16 März 1846. Hintzger.

XXIII. Епископ Снігурський дізнавшись про закладання ворожого духовенству товариства взиває священників, щоби своїм поступованям не давали ворогам оружя в руки против себе, 6 мая 1846 р.

Nr. 105. Accepimus tecto nomine auctoris epistolam sequentis tenoris.

Przypadek nadzwyczajny dał mi odkryć tajne towarzystwo dopiero zawiązać się mające, które ma na celu o największem proźniactwie ruskich księży rząd przekonać, którzy z nudow dopuszczają się pianaństwa, ger w karty, i innych niemoralności a powszechnie zdzierstwa parafian im powierzonych, rozumi się w obydwóch dieceyach a to tym sposobem, że ciż księży wymuszają: 1. Od ślubow 2—10 reń. kon. mon. 2. Za modlitwiny położnie po 10 xr. kon. mon. kury i chleb. 3. za chrzest od oycy i kumow z osobna po 6 xr. m. k. i kwarte wodka i t. p. 4. za pogrzeby od 5—20 reń. mon. kon. lub krowe, wola(!) i t. p. 5. za spowiedź od osoby po 2 xr. m. k. lub dzień roboty. 6. jak spowiedz wielkanocna nastąpi, prócz powyższej opłaty, spowiadać się mający zamiast przygotowania się do spowiedzi muszą w ogrodzie robić. 7. kaźden gospodarz przed wielkanocą od 3—6 bochenkow chleba i 5—10 sztuk jaj, i to naraz pod tytułem dochodu bez względu na ubostwo oddawać musi. 8. Nowożeńcy muszą pod pretextem nauczenia się katechizmu, kilka tygodni przed ślubem do księdza chodzić i cały dzień o swej strawie mu robić, w wieczor zaś przy katechizacji bywają niemilosierdnie bici; spotyka to tylko tych, którzy nie mają się czem opłacić, bo ten, któren da 5 fm. k. m. choćby nie umiał się przeżegnać, zda katechizm. 9. Ciż księży prawie gwałtem pomuszają(!) parafian, aby diakom prócz za usługi cerkiewne jeszcze za učenje dzieci płacili, chociaż pomienieni diaki cały rok nawet pacierza onych nie uczą, ale za to księżom do usług domowych gotowi bydz muszą. 10. Wymagają oni także, aby parafianie prawie za darmo po

kilka dni im robili, a którzy tego czynić nie chcą, bywają grabieni samowładnie. 11. Że o powyższych i innych bezprawiach księży, dziekani dobrze wiedzą, iednak pasterzom nie donoszą, bo sami czują się do podobnego złego, jeżeli zaś która gromada zażali się o co, a pasterz nakaże komisyę, wtedy dziekan natychmiast zawiadamia proboszcza, z którym o interesie pomówiwszy i antycypację dobrą wziowszy zieżdza na komisyę i percypuje przez proboszcza wskazanych z gromady do protokołu, którzy zwykle iak najlepsze zeznanie do protokołu dyktują, a tym protokołem pasterz zaspokoiony bywa, i na tem kończy się wszystko bez dalszego badania, lub przekonania, poczem proboszczowie publicznie i bezczelnie żalących się wysmiewają i różnemi sposobami uciskają. 12. Tego towarzystwa nie iest iedynym celem przekonać rząd o uciemierzeniu(!) parafian, ale o obłudney wierności duchowienstwa ruskiego ku temuż, które dla tego za porozumieniem się z wichrzycielami takowych ciemierzeń i zaniedbania w nauce religijney (iakby przez rząd dozwolonych) dopuszczają się, aby przy wydarzoney sposobności razem z pomienionymi wichrzycielami wolności swoim parafianom głosić mogło. 13. Chee to towarzystwo zaprojektować, aby albo grunta albo kongruę księżom poodbierać i takowe na nauczycieli obrócić, którzyby młodzież rolniczą w czytaniu, w naukach moralnych i gospodarskich ćwiczyli, a tym sposobem byt rolnika poprawiali, bo duchowienstwo teraznieysze odbierające nauki w seminarium (niestety kazania dobrze przeczytać nie umiejące) mniej naucza religii, iak duchowienstwo nie uczące się tego wszystkiego przed sto laty nauczało, gdyż wykazy uczących się dzieci w szkółkach które na co innego używane bywają, są tylko idealne, o czem nadzorcy szkolek dobrze wiedzą, ale mileżą, nawet podczas wizyt potrafią biskupów omamiać.

Cum his infaustis temporibus clerus noster vel ideo, quod augustissimo imperatori eiusque alto regimini debitam fidelitatem servaverit et nemo ex clero nostro tam in hujate dioecesi, quam in leopoliensi non obstantibus provocationibus et comminationibus malevolorum moliminibus se adjunxerit, quin immo nonnulli curati in nostra dioecesi variis incommodis, damnis et persecutionibus expositi fuerint, inimicos non paucos numeret, qui omnem occasionem quaerunt, clerum nostrum denigrandi eidem varios abusus et excessus imputandi quinimo fidelitatem ejus erga supremum regimen suspectam reddendi, eapropter officio decanali comittimus, ut in proximo examine trimestrali, vel alia data occasione, clero condecanali tenorem epistolae supra expositum notum reddat, ac curatos si nefors aliqui suae vocationis immemores essent, praemoneat, quatenus a quibusque prae-

gravationibus(!) et extorsionibus sibi sollicite caveant, pro officiis, a quibus remunerationem petendi ius habent, liberam et benevolam oblationem acceptent, jam vero pro functionibus, a quibus juxta patentate nulla jura stolae competunt, etiam nullam praetensionem forment, tum curatos nefors alicubi remissos observatos cohortatur, ut obligationibus quoad tradendas doctrinas homileticas et catechismales ac instructioni juventutis parochialis ad ancussim satisfaciant, cum modernis temporibus ubique locorum sive extranei, sive parochiani dentur, qui moribus conversationi, procedendi ratione, diligentiae et assiduitati curatorum in ademptione officiorum solertissime attendum, tum quod in his infaustis adjunctis populus ruralis etiam nostri ritus per emissarios sub variis praetextibus concitetur, ut contra suos curatos surgat, et ab iis se liberari faciat. Premislae, die 6 maij 1846. Joannes eppus.

XXIV. Епископ Снігурський повідомляє декана, що між селянством кружить пісня, яка підбурює людей против духовенства і доміній, 13 вересня 1846 р.

Nr. 175. C. r. circularis officii premisliensis praesidium adaperuit nobis, quod inter plebem cursitet cantilena lingua ruthena exarata, cujus scopus est plebem contra suos parochos et loci dominia concitare et in qua inter caetera sequentia verba occurrunt: „Popy także nas derut, za pochowok hrysz berut — Urodyw sia, tra platyty, uże trudno w świti żyty“. Cum divulgatio ejusmodi cantilenaе facile funestas sequelas post se trahere posset, hinc comittimus illustri decano, ut non publicando haec in decanatu medio currendae, sed tantum solus, aut cum adjutorio illorum curatorum, de quorum prudentia et circumspatione convictus est, ambitum divulgationis dictae cantilenaе, in quantum in suo decanatu locum haberet, cognoscere et fontem, ex quo illa promanavit, caute eruere studeat resultatumque nobis referat. Ab ordinariatu g. c. premisliensi die 15-a septembris 1846. Joannes eppus.

XXV. Консисторія поучує деканів про вимоги для священників, що подають ся на иншу парохію, 2 січня 1847 р.

Nr. 4476. Observatum habetur, quod concurrentes pro vacantibus beneficiis curatis(!) potissimum personaliter Premislae compareant, ut petita sua catenus consistorio exhibeant, exinde necessarie sequitur, quod eiusmodi candidati praesertim hi ex oris remotioribus, pro itinere notabiles expensas ferunt et stationes suas pro longiore tempore cum

detrimento curae animarum derelinquunt. Ad obviandum itaque huic malo statuimus, ut in futurum omnes, qui pro vacantibus beneficiis curatis concurrere volunt, petita sua medio respectivi officii decanalis exhibeant. Officio autem decanali committitur, ut petita eiusmodi curatorum, adposita in iisdem die praesentati, indilate, consistorio huic medio relationis anteponat atque in hac relatione exprimat, an supplicans munditici decoris, ordinis in ecclesia integritatis, realitatum, aedificiorum parochialium et scholarium curam habeat. Officia divina, obligationes parochiales, doctrinas spirituales, confessionem paschalem, catechisationem et instructionem iuventutis in lectione et cantu peragat, lectione librorum se perficiat, a parochia non absentet, proclivitates aut naeros morales non habeat, domum suam bene regat, parochianos in juribus stolae non praeaggravet, libros metricales, acta et protocolla parochialia, regestra ecclesiae debite et ordinate ducat, in ecclesia, in functionibus statui sacerdotali convenienter in locis publicis, cum dominio et parochianis decenter se comportet, in expeditionibus periodicis sedulus dispositionibus officiosis obsecundans; qualem famam publicam et existimationem apud clerum et externos habeat? Hoc modo etiam testimonia moralitatis allegari solita superflua eradent et curati expensas tymbri pro eiusmodi testimoniis erogare non habebunt opus. Ordinatio haec comunicanda est per extensum clero condecanali pro notitia, directione et stricta observatione. Premislae, die 2-da ianuarii 1847. Joannes eppus. Polański.

XXVI. Консисторія поручає священникам руські проповіді Олександра Міхалівса, священника мукачівської єпархії, 10 червня 1847 р.

Nr. 925. Ex literis consistorii ungarinensis dto 13 februarii a. c. N. 658 horsum devolutis devenimus in notitiam, quod ejatis dioecesis parochus Nagy Szölösiensis vice-archidiaconus et assessor consistorii a. r. Alexander Michalies opus concionum festivalium idiomate ruthenico magna cum diligentia elucubraverit. Cum isthoc opus circa 18 phyluras in se complectens, cujus pretium in uno fr. cm. defixum habetur, tam ratione argumenti, quod in se continet, quam et ratione formae exterioris omnino commendatur. Praeterea animarum curatoribus, quorum praecipua obligatio in praedicatione verbi Dei consistit, hujusmodi subsidia summe utilia, immo et necessaria sint, quorum defectus in nostra dioecesi est adhuc sensibilis, idcirco comittimus officio decanali, quatenus praelaudatum opus per respectivum decanatum solito more publicet, clerum condecanalem ad opus isthoc sibi comparandum provocet ac super numero praenumerantium suo tem-

pore horsum indilate referat. Premislae, die 10 a aprilis 1847. Joannes eppus. Łukaszewski.

XXVII. О. Іван Вандза Коростенський подав свої закиди против Антона Чачковського, фєрвальтера в Лімні, 24 червня 1847 р.

Do przewielebnego urzędu dziekańskiego do r. gr. dek. żukotyńskiego dnia 24 iunii 1847 we czwartek qua supletoria do protokołu wizyty podane. a. Pan Czaczkowski ferwalter mając anse na podpisanego, nieprzyjaciela i przesławca, kalumniatora stanu duchownego, pobudził parochów, że tak mnie, iak i wiel. parocha Żukotyńska chłopci z iego namowy niesprawiedliwie czernio. b. A ponieważ ferwalter iest oskarżony z odwołaniem się na cały dekanat nasz, iako zdrajca przeciwko najias. monarchi, w rekrutacyi, w wierności, w kalumnii kleru i wszelkich niegodziwych czynow etc. etc. co się przy komisyi mixte okaże i kler naszego dekanatu udowodni, iak xięży sekuie. Wtrąca się w katechizacyę parochian, która do niego nie należy, zakazuje poratunek na sessyach xięży swoich we wsi, kassuie dochody zwyczajne, exekwiie i inne ceremonie przepisując Stoll- und Ordnungstaxe podług swego widzimisię, w wielki post mięso iescь chłopów dyspensuie, każe publikowac wraz ze swoiemi spulnikami vel zauszniakami niegodziwych postąpkow, zley sławy i moralności z fumeotowanemi(!) hersztami: wójt Michał Wyszynski, Iwan Dniestrzanski Horiszny zwany, Iwan Pszanecki Hodowaneć, Łeś Motyczak, Fedio Podolak, Danyło Kylnyk, Wasyl Brat, Petro Polański vel Pszanecki, Iwan Chaszczowski, Hryc Dwernicki, Iwan Motyczak, Petro Selepka, pisarz gromadzki i nieumny diak. Podpisany do wypadley komisyi nakazaney z przes. ces. krol. prezydium cyrkułu samborskiego dnia 27 januar 1847 Nr. 1592 panu kom. Czecz tych wszystkich ludzi wraz i z ich zawodcą p. ferwalterem excepuie i to moje zeznanie iego excellencyi i jaśnie wielmożnemu konsystorzowi iako supletoria do protokołu wizyty przedstawić prosze z tą uwagą, że drzewo sprowadzone na budowlę i inne materyały nie z powodu, iakoby lud nie mógł robicь przez głód, lecz ze zawzięty zwłoki ferwaltera od kilkow(!) lat ze stratą skarbu niknie i gniie. Dniestrzyk dubowy 24 junii 1847. x. Ian Wandza Korosteński, administrator.

XXVIII. Додаткові закиди о. Івана Вандзи проти фєрвальтера Чачковського, 1847.

Wniosek do protokołu wizyty. Spowodu ansy nie tylko na podpisanego, ale i na cały dekanat nasz przez p(an)a ekonomicznego urzęd-

nika Czaczkowskiego podięty zyskawszy prezydialne uwiadomienie dto 27 januar r. b. Nr. 1592 z cyrkułu za urazy honoru kleru, aby komisyę pan komissarz Czecz przedsięwziol, pan ferwalter Czaczkowski chłopów przeciw xięży buntuie, a pryncypalnie mnie przesławuie, intrygi robi, do pisania suplik pobudza, sam suplik koncepta robi, przepisywać daie, iak original w rękę wieleb. x. Michała Pawlewicza swiadczy, niech złoży tenże. A tak intrygując ferwalter mając po sobie woyta Michała Wyszyńskiego, który najiasniejszego monarchi w rekrutacyi do stawienia oszukuie, innych ślepych, chromych etc. etc. podstawia, tak wniesć można z porozumieniem się dominikalnym. Excepuie podpisany raz na zawsze pana Czaczkowskiego iako podeyrzanego człowieka, nie warta stawać do wizyty z iego zauszniakiem woytem doputy, dopuki nas przez nakazane komisyę rząd nie rozstrzygnie. Odwołuie się z mego pobytu urzędowania na ludzi tych starszego brata cerkwi Iwana Dniestrzajskiego, byłego tymże staruszka Tymka Chaszczowskiego, Semiona Motyczaka, Petra Selepkiwicza, diaka, Jacka Cunla. Niech ci zeznaiaj moje zachowanie się.

XXIX. Консисторія звиває духовенство до ширень твердости між вірними, при тім одначе виключає всякий фізичний і моральний примус, 10 липня 1847 р.

Nr. 1632. Excelsum c. c. gubernii praesidium dto 28 junii a. c. Nr. 1438 et 2122 significando quod per influxum introductae temperantiae a potu inebrianti, status oeconomus(!) et moralis plebis melioratus extiterit, ordinat consentaneis doctrinis et morali convictione virtutem hanc omni modo promovere et de progressu temperantiae, tum cum hoc connexis observationibus, in termino trium mensium sibi referri. Revocando itaque in memoriam abhinc sub 10 8-bris 1844 Nr. 3075 occasione introducendae temperantiae datas instructiones iterate clero curato commendamus, ut ab omni coactione, tam morali quam physica, aliisque importunis mediis circa promevendam temperantiam sibi careat et doctrinis publicis solum et privatis, praeprimis autem proprio exemplo, solícite amovendo omnes computationes, occasione baptismi, sepulturae, nuptiarum, aliarumque ceremoniarum, titulo hospitalitatis, a parochianis usitatas(!) prudentia pastorali virtutem hanc instillet, promoveat et de progressu respectivis officiis decanalibus, haec vero nefors cum eo conjunctis observationibus consistorio in termino praefixo relationem exhibeant. Premislae, die 10 julii 1847. Joannes eppus. Witoszyński.

XXX. З призоду, що деякі священники правили службу божу за зрадників стану страчених 31/7 1847 р.¹⁾, консисторія гостро закаує на будуче щось подібне робити, 21 серпня 1847 р.

Z. 2041. Nach dem hohen Orts eingelangten Anzeigen haben sichs einzelne Seelsorger beikommen lassen, für die am 31 July l. J. hingerichteten Hochverräther öffentliche Trauergottesdienste abzuhalten. Da die Geistlichen schon in Gemässheit ihres Berufes verpflichtet sind alles zu vermeiden, was als eine der Regierung feindliche Demonstration angesehen werden könnte und in dem eben besprochenen Falle angesehen müsste und nur Ärger niss geben würde, so wird in Folge h. Präsidial-Schreibens vom 12 August l. J. Z. 4024—4066/g. der gesammten Kuratgeistlichkeit auf das Eindringlichste hiemit eingeschärft, dass die derley Trauerandachten, die nur auf Anstiften der Übelgesinnten veranlasst werden könnten, zu unterlassen habe. Übrigens, wiewohl überzeugt von der unzweideutigen Gesinnung eines jeden Geistlichen für die väterliche Regierung, machen wir den Landdechanten zur strengen Pflicht, sorgfältig die gegenwärtigen Verordnung zu überwachen und den Fall der Übertretung u(n)verweilt anzuzeigen. Przemysł am 21 August 1847. Johann Bischof. Witoszyński.

XXXI. О. Коростенський покритий звільненєм його від управи Дністриком Дубовим без наданя йому иншої парохії просить епископа дати йому приватне сотрудництво, 6 вересня 1847 р.

Excellentissime illustrissime ac reverendissime Praesul!

Pedług tutay załączoney prywatney odpowiedzi wwx. dziekana sub z poszley pogłoski: Jabłonica, gdzie iakoby mnie₂przenieść miano, komu innemu przeznaczono(!) a ia od 1-go novem. r. b. mam bydź od Dniestrzyka dubowego uwolniony, jezeli gdzie lepiy, abym mógł bez kongruy wyżyc, tego oczekuiąc lub w mieyscu pobytu nędzarza zostawic prosze z powodów. a. Wprawdzie w przeżyciu mego wiernego Bogu i Monarse urzędowania duchownego nie maiąc przyzwoitego utrzymania iako kapłan, żyjąc bez dodatku z kassy, dopuki mey żony maiątku stawało, lat 25 utrzymywałem się płacziwie, w trwodze i przesladowaniu do brzegu nędzy w Dniestrzyku dubowym w siedme mieysce przeniesiony. A gdy głod, ze sieczki mąki pożywienie lzy z oczow owieczkom ~~wyciskaly~~ wyciskaly, dziedzicow Kieszkowskich ze sanockiego z Szandrowca i Tarnawy pobudziła(!) że uciemierzaiąc poddanych swoich

¹⁾ Певно Вішньовского і Капуціньского.

tychże w mrówki sadzał i bił tyranizuiąc i trzymaiąc zydow w possessyi. Ciż na panszczyzn(i)e kobity mlode sprowadzali do siebie na cielesne uczynki. Te punkta na udanie się do mnie z obowiązku charakteru mego napisalem Unterdrückungs-Protocol, za co Kieszkoscy prawnie odpowiadaią chłopom. Złością zaięte udali się do jego excellency i za to mam bydź tak skarany, bym niewinnie mój żywiol(!) krwawa(!) w lzach zapracowany komus dawal i z nim się dzielił! Excellentissime Praesul! Jezeli mam bydź uwolniony, ale gdzie? z iakiey przyczyny? prosze o przekonanie mixtey komissyi, lub tez o odwołanie tego wyroku, zostawienie mnie in suo esse. A na ostatek, ieslim nie warta bydź dusz starownikiem, gdzie iestem, od marca 1848, a choćby od 9-bra o danie mi mieysca dożywocia parochowi Bilicza, iako zastępcę iego parochii, o co sam mnie obligował, abym podal, łaskawego zarządzenia udziel. Oto uprasza i oczekuię. Dniestrzyk dubowy die 16 7-bris 1847. x. Jan Korostenski dusz starownik.

Consignatur officio decanali Żukotynensi pro resolvendo supplicante, quod idem in Dniestrzyk dubowy ex causis consistorio notis relinqui nequeat, quodque idem, si penes parochum in Bilicz locari vellet, praevis declarationem hujus parochi desuper in scripto exarandam horsum antepone tenetur. A consistorio rit. gr. cath. Premislae, die 18-a 7-bris 1847. Łukaszewski. Taxa 6 xr. cm.

XXXII. Консисторія сповіщає духовенство про стан вдовичо-сирітського фонду в Перемишлі, 16 цвітня 1848 р.

Nr. 1331. Venerabilis commissio Instituti viduarum et orphanorum sacerdotalium exhibendo nobis conclusa sessionis generalis die 3 februarii a. c. celebratae, requisivit, ut haec per dioecesim publicentur. In horum sequelam universus clerus deoecesanus deducitur in notitiam, quod: 1. Status cassae fundi viduarum consistat cum fine anni 1847 in 21.634 fr. 22½ xr. cm., 2. quod unanimiter decisum sit, ut pro anno 1848 viduis annuum subsidium in quota 8 fr. et singulis orphanis quota 6 fr. 15 xr. cm. exsolvatur, quod 3. unanimiter statutum sit, ut conformiter statutis huius fundi viduae et orphani illorum curatorum, qui ab a(nn)o 1843 ad hunc fundum nihil contribuebant, ex hoc fundo etiam nihil participant, quare statim hoc anno excluduntur viduae cum suis orphanis: Bierzyński, Neronowiczowa, Rewakowiczowa, Łuczkieviczowa et Kosonocka. 4. Testamentum excellentissimi episcopi perlectum est, ex quo apparet, quod quota 1000 fr. cm., tum quota pro dividendis vinis pro dicto fundo destinata sit. 5. Tandem auctori Gramatices ruthenae ar. Josepho Łoziński, parochi in Medyka,

pro oblata quota ex disvendendo opere, ad questionis fundum viduarum gratitudo significata est. Наc occasione officium decanale illos curatos, qui hucusque ad saepe dictum institutum viduarum nihil contulerunt nomine consistorii provocabit, quatenus ad hocce salutare institutum accedese sese non retrabant, tanto magis ac viduae et orphani post curatos, qui ad hunc fundum inchoando ab anno 1843 abusque nihil contribuunt, derelicti et ab omni participatione ex fundo instituti excludentur. Premisliae, die 15 aprilis 1848. Sielecki adm. diocesis. Łukaszewski.

XXXIII. Консисторія наказує укінченням богословам, аби найдальше за рік по виході з семинарії зголошували ся до рукоположення, 29 цвітня 1848 р.

Nr. 930. Excelsum c. r. gubernium de dato 3-a martii a. e. Nro 19276 comunicavit horsum delationem sibi factam, quod candidati status ecclesiastici post finita studia theologica sub praetextu contrahendi matrimonii vagentur per tres et plures annos per totam Galiciam, frequentent societates, quae eorum mores et characterem depravant, vitam immoralem ducant et ebrietati indulgeant. In sequelam hujus comittitur officio decanali, ut candidatos status ecclesiastici in ejate decanatu commorantes medio solitae surrendae ad clerum condecanalem expediendae praemoneat, quatenus ad summum in spatio unius anni post finita studia theologica in hujate domo presbyteriali pro nscipiendis sacris ordinibus compareant, et a commemoratis supra devietatibus sibi caveant, secus ille, qui harum reus adinventus fuerit, semel pro semper a statu ecclesiastico excludetur. Premisliae, die 29-a aprilis 1848. Sielecki, administrator dioeceseos. Łukaszewski.

XXXIV. Окружний уряд в Самборі наказує ловити політичних агітаторів і віддавати урядови, 19 мая 1848 р.

Nr. 429/av Circulare an das d. k. Decanat zu Jawora. Es gibt eine Partei in Galizien, welche die dem Lande durch die Verfassung gewährten Freiheiten nur dazu benützt, um desto ungescheuter und thätiger auf den Umsturz der bestehenden Ordnung hinzuarbeiten und die Emigranten, weil ihnen entweder das revolutionäre Wählen schon zur Natur geworden, oder vor den Lockungen dieser Parthei verführt, vergalten die Grossmuth und Milde, mit der sie aufgenommen wurden, mit dem schwarzen Undanke, indem sie vereint mit den heimischen Wählern, die Bürgerschaft und das Landvolk ge-

gen die Regierung aufzureitzen, es zum Ungehorsam gegen die Gesetze und die Anordnungen der Behörden und selbst zur gewaltsamen Auflehnung gegen dieselben zu verleiten suchen und in ihrer Unverschämtheit so weit gehen, dass sie die(!) Regierungsorgane in der Ausübung ihrer Pflichten mit Hohn begegnen und mit aufrührerischen Protesten en(t)gegen treten der Unterstützung sicher, die ihnen der Auswurf per Presse gewährt, der nur von der Verläumdung und Beschimpfung der Regierung und ihrer Organe sein schmachvolles Dasein fristet. Diesem verderblichen Treiben länger müssig zuzusehen wäre nicht mehr Grossmuth und Milde, es wäre Schwäche, ja, mehr als Schwäche, es wäre Verrath an der Pflicht, der zu Folge die Behörden für die Erhaltung der öffentlichen Ruhe und Ordnung zu sorgen haben und jeder Staatsbürger verbunden ist sie in der Verfolgung dieses Zweckes zu unterstützen. Diese heilige Pflicht ins Auge fassend werden zu Folge h. Landes-Präsidialdekrete vom 18 May 1848 Z. 6535 alle Magistrato, Dominien und Ortsobrigkeiten auf die Umtriebe dieser Umsturzparthei aufmerksam gemacht und denselben, so wie den Gemeindevorständen der ausdrückliche Befehl ertheilt, dass sie jeden, der es sich begeben lässt die Regierungsbehörden und ihre Organe öffentlich zu schmähen, das Volk zum Ungehorsam gegen die Anordnungen der gesetzlichen Autoritäten, zur Nichtbefolgung erhaltener Befehle aufzufordern, oder gar zum Aufstande gegen die österreichische Regierung zu verführen und zur Theilnahme an der beabsichtigten Umwälzung der jetzigen Ordnung der Dinge anzuwerben, ohne weiteres festnehmen und an das Kreisamt abstellen. An die Gemeindevorstände hat jedes Dominium im hierortigen Namen ohne Aufschub den nöthigen Befehl zu erlassen und in jeder Gemeinde zugleich zu verlautbaren, dass sich niemand bei sonstiger Behandlung nach der ganzen Strenge des Strafgesetzes unterfange sich an den festgenommenen zu vergreifen ihn zu misshandeln. Hievon wird das Dekanat mit der Aufforderung verständigt, die unterstehende Geistlichkeit anzuweisen die obige Verfügung in ihrem Bezirke zu verlautbaren, falls die Verlautbarung von der Ortsobrigkeit nicht gleich geschehen sollte. Sambor am 19 May 1848. Hintzger.

XXXV. Окружний уряд в Самборі поручає священникам відправити урочисту службу божу в »Те Деум« в річницю надання конституції, 7 марта 1849 р.

Nr. 478/AV. Dem Wysoczaner¹⁾ gr. k. Dekanate in Jawora. In Folge h. Ministerial-Auftrags vom 22-t d. Mts Zl. 894 hat mich

¹⁾ Замість Wysoczaner, має бути Żukotyner.

das hohe Landes-Praesidium aufgefordert die Einleitung zu treffen, dass am 15 d. Mts als dem Jahrestage der Bewilligung der Constitution eine kirchliche Feuerlichkeit Hochamt Te deum mit den üblichen Solenitäten abgehalten werde, an welchem(!) sich, wie diess bisher gebräuchlich war, die Civil- und Militärautoritäten zu betheiligen haben. Diesem gemäss fordere ich das erwürdige Dekanat hiemit auf die unterstehenden Pfarrer das Nöthige verfügen zu wollen. Sambor den 7 März 1849. Hintzgern.

XXXVI. Консисто́рія заборонює священникам подавати ся на більше чим одну парохію і заряджує іспит перед канонічною інституцією дотичного священника, 21 липня 1849 р.

Nr. 1819. A pluribus jam annis observatur, quod nonnulli curati pro duobus, tribus et pluribus beneficiis curatis simul et eodem tempore concurrere soleant. Cum ex hac procedendi ratione disordo et confusio oriatur, proinde inconvenientia haec praesentibus interdicitur eo addito, quod petita, ubi supplicantes pro pluribus beneficiis eodem tempore concurrunt, sine effectu rejicientur. Porro observatum est, quod concurrentes frequenter in petitis suis non exponunt, a quo tempore in cura animarum existunt, hinc statuitur(!), ut quilibet concurrens in petito suo indicet, a quo tempore et ubi curae animarum adplicatus fuit illudque extraditis sibi instrumentis comprobet omniaque ad promotionem necessaria attestata accludat. Tristis experientia et id quoque docuit, inter sacerdotes curae animarum applicatos non deesse etiam tales, qui in lingua ruthena signanter lythurgica aut in cantu ecclesiastico minus versati sunt, aut circa devotiones absolvendas et administranda sacramenta vario modo a ritu ab ecclesia praescripto aberrant. Idcirca statuitur, ut quisque obtentis litteris praesentationis pro institutione canonica adveniens ad examen coram loci ordinario aut eius pro tempore substituto e praefatis materiis subeundum rite praeparatus compareat. Officio decanali committitur, ut praesenteno ordinationem clero condecanali curato pro notitia et directione indilate communicet. Premislae, die 21 julii 1849. Gregorius¹⁾ eppus Polański.

XXXVII. Окружний уряд в Самборі повідомляв декана, що подана жалоба священниками жукотинського дек. на фервальтера Чачковського стала ся безпредметовою, бо його перенесено на иншу посаду, 5 марта 1850 р.

Nr. 19374. An den gr. kath. Hrr Dechant und Pfarrer Łomnicki in Jawora. Unterm 23-ten December 1846 Zahl 253 hat das¹⁾ Zukotyner

¹⁾ Яхимович.

gr. kat. Dekanat die Beschwerden mehrer Pfarrer dieses Decanats gegen den gewesenen Łomner Ca(mer)alverwalter Czaczkowski wegen Ausserachtlassung der politischen Vorschriften bezüglich des Schulbesuchs der Dorfjugend, der Nachtwache bei den Kirchen, der Herstellung der Wege und Bänken zu der Kirche, der Förderung des Mässigkeitsvereins und der Unterstützung der Seelsorger in ihrem Berufe im Wege des Konsistoriums überreicht. Da mittlerweile der genannte Varwalter aus Łomna übersetzt und seit dieser Zeit diese Beschwerden nicht mehr erneuert wurden, so werden der H(er)r Dechant aufgefordert anzuzeigen, ob diese Unzukömligkeiten und sonstige Anstände noch immer und in welcher Art bestehen, oder eben und wie beseitigen worden sind. Sambor am 5-ten März 1850. Lesniewicz.

XXXVIII. Консисто́рія повідомляв духовенство, що о. Йосиф Ловинський, автор: „Життя Іоанна Свѣгурського єпископа“, призначив чистий дохід з розпродажи свого твору в хосен монастиря черниць в Яворові, 25 марта 1851 р.

Z. 2542. In der Anlage 1/ erhält das Dekanatamt des im Druck erschienenen Büchleins „Житие Іоанна Свѣгурського єппа“ zur Vertheilung um den Preis von 12 x. km. Der Reinertrag ist vom Verfasser zum Besten des Jaworower Basilianer-Nonnenklosters bestimmt. Schon die Bestimmung und das Andenken an den hochgefeierten Bischof empfehlen hoffentlich den starken Absatz dieses Büchleins, welches in der Konsistorial-Kanzlei auch käuflich zu haben ist. Przemysl den 25 October 1851. Gregor Bischof. Witoszynski.

XXXIX. Консисто́рія наказує духовним, щоби не надуживали проповіді в церкві до інших цілей, як лиш до релігійних і моральних, 31 липня 1852 р.

Nr. 2065. Die k. k. Zentral-Leitung des Belagerungszustandes von Galizien hat anher unterm 24 juli l. J. Z. 1244 eröffnet, dass ein Seelsorger hierortiger Diözes in der Predigt seiner Gemeinde kund gegeben hat, dass man in einer nahe gelegenen Gemeinde mehrere ihrer Mitglieder vor das Kriegsgericht gestellt und die Gemeinde sich ihrer nichtangenommen hat. Um diesen und ähnlichen aufreizenden, die Normen des Belagerungszustandes verletzen könnenden, Reden vorzubeugen, wird dem Dekanatamte aufgetragen die unterstehenden Kurat Geistlichen im Namen des Konsistoriums anzuweisen, dass sie sich allen Missbrauchs der Predigten in der Kirche zu anderen als religiösen et sittlichen Zwecken, welche leicht missverstanden werden und zu Unordnungen

Veranlassung geben können, enthalten sollen. Przemysl den 31 juli 1852. Gregor Bischof. Polanski.

XL. Консисторія повідомляє духовенство, що о. Антін Лужицький зі Скопова призначив чистий дохід з розпродажи свого твору „Плач вдовиці“ в хосен вдовичо-сирітського фонду львівської і перемиської єпархій, 17 (29) жовтня 1853 р.

Ч. 2620. Пр. Антоній Лужецький, приходникъ у Скоповѣ, хочачи ся въ своей стороны до побольшенія итѣнія заведенія вспомогательного вдѣвъ и сирѣтъ священническихъ, а совмѣстно и до облегченія горестной доли сихъ въ всякомъ отношенію найнещаслившихъ лицъ прилучити, пожертвовалъ 1200 примирникѣвъ своего сочиненія „Плачъ вдовицѣ“ для рекомого заведенія архієпархїи Руско-львѣвской, а 700 для Перемьской съ тимъ желаніємъ, дабы одна половина належности за сесе(!) сочиненіе въ архієпархїи Львѣвской въ хосенъ тамочныхъ вдѣвъ и сирѣтъ священническихъ, друга засѣ совокупно съ належностейъ за 700 примирникѣвъ въ здѣшной єпархїи въ хосенъ туташного заведенія вспомогательного употребити ся могла. Пѣдла сочинителя комиссія львѣвская пригласила ся къ сему предложенію и приобитовала въ свое время половину що по реченной илькости до касси здѣшно перемьского заведенія доставити. Цѣна одного примирника поставлена на 15 кр. ср. Приклонячи ся до достохвального вознамѣренія сочинителя по его прошенію консисторія сообщас урядови намѣстническому илькость 18 примирникѣвъ съ тимъ опредѣленіємъ, дабы ихъ меже священничество деканальне роздѣлити, таі приходячую належность по могабуть до конца с. г. сюда доставити, ибо сочинитель бажить, дабы выслѣдокъ его попененія на общомъ засѣданію въ началомъ г. 1854 сообщити ся мѣгъ. Перемьшль дня 17 (29) жовтня 1853. Григорій епцъ. Кордасевичъ.

Miscellanea.

Уггоруський співанник Ів. Гряделевича.

Недавно передав до бібліотеки Наук. Тов. ім. Шевченка др. Гіядор Стрипський невеличкий рукописний співанник, знайдений ним в Угорській Русі. Співанник кантичкового (поперечного) формату, малої вісімки звичайного паперу, писаний скорописю, що нагадує початок XIX ст. Поміщені в нім вірші одначе далеко старші і походять із XVII—XVIII столітя. Вони очевидно не оригінальні складаня ні властителя співанника, ні переписувача, лише копії з інших подібних збірників, яких відкриваєть ся з кожним роком більше, що вказує на велике їх розповсюдненє і популярність, отже й на вплив їх на простий нарід. Др. Г. Стрипський дістав збірник у селі Рипиннім, Мараморошської столиці, але що він там не писаний, видно хочби з одного підпису його давнійшого властителя чи переписувача на ст. 13: Іван Гряделевичъ Новосѣлский (назва від села). Розумієть ся, що й се не вказує на місце написаня збірника, але вказує за те, що він, як і інші такі збірники, вандрували з місця на місце та сповняли в ті минулі часи свою культурну місію на селі. Від імени властителя збірничка, повтореної ще два рази, я й даю йому назву.

Збірничок не має ні початку, ні кінця і складаєть ся з 17 карточок (34 сторінок), на яких містять ся 16 пісень. З першої пісні є лише кінець (4 строфки), з остатньої бракує кінця. Пісні ті ось які:

1. Пісня, співана на Преображені Христове, що починаєть ся словами: Восплещайте, возыграйте Фаворскія горы (пор. Богогласникъ, Львів, 1886, ст. 154—156). Початку нема. Зачинаєть ся від слів: Петръ глаголетъ: **Г** Господи, добръ намъ zde быти.

2. Пѣснь Пресвятой Богородици. Поч. Богомъ избраннаи мати дѣвѣ штроковѣце. Пор. Богогласникъ, ст. 314.

3. Пѣснь Пресвятой Богородици Нанковской. Поч. Мараморыскыи горы цвѣты процвѣтайте. Пісня має 8 строфок, із друку невідома мені.

4. Пѣснь Пресвятой Богородици Почаевской. В титулі зайшла тут помилка; зам. Почаевской має бути: Повчанской. Поч. Радѣй са Маріє, небесна царіце. Пор. Угроруські духовні вірші, ст. 208—210, ч. 166.

5. Пѣснь великопостнаи страстей Христовыхъ. Поч. **Г** все сотворена по оумершемъ панѣ. Пор. Угроруські духовні вірші, ст. 37—38, ч. 19.

6. Пѣснь великопостнаи. Подобенъ: Царю Христе, пане милій. Поч. **Г** Ісусе, творче, царю, страсти твои благодарю. Невідома мені в друку.

7. Пѣснь набожнаи. Поч. Из болестію сердца воію до Бога. Сю пісню співають при мерци. Текст її подаю під ч. V.

8. Пѣснь Пресвятой Богородици. Подобенъ: Из болем сердца. Поч. Помощи инои над тебе не знаем, Тѣлѣкѣ тебе, Пречістаи паннѣ, прізываємъ. Пісня має 13 двострічкових строфок, із друку мені невідома.

9—12. Далі йде чотири пісні, в яких кожда має назву: Пѣснь свѣцка. Їх тексти подаю далі під ч. I—IV.

13. Пѣснь страстемъ Христовымъ. Подобенъ: Южъ декретъ подписѣт. Поч. Жалость на свѣтѣ пануєт, Гди Пилат декрет ферѣт. Пор. Угроруські духовні вірші, ст. 173—174, ч. 135.

14. Пѣснь Зарваніцкаи. Подобенъ: Се вѣчній оудали ся во пѣстїни. Поч. Не изглаголана тайна во мирѣ яви ся, На крестном тронѣ царъ славы всюдѣ прослави ся. Пісня має 8 строф, у Богогласнику її нема.

15. Пѣснь пренесенію мощей святагѣ штца Николаи. Поч. А в ~~ар~~ (2) єсть тріоу[м]фъ великий, А на весь свѣт єсть знаменітый. Пісня має 8 строфок, у Богогласнику нема її.

16. Пѣснь на оуспѣшнѣвеніє честныи главы святагѣ пророка предтечи. Поч. Память твои праведнаи со похвалами. Пор. Богогласникъ, ст. 441—442. Пісня без кінця.

Як бачимо, на 16, а властиво 14 пісень збірничка (коли відтягнемо дві пісні нецілі) є тут аж 10 недрукованих, а бодай незвісних із більших збірників духовних пісень, оголошених доси друком. Я відкладаю на разі друк духовних пісень, наве-

дених під ч. 3, 6, 8, 14—15, а за те подаю тут тексти чотирох пісень „світських“ і одной „набожної“, співаної при мерци, як такі, що мають із літературного боку для нас більший інтерес.

I.

Мѣзеріа на сем свѣтѣ мене понѣдила,
Гбоюдната копиа сердце мнѣ пробила.
 Зашъ не знаю, що маю чинїти:
 Прїйде мнѣ си ис тенности самоѣ згѣбути,
 Що не маю из молодыхъ лѣтъ щасливои долѣ,
 Тѣлѣкѣ бѣду тяшку терплю шт лихой неволѣ.
 Скитаю си по всемъ свѣтѣ якъ яка пташина,
 Незнама, где та жїю, жаднаи родина.
 Може бы мнѣ лѣтше в родиною жїти,
 Тѣлѣкѣ бѣда мѣзерномѣ, що звикъ вандровати.
 Але тепер штой сей свѣт все до себе маєт:
 Оу богачів мѣзернагѣ родина не знаєт.
 Хиба мнѣ таи бѣдетъ щираи родина:
 Снажен вежлѣ н[а] цвинтарѣ, висока могыла.
 А на тойтѣ могылойцѣ такъ бѣдетъ писанѣ:
 Тѣтѣ лежїть тотой человекѣкѣ, шѣ гѣ сїротовъ званѣ.
 Ахъ люде маммидѣчи, хтѣ тѣ спочїваєтъ?
 Тѣто лежїть той человекѣкѣ, що родѣ не має[тѣ]!

II.

1. Дѣ[в]чн[и]а дѣша
Не хочетъ книша
З олѣви,
Хыба спатонки
До кѣмпатонки
З Андрїємъ.	Хот не виднейкѣ —
Не дбаю;
Когѣ та люблю
По голосойкѣ
Познаю.
2. Порѣвнай Боже
Горы, долины,
Рѣвнейкѣ,
Та щоби мѣнѣ
До дѣвчинойки
Виднейкѣ.	4. Поставлю лавкѣ
Черезъ мѣравкѣ
[З] дѣброви,
[В] мой дѣвонки
Чорнѣ шченки
І брови.
3. Г ѣ хот виднейкѣ,	5. Поставлю лавкѣ
Черезъ мѣравкѣ

- Гѣт нѣи,
Сподабала ся
Моѣй родинѣ
Тай мѣнѣ.
6. Ци панѣ дати,
Ци собѣ вѣдати,
Жаль бѣде!
Гѣми, панойку,
Собѣ за жонойкѣ,
Такъ треба;
Мѣнѣ залпата,
Нагородонка
Из н[е]ба¹⁾.
7. Мѣй Ивановкѣ,
Мѣй голубонкѣ,
Тосѣ ми мивѣ²⁾!
Ци [не] болѣт ты
Бѣлѣ рѣченкѣ,
Щосѣ ми бивѣ?
8. Волѣла быхъ ты
Тогѣ болѣйкѣ
Терпѣти,
- Нѣж би ты мали
Бѣлѣ рѣченкѣ
Болѣти.
9. Пѣсхли вишенки
И черешенки
Гѣт слонца:
Когѣ ты люблю
И не забѣдѣ
До конца.
10. Пѣсхли вишенки
И черешенки
Гѣт сѣкѣ:
Когѣ ты люблю
И не забѣдѣ
До вѣкѣ.
11. Пѣсхли вишенки
И черешенки
Гѣт гаю:
Когѣ ты люблю
И не забѣдѣ
В сѣм краю³⁾.

¹⁾ Ся строфка попсована і очевидно стягнена в двох.

²⁾ Мил[ий].

³⁾ У збірці Чубинського (т. V, ст. 1067, ч. 200) надрукований фрагмент сеї пісні вже як чисто народньої, хоч не подано, хто й де її записав. Значить, дуже можливо, що її взято в якогось рукописного збірника, подібного до збірника Гряделевича. Фрагмент має наші строфки 2—6. Друга половина 5-ої строфки звучить:

Подобала ся жому пану і мені.

Через сю вставку стає зрозу́мілий початок 6-ої строфки, стягненої, яка одначе і в Чубинського попсована, бо звучить:

Оддав би пану — жаль сердю мому і туга,
А собі взяти, то ся не годить, бо

Конець фрагменту такий:

Возьмиж собі, паноньку, за жінку, як треба,
А мене за тебе Бог наградить в неба.

III.

- Нѣдножѣ мѣнѣ, щѣ дѣмаю,
Лихѣ долю проклинаю:
Гѣй бѣда в цѣломѣ вѣкѣ,
Трудно жити человекѣ.
- Молодости, квіте красный,
Гѣх чомѣжѣ все такѣ нещасный?
Лѣта гѣбишь, сердце нѣдишь,
Не жени[ш] ся, дѣрнѣ любиш.
- Матѣжѣ моя коби знала,
Нещаснѣбѣ не годовала:
Волѣлаж быхъ оутопити,
Нѣжли теперѣ все тѣжити.
- Самѣ хорошій вѣкѣ минае,
Ахѣ нещасный наступае,
Бо якѣ станѣ над лѣтѣ сорокѣ,
Не погланетѣ милый ѣкомѣ.
- Бѣдѣть мене ѣтганяти,
До шпыталю ѣтсылати,
- (Тамѣ) со старцами в кѣпѣ жити
И милостыню просити.
- Бѣднажѣ моя милостыня!
Лѣпшажѣ любая дѣвчина:
Гѣбѣдати, вечерати,
З нею любы спочивати.
- Пойшолѣ бѣж ты до монастырѣ,
Але самѣ собѣ не вѣрѣ:
Гѣй тамѣ треба многѣ селѣ,
Щобы бѣсы не скѣсили.
- Треба бы ся заскѣпити,
Щѣбѣ дѣвчинѣ не бачити;
Бо якѣ дѣвча ѣбачилѣ быхъ,
Гѣт престола ѣтскѣчилѣ быхъ.
- Гдежѣ ты мѣнѣ ѣбернѣти,
Где в головы бѣдѣ вѣсти?
Бѣдѣ жити, най такѣ бѣде:
Терпенѣ спасетѣ — кажѣть люде.

IV.

Що ты комѣ виноватѣ, за що погибаю?
Нѣгди ѣт влнхѣ человекѣ спокою не маю!
Ненавидатѣ, гонятѣ, бѣють, живцемѣ пожираютѣ,
Икѣ гѣстриби на бѣднѣю птицю нападаютѣ.
Лютым ѣгнем, гаротію палаютѣ без мѣри,
Мѣтаютѣ ты на мене, якѣ лютея звѣри.
Зѣскрити ты где не маю, нѣ мѣнѣ ходити,
И мѣнѣ гонятѣ ты еще бѣють, закладаютѣ сѣти.
Гѣй щѣ комѣ за вина, яка причина?
Ты за тоя гонятѣ, бѣють, щѣ ты сиротина.
Гѣ Боже мой единый, печальным оутѣхѣ!
Воари на ты сиротѣ, вызвол [в] сегѣ лиха.
Сѣди, Боже, ворогамѣ, нехай бѣдѣть знати,
Щѣ ты живу пот [по]кровомѣ твоей благодати.

V.

Из болестію сердца вопію до Бога,
 Наступаєт бѣ на нѣа смертнаѣ трівога.
 Сѣбачіѣ емь, же вчїнен емь изъ земнаго гноу:
 Кровь, кости и тѣлѣ — боскою рѣкою.
 И знову тежѣ.....¹⁾ в землю ѡбернѣ сѣ,
 Не хотѣчи мѣшѣ смерти, а сѣдѣ бою сѣ.
 Ангели їди во трѣби страшїве затрѣбѣт
 И всѣхъ мертвыхъ ѡт гробовъ голосомъ возбѣдѣт.
 Сѣдїа справедлївый сѣдет на престолѣ
 І ѡсѣдїте оу сїхъ бывшїхъ на земномъ падолѣ.
 Їїже мѣ грѣшномъ предъ сѣдѣ страшный стати?
 Трѣдїѣ наймѣдрѣшомъ тамъ сѣ ѡтмовлѣти.
 А що жѣ ми за втѣха, що емь важїлѣ свѣта?
 Во роскошахъ мешкаючи потратилѣ емь лѣта.
 Фолговаль емь тѣлѣ оу марностахъ земныхъ,
 Южѣ га встемъ пегоденѣ роскошї небеспїхъ.
 Надѣю тѣлѣкѣ мѣю на Бога и творца,
 Сѣнѣ бо жївотѣ мой слакїи ѣ вѣчнїи ѡборонца.
 Архангелскомъ царевї на вѣчнїе лѣта!
 Глава ²⁾ церквѣмъ, строителю шїрокагѣ свѣта.
 Владычествїю егѣ слава нескончона,
 На вѣкѣ вѣка нехай бѣдетъ всюдѣ размножена.

Як видно з тексту пісень, автор їх силкував ся наслідувати характер і тон народньої пісні, а друга пісня таки зовсім народна вже, лише трошки підправлена. Гумор у другій і третій пісні взорований на народних гумористичних піснях. Мова пісень народна, діалектичні признаки є також, хоч спеціально угороруських мало (прим. всюди). Се вказувало би, що збірничок переписувано недалеко галицької границі тай певно в галицьких збірників.

Із того, що навіть такий малий збірничок приносить нові причинки до пізнання нашої давнійшої літератури, видно ясно, як важно зберігати всякі рукописні збірки, переховувані по селах і цїнені давнійше їх властителями, а тепер нищені безпардонно. Найліпше пересилати їх до бібліотеки Наук. Тов. ім. Шевченка (евентуально за винагородою), де вони будуть переховані старанно і використані науково.

¹⁾ Одно слово нечитке.

²⁾ Має бути: главѣ.

Що до правописи надрукованих пісень, то я поробив у нїй такі зміни, як в „Угороруських духовних віршах“.

В. Гнатюк.

Панщинні повинности у Верховині¹⁾.

Вихований від малої дитини в Верховині, а буваючи нераз „на долах“ — як кажуть Верховинці — бачив я ріжницю і в настрою і в цілім укладі, не кажучи вже про ношу і цілу зверхню подобу межі Русинами-верховинцями і Русинами-дільнянами. Верховинець в своїй легкій, більше короткій одежі, в легких ходаках, все мині видавав ся веселий, скорий, свободний. Дільнянин робив на мене в своїй довгій одежі, в тяжких чоботах, з своїм повільним тяжким ходом, і з своєю меланхолійною вдачею вражїне чоловіка примученого, прибитого горем і працею. Вияснював я собі ті ріжницї в настрою тим, що наші Русини віками страшно мучили ся у дуже тяжкій панщині на долах, а що панщина в Верховині була дуже легка. Тимчасом я помилив ся. І в Верховині була прикра панщина, як се зараз побачимо. Пізнав я припадково літом 1908 р. 90-літнього верховинця, Василя Шишканця, родом з Гукливого на Угорській Русі, котрого мати родом з Кавного (в верховині скільській) в Гукливім скоро повдовїла і потім в Лавочнім осїла, де Василь Ш. проживає від шестого свого року. Василь Шишканець запитаний мною, які були в верховині панщиняні повинности, оповїдає так — а в правдомовности не маю найменшої причини

¹⁾ „Верховиною“ звуть від давен давна в галицькій Русі-Україні ту часть нашої землі під Бескидом, котра лежить над ріками Опором (доплив Стрия) і Оравою (доплив Опора) і їх допливами і належить ниньки до судового скільського повіта. Належить до тої „верховини“ 32 сїл з місточком Сколе, замешканих Русинами, що вовуть себе „Верховинцями“ в противенствї до „Бойків“. Верховинці сусїдують в „Бойками“ від півночи в Синевїдську вижнїм і в сусїдних на сїд і захїд положених селах, від півпїчного заходу в Бойками в повітах бортпянськїм і турчанськїм, від полудня до Бескиду на угорській границї, за котрим сусїдня часть угорської Русі зве ся „вижна верховина“ (Felső Verhovina); а від сходу граничать верховинці о долиньскїй повіт. До 1859 р. належала верховина до Ставїслава гр. Потоцкого в Бережан. Тодї продав її за 275.000 злр. в. а. і 25.000 злр. порукавичного Евгенови гр. Потоцкому в Морави. Нинька є верховина власнїстю угорської фірми „Гредель“ і оцїнена на 4 мїліони злр.

сумнівати ся. В верховині кожний газда — кожний номер дому — мав робити панщину на рік фірою 12 днів скарбови скільському, себто тодішньому власникови Потоцкому в Бережан. Робота була така, що треба було возити руду на гамарню до Демні, де топили желізо, і треба було возити угля до гамарні. Робота була дуже тяжка. Треба було певну міру руди і угля привезти. Але міра була так велика, що жадним чином не міг газда довести приписану міру руди і угля в 12 днях, тільки мусів значне довше возити. Возили руду і угля із скільських гір на Демню, де був уряд заряду дібр Потоцкого і де були гамарня і фрїшарка (де перетоплювали ще раз желізо). Руду копали учені „рудники“ за вказівкою гірничих інжинїрів, а угля випалювали в горах так звані „кураші“. Ті газди, що не мали фіри і воли, відрабляли панщину 12 днів на рік своєю роботою: або рубали дерево, або ставили латри. Але вони мусіли робити значне довше як 12 днів, бо призначив скарб Потоцкого таку міру, що не мож було у 12 днях виробити. А і робити і возити було дуже тяжко, бо по урвисках гір, де не було доріг і де дуже прикро було робити. При тім ляла ся кров і з людей і з волів, а ще й при тім били людей наставники Потоцкого. Ті люди, що не мали фіри і що були піші робітники, мусіли крім тих прибїльшених 12 днів роботи при рубаню дерев і ставленю латрів ще три дни робити при публичних дорогах в скільськїм скарбі.

Як хто не прийшов на роботу — а декотрі верховинські села віддалені й над пять миль від Демні — то приходив зі Сколього (віддаленого о пів милї від Демні) дозорець скарбовий, Поляками названий „козак“ — що називав ся Ілько — виносив з хати стїл, перевернув його, насипав у нього газдівського вівса і дав свому коневі, або завів коня у газдівську капусту, а газду бив гарапом.

Худоба була вся списана. Скарбови треба було що року дати від пари волів 5 злр. м. к., від корови 3 злр. м. к., від ялівки 1 простий ринський (40 крейцарів конвенційної монети), від вівці 20 крейцарів. Надто мусів що року дати газда скарбови Потоцкого фіру сіна, три чверти вівса і то мусів до Сколього за дар привести. Далі мусів газда скарбови ще що року дати по шість головок капусти, ключ (вінець) грибів, льну на олій, яйця перед різдвом і перед великоднем.

Збірщики у селі (Русини) карбовали ті всі датки на палиці і збирали. А хто не дав, грабили і продавали фанти,

вікна і двері вибирали, у піч воду ляли, щоби лише присилувати Русинів до даваня панщивняних датків.

Подав *Титко Ревакович*.

До історії видання Номисової збірки: „Українські приказки, прислів'я и таке инше“, Спб. 1864.

Усіх приказок у збірці Номиса, коли взяти номер, поставлений при останній приказці, повинно бути 14339, не вчисляючи сюди відмін, а всіх загадок 505. Та якби порахувати всі приказки і загадки, вийде їх в дійсности трохи менше. Коли придивимо ся ближше нумерації, побачимо, що тут і там видніють числа без нулі на кінці. Се означає збирач, яка приказка чи загадка пропущена. Розуміть ся, не пропустив їх впорядчик добровільно, але *vis maior* вичеркнула йому їх. Сею силою була тодішня російська цензура.

Припадково зберіг ся список тих приказок і загадок, які викинула цензура зі збірника Номиса, а ще й тих, які, хоч увійшли до збірника, надруковані зі змінами і скороченнями. Се зшиток 8 листків 4^о, нумерованих, записаних по обох боках. При кожній приказці і загадці подане число, яке належить ся їй у збірнику. Зшиток — се автограф самого впорядчика М. Т. Симонова, як вказує і записка на верху зшитка: „Пословицы и загадки Номисова собрания, которыя цензура въ его изданіи (1864) вымарала. Собственноручная рукопись“. Ся записка походить від Якова Головацького, що мабуть і прислав сей автограф Номиса зі своїми паперами у бібліотеку „Народного Дому“ у Львові, де й тепер находиться ся у числі рукописий, зібраних Петрушевичем і має сїнатуру LXV. А може Номис прислав сї приказки для опублікованя у Галичині, але не дозволила на се громадська цензура...

Автограф Номиса подаю без найменших змін, поправляючи тільки похибки в нумерації. Де подане тільки доповнення якоїсь приказки або відміна, там подаю у замітці цілу приказку, евентуально й анекдоту так, як вона надрукована в Номисовім збірнику, поправляючи, розуміть ся, „огріхи“ в тексті, які подає впорядчик. Для легшого користання матеріалом наводжу поясненне тих скорочень, яких ужив впорядчик. Сї скорочення представляють імена місць або осіб, де або що записали приказку. Де

місце запису незвісне, там стоїть при приказці Не. Ось її скорочення:

А. — Азов.	Лаз. — Лазаревський Ол. Мих.
А. Вил. — Атеней Виленський.	Лев. — Левченко.
Бал. — Балта.	Лів. — Лівобічна Україна.
Бат. — Батурия.	Лист. — Чернигівський Листок.
М. Біла. — Микола Біловерський.	Лох. — Лохвищина.
Бр. — Брацлавщина.	Л. — Лубенщина.
Вал. — Валки.	Макс. — Максимович Мих. Олек.
Вас. — Васильківщина (в Київц.).	Мар. В. — Марко Вовчок.
Вел. — Величко.	Мг. — Мглин.
В. — Волинь.	Н. — Ніжинщина.
Г. — Галичина.	Новг. — Новгород-Сіверщина.
Гат. — Гатцук.	Нов. — Новосільський (1857 р.).
Гл. — Глухівщина.	Ном. — Номис.
Гр. — Грайворішчина.	Нос. — Носович.
Дуб. — Дубно.	Об. — Обобічна Україна.
Євх. — Євхименко.	Ос. — Основа.
Зал. — Залюбовський.	О. — Остерщина.
Зап. — Записки о Южной Руси.	Павлг. — Павлгородщина.
Збр. Шей. — Опыт Южно-русского словаря 1861 р.	Пер. — Переяслівщина.
Збр. Лаз. — Слівник Лазаревського.	Пир. — Пирятинщина.
Зв. — Звенигородщина (Київц.).	Пов. — Повість о тім, що діялось в Українію.
Ил. — Ількевич.	П. — Поділля.
Казки — Казки Вілковського.	Полт. — Полтавщина.
Камн. — Камінецький.	Прав. Ниж. — Правобічна Нижня.
Кан. — Канівщина.	Пр. — Прилука.
Кат. — Катеринославщина.	Пр. в Ст. Зб. — Приписка в Старому Збірнику.
К. — Київ.	Проск. — Проскурів.
Кл. — Рукопись Климентія 17 — 18 в.	Рад. — Радомисль.
Кобр. — Кобрин.	Р. — Роменщина.
Коз. — Козелещина.	Руд. — Руданський.
Коніс. — Кониський.	Сич. — Сичівка.
Кон. Конотипщина.	С. — Сквіра.
Кор. — Корон (в Кролевщині).	Ск. — Скрізь.
Кох. — Коховський.	Сн. — Снегірйов.
Кр. — Кролевщина.	Сос. — Сосниця.
Кулж. — Кулжинський.	Ст. Зб. — Старий Збірник, рукопись початку XIX в., що за-

хоплює приказки Уманщини.
Ст. — Стародуб.
Сторож. — Стороженко Дмитро Данилович.
Т. — Тагапруг.
Х. — Харків.
Хор. — Хоролщина.
Черн. — Чернигівщина.
Чорн. Рад. — Чорна Рада.
Ч. — Чорноморія.
Ш. — Шишацький.
Щ. — Щербак.
Я. — Ямполь.

г. — губернія.

п. — повіт.

Окрім того подибуємо Б. (чи не Білгородщина?), З. (чи не Зіньківщина) та Пав. (Павловський, 1818 р.). Римське XVI побіч Ос. означає книжку за цвітень 1862 р., а арабське число сторону. II. побіч Зап. означає 2 том Записок Куліша. Число після Лист показує: се, що в скобках, картку, а перед скобками рік (1—1862, 2—1862).

Де при приказці або при відміні нема ніякого напису, або поставлено ід, там треба розуміти напис, що й при попередній приказці або відміні; де напис стоїть в джманих скобках, там були й відміни приказки, але як нічим непримітні, не подані; де перед назвою повіту стоять римські цифри, се для відрізнєння кількох відмін з одного місця. Коли перед відміною стоїть кілька цыток, то подані відміни треба вважати кінцем попередньої відміни чи приказки. Отсе се що найважнійше й найпотрібнійше для пояснення. Ширші пояснення дає М. Номис у передмові до збірника: Од видавця.

(¹) З. Казав Циган — в Бога вірь, а Богові не вірь, бо Богъ порадить, Бог и зрадить. *Кан., К.*

Повіс Циган, в березілля, решета продавать, и як було тепло, рушив, в одні жуланні. Коли як стругне дорогою дощ, а далі мороз и вітер... такъ усе на циганові лубом и стало — тільки живий та теплий допова до села! Після сего, на дворі зпека аж паше, а Циган и кожух, рядно зверху: „в Бога“, каже вірь и

13.

Про остатне прислів'я ¹) я чув, що ніби Циган так сказав, залицяючись здалека, крізь тин... *Ном.* — (¹) схоже Бог дать. *К.* (²) вкине. *Л.* (³) то аби-де дастъ. *К., Л.*

67. Надія в Бозі, як є що в возі. *Кох.* — Товар в возі, надія в Бозі. *З., Пир., Проск., Євх.* — Є товар у возі — буде надія (¹) у Бозі *Бр.* (¹) у возі надія. *Ст. Зб.* (Над „возі“ дописано олівцем „стозі“).

¹) Як Бог дастъ (¹), то и в окно подасть (²). *Рад., Лох., [Пир.], Пр., Н., Кр.* — Кому Господь має що дати, то дастъ и в хаті. *[Бр.], Ном.* — Як Бог дастъ, то й тут завдасть (³). *К., Л.* стор. 1.

116. Гріх у міх. *Черн.* — ...а паляницю ⁽¹⁾ в торбу. *Зв., Бер., Л., О., Кр.* — ...а тебе ⁽²⁾ в морду. *Зв., Н., Кр.* — Гріх у міх, та під лаву, та ще й ногами підоптати ⁽³⁾ З., *Євх.* — Коли гріх, то сховай у міх. *Проск.* ⁽¹⁾ а спасення. *Пир.*; а спасіння. *О.*; а спаса. *Б.*; спаса *Лох.* ⁽²⁾ а дурня. *Рад.*; тебе. *Лох.*; а тобі. *Євх.* ⁽³⁾ та під лаву та й насів. *Вас.*; завъявавши та о землю. *Ст. Зб.*; та й під стіл. *Бат.*

126. В піст скором ідять пани та собаки. *Ном.*

127. Піст задрав хвіст. *Об.*

^(*) 128. I)

Рахмани — народъ за чорними морями, на схід сонця, щасливі у Бога. Дуже твердо постять: лиш раз в год, на Великдень ідять. А Великдень их припадає на Преполовня — 25-го дня по наших великодних святах, як шкаляруща свяченого яйця від нас аж до них через море припливе.

130. Мало посту бабиному хвосту. *Проск.*

151. II)

Ніби один чоловік Богу так молився — більше не вмів. Молився він скачучи через колоду: перескочить — „оце“, каже, „тобі, Господи“; перескочить назад — „оце мені“. Одначе, кажуть святий у Бога був він.

156. Куца Богородиця (коротка молитов). *Збр. Шей.*

161. Чи ти жуєш, чи ти римивуєш? *Ном.*

Жартують з дітей, як Богу моляцця неприязно. Мати проказувала дитині Богу, а воно щось жувало; вона пита, а воно, думаючи, що то Богу, и собі за нею.

169. Де громада ⁽¹⁾ церкву ставить, там пап ⁽²⁾ коршму. *Ил.* ⁽¹⁾ Бог. *Ил.* ⁽²⁾ дідько.

186. Празникъ безъ мученика не буває. *Ст. Зб.*

189. Митуті: ⁽¹⁾ ні дома, ⁽²⁾ ні туті. *Пир.*

Одказують, як хто питає, а яке, мов, свято: жарт. — ⁽¹⁾ Святого митити. *Л.*; Святого Митута. *Пер. Мптута Зв.* ⁽²⁾ що ні там. *Л.*

^(*) 202. III)

„До гроба, до гроба! от се вже, то й я знаю. Дарма, що чернець, таки злоба маєцця. Треба б, як діти малі, — ні!“ *З.*

213. Спустися ⁽¹⁾ на престіл, то не буде що й ⁽²⁾ поставити на стіл. *Збр. Лаз.*

⁽¹⁾ попоцьку. *Проск.* ⁽²⁾ то не будеш мати, що,

215. Як вродицця, без бариша не обходицця; и як мре, то все піп дре. *Збр. Шей.*

I) 128. Постимо, як Рахмани. *Ил.* стор. 3.

II) Оце тобі Господи, оце мені! *Ном.* стор. 3.

III) Чернеча злоба до гроба. *Бал.* стор. 4.

219. Як попова жінка вмере, то він не варить и печеної цибулі. *Проск.*

220. У попа вовчиг очі, а медвежес черево. *Ст. Зб.*

221. Бездна бездну призиває (з ополістих попів, ніби витали один одного на обід). *Кулж.* (Над словом „обід“ дописано олівцем „христини“).

226. Ось тобі, попе, лихо буде! наїхали од владики люде, візьмуть твою білу кобилу, нічим, по хавтури іадить буде. *Ном.*

Співацця на якийсь глас — на який, не знаю. Ніби так дяк в церкві співав, щоб в вітварі догадальсь, що мов, од владики хтось приїхав.

227. Всіх святих батько побив Богу дудку (маляр дяка). *Ч.*

228. Рузпи, ризни, синку! сва церква, сва книга, сва дитина, — а він що? громадський наймит. *З., Пир.*

Ото б то на дяка, що скуб на крилосі сина. Не зовсім таке, але дуже до сєго подобне трапилось недавно на Лив. ⁽⁴⁾ Україні: жінка одна потрішувала при шлєцєм, а церква, каже, громадська. *Ном.* (Над „рузпи“ дописано олівцем „бзди“).

267. Місяцю Адаме, имъя тобі Авраме! дай тіла на сі кості; а як не даси, то прийми моці. *Макс.*

Як місяць у повні, то так до єго примовляють, купаючи дитину у кўпелі з свяченої верби.

269. I)

У молодого місяця Богу моляцця од зубів, — то коли хто умів, так до єго примовляють.

274. Дух Святий з нами — чорти з греблі! *Б.*

292. Як умре хто и винесуть мерця, — ставлять воду на вікні: душа прилетить мухою и буде їсти й пити. *Ос. 10 (XVI, 48).*

293. Душа покійника до шести неділь на сімь світі побиваєцця и приліта води пити, що ставлять на вікні, бо її дуже трудно по митарствах... Ворота зачиняють, як винесуть труну з двора, щобъ смерть не верталась... У хаті лавки житом посипають, щоб усі живі та здорові були... Постіль з під покійника у хлів викидають до трех день, щоб усе лихе відстало. *Зан. (II, 288).*

294. Не підперезаної малої дитини не треба ховати; бо на тім світі хтось-то дасть єму яблучко чирвоне грацця, а воно має сховати

I) Молодик — гвюдик! тобі роги красні, мені очі ясні. *Рад., Пир., Мар. В.* — ...тобі на уповня, мені на здоровъя; тобі круті роги, мені чорні брови. *Б.* — Місяцеві золоті роги, а намъ щастя и здоровъя. *Бер.* стор. 5.

в паузу, так, що положить за паузу, яблучко и до долу — так бідненьке й буде мучиться з яблучком. *Зан. (II, 288).*

295. Мати за першою дитиною, як умре, на кладовище не ходить, бо гріх від Бога, за першим та й жалкувати. *Зан. (II, 289).*

296. Латку вкидають в труну на різку, щоб душі полегкість була виходити на Страшний суд. *Зан. (II, 373).*

302. Як соборують п свічка не ясно горить, хворий скоро вмере. *Зан. (II, 284).*

317. Тююю з тіла Скарієтового, як уже він гнить почав (лежачи в яру). *Ос. 10 (XVI, 53).*

318. Коні тим багато, а воли трохи ідять, що як ховав ся Христос в яслах од Жидів, то воли сіна не іли, що він ним вкрився, а коні звіль: Жиди знайшли Христа, а він за те прокляв коней (щоб іли цілий вік и все голодні стояли). *Ос. 10 (XVI, 52).*

349 (? 350). Оп ишли — брели добрі молодці волочобники — Христос воскрес Син Божий! (так усі пісні волочобні Великодню починаюця; так примовляють и тим (,) хто без діла волочеця). *Ст.*

363. На Подолі парубок, похристовавшись в дівкою, не дає її писанки, а повинен наняти її, за її писанку, тавець на Колодія — бабське свято. *Ос. 10 XVI, 63).*

364. Кидать Спасу бороду (жнучи, стебла — так годиця; иводи сю бороду стёжками убірають). *Збр. Шей.*

40(0) I)

„И бьютъ, де вона присяде; гонять, де вона непаде на збоже — вона шкодить. Бачив я написао (на крильцях), тільки не знаю, що“. *Бр.* — „Цевніє пісменіє в Малоросіянов люде повітствованя, же на многих крильцях сі виділи русскими літерами изображение такіє дві слови „гнів Божий“. *Вел. (III, 87).*

442. II)

Як скотицу пустять в траву або в хліб.

457. Божі онучі (мленці такі печуть на Вшестє). *Сос.; Макс.*

474. Святий Илля на огненній колесниці іде (грим з блискавкою). *Пир., [0].*

498. Супоню (тут треба б пише слово — московське, сороміцьке) тя, голоде, до Дмитра, а послі Дмитра знову ти мене будеш. *Кан., К.*

То один чоловік удрав собі гарненько хліб з поля, змолотив, змолот, та після обіда в неділю ліг собі в клуні и потягаючись, каже... В ёго, бач, хліба стане тільки до Дмитра.

I) Чи шпак, чи хом'як, чи перепелиця: що вона за птиця (про чоловіка)? *Пир., Ч.* стор. 9.

II) До Юр'я бьютъ дурня, а по Юр'ї бьютъ и розумного. *Не.* ст. 10.

504. I) — ...дня приточила, а скільки би ввірвала? так як коза з лігва скочить. *Л.* — ...дня вкрала, ночі приточила. *Зе., Пр.*

515. Сьогодні Головосіка — ганя нечистий дівчат з засіка. *Не.*

522. Від Святого Власа (11-го лютого) заміж не ласся! *Не.*

(*) 564. II)

На чорта. „А я заховаюсь у хату, в дерево, у землю, в церков“, — та нігде од Бога не сховавця! а далі в церков... так Бог и замовчав. *О.*

565. Бозя калачі везе. *Об., Збр. Шей.*

671. III)

Кривотолк пам'ятника побіди Петра I над Карлом XII, що у Полтаві. А я ще чув: „ворона“ каже, „бублик ість“. Звісно простота! *Ном.*

677. За Цариці іли паланиці, а за Царя не істимо (¹) й сухаря. *З., Л., [0.]* (¹) нема. *Кан., К., Кр.*

747. Прийшов під хату до Литвина старець прохати: „ради суботи святої!“ каже. — „Е“, той ёму „все у Бога дзень!“ *Новг.*

802. Що Бог в нас народе, а люд наробе — москаль же тее у нівеч зведе. *Гат.*

827. IV) й голки не було б де встромити... Ото, мамо, як би їх вихрестив!... Що б то було з них людей!“ *Волковський.*

834. Козак з Дону, козак з роду, гі... о прізвище. *Б. V)*

843. Москаль з багною, як жук з ...м. *Гат.*

854. Московська віра (граеса fides). *Сн.*

855. Москаль и Лях — оден шеяг. *Гат.*

890. Наш Бог, наше й г...но. *Ном.*

Кепкують в жидів. Ніби жиди якогось чоловіка на свою віру хотіли повернути, и щоб лучче до неї брався, нагодували добре, замкнули на ніч в кагалі. Ну, замкнули, — звісно, чоловік наївся добре... Приходять на другий день жиди: — „А що се ти, Иванче?“ — „Та тут“ каже, таке було, що и крий мати Божа! — Як прийшов наш Бог и як почне мене свіччить, що я од віри одвертаюсь... Коли де не візьмись и ваш, и як втялись за мене! а далі и в руки... И як стусоне ваш Бог

I) Варвара ночі ввірвала. *Полт., [Б., Чер.]* — ...а дня приточила. *Лів., [Бер., Евх.]* стор. 11.

II) Бозя свариця. *Лів.* — Бог гримавця. *Збр. Лаз.* стор. 12.

III) Мавена в Шилтаві подавивсь галушкою. *Кулж.* стор. 15.

IV) „А багато було людей в церкві?“ — „Людей, мамо, не було нікогисінько, тільки самі за себе москалі — так що й голки не було б де встромити...“ *Волковський,* стор. 18.

V) Козак з Дону, козак з роду. *Б.* стор. 18.

нашого. .. — „Бад, бад, який наш Бог! — „А вже ж! ще! пак! а далі як стусоне и наш вашого!“ — „Ну, и що ве нас Бог?“ — „А хйба ж не бачите, що?“ — „Та ти може, бресес, Иванце?“ „А що мені брехать! хйба вони мені що!“ От тоді жиди собі на голови „наш“, мов, „Бог...“ Як же випустили Ивана в кагали и розказав він усім: жиди волося собі стригти... тільки на висках позоставляли; (1) а щоб не ходять голомовими, яломків понашивали. З того часу, кажуть, вони почали собі голови вистригать и яломки носить; а то, кажуть, ходили вони в чубах, як и всі.

950. „Що то політика?“ — „Не щирість!“ — „Спекуляція?“ — „Циганство!“ *Ил.* 1)

962. Як би оце та внести комисарові в уста. *Ном.*

Чоловік один сидячи в громаді и про щось балакаючи, а тим часом дивлячись на книжк, що якось трапився, и корписяючи ципком, ніби так сказав.

969. Капитан — справник во стричком и в булавоу (гицель. *Кам.*)
Збр. Шейк.

1042. Який почесний! и як наб...ить, то прошу понюхати. *К., Кан.*

1129. Пан — як Богъ *Ст. Зб.* — ...альбо як чорт. *Пр. в ст. Зб.*

1170. В Монастириці сімдесят сім панів и вісьмий пекельний Марко. *Б.*

1224. Хоч який великий пан, и як с...ь скоче, то наперед штани скине. *Б.*

1235. Пан дупить хлопа, як скопа (валаха), а дідько пана, як барана. *Ил.*

1279. Бог за бунтовашка (мужика) не повісить. *Кл.*

1359. Не гоніте бога в ліс, коли в хату влів. *Нос.*

Як жалкуетця на неспроможность и д.

1382. Святі отці карбованці. *Коз., О., Бех.* — ...моліть Бога за нас. *Кан., К.* — ...грішних. *Ном.* — Святі гроші, моліть Бога! *С.*

1685. Равен Бог, та нема щастя кожному. *Бех.*

1876. Бултих, яко прославився. *Пир.*

2236. Каяттем не вернеш. *Нос.*

2241. Покайся, то будеш попом. *Бр., Л.*

2242. Покайся, то будеш в Наріжжі попом. *Ном.*

Наріжжа (*С. Хор. н.*) вславилось за Сулою в Лубенщині, що ніби в ёму очеретяна церков и солом'яні давони.

2249. Не кайся — старий будешъ. *Збр. Лаз.*

1) „Що то політика?“ — „Нещирість!“ — *Ил.* стор. 21.

(8) 2264. Чого нам журиця: то нехай журиця попова кобила, що велика голова. *Р., Пир. I)*

2283. То радувалася, а то як хрещик у воду. *Ком.*

2316. *Н., Гл. II)* ...просить; люби мене, як гречку жну, а не тоді, як до церкви иду. *Л.*

2330. Не стою, попоньку, о твою ласку, як ісь мені освятив паску.
Прокс.

2346. Сміх (1) як батька б'ють, а як мене, так и плач бере. (2) *Зв.* — Сміх брав, якъ батька били; а як мене, то саме лихо. *Кл., О.* (1) Добре. *Бех.* (2) то погано. (Над „а як мене, такъ и плачъ бере“ дописано олівцем „то скорчится, то витягнется“.)

2399. Плакав-плакав, а все Бог однаков; як перестав ридати, зачав Бог ліпш давати. *Збр. Лаз.* (З Кобр.)

2556. III) Як летів, то й пер...; як упав и д.

2578. IV) Казав Циган... в мені, та в Богові трошки.

2647. V)

(2) К...а с...в в очі, а вона каже, що дощ иде. *Прокс.*

2948. „Бога побійся!“ „Та хйба Бог розбійник? чого ёго бояця!“ VI) *Ком.*

2997. Б...и тому, що носа не мав. *Ил.*

3105. Убрали, як попа в шори. *Бр. VII)*

3106. Убрав в шори (1), як Виговський (2) Москвау (3). *Чор. Рад.* (354).

I) Нема чого журитися: нехай той журиця, що велику голову мав. *Бр.* стор. 45.

II) Полюби мене в черні, а вже в білі! *Х.* — ...полюбить и аби-хто. *Полт.* Люби (1) мене в чорному, а в білому чорт тебе й просить. (2) *Н., Гл.* — ...Нехай мене — полюбить у чорнім, а в біле приберуся, тоді я й сама не подивлюся. *Бр., [Коз.].* — Нехай люблять у чорному. *К.* (1) Полюби. *Коз.* (2) и хто-небудь полюбить. *Б., [Коз., О.];* я тебе не прошу. *Рад.* стор. 46.

III) Як упав, то й пропав. *Зал.* стор. 51.

IV) Казав Циган: „Нема ні в кому правди тільки въ мені. *Л., [Бр., Прав. Ниж., Прокс., Кор.]* — Нема ні в кому правди — тільки в мені трошки. *Рад.* стор. 51.

V) Ти ёму плюй въ вічі, а він каже — дощ (1) иде! *Лів.* — Хоч води лий у очі, то скаже — дощ иде! (2) *Ст. Зб.* — Плюнь ёму въ вічі, а він каже — „ще ж двічі“. *Гат.* (1) тепленький дощик. *Р.* (2) стор. 53.

VI) Бійся Бога! *Бр., Ком.* — Бога бійсь, що ти робиш! *Ком.* — „Бога побійся!“ — *Ком.* — Як таки Бога не бояця! *Ком.* — треба ж таки и Бога побояця! *III.* стор. 59.

VII) Убрав (1) в шори. *Бер.* — У шори взяти. *Гат.* — (1) Убравсь. *Зв.* стор. 62.

(¹) Обманув. *Макс., Лаз.*; Обманив. *Евх.*; Надув *М. Білоз.* (²) Луговський. *Макс., Евх.* (³) Москаля. *М. Білз.* — Виговський гетьманував 1657—1659 р.; виросла ся приказка за його штучним звитязством над Москвою 1659 р., під Конотопом.

3127. Вертиця, як шило в с...ці. *Зал.*

3250. I) А щоб .. любив! *Об.* — а мене дівчина. *К., Лів.*

3252. Нехай тебе чорт возьме — та Богові віддасть. *Пав. II)*

3337. Хоч усе.сь, ба не покорюєсь. *Ном.*

3532. Збунтуй, Боже, народ, щоб був попові доход. *Гл.*

3606. Гляди лиш, так полетиш, як цариця на лопаті. *Л.*

3773. III) З хрестянина. *Бр.* — ...глина, що в г...а пада.

Ном. ...глина, що мокра в штанів пада. *Сторож.*

(²) 3819. IV)

(¹) ...лижи. *Кон.*; хоч с...у лижи, або и д.

3953. Бий чорта, нехай буде попом (як хто б'є подурному). *Кан., К.* — Бий пса щоб був (¹) попом. (²) *Бер.* (¹) най буде. *Збр. Шей.*; нехай буде. *Ил., Новг.* (²) бобром. *Ил.*

4007. V)сурганити. *К.* —д Иван Христитель, од усіх святих проститель. *Кан., К.*убрався, мов піп у рясу, узяв у одну руку кадило, а у другу нагая, та й приходить... „Ні, чадо, каже, я Иван Христитель, прийшов и д.“

I) А щоб же (¹) вас Бог любив! *Об.* (¹) Хай. *Бал.*; Бодай. *Зв., Пр., О.* стор. 65.

II) Нехай тебе чорт возьме. *Павлг.* — „Нехай тебе чорт возьме!“ — „Як мене возьме чорт, то Богові віддасть, а як тебе — то не 'ддасть нікому!“ *Бр.* стор. 65.

III) А щоб ёго побила руда глина. *Лів.* — „та що в кручи пада. *Рад.* — ...глина, що пада з хрестянина. *Бр.* — ...А щоб ти на осині (¹) повісився! *Л., Пр.* — Щоб ти повісивсь на осиній голлі. *Рад.*

„Та зп'язна так уже погано лас: Юда христоводавець на осині повісився“. *Рад.* — (¹) на гіллі. *Пр.* стор. 73.

IV) Язиком що хоч роби (¹), а руках волі (²) не давай (³). *Зв., Кр.* Язиком що хоч кажи (⁴), а руки при собі держи (⁵). *Кан., К.* — Спор. до сл'єз, а руках простору не давай. *Нос.*

(¹) хоч спину лижи. *Кон.*; або — мели скільки хоч. *Л.*; що хоч балакай. *Пр.*; скільки хоч говори. *Рад.*; можна говорити. *Бр.*; (²) потолі. *Рад.*; (³) а руками не руш. *Бр.*; а руках дай покій. *Ст. Зб.* (⁴) Клепай. *І. Ил.*; Губою що хоч плети. *II. Ил.* (⁵) тримай. *І. Ил.* ст. 74.

V) Було не савити, не варварити, та на сорочку сурганити. *К.* — ...не савити, не варварити, ні амбросити, але куделю було кундосити. *Прокс.* — ..ино куделю термосити. *Збр. Шей.*

Оженив ся собі якийсь сирота, мав хатину и вдвох живуть. Дивниця він, а ёго жінка усе гуляє! „Чому ти, жінко не прядеш?“ — „Та сьогодні, чоловіче, Сави“ — або Варвари; або якого иншого видуша

4130. I) ...вас свята чапля... звидить свята чапля!

4367. II)

(²) по тім пердм. двонянь. *Ном.*

4378. З переляку душа аж у г...і опинилась. III) (Далі дописано олівцем „що пальцемъ затикавъ“).

4795. IV) ...де ж ёго в гу...і взять.

4842. V) [Зв.] — ...Коли г...о, то й ополоником. *Л.*

4897. VI) Ск. — ...верно буде. *Кан., К.*

4973. Хто за кого, а чорт за попа. *Ч.*

4999. Найшов чернець клубуку — не скаче, загубив — не плаче.

З. — Загубив клубок (¹) чернець — не смутився, (²) найшов не радувався (³). (¹) Клубук. *Рад.*; (²) не засмутивсь. (³) не врадувався.

5000. Не плаче монах, що загубив коблук, та не обрадуєця, хто ёго й найде. *Кан., К.*

5002. Не дав піп дари — чорт ёго бери! *Кан., К., Пир., [Р., Кр., Новг.]*

5003. VII) ...красти — Боже ёго щастя!

(¹⁰) 5178. Робить та у г...і локче. *Ном.*

празника, сидячи гола на печі, а все таки не пряде. От и хвалиця чоловік сусідові, а той и одказує. „Постій“, каже, „я її перекрещу!“ та так, як уже стемніло, убрався, у одну руку нагая, та й приходить туди в хату. „Добривечір“, каже, „люде добрі!“ — „Здорові були!“ каже чоловік; „проходьте“, каже, „дяльку, та сідайте!“ — „Ні, чадо“, каже, „я прийшов спитацьця, чом ви с'єгодня нічого не робите?“ А жінка як була голенька, так з печі и зскочила. „А як же“, січе, „робіть, коли моя баба казала, щоб у свято нічого не робила?... а с'єгодня якогось св. мученика!“ — „То оце ти, небого“, каже той, „домучилась так, що у тебе на хребті й сорочки нема?... Е, треба ж тебе перекрестить!“ — и як почне її хвоїть, примовляючи: „Було не савити и д.“ поки та, — що, мов, до суду и до гробу не буду празникувать. „Добре“, каже той, пускаючи, „гляди! я“, каже, „ще прийду, дохрестить, як що не поможе!“ Де не поможе: помогло мов рукою зняло! *К., Кан.* стор. 78.

I) Нехай вас чапля розсудить! *Кр.* стор. 80.

II) Хто з ляку вмірає, по тім (¹) свині давонянь. (²) *Лів.* (¹) Хто від страху умер, тому. *Г.* (²) по тім давонянь. *Ном.* стор. 85.

III) З переляку душа аж у паністарі опинилась. *Ном.* стор. 85.

IV) Хочеш ти в старця копіюку однять. *О.* стор. 93.

V) Коли мед, то й ложкою. *Бр., Бер., Лів., [Зв.]* — Коли мед, так и ковшем. *Нос.* стор. 94.

VI) Перемелєця — мука буде. *Ск.* стор. 95.

VII) Иде Иван красти — Боже ёго щастя! утік — ёго сила! а піймався — одбувай шня! *Евх.* — Иди красти: як украв — то сила, а як не вкрав — то шня. *Сич.* стор. 97.

5197. I) ...собаці и на Бога брехати. *Лів.*
 5378. Як би вовк не с..., тоб за горою став. *Черн. г.* — ...а то вис...сь, та й вабаривсь. *Зал.*
 5463. Поможи, Боже, мерзалому теляті хвіст уворвати. *III.*
 5507. „Дайте істи!“ — „Нігде сісти! велике поле, та в с...у коле — с...а горіла, маку не іла, а як наїлась, то й росілась“. (Кажуть як хто хоче чого, та ще й швидко). *II) К.*
 5825. Пророка — вер...а волока. *Ном.*
 5872. Богу молись, та й чорта не забувай. *Ном.*
 6115. З порадою и батька добре (або: лучше) бити. *III) Ком.*
 6362. IV) ...пресвяте! *Зв., Пир., Пр.* ...хоч трошечки та м'якєв.
Кор.
 6386. Прийшов, бадикнув, та й далі пішов. *V)*
 6427. VI) *Проск.* —а вдохла кобила — нехай в Богом спочиває. *Руд.*
 6447. Свищи, попоньку, бо вже попада помандрувала. *Бр.* — ...попоньку, дочка за жовніром пошла. *А. Вил.*
 6448. Свисти, попе, церква горить. *Не.*
 6449. Свищи, попонько, як що пропаде без повороту. *Ком.*
 6484. VII) ...на голові нас... — *О. Л.*
 6572. Бв...м г...о. VIII)
 6585. IX) *Ном.* ...и вис...ця.
 6599. X) якъ баранъ яй...
 6622. Оце за проклятимъ попівствомъ и отченашу забудь. *Коз.*
 [Над „проклятимъ попівствомъ“ дописано олівцем „великою латиною“].
 6759. А щобъ я москалемъ тричі зробивсь. *Гат.*

- I) Вільно собаці (1) и на владика брехати. *Проск.* (1) псові. *Прав. Ниж., Проск.*
 II) „Дайте істи!“ — „Нігде сісти!“ *К.* стор. 106.
 III) З порадою добре (або: лучше) бити. *Ком.* стор. 119.
 IV) Оттакої пресвятої (1)! *Л.* — ...соли ва копійку. *Ком.* — ...пресвятої ще й не було! *Чер.* — Оттакеє пресвяте! *Зв., Пир., Пр.* ст. 123.
 V) Прийшов, бдикнув, — та й далі пішов. *Збр. Шей.* стор. 124.
 VI) Ввав батько з гори — чорт ёго бери! *Проск.* стор. 124.
 VII) Сирено, масляно — корова ожеребилась! *Ст. Зб.* — Сиряно, масляно — на голові наклано. *Л.* стор. 125.
 VIII) Бдом гайпо збуває. *Кан., К.* стор. 127.
 IX) Не розвіляй рота, бо сорока влетить. *Ном.* — ...и вис...ця, то так погано-погано буде-пху! стор. 127.
 X) Вилуцив (1) очі (2), як (3) баран. *Лів.* — ...як баран децицю. *Л., Гр., Зал.* (1) Витрищив. *Ил., Зал.;* Вивалив. *Гр.* (2) баньки. *Л., Гр.* (3) Як варіаний. *Ил.* стор. 128.

6789. Ёму забожиця, такъ якъ мені плюнуть. I) *Л. Пир., Нос.*
 6845. Послухай батька, що... II)
 (1) 6920. Московська правда. *Зе.*
 7091. Богъ нетеля побачить крутеня. *Рад., Нос.* Якъ хто за хитроші біди доскочить.
 7300. III) ...то лучче зъ святою водою. *К., Л.*
 7421. IV) ...треба хрестикъ лизнути. *Ил.*
 7584. Г...и городъ городить. V) *Л.*
 7600. Шкода и лою на святу лемішку. VI) *Гр.*
 7805. Люде, Божі собаки. *Бр. и д. VII)*
 7890. Святий Цару! ані грошей, ні товару. *Нос.*
 7904. Слава тобі, Господи, Петро упавъ. *Кр.*
 7910. (в тексті замість ракъ — треба піп). VIII)
 8077. Цану роби въ день, а цару въ ночі. *Бр.*
 8307. Пішов до Аврама кіз пасти. *Дуб.*
 8512. IX) ...та й плюнув. *Л.*
 8828. Якъ сука не схоче, то й пес не вскоче. *Зал.*то пес не вайме. *Ном.*
 9302. X) ...по болотам, прямо в чарствіє небесне.
 9415. Хто теці не псбъє, той в царство небесне не ввійде. *К.*
 9541. XI) ...возстанемось из святыми.

- I) Ёму забожиця, так як собаці муху звісти. *К., Пр.* стор. 131.
 II) Послухай що по селу ходить та бреше. *Л.* стор. 132.
 III) Як матъ з кислим (1) молоком, то лучче з водою (2). *К., Л.*
 (1) поганим. *Рад.;* підлим. *Бр.* (2) з водою. *Бр. Зв.* стор. 141.
 IV) Хто хоче свідком бути, треба хрестик цідувати. *Ил.* стор. 143.
 V) Добром город городить. *Кулж.* стор. 146.
 VI) Шкода и лою на лемішку. *Гр.* стор. 146.
 VII) Люде — собаки. *Бр., Проск., Кан., К., Пир., Кр.* — ...вони скажуть, що й на вербі груші ростуть. *Ос. 20 [XIV, 113].* — ...собаки — чого не набрешуть! *Рад., Л.* стор. 150.
 VIII) И світ настав, та ще рак не свистав. *Г., П., З.* — Тепер такий світ настав, що й піп засвистав. *Черн.* стор. 152.
 IX) Создав Бог, та й (1) раскаявся. *Кр.* (1) віс висякав. *Л.;* каєцця. *О.* стор. 163.
 X) Захотілось мєму діточку перед смертю тричі люлечки пихнути, — я ёму роскурила и подала. Він тричі люлечки пихнув, тяжко-важко вдихнув, душу Боженьку віддав. Як прилетіли три янголи — такі білі, такі білі, як уголь. Як схватили ёго душечку, як помчали по очеретам, по болотам. Од мабра Мандрики, у Києві. Стор. 179.
 XI) Ідіть (1) в Богом, а ми возстанемось (2). *Л., Лох., О.* (1) собі. *Б., Ком.* (2) підєм. стор. 184.

9597. I) ...попа судить, нехай ёго Бог ⁽¹⁾ судить ⁽²⁾. — Не нам пана судить и д. ⁽¹⁾ чорт ёго. *З., Л., Пр., Р.* ⁽²⁾ судить — чорт и д.
10728. Гурт и в Бога крадеть. *Ст. Зб.* — ...краде. *З. п.* (Прохо-
рівка).
10730. Гуртом ⁽¹⁾ и батька добре бити. *Зв., Проск., Пир., Зал.*
⁽¹⁾ В гурті. *К., Павлг.*
10743. Люде и Бога переможуть. *Проск.*
11115. Запоможе Бог у чужій коморі (на злодійкуватого, як той
Богів тулить).
11292. Того Богородиця кохає, хто по обіді спать лягає. *Нов.*
⁽¹²⁾ 11328. Удрав спаса (васнув добре). *Коз., Ш.*
11335. II) „А що се ти, Москалю! так и д.
11486. П'яному и Бог зворочає. *О.*
11728 (?) 11727. Вірую — до корчми бігаю; во єдиного Бога —
синку, тут до корчми дорога. *Павлг.*
11729. III) ..там я перший в своїм гузном. *Прав. Ниж.*
12070. Спасибі Богу, козиному и д. IV)
12094. Дай, Боже, здоров'я чор знає поки. V)
12251. „Он“, каже, „у сірка під хвостом и д. VI)

I) Не наше діло попа судить. *Євх.* — Не нам попа судить, нехай
ёго Бог ⁽¹⁾ судить. — Не нам судить пана — чорт ёго судить. *Лаз.*
⁽¹⁾ судить — чорт ёго осудить. *Збр. Лаз.* стор. 186.

II) За сон не ручися (можна и угрішицьця). *Л., Пир.*

„А що се ти, так невичайно, гріх (діло було за вечерю)!“ — За
сон, хазаїн, не ручись!“ — „Так ти ж не спиш“. — „Так буду“. *Камн.*
стор. 221.

III) Господи вишній, чи я в тебе лишній?... чи я коли в церкві бу-
вав, чи я коли шинки минав? *Кр.* — Господи, за що мене караш? чи
я коли в церкву хожу, чи я коли корчму мину, чи я те не вкраву,
що лежить недоладу? *С.* — Боже ти мій, за що ти мене караш? чи я
жінки не вбиваю, чи я церкви не минаю, чи я в корчмі не буваю?...
Так ні ж! де п'ють, то там мене минають, а де нагай, та ще й з улом,
там я перший. *Прав. Ниж.* стор. 229.

IV) Спасибі козиному рогу, козиній головці, и вам пани-молодці. *Бр.,
Р., Кон.* стор. 236.

V) Дай, Боже, здоров'я он поки (як дякують, а він дума, що ні за
що)! *Кр.* стор. 237.

VI) Пуп-пуп, найвса круп? *Лист. [II, 288].* Жартують з дитиною,
як воно напученькаєцца. — То чоловік вола вкрав и нагодував сімью
м'ясом. От приходить хазаїн того вола, а нікого нема дома, тільки ди-
тина на припечку: сидить не оддишецьця — обрешкалось. Чоловік ото й
каже так; а воно — „ні“, каже, „не круп, а бичинки“. — „А де ж та
бичинка?“ — „Он“, каже, „у сірка“ а сірко на погребі, и в погребі
віл... В Десять Кіп Кавок трошки инаково розказано. Украдений був ка-

12377. Алілуя з маслом. *Кр.*

12470. ...дівки в срач. I)

12493. II)

Так ёму смашно — де вже! Так и нам було казано: „Москаля
бійтєсь, бо він заріже“ — так не проти салдата, ні! а проти тих“.

12703. ...а сам улів у дупу. III)

12730. Господи, не побий плоскони и д. IV)

„Як хто скаже Господи, або кажуть в жарт замість ох“.

12746. „О, крий Боже!“ — „Не вкриє, як соломи не стане“. *Кон.*

12807. „А що ти? поганий Чернець!... тебе й чорт не візьме!“
— „Мене не візьме? мене не візьме?“ — „Дурний ченче! хіба ти хоч,
щоб тебе чорт взяв?“ *К.*

12809. А щоб ти тату на ёму повісивсь. V)

12833. VI) ...справи, від служби Китайгородського попа.

12834. Отче наш, батько наш ⁽¹⁾, курі крав и д. не хочуть ⁽²⁾.

Бр., Л., Пир., Я., Гр.

⁽¹⁾ Опанас свині нас. *К.* ⁽²⁾ не хочуть; мішок и д. VII)

банєнь и геть то вже, и прийшли трусить, а дитина сказала: „Еге, кру-
пець! може и м'ясяця!“ — „А де ж ви взяли м'ясяця?“ — „Батько
такого великого півня принесли на плечах, що аж угинались! а такого
сала з нёго нарізали в куски и сіллю пересипали!“ — А де ж тєє сало?
и д.“ стор. 240.

I) Був у нас добрий грач, та загнали дівки в (такий добрий був).
Кан., К. стор. 244.

II) Гарцює (або: радуєцца), як москаль на вірєвці. *Рад.* стор. 245.

III) Андрій за всіх мудрій: продав халупу, а сам улів. *Пр. в Ст. Зб.*

IV) Ох, не побий плоскони, а побий лён! *Л.* — ..та побий матки на
чотири шматки. *Кон., [Б.]* стор. 250.

V) „Ай дуб!“ — „Та й зелений!“ — „А щоб ти на ёму пові-
сивсь!“ *Зв.*

Увалясь до гарячого борщу батько з двома синами. Покуштував
один син — гарячий. „Ай дуб“, каже; а третій тим часом заслухався,
про що це вони балакають, та не покуштувавши, цілу ложку в' рот:
„А щоб ти“, каже, „тату и д.“ Ато ще кажуть, що ніби се так сини
батька підневідили, — и в таким разі, замість „а щоб ти тату и д.“
кажуть: „А щоб ви на ёму, синки, повисли!“ Є про се брехенька и в
Десять Кіп Кавок. Стор. 251—252.

VI) Не дай, Боже, в кози кожуха, а в свині чобіт; забави, Боже,
від Барєької ⁽¹⁾ греблі; забави, Боже, від Кулаківського ⁽²⁾ справи. *Ос.
10 (XVI, 50).* З бурлацького оченашу. ⁽¹⁾ Бара — місто. ⁽²⁾ Пан з по-
повичів вєлавився тим, що не по правді справи ров'язував. Стор. 252
—253.

VII) Опанас свині пас, курі крав, у міх клав, курі сокочуть, у міх
не хочуть ⁽¹⁾ *К.* ⁽¹⁾ не хочуть; мішок рєцьця — щось кудись прецьця.
Ном. — Теж з бурлацького оченашу, стор. 253.

12845. Опустив світ и штани. *Проск.*

12962. I) ...а я буду вірую. *Б.* — ...богородицю, а піп в кобилою в болоті. *Нов.* — Співай и д.

12965. Говори чорте, за попом (1). *Зв., Бер., Л., Пир., Пр.* — ...а піп за тобою. *Рад.* — ...за попом, твій (2) день настав. *К.* — Толкуйся, чорте, в попом, а я з тобою. *Не.* — Ну, сунься, и ти, чорте, за попом! *К.*

(1) за паном. *Ил.* (2) Наговорись, пане чорте: с'єгодні твій. *Б.*

13065. II) ...кобилу в манду. *Ном.*

13080. Ні, не до шмизи! — „и я вас!“ *Ном.* — Не до шмизи — „муки на проскури!“ *З. Пир.* — „А тож — и я вас?“ — „А то — муки на проскури!“ *Бр.*

На сповіді панотець щось и якісь жінці казав; чоловік того не чув, а чув як та одрекла „и я вас“ — и пішла купціньба, як вернулась до дому! Жінка каже, що то панотець казав, щоб, мов, ти пшениці на проскури. „Гм!“ розважа сам собі чоловік, „пшениці — и я вас...“ „Ні, каже, „не приходиця, не до шмизи!“ и почне знову хвоїть... „Та то панотець казав — те и те!“ — той знову розважа... И так аж поки та призналась, що, мов, тев ся, підпевидило про кохання. *Ном.*

(13) 13130. III) ...граба; дід перднув, баба бзднула — хата потонула. *Ном.*

13183. IV) ...ошукає, то слава Богу. *Ил.*

13454. Москва люта. *Б.*

13456. Лях славний!... та й Москаль хороший. *Вал.*

13470. Царський — Романовський будинок. *Кор.* — Романів хлів — попадись туди, то будеш розумнійший. *Вал.*

Так мені простий коропський (неграмотний) чоловік наменив борзеньський острог. „Чому ж він царський?“ питаю. — „А бач — кращий всеї будови“. — А чому Романовський? — „Адже ж царі Романовські, против того и тюрма Романовська. *Камн.*

13475. (теж, що и № 1224).

I) Говори, Грицю, богородицю. *Ск.* — ...а я буду оченаш. *К., Ђвх.* — ...так буде скоріше (1). *Руд.* — ...богородицю, а я буду (2) вірую. *Б.* — Співай, Грицю, богородицю, а ти ж, Петре, харгакуй. *Гат.* (1) так буде легше для нас. *Збр. Шей.* (2) а він читав. *Пир.*; а ти Андрію. *Проск.* стор. 255.

II) Не доладу — ладу, поцілуй кобилу. *Ном.* — Не доладу — ладічку, поцілуй Бардака й Бардачку, и мене, грішпенського, в гепачку. *Кор.* стор. 257.

III) Був собі дід та баба, та полізли на граба. *Ном.* стор. 258.

IV) Від рогу до рогу, хто кого ошукає. *Ил.* стор. 259.

13482. Своя воля в срачу. *Кр.*

13485. Бога піймав за ноги (у всему у ёго вдача, сила й оброна). *III.*

13579. У попові (у попа) мов и д. I).

13583. Свят, свят, свят! горшки з печі летять! бережи, Боже, того, що табаку м'ять. *Кр.*

13705. Хіба царь не чоловік, а цариця не жінка? *Кох.*

13712. (Тут усюди, де стоїть старець, треба піп). II)

13851. III)

. проти пана до Сенату.

13912. IV)

. „волял бим“, каже, „пса поцаловаць и д.

13924. Такий сильний чоловік, що пердіжем можна вбити. V) *III.*

13967. Свою жінку у царя впід полі и д. VI)

14101. VII)

I) У голові мов у пеклі — нічого не видно. *Вал.* стор. 266.

II) Се вже не шпачки! *Кор.*

Чоловік навідав гніздо шпаченят и, збираючись до торгу, вечорком пішов, щоб то видрать и наавтра в торгу продать. Саме коло осокорини, де було гніздо, стрів его старець и пита, куди йде. „Піду шпачків видеру, завтра у торгу продам“. — „А де вони?“ — „А ось на с'єму осокорі“. — „Е, ні (Грицьку там, чи Потане) не роби с'єго — гріх, усяка тварь дітей своїх любить и дуже вбиватимецця по дітях“. Уговорив чоловіка, пішов той до дому; але ніччю передумав: „хоч гріх, хоч два — видеру: яку гривню вторгую, соли куплю“. Уранці пішов чоловік, сів під осокором и розвувацця, щоб то лізти на дерево. Коли пастишата и питають: „Що се ти, дядьку, будеш робить?“ — „А що? полізу на дерево — шпачків видеру“. — „Е шкода! старець чуть зоря приходив и видрав“. Почухав чоловік голову, в тим и пішов. Через якийсь час прийшлось ёму вднать старця — сина женив. „Добре діло“, каже той, „нехай Бог помага!... А кого ж“, пита, „думаете брать?“ — „Е, ні“, одріка, „се вже не шпачки!“ *Камн.* стор. 269.

III) В Москву з грішми, в Москви з вішми. *Коз.*

Чув у Кобижчі од 80-літнього ліда: одловів на раду — вдацця в справою проти пана. *Камн.* стор. 271.

IV) Що кому чля! *Дуб.*

Іхав Лях (пан) верхи, а геть апереду чоловік, а навустріч піп. Здибавшись з попом, чоловік взяв благословення и поцілував у руку; пан, здибавшись, одвернувся и догнавши чоловіка: „волял бим“, каже, кого другого поцаловаць, а нежели тего попа в ренке!“ — „Що, пане, кому чля!“ *Кавки.* стор. 272.

V) Такий сильний чоловік, що можна вбити. *III.* стор. 273.

VI) Свою жінку впід полі можна забрать. *Б.* стор. 273.

VII) Віп живе в десятої чарки (з шинку не виходить). *Кох.*

„Наш брат коли удвох — утр'єх, то й п'ють собі, а коли один —

„Москаль, каже, як у шинку, то до ёго и не приставай — не дасть, а наш брат и д.

14123. Камилавку під лавку, а гуску при на стіл. *Сторож.*

14146. I) ...у танець, а піп здуру и собі (або: и д.)

14151. Не свисти, бо буде жінка без манди. *Кат.*

14169. Згодиця Богу молицьця и горшки накривать. *Лев.*

14175. (Де Еден и злодій — треба москаль). II)

14176. Так, будте ласкаві, господа сержанія, зведіть вашій пташці та оддать мій серпанок. *Кох.*

У селі Кохановці (Кат. г.) та украв гусарин, на постой, у молодички намітку, та й сховав у свою ташку, а кінці й знать, висунулись. От молодичка помітила та й питає: „А що, господа гусарини, чи ви удирь, чи ви сама сержанія?“ — „Сержанія!“ — „А що се в вас тіліпавецця збоку, господа сержанія?“ — „Ташка“. — „Еге, пташка. Так будте ласкаві и д.“ Гусарин оддав, а молодичку, поки и вмерла, дражнили „господа сержанія“.

14177. Москаль дуже вередував: „Та що ви, Москалі! на вас и царь гнівавецця“. — „Какъ такъ?“ — „От показали есте потилишники під Овастополем, так він и дав вам оці шапки, щоб сонце нагріло вам потилиці, поки старих не відслужите“. *Кох.*

(14) 14178. Чоловік з хутора та приїхав у село, якраз у Страсну п'ятницю, а там саме дзвонять. „Чого се дзвонять?“ пита. — „Бог умер“. — „Овва! та й справді?“ — „Та й справді ж“. Поїхав до дому, оповістив сім'ю — радицьця почали, кому тепер черга богувати. От стара мати й каже: „Кому ж“, каже, „богувати, як не Матері Божій“. — „Е ні, мамо!“ старший син, „не так: не жіноче діло богувати“. — „Ну, а кому ж, синку, кажи?“ — „А прийшла черга, мамо, богувати Миколі — от що він там старіший“. И, як схопицьця менший: „Як?“ каже, „Миколі? а щоб ви не діждали!.. Він Москаль, самих Москалів

ніяково пить самому, поштує, хто трапицьця на той час“. Як хто своє добро прогайнує, то й ходить в шинок, чи не прийде випить хто один. *Стор.* 276—277.

I) Московка реба поїхала по дрова и сокирка тупа, та и зустріла попа; напекла блинців, назвала кравців, а кравець за блинець та и побіг у танець (або: та и побіг у хлівець, а баран за дуду та и женицьця буду). *Кр.* стор. 278.

II) „Саво, Саво! прислав тобі чорт сало!“ — „Геть из ним! я в чортами не братаюсь то й сала їх не хочу“. *Кох.*

Еден, крадучи у ночі на бантині у Сави сало, увірвався и гепнувся серед сіней. Сава почув га й пита — хто, мов, там; а злодій ото и звинув так. „Ну“, каже, „коли не хочеш, так двері одчини та підсоби винести сало“. Той сердега ще й підсобив... *стор.* 278.

буде милувати, а нам не буде добра“. — „Ну, а кому ж, по твоєму, кажи“. — „А Юрка забули хіба? Нехай Юрко богус: він чоловік моторний; в ёго й своя шкапа є — на стійку не братиме!“ — „Правда, правда“, загомоніли всі, „нехай же Юрко богус — з наших таки“. *Кох.*

14181. Не давай же хоч Кудлі, ато не видержить. *Кор.*

Чабан, що зроду не бачив попа, задумав одговіцьця и пішов з Кудлю в Слободи. Коли и стрів якогось бородатого харцивяку. „Чи ти“, каже, „піп?“ — „Піп — а на що тобі?“ — „Та“, каже, „коли ти піп, то зацукруй нас“. Чому харцивяці, мовляв, не зацукрувать! намішав чогось — кисле, гірке, з душі верне — и цілий ёму ополоник. „Ну“, каже, проковтнувши, „не давай же“, каже, „хоч Кудлі и д.

14217. (? [14216]. Торкай, сину, батька в Пані стару. *Честоховський.*

14229. У ёму тільки віри, як у Москалеві правди. *id.*

14261. Дух святий при кошику. *id.*

14266. I) ...та полізь у г...о. *Ном.*

14284. Старість не радість, а Москаль не брат — мати ёго (як постояльця поставлять). *Супруненко.*

14290. II) ...один старенький панотець, що и д. *Кор.*

14291. Хочеш з пічки впасти, та й гепачки не забить. *Кор.*

14297. Во Ёрдані потонули сани, голубині — потонули свині — піднімайте хвости, бо вам далеко плисти и будете мою воду пити (школярське; перелицьювали ту пісню, що тоді співають). *Кор.*

14312. Дурний піп, дурна ёго й молитва. *Мордовець.*

14318. „Як тебе звуть?“ — „Сапула (забула)“. — „Причащавця раба божа Сапула“. *id.*

14319. „Здрастуй піп Сава! прислав тобі чорт сала!“ — „Оче наш, иже еси... де ввзяв, туди й однеси“. — „Иди ж, попе, піддаси“. *id.*

14322. „Одчини, дяде, вікно та подивись, чи не йде хто, чи не несе чого?“ — „Иде баба й несе маску квашів“. — „Подай, Господи!... Одчини, дяде и д.“ — „Иде чоловік и несе запарований бич“. — „Тобі, Господи!“ *id.*

14323. На Великдень несе Циган паску до дому, та од радощів, що паска прийшла, й приговорює: „паска, паска, паска“, поки й випустив в грязь... „Оттуди“, каже, „чортовому батькові“. *id.*

14333. И царя за очі лакоть. *id.*

I) „Душно!“ — „Скинь кожушно“. *Не.* — ...та полізь. *Ном.* *стор.* 278.

II) „Не радуйся, синку, чарді!“ навчав було мене покійна мати — так я й досі її слухаю: як дійде до рук чарка, я скоренько її вип'ю и віддам зараз — ні трохи її не радуюсь... хай їй пур (приказував один старенький, що и геть-то полюбляв ту ледащичку)! *Кор.* *стор.* 280.

О д м і н и.

349. I) *Кр.* — „Христос воскрес!“ — „Во истину під стегно, щоб синє було (або: Во истину в см'ятку)“. *А., Кор.*
 ...на радощах: „Христос воскрес, мої волики и д.
 (1^а) 1168. II) ..свиноги, попів та псів, и нашого и д.
 2941 (?) [2491] III) ...попівна (або: манда) в гостях.
 3947. IV) ...пердіння. *Ном.*

З а г а д к и.

139.
 V) ...коло носа завилося, в штанах простяглося (огудина и д.
 230. Мохнате до мохнатого стулявця, а голе у середину ховавця (очі). *Бр.* — Голе ховає під мохнате. *Полт.* — Шерсть з шерстю стулявця, грішне тіло ховавця. *Х.* — Нумо лягати спати, мохнате в мохнатим стуляти. *Полт.*
 240. Що таке в, куди й пішки ходить? (про себе). *Л.*
 261. Ликом в'язане, у ликах ходить, під ликом спить (Москаль). *Х.*
 276. Стоїть корова, дірка готова; прийшов бик, у дірку пстрик (замок). *Коз.* — ...у дірку так. *Мг.*
 277. Стоїть пані Петрова, у її все готово! пришов пан Петро, удів свій гнот та й пішов (комора и ключ). *Черн.*
 278. Нагнав ведмідь дівку та й штурх у дірку (ключ и замок). *Б.*
 279. Біжить кіт, задрав хвіст; де дірку бачить, туди й салдачить (ключ). *Коз.*
 285. Пришов чернець до черниці — лян черницю по мордиці (квартирка у вікні). *К.*

1) Христос воскрес та в лисинку, дайте яйце и писанку. *Кр.*
 Молодь пустує. А то ще чоловікові трапилось цілу ніч и цілий день на Великдень шукать волів — кудись забігли. Набадуравши вже надвечори, так їх привитав на радощах ...мої волики! за вами, чортами, та я ще й досі паски не їв. *Камн.* стор. 282.

II) Паноти що свиноги, и нашого таки брата що — Бог — дав. *Кор.*
 То ніби хтось, нерозумний певно, розказував, що так багато було на ярмарку, стор. 284.

III) Пишавця, як попівна в гостях. *Щ.* стор. 285.
 IV) Приказки, означеної числом 3947, нема в одмінах.

V) Коло вуха заверуха, а в вусі (1) ярмарокъ (2) (улень). *Полт.*
 По спині (3) дорога, коло пупа тревога, між ногами ярмарок. *Х.* — На голові ярмарок, на животі шарварок, меж ногами гвалт (макогін та макітра). *К.* — Округ ярмарок, в середині шарварок, та в дірку шморг (улень)! *К.* (1) а в середині. *З.* (2) заверуха, коло носа завилося (огудина на вігках). *Полт., Х.* (3) Через живіт (скрипка). *Черн.* стор. 294.

286. Суну — посуну — Трохимко смівця (одчинене вікно). *Б., Новг.*
 300. Красний віл чорному в пані стару ліве (полум'я и челюсти). *Б.*
 330. I) *Черн.* — ...кругом заросла. *Коз.*
 343. Ніжками упрусь, животом притулюсь, мохнатиця ровзавиця, голиши шусть (ткать коросна). *Черн.*
 344. Бабина чучіла вкруги обросла, в середині дірочка (кужівка в кужіллю). *Черн.* — Жоноче (1) ремесло кругом обросло, а в середині дірка. *Коз., Кр.* — ...кругом шерстю обросло, по середині дірка. *К.;* (круг конопель). *Х.*
 (1) Бабськеє (кужівка). *Мг.*
 355. Панна тоненька, дірка малецька (голка). *К.*
 357. Сидить баба на починках, в середині капа (жлукто)¹⁾. *Полт.*
 362. Прийшла кума до куми, „дай, кума, похити“. — „Оце тобі, кума, й похити“ (стуна). *Б.* — ...дай, кумо, хити похити“; кума дала, вона взяла и ногу підняла. *Х.* — Прийшов кум до куми: „дай, кумо, жили похитати!“ *Полт.*
 365. Лізь на мене, не бійсь мене: ажени охоту до кривавого поту. (id.) *К.*
 368. Прийшов хлоп, меж ноги лоп: Боже помагай (челядник и плуг). *Збр. Лаз.* — Стоїть при дорозі, ровложив обі (1^а) пові; прийшов хлоп, меж ноги лоп — щастья дай Боже! *Г.*
 397. Як би не дідова товкачка, то заробила б бабина мохначка (ковганка)²⁾. *Х.*
 413. Тріщить — порощить — між ногами ярмарок (сімтя між ву-бами). *Б.*
 418. У тебе є рундук, а в мене чунчук: ходімо під тин погарала-каємоє (люлька). *Б.*
 443. Дідове висить, бабине сяє (1); хто прийде, той и сажав (звід и вода). *Б.*
 (1) взяв. *Черн.*
 447. Кривий — горбатий ивлів на мою матюр (коромісло). *Б.*
 450. Лежить баба, иде бик, та бабу — тик! (бочка). *Х.*
 452. Понизаче пояса, повище колін: як те кличуть, що хлопці руку тичуть? (кишена). *К.;* (кушка). *Полт., Хар.*

Г) Коли б не дідів чучук, то б бабина чучела по коліна заросла (віник, хата, сміття). *Черн.* стор. 299.

¹⁾ жлукто = рід діжки, видовбаної в цільного дерева; пор. *Б. Грінченко: Словарь української мови, Київ, 1908, т. I, стор. 487.*

²⁾ ковганка = деревляна ступа, *ibidem, т. II, стор. 261.*

454. Повстун, постун, присядь та всунь (чоботи). *Полт.*

485. Загадаю тобі загадку: вийми з пані старої ягодку, оближи — оближи, та й знову положи (куля у москаля). *Л., Гл., (ложка). Сос.*

486. Біжить гінець, задрав ⁽¹⁾ кінець; нагнав дівку, штрих ⁽²⁾ у дірку (свердло). *Кох.* — ...штрих у дірку (коло). *Сос.*

⁽¹⁾ Донець, загнув. *Б.* ⁽²⁾ штрих (ключ); шусть (прогонич). *Гр.*

490. Баранчик вертить, ягничка терпить (свердел). *Полт.*

491. Як те звуть, що хлопці довбуть? (долото). *Кох.*

На 7 стор. в низу дописано олівцем приказку без нумерації: Пане! — я до пана — як до бога, а пань до мене як чорт скаче.

На останній 16 стор. дописано чорнилом в низу приказку без нумерації: Не всидувш дівку, коли парубок не схоче.

Подав *М. Возняк.*

Наукова хроніка.

Нові видання по бібліографії українсько-білоруських стародруків¹⁾.

А. И. Миловидовъ — Описаніе славянорусскихъ старопечатныхъ книгъ Виленской Публичной Библиотеки (1491—1800 гг.) Вильна, 1908. Ст. 160, 8°.

— Старопечатныя славяно-русскія изданія, вышедшія изъ западно-русскихъ типографій XVI—XVIII вв. (Чтенія въ имп. Общ. Ист. и Древн. Росс. при Моск. Университетѣ, 1908 кн. I, ст. 1—27).

И. С. Свѣнцицкій — Опись музея Ставропигійскаго Института во Львовѣ. Львів, 1908, ст. XI+248, 8°.

— Каталогъ книгъ церковно-славянскои печати I. (Выдавицтво Церковного Музея во Львовѣ), Жовква, 1908, ст. 6+213, 8°.

Видання критичної, опертої на автописи і можливо повної славяно-руської, а також спеціально української бібліографії XV—XVIII вв., не вважаючи на солідні праці в сьому напрямі В. Сопікова, В. Ундольського, І. Каратаєва й численні пізніші доповнення до них П. Пекарського, Я. Головацького, С. Голубєва, П. Гільтебрандта, А. Попова, А. Родосеского, Е. Калужняцького й ин., а в найновіших часах І. Левицького, А. Миловидова й І. Свєнцицького, до тепер іще — *rium desiderium* російських, зглядно українських наукових сфер. Найбільш солідний

¹⁾ Стародруками вважаємо видання по 1800 рік (пор. П. А. Гильтебрандтъ, Перечень по типографіямъ и годамъ западно-русской старопечати церковно-славянскаго шрифта. — Памятники русской старины въ Западныхъ губерніяхъ. Вид. П. Н. Батюшкова. Т. VI. С-Птбг, 1874 ст. 171—198).

і найповніший бібліографічний опис славяно-руських (втім також українських і білоруських) стародруків І. Каратаєва (вид. рос. Академії Наук) доведений тільки до пол. XVII ст. (1491—1652 рр.).¹⁾ Крім цього не вистарчає він нині ще з інших причин: найперш, що від часу його появи (1883 р.) бібліографія зробила значний крок наперед (вяснення цілого ряду непевних питань, відкриття нових стародруків й ин.); далі — в ньому подибують ся досить часто фактичні помилки, недогляди, перекручення.²⁾ Бібліографічні праці Сопікова й Ундольского вийшли скорше, як згаданий „Опис“ Каратаєва й він при його укладі їх вповні використав; цінні вони для нас нині тим, що або виходять хронологічно поза межі „Опису“ Каратаєва (пр. Сопіков по 1813 р., Ундольский аж по 1864 р.), або подають автопсії унікатів, яких Каратаєву не довело ся бачити. Вчислені-ж нами доповнення, спеціально Калужняцького, Родосского, Левицького, Миловичова й Свяціцького, які появили ся вже по виході праці Каратаєва, принесли знов ряд нових причинків до нашої теми.

Одначе хоч як цінні, не зважаючи на деякі недостачі, згадані вище праці Сопікова, Ундольского й Каратаєва для російської науки, хоч тими в браку інших мусять покористувати ся також українські учені, то потреби видання нової, можливо повної й критичної славяно-руської, а спеціально української бібліографії XV—XVIII вв. вони вже нині не можуть усунути з поміж перших девідератів російської й української науки. Велике число доповнень і поправок, які появили ся вже по виході академічного видання Каратаєва й розпорошення їх по цілим десяткам рішних брошур, періодичних видань та бібліотечних й антикварських каталогів Росії й заграниці робить користування ними при наукових роботах просто неможливим. Додаймо до того також значне ще число ріжних т. зв. „бібліографічних загадок“ чи „темних місць“ (з поміж звисних нині бібліографам видань в одним тільки Вильном звязано коло 26 стародруків XVI—XVIII вв., яких виленьське походження ще не зовсім певно сконстатовано; в Острогом — 6, ві Супраслем — 4, не згадуючи вже про такі центри староукраїнської культури, як Київ і Львів!), невірних і недокладних транскрипцій заголовків (навіть, як ми

¹⁾ Вправді 1-ше видання праці Каратаєва п. з. Хронологическая роспись славянских книгъ, напечатанныхъ кирилловскими буквами 1491—1730 (С.-Пет., 1861) доведе до 1730 р., одначе нині воно вже майже зовсім втратило наукову вартість.

²⁾ Вже в 3 роки по своїм виході показало ся згадане акад. видання Каратаєва в 1883 р. не вистарчаючим (пор. Э. Калужняцкій — Къ библиографіи церковно-славянскихъ печатныхъ изданій въ Россіи. — Сборникъ отд. русск. языка и слов. имп. Академіи Наукъ, т. XLII, № 1, ст. 2)

вже згадували, у Каратаєва!),¹⁾ неправдивих чисел сторін чи карток, не вистарчаючих описів самих друків, не згадуючи вже про необхідну при науковій роботі бібліографію найновішої літератури про поодинокі важніші видання. Вкінці — те, незрозуміле для нас, ігнорування в російських бібліографічних підручниках усіх тих стародруків українських чи білоруських авторів, що мають на собі иншу, не церковно-словянську або українсько-білоруську зовнішню форму (пр. польську, латинську й ин. vide твори Потія, Саковича, Смотрицького й ин.)!

Генеральна отже ревізія давнього матеріалу, наукове розв'язання нерішених старих спірних питань, вкінці критична перевірка ново-відкритих причинків, отже — тільки вступна робота, якої мусять підійняти ся той, хто бажає забрати ся серйозно до синтетично-конструкційної праці коло славяно-руської, російської чи українсько-білоруської бібліографії. Без такого вступного приготування, без муравлиних т. зв. „Vorstudien“ кожда нова проба — подати яку небудь більш-менш систематичну працю в обсягу бібліографії — буде, замість помочи, вводити в науку ще більше замішання й хаос.

З такої точки погляду дивимо ся й одіюємо ми також обі найновіші праці по бібліографії д. А. Миловичова.

Що треба конечно перевести вже раз повний поділ у бібліографії між українськими, російськими й білоруськими стародруками, упорядкувати їх по їхнім національним, локальним, змістовим й ин. групам і категоріям, про се нині нема вже хіба двох гадок; се зрештою один із тих пекучих девідератів нищійшої української науки, які самі висуюють ся на перший плян. І не тільки української науки, а — й російської. Се доказують ті проби задоволити згадану потребу, які дотепер підіймав дехто з поміж самих російських учених.²⁾ Зовсім зринула річ! „Твори, що вийшли ві західно-руських (та чи з одних тільки

¹⁾ Клясичною з того згляду в транскрипція заголовка кутейського видання „Лексикона“ Панви-Беринди (в 1653 р.). У Каратаєва — „Лексиконъ Славяно-русскій“ (пор. Хрон. росписъ, ст. 86, № 641); у Свяціцького — „Лексиконъ славяно-русскій“ (пор. Каталогъ книгъ, ст. 154, № 572); у Миловичова — „Лексиконъ Славяно-Россійскій“ (пор. Староп. сл. русск. изд., ст. 16, № 252). Питання тільки, котрому авторови повірити?...

²⁾ Згадаймо М. Погодіна, що, опираючись на Сопікова, видрукував у „Виленьск-ім Вѣстник-у“ (1866 р. №№ 25 і 76) показчик найбільш знаних т. зв. „западно-руських“ стародруків; дальше П. Гільтебрандта „Перечень по типографіямъ и годамъ западно-русской старопечати церковно-славянскаго шрифта“ (Пам. русск. старины въ Зап. губ., вид. П. Батюшкова, С.-П. 1874 р. т. VI) й ин., — ну й самого д. А. Миловичова.

„західно-руських“? *Кр.*) друкарень, цитуємо слова д. Миловидова, — мали й мають дуже важне значіння, бо вони становлять багатий матеріал, виясняють початок, розвій і техніку друкування книг на Русі, а по своєму змісту є вірною відбиткою духового життя й творчости „западно-руського“ (лапки — наші! *Кр.*) народу, його вірувань, ідеалів, боротьби, радості й смутку“. А ніхто чейже не заперечить, що виробити собі пластичний образ українського чи білоруського духового життя, української чи білоруської духової культури можна тільки при помочи студій над зібраним до купи й систематично угрупованим матеріалом, яким в данім випадку являють ся між ин. власне українські й білоруські друки.

Маючи все те на увазі, ми з найбільшою симпатією й признанням зустрічаємо ідею д. Миловидова, — подати бібліографію українських і білоруських стародруків окремо від бібліографії славяно-руських і російських видань і тим заповнити прогалину, спільну для російської й української науки. Але одна замітка! Від ідеї до — твору дорога ще дуже далека... Показав се лишній раз сам д. Миловидов.

У своїй праці над українсько-білоруською бібліографією автор мусів, як і слід, робити найперш певного рода „Vorstudien“. Се його — „Опис славяно-руських стародруків Виленської Публичної Бібліотеки“.

Нині у згаданій бібліотеці знаходиться разом 232 славяно-руських стародруків, виданих у часі XV—XVIII вв. Класифікуючи їх по хронології віків, маємо: в XV ст. — 1¹⁾; в XVI ст. — 14; в XVII ст. 77; в XVIII ст. — 112; по місцям друку: почаївських — 41; львівських — 29; київських — 28; виленських — 22; супрасльських — 14; чернігівських — 8; могилівських — 7; кутейнських — 6; євських — 4; унівських — 4; пражських — 3; венецьких — 2; по 1: краківських, заблудівських, острожських, стрятинських, римських; московських й ин. не згадуємо. Крім сього є ще 30 стародруків, незаних з місця й року видання, а також дефектів. На початку згаданого опису подана коротко історія виленської бібліотеки (з'організована як противага польонізаційним заходам у 1864 р. із бібліотек знесених римо-католицьких і бувших уніятських монастирів, із поконфіскованих приватних і публичних книгозборів й ин.), при кінці 33 вірці письма й орнаментів виленської (троїцької) й супрасльської друкарень XVII—XVIII вв., викопаних із оригінальних клішів, які зберігають ся у виленському Музею Старинностей при Виленській Публичній Бібліотеці [отже № 1 — гравюра вихідної картки супрасльського „Полуустава“ в 1757 р., різаного на металю; №№ 6—

¹⁾ Краківський „Часословець“ в 1491 р., із якого 384 карток є у виленській бібліотеці тільки 3.

11 ксильографічні орнаменти супрасльської друкарні; №№ 12—33 — ксильографічні орнаменти виленської троїцької (уніятської) друкарні XVIII ст й ин.] При поодиноких стародруках, які в „Описі“ угруповані у хронологічним порядку, подані досить докладні їх описи, ex-libris-и, різні рукописні записки, бібліографія, ціни по каталогу Кастеріна й ин.; заголовки транскрибовані в оригіналі. При кінці книжки поданий „Хронологическій перечень“ згаданих стародруків.

Хоч згаданий „Опис“ д. Миловидова й не виготовлений по всім нинішнім вимогам бібліографічних наук (пр. одного тільки „Хронологічного покавчика“ при кінці книжки — для наукового користування рішучо за мало),¹⁾ хоч в самім його укладі не все витриманий поділ, зроблений самим автором (пр. деякі стародруки, в яких брак тільки декілька карток, внесені вже до відділу дефектів, тим часом краківський „Часословець“, із якого 384 карток є у виленській бібліотеці тільки... 3, поданий у першій відділі між комлстами), то, не зважаючи на се, його видання являється корисним із двох причин: перше — він відкриває згадані стародруки виленської бібліотеки для наукового користування ширшим чим до тепер кругам наукових робітників, друге — являється одним кроком дальше у змаганні зібрати й уложити можливо повний, критичний й опертий на перевірку по оригіналам бібліографічний каталог церковно-словянських, українських, білоруських й ин. стародруків XV—XVIII вв.

На жаль, сього не можна сказати про другу важнішу по своїй темі бібліографічну працю д. Миловидова п. з. Стародруковані славяно-руські видання західно-руських друкарень XVI—XVIII вв. Згаданий огляд західно-української й білоруської бібліографії XVI—XVIII вв. сконструував автор взагалі примітивно. Матеріал, зібраний із 18 друкарень (у 11 місцевостях), розбив на 3 часті: найдерш йде 400 стародруків, яких місце походження зовсім певне (Вильно — 154, Євс — 26, Могилів — 55, Кутейно — 19, Буйничі — 1, Полоцк — 1, Супрасль — 78, Городно — 32, Заблудів — 2, Несвіж — 2, Острог — 30); дальше 38 стародруків, в яких 26, як догадують ся, виленського, 6 — острожського, 2 — буйницького, 4 — супрасльського походження; вкінці 4 стародруки, яких місце походження зовсім невідоме (певне на думку автора тільки те, що вони

¹⁾ Гарним звірцем з сього взгляду може послужити покавчик дра Іл. Свенціцького при його Каталові книг церковно-славянського друку Церковного Музея у Львові (Жовква, 1908), поділений на такі відділи: I Книжки й видання II Друкарні й їх видання. III Автори, видавці. IV Друкарі. V Дереворити, ритівники. VI Присвяти, герби. VII Імена власні, місцевости. VIII Ціни книг, вкладні, рукописи.

вийшли зі західно-українських чи білоруських друкарень). Видання кожної зі згаданих 11 місцевостей подані у хронологічному порядку.

Що стосується численних похибок, недоглядів, перекручень й ин. у згаданій праці д. Миловидова, то коригувати їх супроти її ненаукового характеру вважаємо злишнім. Щоб не бути одначе голословним, звернемо увагу хоч на декілька місць. Отже йдемо від початку: що значить те, що автор подає один і той самий стародрук (вильнську „Псалтир“ із 1596 р.) під двома числами (№№ 28 і 35) як різні видання, покликаючись в обох разях на один і той самий № (143) Каратаєва?; звідки автор знає так зовсім категорично, що вильнська „Триодь пістна“ (№ 50) була видана в 1609 р., коли Каратаєв (197), на якого сам покликається, не зовсім певний цього року („если не въ 1609, то около этого года“)¹⁾; чому автор наводить хибно „Өринонтъ“ (за Сопіковим), коли загальнозвісною назвою є *Өр҃носъ*²⁾; пощо змістив автор між безсумнівно певними виданнями також „Граматику“ Мел. Смотрицького в 1629 р. (у Вильні), коли взагалі існування такого видання дуже сильно закwestіоноване³⁾; чи справді є яка різниця між обома вильнськими „Капониками“ з 1798 р. (№№ 149, 150), чи може перший з них тільки дефект другого?; яким чином, не провіривши факту, ставить автор „Часовник“ із 1790 р. (№ 254) між кутейнські видання, коли загальнозвісно, що кутейнська друкарня перестала існувати ще в 1654 р.?⁴⁾ чому автор, не провіривши знов факту, загальнозвісний „Огородок Пресв. Богородиці“ А. Радивилівського ставить під 1672 р. і до того ще між видання „несомнібно вышедшія изъ западно-русскихъ типографій“ (ст. 25, № 3), коли „Огородок“ вийшов у Києві в 1676 р., а перед тим роком не було ніякого іншого видання⁴⁾ і т. д. і т. д.

¹⁾ И. Каратаевъ, Опис. сл. русск. книгъ, 1883, ст. 314.

²⁾ *ibid.* ст. 318—319.

³⁾ Першу вістку про це видання подав єп. Дамаскин у своїй „Библиотеці Россійск-ій“. Супротив того одначе, що у згаданій „Библиотеці“ багато помилок і перекручень, вістку сю треба приймати дуже обережно, тим більше, що такого видання нема у ніякій бібліотечі. Про існування цього видання висказав сумнів уже Добровский (Inst. ling. Slav., ст. LX). Пор. також: д-р. Е. Макарушка, Граматика Мелетия Смотрицького (Звіт дирекції прив. женської гімназії сс. Василянск у Львові, за р. 1907/8; також окремо).

⁴⁾ Зі згаданим „Огородком“ вийшла навіть досить цікава історія. Річ у тім: у 1834 р. видав звісний галицько-український граматик Й. Левицький свою *Grammatik der ruthenischen oder kleinrussischen Sprache in Galizien* (Przemysl), в якій між ин. подав також зразок мови А. Радивилівського, цитуючи з його „Огородка“ початковий розділ „Слова першого на принесеніи Честныхъ мощей прпбнаго Юца

Заголовки книжок подає д. Миловидов переважно не в оригінальній транскрипції, а в своїм скороченні (!), часто перекрученим,¹⁾ покликаючись тільки (і то не все вірно!)²⁾ на відповідний № Каратаєва чи кого иншого; так само нема ніяких ближших заміток про самі книжки, ніякої літератури про важніші хоч би стародруки, якої від часів останнього видання Каратаєва прибуло не мало, ніяких орієнтаційних показників, index-ів, змістів. З'ігнорував автор також усі польські друки, видані пр. у Вильні Потієм, Саковичем й ин. Українцями (*vide* полемічна література!), яких значіння в культурній історії українського й білоруського народу без порівняння більше, як десятки служебників, молитовників й ин. церковного хламу! Навіть звісний уже бібліографам матеріал д. Миловидов не вповні використав, не кажучи вже про його ревізію по автописам. Взагалі, коли на перший погляд праця д. Миловидова робить все ще хоч вражіння

нашого *Өведосіа Печёрского*“ (Anhang, ст. 33—34); при тім, очевидно через недогляд, подав також хибний рік видання згаданого „Огородка“ — 1672. Коли-ж 37 літ пізніше звісний російський бібліограф В. Ундольський, видаючи свій „Хронологическій указатель славяно-русскихъ книгъ церковной печати съ 1491 по 1864 г. (Москва, 1871) і не знаючи зовсім „Граматики“ Левицького, не згадав також нічого про фіктивне видання „Огородка“ з 1672 р., подаючи його, як слід, під правдивим 1676 р., Я. Головацький, побачивши такий „недогляд“, поспішив зараз з... „доповненням“ В. Ундольського, помістивши на ст. 24 під № 34 свого „Дополненія къ очерку славяно-русской библиографія В. М. Ундольського“, (С. Пет., 1874) також „Огородок“ Радивилівського з 1672 р.; при тім покликав ся на згадану „Граматику“ Й. Левицького. За авторітетом Головацького пішов вже, не підозріваючи нічого злого, зовсім спокійно також д. Миловидов, не бачивши, очевидно, ні „Граматики“ Левицького, ні самого „Огородка“ Радивилівського. Тим часом треба тільки порівняти цитат із „Огородка“, поданий у Левицького, з оригіналом згаданої книжки, щоби переконатися наглядно, що тут маємо загальнозвісне київське видання з 1676 р., а поданий Левицьким 1672 рік — це тільки авторська чи друкарська похибка. Зрештою, що й казати про рік видання книжки, коли навіть саме імя її автора — Радивилівського перекручене у Левицького 2 рази на *Radyłowski!* Характеристичне також те, що хоч у Левицького не подане зовсім місце видання „Огородка“, а й Головацький, покликаючись на Левицького, зазначає виразно, що „місце печати не показано“ (Дополненіє..., ст. 24), то д. Миловидов на якійсь підставі таки помістив „Огородок“ між видання „несомнібно вышедшія изъ западно-русскихъ типографій“ (чи може тому, що А. Радивилівський був намісником київо-печерської Лаври, яка мала свою власну друкарню?...). От так повстають у нас т. зв. бібліографічні легенди, такими способами засмічувало ся й насмічується ще й нині нашу бібліографію!

¹⁾ Пор. пр. №№ 159, 344 й ин. зі заголовками оригіналів!

²⁾ Пор. пр. відклик при № 118.

одного зі звичайних кінцевих показчиків порядно зробленого бібліографічного каталога чи опису (пор. пр. зовсім аналогічний кінцевий index у „Каталозі“ І. Свенціцького, ст. 194—203), то при ближшій розгляді й те вражіння зовсім нівечить ся; навіть до показчика далеко праці д. Миловидова! А прецінь — навіть старанно зроблений кінцевий index чи показчик вістанеть ся нічим більше, тільки — кінцевим index-ом чи показчиком і самого каталога чи опису ніяк не заступить. А що-ж сказати про таку роботу, як д. Миловидова?...

Ми вповні розуміємо всі ті труднощі й перепони, які мусять поконувати ще нині той, хто підійметь ся якої небудь праці з обсягу нашої бібліографії. Ми вміємо також оцінити працю, якої автор завдав собі, переглядаючи й вишукуючи незнані бібліографії стародруки чи то в сотнях справоздань різних російських публичних інституцій (пр. в „Отчетах Имп. Публ. Библиотеки, за pp. 1808—1903 й ин.), чи таки просто в самих бібліотеках. Одначе перед нами результат його праці й по тому результату ми формуємо свій осуд. Що він негативний, — не наша вина.

Показчик д. Миловидова доповнимо ще декількома незвісними йому, чи ввагалі бібліографії стародруками: 1) „Слово о похотѣннѣи Ѡеодору Мниху... Острог, 1607 р.¹⁾; 2) Молитвы повседневныя и многыхъ стѣхъ ѡцъ собраныя, спилностю презранныя: на нѣкоторыхъ мѣстехъ поправленыя. Изъ дрѣвхъ шесты разъ выданыя: зъ приданемъ нѣкоторыхъ Молвъ велце навожныхъ и Каноншевъ повседневныхъ. в Килин Рокъ лхкѣ. — (?) + 344 + 3 (деф.) К., мал. 12-ки²⁾; 3) „ЛИТУРГІЯ иже въ стѣхъ ѡца ншго Іоанна Златоѡ... При нѣйже СЛУЖБЫ ПРАЗДНИКОМЪ... і т. д. Тшаніемъ Інокшевъ чинѣ стго Васіла Великаго в Килин в лѣто ѡ вопл. сна вѣѣа лхчѣ.³⁾ 4) „ЖИТІЄ Прнагш ѡтца ншго Великагш ѠНУФРІА ЦАРЄВИЧА ПЕРСКІАГО... і т. д. во стго ЛЯВРЪ СЪПРІАГСКОН Тѣпомъ нздадѣсѣ. Рокъ Бжїе лхчѣ;⁴⁾ „Псалтирь“, видр. у С. Соболя, Могилів, 1637 р. мав 2 видання, що рїзнять ся між собою коректурними поправками в тексті (пр. 8 псалом).⁵⁾

¹⁾ Еп. Дамаскин, Росс. Библ., 18.

²⁾ Церковный Музей у Львові, № 433 (унікат, незвісний бібліографам); докладнійший опис див. др. І. Свенціцькій, Каталогъ книгъ церковно-славянскои печати. Жовква, 1908, ст. 96, № 343.

³⁾ Э. І. Калужняцкій, Еще нѣсколько прибавленій къ бібліографіи русскихъ церковныхъ изданій (Сборникъ отд. русс. яз. и слов. имп. Акад. Наукъ, т. XLVI, ст. XXII—XXIII).

⁴⁾ ibid.

⁵⁾ Є у Публ. Бібліотеці у С.-Петербурі.

Львівські українські архіви, музеї й бібліотеки діждали ся вкінці у д-рі І. Свенціцькім свого пильного інвентаризатора. В 1904 р. видав він опис церковно- й русько-словянських рукописів Публичної бібліотеки „Народного Дому“ у Львові¹⁾, в 1905 р. опис чужих і новіших карпато-українських рукописів той же бібліотеки²⁾, в 1906 р. — опис рукописів колекції о. А. Петрушевича у бібліотеці „Народного Дому“³⁾, вкінці в 1908 р. згадані в горі: опис Музея Ставропигійського Інститута й каталог українсько-білорусько-російських стародруків новозаснованого Церковного Музея — оба у Львові.

Музей Ставропигійського Інститута — в нинішній його формі — з'організований пок. проф. І. Шараневичом із Братського Архіва й богатої Братської Церковної Бібліотеки у 80—90-тих pp. XIX ст. Головні відділи Музея такі: I. відділ рукописів — 148; II. відділ друків — 291; III. архів (грамоти, акти, переписка, виписки) — №№ 1—871 оригіналів + №№ 1—248 копій⁴⁾; IV. відділ образів, портретів й ин. — №№ 1—354; V. відділ матерій — 103 (№№ 450—553); VI. відділ різьб, металевих і камінних виробів — 97 (№№ 600—696); VII. відділ медалів і монет — №№ 1—103; VIII. відділ археологічних розкопок — 532.

Найважнійші одначе в Музею: відділ рукописів, архів і відділ образів і портретів. І так: у відділі рукописів находимо: четвероєвангелія (37), євангеліє апраксе XVI в. (1), апостоли (7), октоїхи (6), мінеї (10), пістні й цвітні тріоди (7+5), служебники (2), акафістник (1), ірмологіони (21), толкові псалтири (2), учительні євангелія (3), прольоти (3), устава, пасхалії (5), проїностики (2), Кормча XVI в. (1), артикули, реєстри брацтв (6), церковні метрики (7), номіанік 1593 р. (1) й декілька інших рукописів. У тім, як видно з поданого списку, досить багатим відділі, нашу увагу звертають на себе передовсім: пергаминовий кри-

¹⁾ І. С. Свенціцькій — Церковно- и русско-славянскія рукописи Публичной Библиотеки Народнаго Дома во Львовѣ. С.-Петербург, 1904, ст. 65 (наша рец. — Записки Наук. тов. ім. Ш. т. LXVII).

²⁾ І. С. Свенціцькій — Описание иноязычныхъ и новѣйшихъ карпато-русскихъ рукописей библиотеки „Народнаго Дома“ во Львовѣ. Львовъ, 1905, ст. 64 (наша рец. — ibid. т. LXVII).

³⁾ Д-р Іл. Свенціцькій — Опис рукописів Народного Дому з колекції Ант. Петрушевича. Т. I (Українсько-руський Архів Наук. Тов. ім. Ш., т. I). У Львові, 1906, ст. XIV+242.

⁴⁾ Треба зазначити, що зладжений автором „Опис“ не обіймає брацьких адміністраційних книг, починаючи від кінця XVI ст., і цілого не впорядкованого ще брацького архіву XVIII—пол. XIX ст.

стинопільський Апостол, написаний уставом поч. XIII в.¹⁾ [№ 39 (37)], якого 8 карток купив був о. А. Петрушевич у вдови по поль. історика Бальовськім і замість докомплетувати дефектний примірник у Львові ...подарував його до бібліотеки київського університету (!); далі Четверовангеліс з XV в. [1 (23)], Мінеї, Кормча з пол. XVI в., прогностики й ин. В архівнім відділі, що є найбагатшим і найціннішим відділом Музея взагалі, подибуємо цілий ряд грамот, актів, переписки, записок й ин. переважно в оригіналах, які своїм змістом відносять ся головню до самого ж таки Ставропігійського Брацтва й подають цінний матеріал до його історії; не мало одначе знаходимо тут причинків також до історії національно-культурного життя галицької України XV—XVIII ст.²⁾ Переважна частина цього відділу вже використана в наукових працях різних авторів (Зубрицький, Петрушевич, Головацький, Милькович, Шараневич, Голубев, а в останнім часі досить неграмотно Криловський); дехто ще тільки приготує наукові розвідки, оперті на актах цього архіва (Лабенський, Срібний). Не зважаючи одначе на се, архівний відділ Ставропігійського Музея буде ще довгі часи служити багатим жерелом для наукових історичних студій нашим і чужим історикам. Звернемо тут тільки увагу на цілий ряд невиданих грецьких посланій і листів (№№ 75, 244, 273, 290, 310—312, 350, 390, 414, 425, 465, 560, 567); на звістки про малярство й малярів (№№ 130, 212, 282, 333, 433, 457, 581); про галицько-українські брацтва (№№ 10, 58—63, 96, 108, 122—126, 166, 186, 248, 305, 491, 606, 620, 682, 802); на спори брацької друкарні з иншими друкарнями (№№ 459, 467, 484—5, 504, 505, 507, 510, 541, 542, 556—9, 570, 616—8, 639, 643—4, 646, 720, 767, 828, 830, 833 й ин.); на незнані бібліографам друковані грамоти (№№ 535³⁾ і 743⁴⁾); на інтересні договори між вірними й священниками в справі требів [ркп. 2 (1) з XVI в. і 24 (21) з XVI—XVII в. і грам. № 867 з 1791 р.]. У відділі друків знаходимо: біблії (8), євангелія й апостоли (24), псалтири (7), октоїхи (17), мінеї, анфологіони (10), пістні й цвітні тріоди (8+9), часослови, полуустави (27), служебники (30), требники (24), збірники-молитовники (3),

¹⁾ Кристипопільський Апостол виданий проф. Е. Калужняцьким, пор. його *Actus epistolaeque apostolorum paleoslovenicae*, Відень, 1899.

²⁾ Найстарша грамота в Архіві, се — купна з 1378 р. між боярами й крилошанами „св. Івана“ й панєю Хонькою Васковою, жінкою Дядьковича, на монастирську землю (№ 1).

³⁾ Грамота єрусалимського патріярха Нектарія: „Свну Василю“ з червня 1670 р., видрукована по славянськи у Львові.

⁴⁾ Грамота єрусалимського патріярха Парфемія Кумілі з 1743 р., видрукована славянськими буквами по румунськи у Львові.

акафісти (6), ірмологіони (10), піснорозповіді (2), полемічні твори (7), катехізми, егика (16), житія, прольогі (15), церковна історія (8), граматики, азбуки (17) й ин. З поміж усіх тих друків звертають на себе нашу увагу: Тріодь цвітна (Краків, 1494), Апостол Федорова (Львів, 1573), гарний примірник Острожської Біблії (Острог, 1581), грамика *Αδελφοτης* (Львів, 1596), Апокрізіс (Острог, 1597 р.). Взагалі переважають львівські й київські друки XVII ст. [львівських — 100 (XVI—XVIII ст.), київських — 37 (XVII ст.), почаївських — 17 (XVIII ст.), виленських — 12 (XVII ст.), унівських — 9 (XVII—XVIII ст.), острожських — 8 (XVI ст.), стратинських — 5 (XVII ст.), чернігівських — 4 (XVIII ст.), віденських — 2 (XVIII ст.), дерманських — 1 (XVII ст.), краківських — 1 (XV ст.), кремянецьких — 1 (XVII ст.), римських — 1 (XVII ст.), роханівських — 1 (XVII ст.), супрасльських — 1 (XVIII ст.)]; крім того знаходимо також досить часто книжки, друковані в Москві. У відділі обрзів і портретів бачимо; образи мальовані на дереві (196), на металах, порцеляні й папері (7), на полотні (25), друковані гравюри (19), малюнки світського змісту, портрети, герби (60), фотографічні знімки, пляпи (35). Згадані образи й портрети походять переважно з XVI—XVII ст. У відділі матерії переважають церковні ризи; зі світської одіжи бачимо тільки декілька номерів. Таку саму перевагу церковщини бачимо також у відділі різьби, металевих і каміних виробів. У відділі медалів і монет крім бронзових і срібних монет римських, австрійських, російських й ин., знаходимо ще декілька давних оловяних печаток, знайдених у Крилосі, Спасі к. Галича, Звенигороді к. Львова, Ступниці к. Самбора (описані і видані проф. М. Грушевським). В кінці відділу археологічних розкопок. Тут бачимо кремінні, камінні, бронзові, мідяні, залізні, глиняні й ин. предмети (відломки, скребачки, ножі топірці, стріли, булавки, хрестики, перстені, ковтки, урпи, миски й ин.).

Церковний Музей — наймолодша того роду українська культурна інституція у Львові — з'організований тільки в останніх роках нашого століття заходами львівського митроп. ір. А. Шептицького й нинішнього директора цього музею, автора обговорюваних нами видань, д-ра Іл. Свенціцького. Цілю Церковного Музею, по словам його організатора, є „зібрати, систематично упорядкувати й зберегти для науки пам'ятки культурно-церковного життя південно-західної України“. Музей поділено на такі відділи: I. бібліотека церковно-словянських й українських рукописів (320 н-рів), старих друків (*ucrainica, ecclesiastica, polemica, historica*); II. архів актів і грамот по історії української церкви, особливо уній; III. збірка образів словянсько- й українсько-візантійського та українсько-польського (західно європейського) стилю (300 н-рів); IV.

збірка церковних предметів і предметів релігійного культу (понад 300 н-рів); V. підручна бібліотека по бібліографії старо-друкованих книг, рукописів, видань по історії штуки й орнаменту (342 н-ри); VI. історично-етнографічна колекція; VII. білоруський відділ. Хочачи зробити користування збірками як пайдоступнійшим, управа музею буде видавати докладні каталоги-описи, а також оброблені матеріали: каталоги старо-друкованих і рукописних відділів, описи пам'ятників малярства, різьби й етнографії, ретести й показники актів й ин. На перший плян пішов каталог церковно-словянських й українсько-білорусько-російських стародруків¹⁾.

Між тими церковно-словянськими й українсько-білорусько-російськими стародруками знаходимо по змісту: святого письма — 82, церковно-богослужблних книг — 245, канонів-акафістів — 46, молитовників — 40, житій святих — 41, проповідий — 53, церковного права — 28, свято-отцівських слів, богословських трактатів — 90, граматик, букварів, підручників — 67, ріжних инших видань — 20, листкових видань — 37, антимінсів — 100 (з того 5 рукоп.); по вікам представляєть ся сей відділ так: в XV ст. — 3; в XVI ст. — 37; в XVII ст. — 191; в XVIII ст. — 267; решта припадає на антимінси, листкові друки й ин.; між авторами й видавцями книжок знаходимо імена: Лаваря Барановича, Панви Беринди, І. Галятовського, Ін. Гівеля, А. Желиборського, Л. Зиганія, Л. Карповича, З. Копистенського, П. Могилы, Е. Плетенецького, С. Полоцького, Т. Прокіповича, А. Радивилівського, Ф. Скорини, Е. Славинецького, М. Смотрицького, Т. Ставровецького, А. Ходкевича, А. і В. Шептицьких, Й. Шумлянського й ин. Згадані видання друковали ся: у Венеції (XVI—XVII ст. — 7), у Вильні (XVI—XVIII ст. — 27), у Відні (XVIII ст. — 5), у Дермаві (XVII ст. — 2), в Євю (XVII ст. — 9), у Заблудові (XVI ст. — 2), у Києві (XVII—XVIII ст. — 91), у Кракові (XV ст. — 3), у Крем'янці (XVII ст. — 1), у Крилосі (XVII ст. — 1), у Луцку (XVII ст. — 1), у Львові (XVI—XVII ст. — 96), у Могилеві (XVII—XVIII ст. — 7), в Острові (XVI—XVII ст. — 11), у Почаєві (XVII—XVIII ст. — 66), у Празі (XVI ст. — 1), у Римі (XVI ст. — 1), у Рохманові (XVII ст. — 1), у Стратині (XVII ст. — 2), у Супраслі (XVII—XVIII ст. — 13), в Уневі (XVII—XVIII ст. — у Чернигові (XVII—XVIII ст. — 20); книги друкували між ин. такі друкарі: Бабич (Вильно — 1521 р.), П. Беринда (Київ — 1616, 1631 р.),

¹⁾ Підставою при організованню відділу церковно-словянських й українсько-білорусько-російських стародруків послужили збірки: митрополитин. Мих. Левицького, митрополичої капітули, декількох церковних й світських бібліотек, о. А. Петрушевича, прав. російського Правит. Синода; значну частину придбано дорогою закупів або виїну дублетами.

Ст. Беринда (Київ — 1629 р.), Макс. Волощанка (Могилів — 1695, 1698, 1699 рр.), Гавр. Йоаннович (Євє — 2644 р.), Гарабурда (Вильно — 1582 р.), Городецький (Львів — 1709 р.), Дм. Кульчицький (Унів — 1678 р.), Д. Люткович (Угорці — 1620 р.), Мамоничі (Вильно — 1575, 1576, 1591, 1600, 1609, 1617 рр.), Пахомій (Венеція — 1519 р.), А. Скольський (Львів — 1639—41 рр.), М. Сльозка (Львів — 1636, 1642, 1644, 1646, 1654, 1664, 1665 рр.), Соболю (Київ — 1628, 1630 р.), П. Ставницький (Львів — 1717 р.), С. Ставницький (Львів — 1664, 1686, 1691, 1594, 1695 рр.), П. Ставницький (Унів — 1670, 1680 рр.), Ів. Федорів (Москва — 1564—5, Заблудів — 1569, Львів — 1573—4, Острог — 1580 рр.), Швайнолт Фіоль (Краків — 1491 р.). З поміж старих друків звертають на себе нашу увагу передовсім видання XV—XVI ст.: краківські (Тріодь пістна; Т. цвітна; Часослов — усі в 1491 р.), острожські (Новий завіт і Псалтир із 1580 р.; Біблія в 1581 р.; Апокрізіс із 1597 р. й ин.), львівські (Апостол із 1573—4 р.; 'Αδελφότης із 1591 р.), заблудівські (Псалтир й Євангеліє учительне Ів. Федорова — оба в 1569 р.), виленські (Апостол і Псалтир Фр. Скорини в 1525 р.; Євангеліє й Псалтир Метиславця в 1575 і 1576 рр.; Литовський статут із 1588 р.; Апостол в 1591; Учительне євангеліє в 1595 р.), праські (Книга царств Фр. Скорини в 1518 р.), венетські (Псалтир із 1519—20 р., Октоїх в 1537 р., Мінея в 1538 р., Служебник із 1554 р.); в друків XVII ст. згадаємо: Граматика Мел. Смотрицького із 1619 р., Ключ разуменія в 1659 р., Патерик печерський із 1661 р., Меч духовний із 1667 р., Труби словес проповідних із 1674 р., Зерцало богословія в 1618 р., Катехізіс із 1685 р., Перло многоцінне в 1646, Антологіон Беринди в 1619, Омлія Копистенського в 1625, Требник Петра Могилы в 1647 р. й ин. Зазначимо також, що між старими друками має П. Музей також кілька унікатів, незвісних вовсім бібліографії, а то: виленський друк із поч. XVII ст.: *Молитвы повседневныи ѿ многихъ стѣхъ ѿтца собранныи, спилностю презреныи: на нѣкоторыхъ мѣстехъ поправленыи. Изъ дрѣхъ шесты разъ выданыи: зъ приданемъ нѣкоторыхъ Мѣтеъ велце навожныхъ и Каноншеъ повседневныхъ. в' Билни Рокѣ сахкѣ. — 2(?) + 344 + 3 (деф.), малої 12-тки¹⁾; почаївський друк із пол. XVIII ст.: *Трїодїонъ сіевствъ: Трїпѣснаецъ стѣой великон Четырїдесатницы. Бл҃гословенїе Превсщїйагѣ Гдїна кр҃тъ: Ѡвѣдосѣл Квѣтенецагѣ Рѣнѣцкагѣ, Ёдѣрхы Митронолїи кїевскїа и всеа Россїи, Ёпїсѣпа Авцагѣ, Ёстрогскагѣ и прочаа: Тщанїемъ же и пождивенїемъ Інокѣ стѣа ше҃режи-**

¹⁾ Автор подає докладний опис сього друку під №; унікат сей куплено 1905 р. у Москві за 2 руб.

тєлнѣя Сѣкитєи Почлєвскїѣ, Чина стагѣв Касїїѣ Кєлнєкагѣ. К' лѣто ѿ Ржѣка Хрѣтка ѿѿмѣ. перѣѣ тѣпомѣ изданѣ. К' тойже стѣй шєкитєи почлєвско". — 1+3 к.+745 ст.+1 к.¹⁾; московський друк із 1748 р. (Антологіонъ)²⁾. Деякі стародруки має ц. Музей повнійші, як усі звісні дотопер бібліографам, пр. NN. 163, 174, 345; на їх отже підставі справляє автор їхні описи, подані Каратаєвим, Ундольським, Головацьким, Петрушевичом. В кінці згадаємо, що 111-рив книг має Музей подвійних або потрійних³⁾.

Таким чином ми оглянули здебільшого оба музеї. Перейдемо тепер до подрібного огляду самих каталогів і подамо про них деякі наші замітки й помічєння.

„Опис Музея Ставропільського Інститута“ поділений на 8 відділів відповідно до 8-ох відділів, з яких складаєть ся музей, отже: рукописи, друковані книги, архів, пам'ятки малярства, матерії, різьби — металеві й камінні вироби, медалі — монети, розкопки. Зачинаєть ся він „Переднім словом“, в яким оповіджена коротко історія з'організованія музею, подані загальні характеристики відділів — рукописів, грамот, старих друків і малярства, вкінці зібрані загально бібліографічні замітки про дотеперішнє використання поодиноких музейних збірок у науці й бібліографія дотеперішніх проб описати поодинокі відділи музею. Властивий опис починаєть ся першим відділом п. в. рукописи, що подає в систематичнім порядку каталог усіх музейних рукописів, отже: четвероєвангелія, апостоли, октоїхи, мінеї, трїоди, служебники і т. д. При кождім рукописі поданий докладний його опис (характер письма, правопис, число карток, формат, знак паперу, перепліт, заставки), а також інтереснійші маргінесові записки (коли і ким книга написана, коли й ким куплена, подарована і т. д.). При багатьох рукописах одначе нема ніяких вказівок на час їх написання й тоді при деяких із них автор стараєть ся подати принайменш вік їх повстання; мимо того кілька рукописів лишило ся без ніякого, навіть приблизного, означєння часу їх написання, хоч на підставі характеру самого письма можна було-б означити загально бодай вік їх повстання. При деяких рукописах автор поступив таким способом, чому одначе деякі поминув — сього не знаємо сказати (пор. № 8, 9, 10, 12, 18, 29, 30, 31, 35 й ин.). Не подав автор також характеристичних прикмет мови поодиноких рукописів, як се зробив був давнійше при подібнім описі церковно-словянських і старо-українських рукописів бібліотеки „Народного Дому“ у Львові; не подано також детальних бібліографічних замі-

¹⁾ Пор. N. 88. ²⁾ Пор. N. 126.

³⁾ Одна їх частина перейшла вже у бібліотеку Академії Наук у С.-Петербурзі, друга частина — у бібліотеку Наук. Товариства ім. Шевченка у Львові.

ток при тих рукописах (також грамотах), які вже були використані для науки чи то самим тільки опублікованєм, чи навіть детальним науковим обробленєм. Загальний поклик у передмові на поодиноких авторів й їх видання — на нашу думку — зовсім не вистарчає. Правда, до такого опису потрібно без порівняння більше накладу праці й часу, як до зладження звичайного інвентаря, одначе повочасний науковий опис рукописів годі розуміти инакше; се повинна була мати на увазі управа Ставропільського Інститута й уможливити авторови подати такий опис її Музею, який відповідав би вимогам новочасної наукової критики. Ті самі замітки (з виїмком хіба тих що відносять ся до хронології) треба віднести також до иншого відділу в „Описі“, а то до „архіву грамот, переписки й ин.“ Що тикаєть ся відділу друкованих книг, то він уложений також аналогічним систематичним способом, як і відділ рукописів. При кождій книжці подане пайперш місце і рік друку, потім формат і число сторін чи карток (хоч се останнє чомусь не всюди!), вкінці при деяких інтереснійші маргінесові записки й нотки. Що тикаєть ся подавання заголовків книжок, то автор не тримаєть ся чомусь одного способу; раз подає заголовок бібліографічно зовсім докладний й одинокі раціональний, другий раз тільки загальний; так само коли заголовна картка знищена, або її при книжці зовсім бракує, треба було подавати повний її заголовок, покликуючись при тім на яку небудь бібліографію (пр. Каратаєва), як се зрештою зробив автор у своїх каталогі церковно-словянських і старо-українських друків Церковного Музею. З инших відділів каталога скажемо ще декілька слів про останній п. в. Розкопки. На нашу думку оголошувати каталог сього відділу перед його систематичним і науковим упорядкованєм й угрупованєм — се тільки даремна страта праці й часу: управа Музею повинна-б постарати ся пайперш упорядкувати сей відділ систематично (зн. по налево-єтнологічним чи археологічним періодам) й тільки тоді приступати до його опису. Без такого угруповання вартість сеї збірки редукуєть ся до дуже малих границь. При кінці книжки поданий показчик місцевостей, згаданих у грамотах й актах (з відділу: архів) і зміст „Опису“ (у відділі I. Рукописи — пропущено один н-р (143) ст. 43: фрагменти рукописів XVI—XVII ст.). У книжці знаходимо між ин. 21 помилок у нумерації.

Користнійше представляєть ся „Каталог церковно-словянських друків Церковного Музею“. Сей каталог, подібно як перший, уложений систематично (святе письмо, церковно-богослужєбні книги, канонікафісти, молитовники і т. д.). При поодиноких книжках крім подання докладного їх заголовку (де заголовна картка знищена або бракує, подано заголовок на підставі бібліографії Каратаєва), зазначєно також те звідки й коли книжка прийшла до музею (хто подарував, де, коли й за

яку ціну куплено й ин.), інтересніші маргінесові записки й нотатки на книжках, стан книжки, перепліт, число сторін, формат, чи є другий зглядно третій примірник в музею, кому книжка присвячена, а при деяких навіть інтересніші виписки з друкованої передмови чи самого тексту; взагалі повний і детальний опис, який дуже зближує „Катальог“ до спеціальних бібліографій старих друків. До книжки додано аж 8 різних показчиків: I. показчик описаних книг; II. показчик друкарень й їх видань; III. показчик авторів і видавців; IV. показчик друкарів; V. показчик дереворитів і ритівників; VI. показчик присвят; VII. показчик власних імен і місцевостей; VIII. показчик цін книг, вкладних і рукописів. Усі показчики уложеві в поазбучнім порядку, а в II-гім показчику (друкарні й їх видання) крім азбучного порядку друкарень задержано ще хронологічний порядок їх видань (кожоді друкарні з окрема). Поправки деяких незначних похибок і доповнення подано на самім початку книжки (перед „переднім словом“); ми поправимо ще отсі похибки, яких автор не добачив, а то: 1) „Апокрізіс“ поданий у показчику друкарень й їх видань раз під словом Острог (ст. 201 — правильно!), другий раз під словом Вильно (ст. 194 — хибно!); 2) відклик при Фалтирі N. 48 (ст. 18) на Каратаєва N. 48—49 невірний; має бути N. 16; 3) у показчику на ст. 206 при Смотрицькім цифра 1648/568 невірна; має бути 1648/563; 4) у показчику на ст. 195 при гродненськім друку „Служба веѣмъ святымъ російскимъ“ замість замітки „кон. XVIII в.“ треба поставити: 1786 р., 335. Взагалі катальог не лишає бажати нічого гарнішого¹⁾.

¹⁾ Зробимо ще тільки декілька дрібних заміток: 1) на якій підставі ставить автор під окремих N. 49 т. зв. Фалтырь, коли се тільки виривок із „Малої подорожної книжици“, виданої д-ром Ф. Скориною у Вильні 1525 р. (пор. Каратаєв, 19); чи може сей Фалтырь окреме видання?; 2) так само не зовсім ясно з „Табелею“, яку автор поставив під N. 599, а яка є знов виривком із супрасльського „Собранія припадковъ“, 1722 р.; 3) не вяснив автор справи виленського друку з кін. XVI ст. п. з. Молитвословъ (N. 340), який у Каратаєва зовсім не занотований; чи не ідентичний він із молитвословом, зазначеним у Милонидова під N. 27 (пор. Староп. сл.-р. вид., ст. 5)?; 4) чи „Євангеліє учительне“, занотоване автором під N. 674 не є иншим виданням такого-ж євангелія, поданого у Каратаєва під N. 229?; 5) який се „Полуустав“ зьського друку потує автор під N. 344? Бібліографія знає їх тільки два, один із 1637 р. (автор зазначає, що агаданний примірник не є виданням із 1637 р.), другий із 1646 р. (чи се видання з 1646 р., автор не говорить); 6) „Октоїха“, вид. „около 1700 р.“, (N. 144) бібліографія не знає; чи не є се видання з 1740 р.? (пор. Отчетъ Имп. Публ. Библиотеки, 1889 р. ст. 107; Милонидовъ, op. cit. N. 218).

Таким чином оглянули ми здебільшого катальогів обох музеїв. Щотикають ся їх поділу й укладу, то оба вони взагалі представляють собою результат пильної й солідної праці. Правда, різняться ся вони між собою прецизністю викінчення у деталях, при чім користнійше відбиває катальог Церковного Музея. Одначе й робота коло виготовлення їх обох не була однакова. Коли катальог Церковного Музея відносить ся тільки до одного його відділу, а то до збірки церковно-словянських й українсько-білорусько-російських стародруків, то опис Музея Ставропігійського Інститута обіймає, крім відділу старих друків, іще досить значний відділ рукописів, архів і грамоти, відділ образів, різьб, колекцію монет, збірку археологічних розкопок й ин.

Не зважаючи одначе на подані нами висше замітки, обі найновіші праці д-ра Іл. Свенціцького мають для дальшого розвою нашої науки чимале значіння, роблячи приступними для наших наукових робітників численні пам'ятники нашого національно-культурного й суспільно-політичного життя XIV—XVIII ст., які переходять ся у згаданих наших культурних інституціях; до тепер доступ і користування ними були з браку власне якого-небудь показчика-інформатора дуже утруднені. Від усіх тих наукових робітників, теперішніх і пізнійших, зустрине нашого автора щира подяка.

Ів. Кривецький.

Бібліографія

(рецензії та справоздання).

Friedrich Maurer — Völkerkunde, Bibel und Christentum. I. Teil: Völkerkundliches aus dem Alten Testament. Липськ, А. Deichert Nachf. (Georg Böhme), 1905, ст. 254, 8°.

Про культурноісторичне значіння Старого Завіту писало ся вже багато, тому приємно повитати працю, в якій спеціально і докладно обговорено усе, що лише дотикаєть ся етнографії. В трьох більших частинах вичерпано цілий матеріал і угруповано його в менші розділи, в яких по чераї представлено положене краю і його стан в часі жидівської імїграції, спосіб будованя, знаряди, рільництво, годівлю худоби, мисливство і рибальство, соціальні відносини, ремесла і деякі явичаї при хресті і похороні, антропольогічний тип і плекане тіла (обрізаня, деформації черепа, недуги, полові відносини), положене жінок, погляди на подружжя і вихованя дітей і т. д. Окрема частина присвячена релігійним поглядам, справам культу (жертви, священники, проституція, сліди фалічного культу, погляди про духів, свята і т. д.) і правним відносинам. Далі обговорено державне житя, організацію племен і торговельні та комунікаційні відносини, а на кінець зібрано матеріал про духове житя, про мову, літературу, музику, танець і науку, які представляють для нас спеціальний інтерес, бо присвячені в значній мірі переказаам і легендам, що мали великий вплив на народню і штучну словесність.

Загалом робить книжка дуже добре вражіння і написана звязко і в повним знанем предмету.

З. К.

К. А. Иностранцевъ — О древнеиранскихъ погребальныхъ обычаяхъ и постройкахъ, Спб., 1909, ст. 27 (в Журнала Мин. Нар. Просв.).

Питання про староіранські похоронні обряди і будови має чималий інтерес для нас в огляду на усталений вже міцно факт широкого розповсюдження іранської людности й іранської культури в степовій Україні перед словянським розселенням. Передмікенська культура України, в її аналогіями культури месопотамської, вимагає сильно розслідування того, що могло б дати для виясненя її розповсюдження культура і ритуали староіранської колонізації перед-скитської доби, і розслідування питання про похоронні обряди і похоронні будови староіранські має для сього питання першорядний інтерес. Автор в сій брошюрі збирає матеріал про похоронні будови староіранські, уставляючи три типи, чи три стадії їх — ката (наше хата), камера для уміщення трупа тимчасово, зараз по смерті, дохма — для виставлення трупа, аби його віли птахи і звіри, і наус, остіарій, для костей небіжчиків. Але переглядаючи останки тих похоронних будов, автор не йде далі на захід від осетинських похоронних веж або камер (в стилю староруських „голубців“). Приходить ся отже бажати, щоб хтось иньший заняв ся виясненям, чи не заходять звязки між сими похоронними будовами і похоронними пам'ятками нашої території, особливо в часів передмікенської і скитсько-сарматської культури.

М. Грушевський.

Leo Frobenius — Geographische Kulturkunde. Eine Darstellung der Beziehungen zwischen der Erde und der Kultur zur Belebung des geographischen Unterrichts. Липськ, Фр. Брандштеттер, 1904, ст. XIV+[II]+923, вел. 8°.

В новіших часах чим раз частіше підчеркуєть ся гадка про залежність людської культури від географічних обставин. Рацель прийняв се приміром за підставу усіх своїх більших праць, а головно своєї антропогеографії. Подібними поглядами переняті і праці Л. Фробенія, що виробили собі вже добру марку мимо певної односторонности автора в оцінюваню проявів людського духа. Одначе до тепер не було ще популярного підручника, в якім би на живих примірах показано привязане чоловіка до землі і його розвій відповідно до територій. Аж Фробеній обдарував нас такою книжкою, призначивши її в гори для ширшого загалу, а в осібна для старших учеників і педагогів.

Праця Фробенія доволі велика, складаєть ся в довших або коротших виїжків зі споминів або в окремих монографіях і виглядає спершу на звичайну збірку оповідань для старшої молодіжи з тою лише відмінною, що матеріал ліпше пересортовано і не допущено фантазій та історій

в роді індіанських. Однак зверхній погляд не відповідає дійсності. Автор багато потрудився коло аладження книжки і виїс в неї стільки своєї оригінальної роботи, що не можна йому робити ніяких закидів „дешевового авторства“ або відписування. Фробеній виходить з валоженя, що людська культура не є нічим відірваним і привязаним до одного племені, а йде в стислій зв'язи з фізичним розвитком землі. Земля дає чоловікові культуру, вона викликає у різних племен ті самі об'яви і надає напрям людській думці і діяльності. І сю гадку демонструє автор на багатьох добре вибраних прикладах. Розуміється, що для своєї цілі бере він лише т. зв. „некультурні народи“ і виключає з обсягу студій цілу майже європейську територію, захоплюючи лише північні і східні території Росії, заселені т. зв. полярними Номадами. Серію виїмків зачинає автор Африкою: се не лише тому, що знає її найліпше і вважається слушно за її найліпшого спеціаліста, але також з фактичних причин, бо Африка дає найліпші ілюстрації для його погляду. Тут можна знайти чоловіка в усяких стадіях розвитку, тут можна найліпше сконстатувати різні форми людської культури в залежності від географічного оточення. Йдучи консеквентно, відкидає автор поділ по племенам в расовім значіню і по народам в лінгвістичнім значіню, а ділить людність відповідно до їх господарського розвитку. Тих самих принципів придержується автор і далі, займаючи ся Океанією, що йде по Африці, бо має в нею багато схожости, Америкою і Азією.

Не маю заміру запускати ся в докладний розбір збірки і подавати в неї реферату. Тих кілька слів вистарчить цілком, щоб звернути на неї увагу наших кругів і поручити її до бібліотек.

З. К.

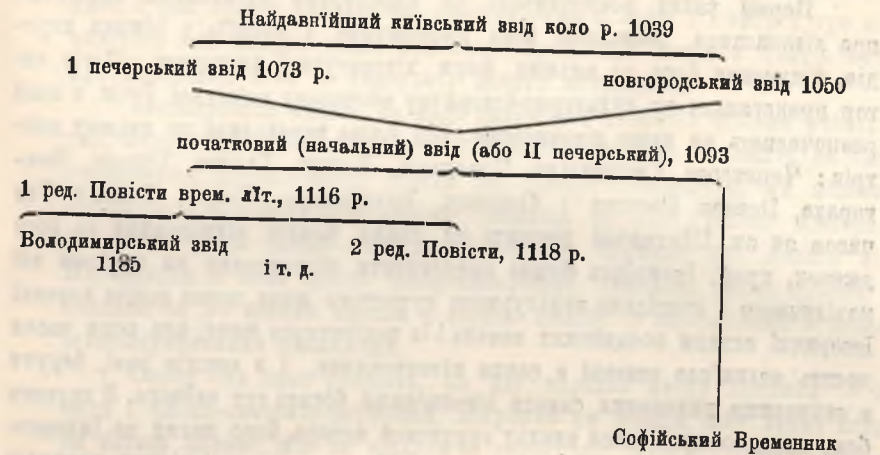
А. А. Шахматовъ — Разысканія о древнѣйшихъ русскихъ лѣтописныхъ сводахъ, Спб., 1908, ст. 20+687 (в XX т. Лѣтописи археограф. комиссії).

В. С. Иконниковъ — Опытъ русской исторіографіи, т. II, кн. 1 і 2, К., 1908, ст. X + 1955 + XXXII + V + IX + 113 + XXIX + XI.

В однім часі вийшли сі дві капітальні праці, присвячені східно-слов'янському літописанню. Вповні відмінні своїм укладом, можна сказати — два противні полюси що до характеру роботи, манери і методу своїх авторів, вони обидві, — кожда в своїм роді, дають цінні вкладки в літературу сього питання і містять багато цікавого спеціально для українського дослідника.

Ак. Шахматов сею великою розвідкою вінчає розпочаті кільканадцять літ тому студії свої над староруським літописаннем. На сторінках нашої часописи ми все слідили пильно за його вайняттями в сій сфері,

надаючи їм велику вагу, хоч не завсіди годили ся з ними выводами, які ставив шан. дослідник. Зачавши від спостережень над укладом старших літописних компіляцій, він перейшов потім до пізнійших, шукаючи в них слідів старших, не захованих для нас збірок, широкої і розгалуженої філіації місцевих і загальнійших зводів літописних (реєстр сих праць див. в нашій Історії України, т. I і III). Останній цикл його робіт, з трьох останніх літ, присвячений був визначнійшим епізодам найдавнішої київської літописи (запросини Варягів, славянський переклад св. Письма, хрещення Володимира — сі розвідки сподіємо ся обговорити незадовго, з деякими иньшими працями разом). Тепер вертаєть ся він назад до теми, поставленої в студії: О начальномъ кievскомъ лѣтописномъ сводѣ, 1897, і дає нову, паново переглянену і перероблену конструкцію, яку представляє сам в такій схемі:

Перший київський звід автор зв'язує з заснованням в Києві митрополії р. 1039; слідів старшого київського літописання він не бачить. Першим імпульсом для новгородського літописання послужило по його гадці надання Новгородцям прав Ярославом, а коло р. 1050 в нагоди посвячення нової катедрі припускає він списання першого літописного новгородського зводу; основою його мав послужити звід київський. Потім в р. 1073 печерським монахом Ніконом споряджений був ширший літописний звід, ще більше розширений в новій печерській редакції 1093 р. Отсим першим літописним збіркам, 1039—1073, присвячує автор свою розвідку, реконструюючи їх зміст, аналізуючи джерела, і як результат сеї своєї праці, подає при кінці книги реконструовані тексти київського зводу 1039 р. і новгородського 1050 р., в варіантами і коментарем.

В праці сій, як і в попередніх, виступає перед нами тойже сміливий, дівінаційний ум, що творить і конструує, відважно перекидає мости

гіпотез через провалини наших відомостей і навіть для тих що не годять ся йти за ним сими „неготовими дорогами“ приносить з сих сміливих ходів своїх багато інтересного, цінного, незаприміченого досі иньшими, що спостеріг гострий зір автора. І без сумніву його книга своїм запасом ідей і концептів послужить новим імпульсом для дослідників ріжних питань, так чи инакше звязаних з староруським літописанням.

В противність праці Шахматова, що сміло творить і йде наперед, опираючи ся тільки як на опорні ступени на помічення і виводи попередників своїх, — в противність її смілому новаторству, праця проф. Іконнікова має вповні характер консервативний. Її завдання — візрати в одно все зроблене дотеперішньою історичною наукою для зрозуміння і оцінки пам'яток східнословянського літописання, від давніших до новіших часів.

Перша книга розпочинаєть ся просторими загальними замітками про літописання, обставини його народження і розвиток у ріжних народів, відносини його до иньших форм літературної творчости. Потім автор представляє ту культурно-історичну обстановку київської Русі, в якій розпочинаєть ся наше літописання. Від Києва переходить до иньших центрів: Чернігова, Смоленська, Полоцька, Волини, Галича, Турова, Новгороду, Пскова, Ростова і Суздаля, Володимира, Твери, Рязани. Тим часом як ак. Шахматов держить ся самих фактів літописання та його джерел, проф. Іконніков бажає представити літописання на широкім тлі політичного і суспільно-культурного сучасного життя, подає навіть короткі історичні огляди поодиноких земель і їх політичного життя; але вони часом досить механічно звязані з самим літописанням, і в кождім разі, беручи в становища вяснення самого літописання, багато тут зайвого. З другого боку занадто придаєть виклад ерудитизм автора, його нахил до інвентаризації ріжних подробиць, фактів, дрібніших помічень, ріжних поглядів — він запружує його виклад і засипає другорядними деталями загальний образ. Але не даючи повних, випуклих картин, праця містить дійсно дуже багатий запас бібліографічних і взагалі фактичних вказівок, вібраних дуже старанно і скрупулятно, і до них в користю може і мусить звернути ся кождий, беручи ся до якоїсь справи, звязаної з старим літописанням.

Друга книжка складаєть ся в трох розділів. Перший присвячений літописання московському, другий — русько-литовському і козацькому (українському XVII—XVIII в.), в третім автор говорить про життя, повісті, подорожі, і видавання історичних пам'яток. Найбільший інтерес повинен мати для нас розділ другий. Але оброблений він слабше. Перші глави його, присвячені літописання русько-литовському, зроблені досить слабо, тратьють значіння ще більше після видання останніх публікацій

— особливо корпусу археограф. комісії (Пол. собр. лѣтоп. т. XVII). Дальші розділи (с. 1526—1559) в суміш розглядають ріжні історичні пам'ятки літописного і мемуарного характеру, без якогось порядку і системи, включно до Сводної Літописи Петрушевича і Лѣтописи Ставропигіального братства Зубрицького, що введені сюди хіба тільки тому, що звуть ся літописями. Більше систематичний характер має простора глава (с. 1560—1674) присвячена літописання козацькому, хоч і тут не все зрозуміло в укладі. Напр. Історія Русів вилучена з української історіографії, як політичний памфлет, хоч ся історія, очевидно, рідна сестра літописи Величка, котрий рекомендуєть ся тут як „трудолюбивый и добросовѣстный писатель“ (с. 1592). З другого боку такі праці як Лишецкого, Симоновського, Рігельмана перенесені в розділ присвячений науковому студіюванню історії й видаванню пам'яток (через се ми знаходимо і два вовсім аналогічні розділи — на с. 1618 і 1948). І тут можна помітити теж неодноразово при схемі прийнятій автором (напр. екскурс про Івагіна), а за те недостачу дечого потрібного.

Непотрібним здаєть ся мені вилучення в вовсім особний розділ житий, повістей, сказань, подорожей. Дещо в того не належить до східнословянської історіографії, тільки до історії літератури, як повбавлені історичного значіння агіографічні писання (в роді Миней Дмитра Ростовського), або такіж самі подорожі, що зайняли тут досить місця. На скільки ж вони мають історіографічний характер, вони мусять розглядати ся по певним епохам в тіснім звязку в літописними й иньшими історіографічними писаннями.

Серед сих двох розділів, на які поділив автор пам'ятки — літописи і життя-сказання-подорожі, погубило ся вовсім, або ледво вгадало ся багато писань, які не підходячи вповні під літописну схему, без сумніву даліко більше мали право на місце в історіографії, ніж деякі чисто літературні твори. Так напр. майже без сліду розплила ся українська і білоруська мемуарна література XVI—XVIII в. Одні твори обговорені тільки принагідно (як дневник Ханенка), иньші пропущені таки й вовсім, або вгадані десь в примітці, як мемуари Евлашевського, Перетятковича, Як. Марковича, й ин. Єрлича автор поминув свідомо тому, що „по воспитанію, убѣжденіямъ, языку лѣтописи его относятся къ польской литературѣ“ (с. 1571). Але, поминаючи звістки про істновання українського тексту його Записок, сам автор включає в сю главу українські історичні писання писані по російськи; отже се можна було зробити і з деякими писаннями по польськи. Вповні поминено писання в часів боротьби за унію, де маємо цілий ряд писань, що мають характер історіографічний, поруч релігійно-полемічного (як Ектевіс, Апокрізіс, Антіррізіс, Пересторога). Взагалі через систематику автора і через ріжні

прогалини роввій історіографічної роботи на Україні представляє ся дуже невизначно.

Се все не позбавляє великої корисности праці автора, як інформаційного підручника. В детальний перегляд його поглядів на староруське літописання, якому присвячена головню його праця, входить тут не буду — такий спеціальний перегляд його поглядів, і тим більше поглядів і комбінацій як Шахматова виходить за рами отсеї замітки й мусить бути зроблений на иньшій місці.

М. Грушевський.

Dr. Aug. Sauer — *Literaturgeschichte und Volkskunde*. Прага, Calve 1907, 2 к. + 42 ст.

Се ректорська промова проф. Зауера в німецькій університеті в Празі 18 падолиста 1907 р. Автор ставить собі задачею рішити питання про значіне походження письменника в його літературній діяльності і приходить до важних висновків, з якими належить познайомити ся кождому прихильникови літератури. Хоч проф. Зауер опираєть ся тільки на німецькій літературі, одначе висновки його мають загальне значіне, тим самим і для українського письменства. Вихідною точкою студії служить ствердження закону, що всякий літературний твір дає вираз світогляду автора — етичного, соціального, політичного, релігійного і загально-філософського. О скільки сей світогляд змушує історика літератури до ровбору внутрішнього змісту відповідно до мотивів утвору, — о стільки форма, стиль, ритм, мелодійність мови і метрика не можуть бути полишені без уваги, як естетична сторона твору. Оба чинники — світогляд і естетичне обриване — почуте автора вводять його в ряди представників всесвітної літератури, ровумієть ся одвітно оригінальности, глибини і силі обох сих чинників і їх впливови на загальнолюдську психіку, етику і естетику. Прослідити се — задача порівняної історії літератури, яка знов ніяк не може обійтись без ровчленованя (діференціяції) вібраних творів по національностям, бо инакше не могла-б дійти до ствердження загальних законів літературного роввою і літературної творчости. Подібно дієть ся і в історії національної літератури, на якої скарбницю складають ся поодинокі письменники своїми більше або меньше значними вкладами. Тому, що сей вклад письменника, як продукт його ества — отже племінно-родового походження і звязаних з ним прикмет, вихованя, освіти, особистих почувань і міркувань, можна пізнати тільки на підставі деталічного ровбору сих складових чинників і таким способом означити — як їх взаїмну звязь, так і лучники і перехідні ступені одного письменника з другим, автор і присвячує сьому найбільшу часть своєї студії. При тім звертає бачну увагу на обставину, що наукове означенє сих племінних прикмет даного письменника дуже не легке

— але і найважнійше, бо племінні прикмети, се свого рода природна стала призма, через яку захоплюють ся всі инші вражіння і впливи на дану одиницю. Річ тепер в способі означеня племінности, яка не все звязана з місцем уродження, або не виступає в творах письменника на виї, та вкінці в критерію належного оціненя властивого національного елемента (*Volkstümliches Wesen*). Розглянувши всі ті питання, автор сформулював свої тези так (ст. 19): стреміти до можливо повного родоводу автора — отже родинна хроніка, детальні досліди в області провінціального (місцевого) письменства, належне використання етнографічного й етнологічного матеріалу, поставити в основу історії національної літератури принцип племінности, щоби тим наче показати, як племінні письменства родять одну велику національну літературу.

Сей принцип племінної історіографії літератури може дійсно вже нині віддати значні услуги так богатим літературам як західно-європейські, або ві славянських чеська і польська. Є одначе літератури, що при своїм богатстві і світовій славі, не піддались би точному виконанню сего закона. Возьмім на пр. великоруську літературу, яку ледви чи було-б можливе ровслідити так, між тим як міра суспільного елемента (по епохам суспільно-політичного життя) дозволяє нам легко з'орієнтовати ся в літературних проявах. До українсько-руської літератури ся теорія дуже надаєть ся. Вона і приміняла ся в історіографії, яка відрізняє групи київську, галицько-волинську, угорську в трактованю старшої письменности, прилучає до них західно-руську в середущім періоді, а ділить на літературу російської України, Галичини, Буковини і Угорщини в нову добу. Докладні монографії кождої з сих груп приведуть запевне і до дослідів над впливом — у нас Бойківщини на Вагилевича, Буковини на Федьковича, Лемківщини на Хиляка (походженем і сюжетами — він вірний син племени), і т. д., поки на підставі вібраного і ровслідженого матеріалу в сїм напрямі не дійдемо до певних законів національного літературного життя. Щоб одначе не впасти в крайність і не переціняти сего впливу племінности, належить все мати на оці взаїмну звязь одиниці і загалу, а по друге памятати на закон круговорота людських ідей. Отже при дослідах над творчістю одиниці певного племени ніяк не можна лишати на боці національну літературу й її звязь з всесвітним культурно-духовним життям, якого частинкою буде національне життя, а через нього і з ним одиниці — письменника. І на відворот — не можна забувати про одиницю, або про їх суму, коли говорять ся про всесвітню або національну літературу, бо сума певних особистих почувань і думань в часом стаєть ся складовою частиною життя загальнолюдського духа.

І. Свєтлицький.

Stanisław Zachorowski — Węgierskie i polskie osadnictwo Spiżu do połowy XIV w. (Rozprawy Akademii Umjętności, wydział historyczno-filozoficzny, serya II, tom XXVII, str. 191—283). Kraków, 1909.

Провідну думку в отсій праці можна коротко передати ось якими словами: В середніх віках не було докладно витичених границь меж державами, а тільки широкі невалюднені полоси в політичного боку *res nullius*; ті посередні території переходили в часом до обох держав, більше до тої, яка виявила в себе більш енергії і засобів у колонізованню крайних просторів; такою нейтральною областю до XIII в. був Спиш (Spiż а ніколи Spiżl), країна гірська густо вкрита лісами; в XIII в. по угорським боці ровинула ся інтензивна і плянова колонізація, в долини Гернаду перекинула ся швидко в долину Попраду і до кінця того віку дійшла до місця, де у Попрад вливаєть ся річка Топорець з лівого і Лімниця з правого боку, і тут була дійсна угорсько-польська границя; одночасно в другого боку в долини Дунайця посувала ся горі Попрадом малопольська колонізація, найдалшою її осадю був Подолинець, одначе колонізаційна діяльність малопольських панів не могла рівнати ся з угорською і тому не тільки не посунула ся дальше, але незабаром 1315—1320 (як уевняє автор) дотеперішня польська частина Спишу перейшла до Угорщини і державною польсько-угорською межею стала нинішня галицько-угорська границя, а навіть на одну хвилину переходила поза неї на північ. Отсе коротенький зміст студії п. Захоровского. Як бачимо, остаточний висновок зовсім не новий. Не тільки в польській, навіть в угорській історичній літературі висловлювано більш або менш рішучі думки, що долина Попрада, в части або в цілости, довше або коротше приналежала Малопольці. Та автор літератури предмету ані не зводить ані не розробляє (про те, що в ній єсть навіть погляд про приналежність Спиша до Галицької Руси, автор нічого не знає) і дослід веде самостійно, отже діло в тому, якою дорогою і якою метою доходить він до результату. І в того боку треба оціняти сю працю.

Се студентська праця, в гарних прикметах як на початковий продукт молодого ученого, одначе рішучо за багато заповідає своїм заголовком, вступом і тоном, а за мало приносить науці реальних здобутків. Передівсім предмет ані не обнятий в цілости, ані не оброблений систематично. Се далеко нецілий Спиш, а тільки дещо про осадні над середнім Попрадом, які дають за мало підстави для тих категоричних висновків, які робить автор. Всеї літератури автор не знає, хоч признаєть ся тільки до незнання малярської (а се вже велика хиба), в словацької звісний йому тільки Цамбель, в німецьких тільки Кайндль, а в україн-

ської та російської таки нічого. Навіть се, чим оперує автор, в методичного боку оброблено доволі слабо. Многословність, цілі зайві уступи, неясність в угрупованню матеріалу і в переведенню, штучні слабо або й нічим не підперті конструкції, уживане гіпотез як аксіомів, і їм подібні прикмети виступають на кождім місці, хоч не можна заперечити у автора й цінних боків, як бистроти в аналізі, комбінаційної зручності, технічної старанности і т. ин. Він оперує головню двома способами: дипломатами і генеалогією. На однім місці (в закінченню) признаєть ся автор, що полишив зовсім на боці дослід над політичними відносинами Угорщини і Польщі; се очевидно дуже важна хиба, яка підриває найважливіші авторові висновки, зосередковані на означенню часу переходу польської частини Спиша до Угорщини pp. 1315—1320.

Перша дата — се *terminus non ante quem*. Вона вята з одної грамоти „комеса Николая в Любовні“, в якій надаєть ся „солтисови Николаєви в Камінки“ право осадити село Гобгарт (Schmauk-Hradszky, Suppl. Analect. Scerpus., 31). Автор стараєть ся доказати при помочи штучних генеалогічних конструкцій, що „комес Николай“ був Поляк, і на сій дуже хисткій і зовсім мало правдоподібній основі будує автор категоричний висновок, що Любовня й увесь край по Подолинець належали до Польщі. Тимчасом досить поглянути у грамоти короля Кароля (друковані у Фейера), де згадуєть ся виразно про володіння Любовнею і Гнявдами вже вчаснійше. Так прим. в р. 1313 говорить король, як на його ласку заслужив *magister filius Farkassi, dilectus noster et fidelis castellanus de Lyblow* (VIII/1, 489); під тим самим роком, а навіть під 1312 згадують ся заслуги обдарованих: *cum nos una cum baronibus et nobilibus ac aliis incolis regni nostri nobis fidelibus castra nostra Lublou et Saros vocata, quae per aemulos nostros sunt detenta, expugnassemus* (VIII/1, 440—455); а в тім самим дипломатари знайшов би фрагмент умови вдови і синів палатина Омодея в 1311 р., якою королеви віддано замки Любовню і Мункач (VIII/1, 405); таких доказів можна вібрати й більше. Отже й на що адали ся всі бистроумні конструкції автора, коли Любовня була що найменше від 1311 р. угорська! В дійсности ще перед сим роком країна ся була в угорських руках. Звідки-ж Омодей узав Любовню? Коли вяти під розвагу грамоту короля Вячеслава II в кінця 1301 р., де надаєть ся Угринови Йорданови Гиргив Любовню і Гнявди *in terra Sandecensi sitas*, й уважати її аргументом за приналежність сього краю до Польщі, то критичним моментом треба прийняти 1704 р., коли то палатин Омодей разом із Владиславом Локетком здобував Малопольщу і запав цілий ряд пограничних польських городів, з яких першими мусіли бути спішські. Сю як раз обставину, що Омодей бунтує ся против Кароля Роберта, а Йордан Гиргив

переходить від чеської партії до анжуйської і має визначну участь у поході короля на Омодея — треба брати за вихідну точку при розв'язці питання про перехід північного Спиша до Угорщини, обмеживши терміни на 1304—1311.

Та й не у тім тільки лежить головна справа. Насуваєть ся питання, чи грамоту Вячеслава з р. 1301 можна брати як доказ дотеперішньої її тривкої приналежності північного Спиша до Польщі. Що в самім 1301 р. так було, виходить доволі ясно з самої грамоти, хоч не без значіння ся обставина, що обдарований єсть визначним угорським паном; натомість иншої звістки про приналежність згаданих двох місцевостей Польщі таки не маємо. Отже можливе таке поставлене справи: а може ці місцевости опинили ся тільки на якийсь час у руках Вячеслава подібно як около того часу (1299) частина Борежської столиці занята була галицьким князем Львом (Грушевський, Іст. Укр. Ш, 99)? Тут треба, як бачимо, взяти всі політичні і дипломатичні звістки дуже основно і критично, коли маємо дійти до якихось тривкіиших висновків.

Инше діло з Подолинцем, який очевидно був у володінню Болеслава Сидливого чи радше його жінки Кунегунди. Від коли, на якій правній основі, чи в характері угорської чи польської землі було се володіння — се треба ще тільки дослідити. Бо й без того дотеперішні звістки про приналежність Подолинця до Малополющі мають багато неясного. Грамота Вячеслава з осені 1292 р. (про неї автор не згадує), в якій надають ся привилеї Генрихови, подолинецькому війтови, in eo quod dictam civitatem locavit (Kod. Malop. II, 188—189) виглядає не зовсім певно. Та й загалом грамоти Вячеслава самі собою не можуть бути доказами, коли знаємо, що він мав в руках навіть такі угорські городи (прим. Спиш, castrum Scyrs), які певно лежали здавна в Угорщині (Fejér, VIII₁). Йдучи знов дальше взад, маємо діло тільки з грамотами Кунегунди й Болеслава. І ці грамоти вимагають критичної перевірки. Зокрема грамота князя з привилеями для солтиса з 1244 р. (Kod. Mal. II, 173) насуває поважні сумніви, коли вже 1256 р. та сама земля єсть предметом надання Вели IV для Йордана (Fejér IV₂, 380). До того в р. 1296 у потверженню Кунегунди привилеїв подолинецькому солтисови говорить ся виразно, що первісна грамота (отже хіба з р. 1244) згоріла підчас татарського нападу. Як се погодити? В грамоті 1289 р. Подолинець названий селом, три роки потім у потвердженню маєтностей сандецьких Клярисок названий також селом, а в грамоті для подолинецького війта з того самого року і дня (8. XI. 1292) читаємо вже про місто Подолинець (К. М. II, 187—189). Зверну увагу також і на те, що „Podolin“, названий в кількох грамотах між селами сандецького монастиря Клярисок, може бути яким иншим селом, а не спишським Подо-

линцем, з огляду на товариство, в яким він виступає.

Таких і подібних инших сумнівів повно на кождім кроці, та автор не бачить їх зовсім, чи може обминає. Тут не місце витягати їх і розв'язувати, бо прийшлось би писати мабуть не менше як сам автор нам дав. Я не хочу категорично заперечувати приналежності Любовні, Гпязд і Подолинця до Польщі, принайменше якийсь обмежений час, то все таки мушу заявити рішучо, що всі докази за тим не дозволяють робити таких висновків, які робить автор, що будім то вся долина Попрада і вся півпівча збіч Магури були в XIII в. польські. Ся частина долини Попрада, що лежить в шарашській столиці рішучо постійно належала Угорщині; також неправдоподібно річ, щоби кут межі Бялкою і Дунайцем був польським. Як можна-б тоді пояснити собі дивний факт, що вже в середині XIII в. польська територія по лівім боці сих рік зовсім вже заселена, а на правій бік не переходить ані одна-однісінька оселя та аж у першій пол. XIV в. починаєть ся тут колонізаційна діяльність угорської шляхти. Зрештою про ці заходи говорять угорські дипломи ще перед терміном переходу сих просторів до Угорщини (1315) поданим у автора, прим. 1303, 1313, а Старавесь має походити з XII в. (A szepesm. Tört. Társ. Évk. IV, 30).

Се були-б наші замітки що до головного висновку д. Захоровского. Окрім того багато спеціальних заміток можна поробити до сеї праці. Ось важніші по порядку: з документу 1209 р. зовсім не виходить, що villa Isaacs була крайною над Попрадою (ст. 202); так само custodia в документі 1256 р. (205). При грамотах Вели IV з р. 1248 і 1256 автор не розуміє слів: *ultra indagines prope terminos terrae nostrae existentia in exitu ad Poloniam in comitatu de Sarus; inter indagines regni nostri et confinia Poloniae* — ідентифікуючи термін „indagines“ з терміном „metae“ і „confinia“. В дійсности се зовсім що иншого: indagines значить „засіки“, які кладено в горах далеко до границь, отже й ціла конструкція автора, оперта на пояснюваню сих грамот (203—204, 233), упадає від разу — король роздавав таки власну землю, а не *res nullius*, як хоче автор. Вже сам розслід границь обох надань показав би авторови його похибку. — Замок Плавеч не був 1301 р. наданий еп. Мускаті, як кілька разів говорить автор за проф. Абрага-мом; се непорозуміння: замість *episcopo Cracoviensi* треба читати *episcopo Calocensi*. — Пояснюваня автором границь грамоти з р. 1323 випало недостаточо і хибно. З них виходить ясно, що простір обнятий наданем зовсім не переходить пога нинішню галицько-угорську границю, як се в великим шумом відкриває автор (208 і 273), се як раз точнісеньке означеня нинішньої границі. І автор може-б зрозумів се, як би не злегко-важив кінця грамоти як би старав ся щільніше розв'язати назви рік

і гір, подані у грамоті, та перенести їх на мапу. Подібно пояснене назви Erdewfalva в грамоти 1294 р. як Стражки (222, 224) фатальне; се дословний переклад селя Вальддорф (Лсна); Landek се не словацька назва а таки німецька (224) і т. ин.

С. Томашівський.

Wacław Sobieski — Henryk IV wobec Polski i Szwecji 1602—1610. Краків, 1907, ст. 271, 8°.

Цікава і богата не використаним досі рукописним матеріалом студія плідного польського історика п. Собеского складаєть ся з двох частин: властивої теми, якою займав ся автор, а власне посередництвом (радше тільки пробами посередництва) Генриха IV французького короля між Польщею і Швецією, докладно між обома Вавами Жигимонтом III і Карлом IX в їх боротьбі за шведську корону, і в другій частини про т. зв. „Великий план“ Генриха IV. Тим іменем, як відомо, в історичній науці називаєть ся приписуваний (бо се питання властиво не рішене) Генрихови IV план чи тільки ідея умиротворення всеї Європи, щоб звернути всі сили проти Турків. А що посередниченне Генриха IV між Польщею і Швецією автор сеї розвідки стараєть ся номістити в рамках згаданого „великого плану“ то на нашу думку з методичного погляду краще було насамперед розглянути питання „великого плану“, а потім вже посередництво, чим навпаки, як се зробив автор. Вертаючи до справи самого посередництва скажемо, що вже було піднесено, що автор в її представленню опираєть ся на не видані досі матеріялі рукописні, головнo в Національній бібліотеки в Парижі і архіва міністерства заграничних справ тамже. Його головнo інтересувало вясненне становища, яке займав французький король до Жигимонта III і Польщі. І тут він в супереч давнішим поглядам істориків, між иншими і Шельонговського, докazuje, що Генрих IV ставив ся до Польщі прихильно, принаймні в 1602—1606 рр., почім він з своїми симпатіями схиляєть ся на бік Карла IX, вважаючи Жигимонта прихильником Габсбургів. Невважаючи на всі старання, авторови, на нашу думку, не вповні вдало ся опрокинути дотеперішні погляди про вороже становище Генриха до Польщі. Що найбільше можна ствердити, що в першім періоді того посередництва (1602—1606 рр.) Генрих заховував ся доволі пасивно в справі посередництва й індеферентно до Польщі. Всякого рода проєкти й пропозиції йшли власне не від Генриха, а від польської сторони або поодиноких французьких дипломатичних агентів. Таке становище Генриха підкопує при тім доволі сильно і теорію про істнованне того ідеального „grand dessein“ сього короля в справі паціфікації християнської Європи і утворення з неї якоїсь „християнської ричи посполитої“, а натомість вайвий раз характеризує Генриха IV, як зручного політика. Що до самої

праці то не можемо не вазначити уживання автором замість конкретних даних ріжних комбінацій і льогічних конструкцій для підпертя своїх висновків. Таку методу можна замітити не тільки в сій одній праці згаданого автора.

І. Д.

Wacław Sobieski — Zabiegi Dymitra Samozwanca o koronę polską (Rozprawy Akad. um. Wydz. histor.-fil. s. II, t. XVIII, ст. 1—60).

Справа, що послужила авторови темою до згаданой праці, докладно кажучи не становить спеціально якогось відкриття. Про неї вже було досі дещо відомо в польській історіографії: згадують про неї і друковані збірки відповідних матеріялів і зачіпають поодинокі історичні монографії, хоч, що правда, принагідно. Через те автор свою розвідку опер більше на знані вже історичнім матеріялі; не виданих досі документів втягнув сюди лишень дуже незначну скількість, та й то таких, що мають тільки побічне значінне. В заслугу автора можна покласти те, що тему, яка на заголовку виглядає доволі екзотично, стараєть ся тісно повязати не тільки з подіями внутрішнього стану польської ричи посполитої, але і з заграничною політикою деяких польських кругів. Праця п. Собеского крім вступу і закінчення поділена на кілька, трохи механічно повязаних розділів: Dymitr Samozwaniec wrogiem Zygmunta III; 2) Związki Samozwanca z różnowierstwem polskiem; 3) Agitacya Buczynskiego (Поляка в службі Самозванця); 4) Czy Zebrzydowski był w znowie z Samozwancom?; 5) Knowania innych rokoszanów; 6) Mniszechowie wobec planów Dymitra; 7) Mniszech na sejmie r. 1611. З наведених заголовків поодиноких розділів сеї праці видно не тільки її зміст, але вразом і те, як автор навязав заходи Самозванця до внутрішних польських справ, чи змагань. Вороже становище певної групи польського шляхетства до Жигимонта III і т. зв. бунт Зебжидовського (1606 р.), як вплив, по гадці автора, одного з польських конституційних принципів, „de non praestanda oboedientia“, і зносини з тим рухом Самозванця надають в очах автора тим заходам Самозванця чи малої ваги. Сі заходи, хоч вони не вдали ся, на думку автора не були пустими мріями одиниці, які розбивають ся о відпор сучасного суспільства, тільки се були плани, що вийшли з богатых голов, агітація, що займала собою думки ширшої групи в суспільности. Через те все те може свідчити про змагання в тім часі ширших мас і про настрої тодішної публичної оишії (с. 58). Та сього мало. Крім того автор бачить в заходах Самозванця коло здобуття польської корони в одного, а в згаданих думках і настроях частини польської суспільности з другого боку один з епізодів загальноного напряму польської політичної думки в другій пол. XVI і першій

XVII вв. до вєднання Польщі і Москви в одну дєржаву. Очевидно через те бунт Зєбжидовского в зв'язку з заходами Симозванця набрав би характеру чогось позитивного. На нашу думку автори не вповні вдало ся неабитими історичними свідочтвами доказати свої тези, через що вони набирають характеру апіорности. Насамперед не вповні в'яснено змаганє Самозванця до польської корони і недокзано теж наглядно порозуміння в сій справі з провідниками бунту. Особливо се треба сказати про вносини з Зєбжидовским, при чім автор в браку скільки-небудь певного матеріалу оперує більш комбінаціями правдоподібности — комбінаціями справді дуже зручно переведеними, але все таки тільки комбінаціями. Далеке яснійше стоїть справа з другим провідником ворожого Жигимонтови III руху — Янушом Радивилом. Тільки-ж тут насуваєть ся инше питання, на котре автор не звернув належної уваги: Чи можна бунт Зєбжидовского уважати якоюсь ідейно одноцільною акцією, викликаною однаковими причинами і в імя однакових принципів. Певне, що завзятий католик Зєбжидовский не хотів praestare oboedientiam Жигимонтови III, не через те саме, що його товариш по бунті завзятий дисидент Радивил або Стадніцкий-чорт, для якого невиносима була всяка oboedientia. Коли згаданий рух справді репрезентував що небудь спільного, то хіба лишень „золоту свободу“ — анархію. Ще менше доказано другу тезу про змагання до сполуки Москви і Польщі, чому зрештою і автор присвячує менше місця і уваги в своїй — з огляду на вібраний в ній матеріал — цікавій розвідці. Для нашої історії спеціально вона не представляє ніякого інтересу, хіба лишень порушенням в ній питанням про польські змагання до утворення з Польщі і Москви буцімто одної славянської дєржави.

I. Д.

Dr Karl Künstle — Die Legende der drei Lebenden und der drei Toten und der Totentanz, nebst einem Eskurs über die Jakobslegende im Zusammenhang mit neueren Gemäldefunden aus dem Badischen Oberlanden. Фрайбург в Б., 1908, таб. 7+116.

Монографія ся цікава як для фільольога (фольклориста, історика літератури), так і для археольога штуки; для останнього особливо малодоступним матеріалом з верхнеренської іконописи XV в. (ст. 1—17). Значіне монографії для археольога славяновізантійської іконописи лежить особливо в уступах про стінопись каплиці св. Йодока в Іберлінген над Овером XV в. (ст. 5) і про Страсти Христові 1450, 1497 і кін. XV в. (ст. 9, 11—12, 13). В стінописи каплиці св. Йодока вдаряє нас схожість сюжетів і їх композиції на баденській верховині і серед православного славянства; оправдана вона — що правда — спільною іконо-

писною школою Візантії, що впливала безпосередно на Славян, а через Італію на західну Європу. Але не в тім діло, а в однаковім психологізмі віруючого народа, який, чи то на католицькім Заході, чи то на православнім Сході однаково шанував і любив своїх простонародних святи-телів — Миколу, Киріяка, Христофора (Серби), Пантелеона, Евстафія, Варвару, Катерину, Юрія. Православна церковна іконопись майже немислима без сих святих — без них не обходилась і католицька іконопись в першого часу розцвіту церковного малярства на Заході (XIV—XV в.). Не менше снільних прикмет виказує нам і цикль Страстей Христових. У нас в Галичині нема їх старших як пол. XVII в. з тої простої причини, що взяли ми сю великанську ікону з католицької Польщі, яка як раз в сій часі дійшла до найсильнішого впливу на наше церковно-обрядове житє. З другого боку, не маючи паралель для сього іконописного сюжета серед православних Славян, наша галицько-руська іконопись запевно дасть сим іконами много цікавих причинків для історії Страстей в малярстві. Цікаве тут і те, що поява іконописного цикля (Страсти обіймають 20—30 образків, починаючи від воскресєня Лазаря до воскресєня Христа) припадає у нас як раз на час розцвіту і розросту (що до об'єму) шкільної драми; на Заході сей паралелізм мав также місце — тільки на два столітя раніше. З того можна думати про спорадичний паралелізм церковного малярства і релігійного дійства (містерії), на що ми вже звертали раз увагу в статі про благовіщенську містерію. Сей паралелізм може вказувати на тожсамість законів розвою малярства і драми взагалі (a minori — ad maius). З приводу колективної іконописи Страшного суда (се вже не цикль — а одноцільна картина судьби душі) згадаємо тільки про дрібний момент тотожного зображення душі в виді повинутої дитини (табл. II, ст. 46), як на Сході (іконографія старша) так і на Заході (іконогр. молодша). Іконографічних паралель для легенди про міщанина і його сина чудом виратованого від смерти на шибениці св. Яковом в Сантьяго у православних Славян не знаємо, хоча легендарних паралель (про св. Миколоя, Ілью), що ратують утопленика в Ниж. Новгороді, Київі, можна найти кілька.

Вихідною точкою розвідки проф. Кінстля про трьох живих і трьох мертвих є звичайна нагробна надпись: quod fuimus, estis; quod sumus, vos eritis, з її варіянтами. Автор звертає увагу тільки на романо-германський світ, новіставивши греко-славянський на боці. Між тим візантійська письменність могла була вказати йому на старші образці тих виречень, напр. „Κοινὸν φῶς εἰσίδουσα — τὴ κοινὸν ἔχω τέλος, ἀεὶ μὴ μύρου φίλ' ἄνερ — καὶ αὐτὸς ἐκεῖ γὰρ ὀδεύσας“ (Dr Janell — Ausgewählte Inschriften, Berl. 1906 N. 219), або зворот в похороннім каноні „вчєра сь вами бесѣдовахъ“. Хоч не можемо вказати в нашій іконописи іконо-

графічних паралель для сеї легенди, яку проф. Кінстле ілюструє дуже багато, то літературних паралель можна би все таки привести деяке число в обсягу „препія живота со смертію“ і душі в тілом; але се радше буде далека знайомість як свояцтво. Сей діяльог аллегоричних вств, що змістом своїм часто нагадують нам приведені автором середньоевропейські тексти розмови трьох живих — звичайно царів — в трьох мерцями, появив ся згодом і на українській землі в виді розговора і живої акції Смерти (як дійсної особи) в Бабою, Богачем, Іродом. Все те одначе не наближає нас до згаданої розмови живих в мертвими, а тим менше до іконографічного трактованя сего сюжета, якого православне славянство вовсім не знало в формі танцю мерців-кістяків в живими. Мало воно хіба деякі моменти сего танцю в епізоді страшного суда — „смерть грѣшнику люта“, де смерть не без злобної радости протягає руку до конаючого богача, мов би хотіла просити його в танець. Супроти сих далеких і слабих звязей православно-славянської іконографії в західнім малярством, приведеним в монографії д-ра Кінстле, для нас найважнішою вістанеть ся історично-літературна частина, в якій автор розбирає погляди на походженє танцю мерців (*dance macabre*) і його звязь в діяльогом трьох живих в мерцями. Автор ставить на перше місце образ танцю, а потім тексти до нього, себто тексти появились вже пізнійше, як поясненє до образу. Можна би так твердити тільки тоді, як би автор міг доказати старше походженє малярства від письменства. Між тим в духовнім письменстві перших віків християнства, знаходимо таку силу оброблень теми про смерть й її відносини до живої людини і душі, що нам ніяк не хочеть ся вірити, що тільки намальований образ — вродив легенду. Мало того, тема Смерти так часта в народній словесности всіх кінців землі, що правильнійше припустити вплив усної теми на уяву художника, як одиничного образу на бистроумність масового спостереженя і звязаної в ним поетичної інвенції. Тому не можна так остро виступати проти теорії Зеельмана про можливу звязь образу в якимись народними видовищами — грами, що до нас не дійшли, а представляли спільний кінець всякій земній суєті: танець в мерцями. Здогад Зеельмана про таку гру має дуже важку основу в похоронних церковних піснях, що говорять живим, як тяжко серед кістяків розпізнати багатого і бідного, пана і слугу, царя і підданого. Від сеї строфи вже тільки один крок до представлення кожного з тих станів осібним кістяком і до вдуки тих кістяків в умираючими — молодими і старими, богачами і бідаками, достойниками і простцями. А що на уяву має найлучше можна вплинути примірами в житя висших станів, отже нічого лекшого, як вивести в грі і образі — папу, кардинала, єпископа, короля, князя в хореводі танечнім в кістяком, або на колінах в благальній пові перед най-

висшим царем — Смертю (див. табл. V). В танечнім хореводі Кістяки можна вважати символами смерти кожної з умерших осіб, але властителем всего того одна Смерть, що не знає милосердя і всіх рівно рівняє.

І. Свенціцкий.

Описание рукописей, хранящихся в Архивѣ Святѣйшаго Правительств. Синода. Томъ II, вып. 1. Спб., 1906, ст. XI+546+8 табл.

В першій випуску другого тому описав д. А. Нікольский рукописи Архива Св. Синоду, почавши в ч. 1219 до ч. 1878 включно. Між сими рукописами дуже давних нема: частина належить до середньої епохи славянсько-руського письменства XV і XVI віків, а величезна скількість припадає на XVII, XVIII, а навіть XIX в.

Серед рукописів давнійших, що описані в отсїм першій випуску другого тому, зазначимо: пергаментовий збірник в першій половини XV в. (під ч. 1301) і паперовий збірник XIV—XV в. (під ч. 1857); до XV віку належить крім того ще 13 рукописів, до XVI біля 30. Значна скількість датованих рукописів вдебільшого XVII в.

Переважає більшість рукописів північного походженя, а саме багато вологодських, архангельських та олонцьких. Серед дописок звертають на себе увагу ті, в яких є згадка про ціну рукописів (див. ст. 90, 110, 152, 188), а також про матеріал, на якому написані (ст. 41).

Що-до змісту, маємо такі рукописи: житія святих, Прологи, збірники, вірчі церковного проповідництва, старообрядські та полемічні на старообрядців твори; деякі цікаві й для історика України. Застановимо ся на матеріалах, що можуть бути користними для історії й історії літератури на Україні та для історії українських діячів в Москві XVII—XVIII вв.

По перше згадаємо Пролог за місяці марець—серпень, написаний в XVII в. західно-руським півуставом (під ч. 1295); далі в Пролозі під ч. 1296, XVII в., „Страсти мучеников в Вильні градѣ“ 1292 р. Автоія, Іоанпа і Евстафія; під ч. 1299 — замітки з початку XVIII в. ученого Українця Стефана Прибиловича на „Пролог“, повні скептицизму й обережності; під ч. 1300 „Перспектива къ Прологамъ“ того самого автора, початку XVIII в.; під ч. 1301 — в пергаментовому збірнику XV в. „Архангелови вѣщанія“ Богородиці, які не-що давно були предметом студії дра Святицького; ті самі „Вѣщанія“ також і в рукопису під ч. 1306, XVI—XVII в.; під ч. 1305, XVI в., церковний устав Володимира, „Странникъ“ Даниїла Ігумена; той сам „Странникъ“ і в рукоп. під ч. 1364, XVIII в. і під ч. 1505, XVI в.; в рукоп. під ч. 1462, збірнику XIX в. — витяг з „Мессії“ Галитовського з усіма особливо-

стями мови оригіналу; під ч. 1521 — чотири казаня невідомого уніятського священника зі Львова на українській мові, XIX в.; під ч. 1531 два казаня Георгія Кописького (рукопис XIX в.), виголошені в 1767 і в 1783 р.; під ч. 1533 — збірник „Слів“ переважно Дмитрія Ростовського (Туптала), в списку XVIII в.; багато в того ще віде не надруковано; крім „Слів“ Дмитрія знаходимо писання ером. Гавриїла (Бужинського), митр. Стефана (Яворського); під ч. 1534 — „Слово на св. великомуч. Евстафія, влжепе св. Дмитрієм Ростовським“; під ч. 1561 — „Щерло Многоцѣнноє“ Кир. Транквилліона, в копії XVIII в.; під ч. 1572 і 1573 — казаня митрополита київського Самуїла Миславського, під ч. 1579—1580 — Теофана Прокоповича; під ч. 1582—1591 — казаня Теофилакта Лопатинського, написані характеристичною українською скорописею початку XVIII в.; деякі з сих казань належать йому безперечно, щож до інших, то лише доміслюють ся, що він був їх автором; під ч. 1592 знаходимо збірник „Слів“ м. Стефана Яворського, числом 329. До той же епохи належить обмовний лист Маркела Родишевського в „Верховный Тайный Советъ“ на О. Прокоповича (ч. 1706); під ч. 1715 — власноручний тестамент св. Дмитрія Ростовського, в якого зроблена і додана до книги репродукція; під ч. 1716—1717 — документи про уніятські справи 1835 р.; під ч. 1721 — записка про Почаївську Лавру, відібрану від уніятів до православного духовного заряду; під ч. 1754 — власноручна записка московського митрополита Філарета в справі прилучення уніятів 1834 р.; під ч. 1779 і 1780 — копії „Лѣтописца“ Дмитрія Ростовського, XVIII в.; під ч. 1812 — лист імпер. Катерини I до Стефана Яворського в 1715 р.; під ч. 1815 — лист патріарха Йоакіма до архим. Київсько-Печерської Лаври Інокентія Гівола в д. 21 мая 1680 р.; під ч. 1820 — лист кн. Мельшикова до м. Стефана Яворського в 1716 р., лист до його-ж гр. Ів. Ал. Мусіна-Пушкіна (ч. 1824) про надруковане „Каменя Вѣры“. Під ч. 1725 — 2 листи Лаврентія Горки до Теофила Кролика в д. 2 липня 1731 р.; під ч. 1827 — 15 листів імпер. Петра I до митр. Стефана Яворського в рр. 1703—1720; під ч. 1833—1835 — листи Теофана Прокоповича до різних осіб.

Крім поданих рукописів в розглянутій книзі уміщено багато інших матеріалів до історії найдавнішої і давньої українсько-руської літератури, агіографії, апокрифу і легенди. На доданих до книги таблицях репродуковані автографи Ст. Прибиловича, О. Прокоповича, Ст. Яворського, Дмитрія Ростовського і ин.

В. Перетц.

Николай Макаренко — Памятники украинского искусства XVIII ст., Спб., 1908 (відб. в часописи „Зодчій“).

Починаєть ся статя дітірамбом: „Казачьей Общинѣ“. При тім, дітірамби направлено не по тій адресі, по якій слід, багато слів про

„защиту православия і набѣги на Татар“ і майже нема ніякого поняття про етнографічну самостійність і не козацькі елементи. Але се тільки такий вступ, а далі, де автор переходить на ґрунт більше йому відомий, там говорить до річи і дуже інтересно. Перше всього кілька слів правди про людей, що стоять найближше до церковної старовини, про священників, які нічого не тямать в гарному і самі нищать все, що дійде до їх рук, — а до сього ще й роспоряження духовного начальства. Він каже: „Варвары, что вы дѣлаете?“ — „Мы поступаемъ лишь такъ, какъ велитъ намъ епархіальное начальство“. В сій драматичн. становища. Часто сии священники заважає чудова струнка пам'ятка архітектури і вони її нищать, а шите сріблом віддають на випал.

Така лиха доля мала спіткати прекрасну церкву в м. Ромнах Полтавської губ., котру тепер перевезено в Полтаву. Її збудував 1764 р. останній кошовий запорожський П. Кальнишевський. До статі додано багато фотографій отсеї церкви і подробиць її, плян поземний і перекрій, фотографії іконостасу і дерев'яних статуй, лиштви в підризників.

Далі фотографії преображенського собору в Ізюмі в такім же штибі. Церква пятибанна, вдовж 18 метрів, а заввишки 30¹/₂ метра. Вхідні двері по відомому українському шаблепови з дубовими одвірками заломаними і звуженими до гори і розкішно поцяцькованими розкішною різьбою. На дверях вирізано напись, котра кінчить ся так: „Сооружен храм се воиша покрову Бѣгоматере коштомъ и стараніемъ войскъ запорожскихъ кошевого благородного глдина Петра Калнишевского и Давида Чорного влѣто 7272 72 воплощенія Бѣга Слова 1764“.

Про іконостас автор каже, що він „осліплюючої краси, благородних пропорцій з почутем міри, і чудової різьби. Він дуже високий, в чотири поверхи, так що вершок його зникає в горі серед мороку і вінчаєть ся різьбленою статуєю Бога Отця, що не має собі рівної. Його величава і спокійна поза, живість трублячих ангелів, і чудово стилізовані хмарки роблять непобориме вражінне своєю композицією, артистичністю виконання в одного боку і глибоко релігійним настроєм в другого“. Стиль іконостасу рококо. Додані фотографії найкраще поясняють сі правдиві слова автора. Але що найцікавше в сій церкві, се статуї. Офіційне московське православіє не признає статуй в церкві, але православіє українське і московське дуже і дуже відріжняло ся одно від другого, і навіть не дивлячись на вмаганне синоду і консисторій, ще нині відріжняєть ся. Згаданих статуй було 4, окрім Бога Отця і ангелів всі в зріст чоловіка. Вони відріжняють ся широкою і сміливою трактовкою і хоч трошки грубоватим виконанням, але показують, що автор був не аби який артист. Можна до того додати, що майже всі церкви на Україні як чим можуть хвалити ся, то се різьбарством. Часом в таких високих много-

поверхових іконостасів замість ікон ставляли статуї, так що весь іконостас був із статуй напр. так було в с. Чоповичах, Радомиського пов. Київ. губ.: 2 розкішні статуї в нього взято до київського міського музею. Окрім сих, так сказати, архітектурних деталей, автор звернув увагу і на вишивані полотняні підризничі: „Шпана богата гамма фарб, композиція і рисунок в сім шитю наближають ся до робіт Сходу і головним чином Малої Азії“. Орнамент ростиного характеру. Сих підризників було незвичайно багато по всій майже Україні, а особливо в Гетьманщині. Таких вишиваних лштів від підризників полотняних є багато в київськ., полтавськ. земськ. і чернігівськ. музею, і навіть дехто на Україні задумує відродити сю манеру. В церкві зберегла ся так звана: „стасидія“ або „боку“ — лавки, де можна було і сидіти і стояти, обперши ся на підлокітники.

Відбитка ся прекрасно ілюстрована авто- і фототипіями. Автор додає сюди ще автотипію преображенського собора в Ізюмі, що нині вже не існує. Закінчує закликом до напруженої боротьби за штуку минулих часів в „культурними“ варварами, розвиваючи в дитячих літ, в шкільній лавці, любов до прекрасних пам'яток старовини.

В. Щербаківський.

Н. Д. Чечулинъ — Очерки по исторіи русскихъ финансовъ въ царствованіе Екатерины II. Спб., 1906, стр. 380.

Ся цінна і для нас цікава книжка не була ще обговорена у нас. Вона складаєть ся в чотирьох нарисів: I. Висша управа фінансами в Росії XVIII віка; II. Державні доходи за панування Катерини II; III. Державні розходи за панування Катерини II; IV. Повстання російського державного довгу.

В парисі першим для нас спеціально цікавий розділ V: „Висша управа фінансами від часу заведення нової управи в губерніях“. Заведення губерній і поширення сеї організації на Україну було завершенням централістичної політики московського уряду що до її автономних прав. На фінансовому положенню України ся нова організація також тяжко відбила ся. Початок новій „всеросійській“ фінансовій організації було покладено 19 марта 1773 р. заведенням при I департаменті сената експедиції про державні доходи, а завершено її заведенням року 1780 казначейств для штатних і остаточних сум; все головне в новій організації було заведено виданим 7 падолиста 1775 р. „Учрежденієм для управління губерній Всеросійской Имперіи“. Ся нова організація характеризуєть ся тим, що тепер центральна управа все більше восереджуєть ся в руках одної особи, а в областях утворено цілу сіть інституцій, що відають спеціально й виключно справи фінансової управи та державного

господарства. Ми не будемо тут давати опису сих інституцій, вазначимо тільки, що розтягнення сеї сіти на Україну дозволило московському урядови в далеко більшою інтензивністю, піж за попередних часів, випомовувати з неї гроші, як се показують наведені далі цифри. В головних рисах повий порядок переховування і витрачання сум було уставлено такий. Повітові казначей мали вказівки, коли, в яких доходів і скільки грошей куди направляти; частину вони лишали місцевим органам, частину відсилали в так званий комісаріят і адміралтейство; решта йшла до казначейства для остаточних сум, заведені в Петербурзі і Москві (4 серпня 1780 р.), і до казначейств для штатних сум, котрі були також там заведені (24 жовтня 1780). Останні одержували гроші на всі визначені по штатам розходи, за винятком того, що казначейства вже самі передавали на місцеву адміністрацію й по розпорядженням комісаріята та адміралтейств-колегії; перші діставали все, що поза сим лишало ся. До казначейств для остаточних сум йшли потім усі новозаведені розходи й усякі надзвичайні асигновання. Наведемо тут кілька цифр, котрі почасти покажуть нам поділ сум між сими ріжними інституціями. В 1781 році, в першому після заведення експедиції про державні доходи та нові казначейства, бюджет виносив 28 міл. рублів; з них на видатки в губерніях повинно лишити ся 6 міл. (себ-то 21%), вислано в казначейства для штатних сум 5,4 міл. (16%) і в казначейство для остаточних сум 3,1 міл. (11%); на військо й флоту йшло біля 12 міл. (себ-то від 43 до 45%); решта — приблизно 1½ міл. (біля 5%), йшла на двір та на ріжні дрібні видатки. На 1796 рік бюджет виносив 68 міл.; на видатки в губерніях положено ужити 27 міл. (35%), вислати в штатні казначейства 15 міл. (21%), в остаточні — 7 міл. (10%); на військо уживало ся до 19 міл. (28%) — решта 3 міл. йшли як давніше на двір та дрібні видатки (біля 4—5%). Оцінюючи сей повий устрій д. Чечулін пише: „Він не зменшив фінансових трудностей, а швидше збільшив їх, нагромадив. Насамперед — уся областна реформа коштувала дуже дорого. Значінне її було величезне й мало гарні наслідки з ріжних поглядів: вона наблизила суд і управу до людности, вона викликала в провінції майже приглушену вже самоуправу та самодіяльність, вона, нарешті, зробила те, що більше третини всіх доходів витрачало ся в провінції, там, де на початку царювання Катерини не витрачало ся і 5% бюджету“. Се характеристичний вразок того, як хибними бувають узагальнення, коли люди закривають очі на дійсність. Кажучи про додатні сторони областної реформи, д. Чечулін має перед очима очевидно Московщину, але свої висновки розтягає на цілу „Російську імперію“, забуваючи, що з ріжних причин в ріжних частинах сеї імперії, особливо в иншим національним складом, справа могла стояти й стояла цілком инакше. І коли

для Московщини, може, й справедливо, хоч се ще вимагає доказів, що областна реформа „викликала на провінції... самоуправу та самодіяльність“, то для України ся „реформа“ означала цілковиту утрату і самоуправи і самодіяльності. Коли для Московщини й мала ся реформа ту додатну сторону, що „більше третини всіх доходів витрачало ся в провінції“, для України нова „управильнена“ і більше розгалужена організація збирання грошей в людности визначала хіба управильнену й поліпшену організацію рабунку людности в боку держави, кажемо рабунку через те, що ся держава не давала сій людности ніякої користі.

В нарисі другим автор переходить до докладного розгляду державних доходів за панування Катерини II. Говорячи в розділі другим про подушні збори він на стор. 122—123 наводить цікаву таблицку, котра показує розміри грошових плат людей різних груп оподаткованого стану в різні часи; в сеї таблиці наведемо частину, що доторкаєт ся України.

Платили	1765	1769	1773	1775	1783	1786	1794
Укр. селяне панські ...	} (р. *)	1 р.	1 р.	1 р.	70	70	1 р.
» » держ.					1 р. 70	1 р. 70	2 р.
» » монастир. . .					70	1 р. 70	2 р.
» купці					1%	1%	1%
» міщане					1 р. 20	1 р. 20	1 р. 20
Слоб. укр. губ. казенні обиват.	85 і 95	85—95	85—95	85—95	1 р. і 1 р. 20	1 р. і 1 р. 20	1 р. і 1 р. 20
Слоб. укр. губ. селяне панські, державні, монаст.	60	60	60	60	70	70	70
Слоб.-укр. губ. купці . .	85—95	85—95	85—95	85—95	1%	1%	1%
» » » міщане .	85—95	85—95	85—95	85—95	1 р. 20	1 р. 20	1 р. 20

Зробимо кілька пояснень до сеї таблиці. В Повному Зібранню Законів нема указу, котрий заводив би в Українців подушний так званий „рублевий“ збор, що почав збирати ся в них в 1765 р. Подробиці про його заведення знаємо в „Екстракта изъ указовъ, инструкцій и учрежденій, съ раздѣленіемъ по матеріямъ, на девятнадцать частей. Собрано въ Правительственномъ Сенатѣ по малороссійской экспедиціи“, виданого в другим випуску „Матеріаловъ для исторіи экономического, юридического и общественного быта Старой Малороссіи, издаваемыхъ подъ редакціей

*) До суми зборів скрізь треба додавати 2% на накладні розходи. Грубшими черенками надруковано цифри зборів тоді, коли вони міняли свою великість.

Н. П. Василенка“. В височайше затверженому 15 вересня 1765 року докладі сената про те, як складати суму, потрібну на утримання війська, читаємо: „съ рейтарскихъ 13.512 душъ новоположеннаго въ рублевый окладъ сбора 13.512 рублей“. Таким чином, сей рублевий податок був уже перед 15 вересня 1765 р., але його було тільки що заведено. Його заведено між 1 і 15 вересня 1765 р.; се видно з того, що український генерал губернатор граф Румянцев „въ 765 году сентября мѣсяца“ дав пропозицію малороссійській колетії, щоб вона подбала послати комісарів, котрі би „расположеніе имѣли по кварталамъ года суммы съ числа хатъ, съ которыхъ, по соображенію расходовъ, доводится выскывать со всякого квартала 25 коп., а въ годъ рубль“; в повітів та округів побирати без всякого опусту в атаманів та курінних, а в власницьких — з самого власника або його управителя; збори сї „не мѣшать отнюдь въ персональные высканія, а отдавать, выскывать и уравнивать иногда по имуществамъ и состоянію владѣльца“. Сей не зовсім ясный вираз треба мабуть розуміти так: не вважати сї збори за чисто поголові, а для одних їх зменшувати, для других підвищувати, зрівнюючи відповідно до маєткового стану власника. Приймати сї збори негайно; хто бажає внести гроші наперед — приймати їх. „Провіанта въ натурѣ и фуража... впрядь требовано не будетъ“. На видатки по збиранню, на папір, як, свічки й инше збирати по 2 коп. з рубля. Таким чином в дійсности се було заведення подушного податку в рублевим розмірі, без усякої дальшої різниці. В „Екстракті“ зараз після викладу про сей рублевий податок іде мова про переімени, викликані указом з 3 мая 1783 року; сї переімени викладають ся цілком згідно з змістом сього указу, а се свідчить, що порядок і розміри оподаткування не міняли ся на Україні до 1783 року. До 1765 року мешканці України приставляли в натурі утримання для полків, що стояли на її території.

Податки з мешканців Слобідської губернії встановлено височайшою конфірмацією; сї податки проголошено в інструкції губернаторови Слобідської губернії з 6 червня 1765 р. Ся інструкція заводить таку різницю: податок „съ казенныхъ войсковыхъ слободскихъ обывателей, которые пользуются курениемъ и продажей вина по 95 коп., а въ запрещенныхъ (sic) по 85 коп., съ поданныхъ же владѣльческихъ черкасъ, состоящихъ въ бѣлгородской, воронежской, казанской и астраханской губерніяхъ по 60 коп.“ „Обывателями казенныхъ войсковыхъ слободъ“ названо давнїйшихъ козаків, як се видно з доклада сенаторів князя Шаховскаго, Панина і Олсуфєва з 20 мая 1765 року. „Піддані“ тільки визначених губерній показані через те, що на підставі інструкції мешканці московських губерній не мали права переселяти ся в Слобідську губернію й „набывать великороссійскихъ окладовъ“; коли б вони туди

являли ся, в ними треба було поводити ся по указам як з втікачами.

В маю 1783 року дано цілий ряд указів, що доторкали ся різних державних доходів. Тоді ж було заведено нове оподаткування й на Україні (в Слобідській губернії), Білорусії, Ризькій, Ревельській і Выборзькій губерніях. Для всіх цих місцевостей, що доти вважали ся за упривілейовані, встановлено податки: загальний подушний податок, рівний в тим, що існував тоді в Московщині, податок з посадських мешканців, що існував в Московщині в 1724 року, оброчний збор — для державних селян в розмірі, що існував в 1762 року, і для купецтва в розмірі, встановленому в 1775 році.

Спеціальним указом з 10 цвітня 1786 р. українських селян, що відбували панщину на духовних власників, відібрано в державну управу й оподатковано, окріч подушного збору, ще рублевим.

23 червня 1794 р. збільшено подушний збор з селян в губерніях московських та сибірських. В губерніях українських подушний податок лишив ся той самий, але кожду „душу“ обов'язано доставляти певну кількість збіжжя.

На стор. 138—139 наведено таблицю, з котрої видно, які суми держава побирає в різних груп підданих. До Українців знаходимо там такі дані:

Поступало з Українців подушних та оброчних зборів в тисячах рублів:

1764	1765	1766	1767	1768	1769	1770	1771	1772	1773
451	451	451	486	486	нема відом.	480	480	480	486

Для років від 1774 до 1780 нема відомостей, а далі маємо:

1781	1782	1783	1784	1785	1786
433	451	459	602	583	701

Сі таблиці добре ілюструють зріст оподаткування української людности на користь Російської держави. Протягом часу від 1764—1786 року, себ-то за 22 роки податок майже вдвоє збільшив ся.

В дальших нарисах книжки нічого спеціально цікавого для нас не знаходимо.

М. Залізник.

Проф. И. П. Филевичъ — Изъ исторіи Карпатской Руси. Очерки галицко-русской жизни съ 1772 г. (1848—1866). Варшава, 1907, ст. 162.

Праця проф. І. Филевича для історика галицької України нічим не цікава. Все те, про що говорить автор, знаємо ми докладнійше із давніх праць Ф. Свистуна, Б. Лозинського, С. Шніра-Цепловського, Ів. Франка, Ів. Заневича й ин.; про цілий ряд найновіших розвідок

і матеріалів, виданих ріжними авторами (К. Студинський, Іл. Свещіцький, Ів. Левицький, М. Тершаковець й ин.) вже підчас самого друку „Очерків“ проф. Филевича (свою працю друкував автор мікроскопічними дозами у „Варшавск-их Университетск-их Извѣстія-х“ протягом 6 літ, у рр. 1902—1907!) уже й не згадуємо. А як раз сі нові матеріали не тільки що відкривають перед нами цілий ряд нових, незнаних до тепер, хоч першорядного нераз значіння, фактів і подій, але в неординарному перевертанні до гори дном наше дотеперішнє знання й розуміння сеї партії української історії. Не інтересна для нас згадана праця також з ідейного боку. Свою концепцію галицько-української історії XVIII—XIX вв. проф. Филевич не ріжнить ся в нічим від галицько-московської історика сього періоду проф. Свистуна, на яким зрештою головно опер свої „Очерки“¹⁾.

З важніших фактичних похибок помітимо отсі: 1) „Терминъ „окремність“, въ томъ смыслѣ, въ какомъ употребляютъ его нынѣшніе представители „українсько-руської“ теорії“ появил ся перший раз не „на страницахъ „Р. Дневника“, як каже проф. Филевич (ст. 106), але значно скорше; вже в першій науковій розвідці про українську мову Ів. Могильницького з 1822 р., яку в ширшій редакції (а не в перекладі тільки, як каже автор на ст. 25) надруковано в 1829 р., галицько-український граматик боронить окремішности української мови супроти польської й російської зовсім „въ томъ смыслѣ“, в яким боронять її й „нынѣшніе представители“ згаданої „українсько-руської“ теорії²⁾; української окремішности боронив дальше у 1820-тих рр. другий галицько-український філолог д-р Ів. Лаврівський, боронив М. Шашкевич, Й. Лозинський, Й. Левицький й ин.³⁾; заманіфестувала її зовсім рішучо перша українська політична організація „Головна Руська Рада“, проклямувала також перша українська часопись „Галицька Зоря“ в 1848 р., що появила ся чверть року скорше, як „Р. Дневник“ (орган групи людей т. зв. „gente Ukraini, natione Poloni“⁴⁾) і т. д. 2) Зовсім хибно вважає проф. Филевич згадану висше групу людей т. зв. „gente Ukraini, natione Poloni“, які для побороювання українського руху в Галичині з'організували ся були в 1848 р. в окреме політичне товариство

¹⁾ Пор. Ф. Свистунъ, Прикарпатская Русь подъ владѣніемъ Австріи. Т. I—II. Львів, 1895—96. Ст. 350+741+(2).

²⁾ Пор. М. Тершаковець, Галицько-руське літературне відродження. У Львові, 1908. Ст. 9—11.

³⁾ *ibid.* ст. 11—14. 35—51, 58—112.

⁴⁾ „Мы Русини Галицки належимо до великого руского народу, котрый однимъ говорить языкомъ и 15 милѣиолѣвъ выносятъ, въ котрого полтрета милѣона землю Галицку замешкує“ (Маніфест до українського народу „Головної Руської Ради“ з дн. 10 мая 1848 р. — Зоря Галицка, 1848, ч. 1).

„Руський Собор“ з періодичним органом „Руським Дневником“, за прототип нинішнього галицького українства (ст. 81—82). Як показують пайновіші історичні досліді, вже при кінці XVIII ст. можна у складі галицько-української суспільності замітити виразні контури трьох груп з окремими національно-культурними й соціально-політичними світоглядами: народньо-демократичну (сю групу треба вважати головним прототипом нинішнього українського демократичного руху в Галичині), схоластично-аристократичну (= прототип нинішньої москвофільської партії між австрійськими Українцями) і польонофільську („gente Ukraini, natione Poloni“) з різними соціально-політичними відтінками (з її власне рамени з'організовано в 1848 р. „Руський Собор“ з політичним органом „Руський Дневник“). На протяві 1-ої пол. XIX ст. контури сі ставали чим раз виразнішими, а в 1848—49 рр. наступила вже між двома першими (сконсолідованими в політ. організації „Головна Руська Рада“) і останньою (за якою стояла ціла польська суспільність) формальна баталія (пригадаємо пр. справу поділу Галичини). Коли-ж з одного боку — Поляки здобули в Галичині (головно заходами гр. А. Голуховського) повну політичну перевагу над Українцями, з другого — польсько-українські відносини в краю стали прибирати чим раз острійші форми, тоді тип людей „gente Ukraini, natione Poloni“ втратив своє дотеперішнє практичне значіння й уступив в арені політичного життя у Галичині. Останній визначніший репрезентант сеї групи — Пл. Костецький помер забутий перед роком у Львові. 3) Невірно представляє автор справу уступлення проф. Лодія в львівського університету; що „колесо галицької життя очень скоро круто повернулось опять въ сторону неблагоприятную для Руси“ (бесіда йде про 1800—30 рр.), се правда; одначе причиною того, що проф. Лодій перейшов зі Львова до Петербурга, не було згадане „колесо гал. життя“, а корисніші пропозиції російського уряду, який у 1803 р. візав офіційно перейти до Петербурга крім проф. Лодія (Львів) також проф. Балудяньського (Будапешт), проф. Кукольника (Краків) й ин.¹⁾; мотиви, які викликали еміграцію до Росії наших учених у поч. XIX ст., були в значній мірі ідентичні з мотивами, якими кермували ся наші духовники, емігруючи до Росії (Холмщини) у 1870-тих рр. 4) „Волненія въ Цуциловѣ“ не „объясняются повидимому тѣмъ, что тамошній священникъ, natione Polonus, не пользовался довѣріемъ крестьянъ“ (ст. 112), а зовсім чим иншим²⁾; священник не відіграв тут ніякої ролі, а документи, на які покликаєть

¹⁾ Пор. И. С. Свѣнцицкій, Обзоръ сношеній Карпатской Руси съ Россіей въ 1-ую пол. XIX в. С.-Петербург, 1906, ст. 26—30.

²⁾ Пор. Ів. Кривецький, Цуцилівська тривога в 1848 р. Львів, 1906, ст. 34.

ся автор¹⁾, належать не до Цуцилова, а до якогось неназваного ближше села Г., в яким зрештою до ніяких розрухів не прийшло. Про Цуцилів нема в них найменшої згадки — і т. д. і т. д.

Ів. Кривецький.

Письма Тургенева къ Марко Вовчку („Минувшіе Годы“, 1908).

Б. А. Маркович видрукував листи Тургенева до своєї матери М. А. Марковички (Марко Вовчок). Листи сі дуже цікаві для біографа Марка Вовчка, бо дають змогу розвіяти не одну з тих сумних легенд, що згромадили ся, не знати на якій підставі, коло особи сього письменника. Перш за все, розумієть ся, вони дають змогу кожному упевнитися, які відносини були між Тургеневим та Марковичкою. Се не секрет, що не в літературі, але приватно в громадянстві прийняла ся звідкілясь гадка, ніби Марковичка покинула старого (?), нецікавого мужа і жила в Тургеневим. Та навіть і в літературі про се можна знайти натякання: в своїх, жалю достойних „Споминах про Марка Вовчка“ („Рідний Край“, 1909, ч. 1, стор. 10) Ганна Барвінок недвозначно говорить: „Багато мала Марковичка добрих приятелів; а дружину свою красну, спасителя її (?!), дорогу квітку нашу, — одчала. Потім Маркович вернув ся (очевидно в Петербургу. В. Д.) до Чернигова, а вона в Тургеневим поїхала до Парижа“. Отже видруковані листи одразу дають добру одсіч нещасливо балакуцій авторці: Опанас Маркович зовсім в Петербурга не поїхав до Чернигова, але хоч і не разом з жінкою та Тургеневим, а місяць пізніше поїхав за кордон і сидів там більш року (од мая 1859 принаймні до кінця червня 1860 року — як видно в тих же листів). Тургенев жив в Парижі, а Марковичка з мужем, або й сама, то в Дрездні, то в Остенде, то в Гайдельберзі, то в Швальбаху. Пробувши кілька місяців в Парижі, поїхала в Рим, Неаполь. Тим часом Тургенев поїхав в Росію. Вони раз-два до року деь бачили ся кілька день, а більш того, що листували. Тургеневу Марковичка подобала ся, він нею опікував ся 3 роки (1859—1862), в Росії виконував всякі доручення (розмови з редакторами і пересилка грошей), але відносини між ними, як видно з усього, не переходили границь доброї приязни. Тургенев сам до неї пише (22/V 1861): „что я вамъ преданъ — это несомнѣнно; но кромѣ этого чувства, во мнѣ есть другое, довольно страстное, которое иногда заставляеть меня желать Васъ имѣть возлѣ себя... Когда мнѣ приходятъ въ голову наши тогдашнія бесѣды — я не могу не сознаться, что Вы престранное существо — и что Васъ разобратъ

¹⁾ Пор. Житє і Слово, V, ст. 368—372.

очень трудно. Но крайней мѣрѣ миѣ до сихъ поръ не ясно, какъ понять все то, что было, подъ какую рубрику все это отнести? При свиданіи я Вамъ сообщу, на какомъ предположеніи я остановился — какъ на самомъ вѣроятномъ — хотя мало лестномъ для меня¹⁾. Отже аналіза відносин між ним і Марковичкою доводить його до „мало лестнаго“ для нього висновку — попросту кажучи, що се скоріш відносин доньки до батька, бо Тургеневу тоді було вже цілих 50 літ, а донці його було 18 літ, отже мало чим була молодша од Марковички, що мала тоді тільки 25 літ. Бачимо в тих же листів, що один раз Тургенев додав: „жму Вамъ руку и дѣлаю еще что-то, на что Вы, бывало, никогда не отвѣчали“, тоб то, що він позволяв собі часом деяку фамілярність (цілування руки), на яку, як сам признаєть ся, Марковичка не реагувала в свого боку. В иншому внов листі додав: „Цѣлую Васъ — „во уста сахарныя“ — на бумагѣ это Васъ не рассердитъ“. Се все найгірше, що можна додати в відносинах між Марковичкою і Тургеневим — отже як бачимо далеко ще до того, що покинула, мовляв, чоловіка і повіялась за Тургеневим. Але коли б кому не вистарчило листів Тургенева для висвітлення їх відносин, коли б хто запідозрив, що або Тургенев був дуже хитрий чоловік та не все писав, або не всі листи його видруковано, то на се маємо ще й стороннього свідка, приятеля Тургенева і доброго знайомого Марковички, Анненкова, який багато пізнійше (року 1885) ось що про Тургенева і Марковичку пише: „Онъ былъ съ ней въ то время въ самыхъ пріятельскихъ отношеніяхъ... Марко Вовчокъ былъ тогда въ апогеѣ своей славы за свои граціозныя и трогательныя повѣсти изъ крѣпостного быта... Съ тѣхъ поръ завязались у нихъ тѣ задушевныя отношенія, свидѣтельствомъ которыхъ служитъ его переписка, и которыя длились до той минуты, когда Тургеневъ открылъ въ Маркѣ Вовчкѣ наивную способность поглощать благодѣлія, какъ нѣчто ей должное, и требовать новыхъ, не обращая вниманія на свои права на нихъ“ (Вѣстникъ Европы). А що взагалі Марковичка була натура неприступна і вразлива на всякий про неї поговор, про се дають чимало матеріалу листи Марковички, ще не видруковані, в яких знати, що до неї доходили в Росії всякі чутки, цілком фантастичні і не знати ким вигадані.

Крім висвітлення відносин Тургенева до Марковички, листи Тургенева дають ще й инший цікавий матеріал для змалювання відносин Українців до Марковички і Тургенева до українства. Можна доглядіти, що Тургенев підсміхаєть ся, але більш добродушно, з Українців: „миѣ дали 4 ММ „Основи“, изъ которыхъ я могъ заключить, что выше мало-

¹⁾ Курсив мій. В. Д.

россійскаго племени нѣтъ ничего въ мірѣ — и что въ особености мы, великороссы, дрянъ и ничтожество. А мы, великороссы, поглаживаемъ себѣ бороду, посмѣиваемся и думаемъ: пускай дѣти тѣшатся, пока еще молоды. Выростутъ — поумнѣютъ (в листі, стор. 31, помилка: подумаютъ. В. Д.). А теперь они еще отъ собственныхъ словъ пьянѣютъ. И журналъ у нихъ на такой славной бумагѣ — и Шевченко такой великій поэтъ... Тѣшьте, тѣшьте, милыя дѣти!“ Згадує, що в Петербурі часто бачить ся з Шевченком, а 10/VII 1859 пише: „Я радъ за Шевченко, что онъ уѣхалъ въ Украину; я думаю, тамъ ему будетъ лучше“, а 6/I 1860 згадує про нього: „онъ, говорятъ, написалъ какую-то неудачную (?! В. Д.) поэму“. Про Українців уперто говорить „Господа Хохлы“, про якогось Ковбасина — „хохлонокъ“, а в иншому місці пише: „Здѣсь (в Бадені) я встрѣтился съ однимъ малороссомъ, который радъ насъ русскихъ зубами разорвать — и отъ Поляковъ въ восторгѣ... Вотъ Вы бы порадовались“ (стр. 26). Остання фраза на адресу Марковички тому, що вона взагалі приятелювала з Поляками заграницею (особливо Желеховским) і Тургенев нераз її допікає: „И долго ли Вы будете возиться съ Поляками?“ (стр. 85), „Не предавайтесь слишкомъ вліянію польскаго элемента!“ Цікаво, що Тургенев уважає Марковичку за Українку. Посилаючи до неї якогось Чеха, Фріча, він додає в листі, що в ним треба говорити по французьки або по „малоросійски“: „Говорятъ Вашъ языкъ очень близокъ къ чешскому“ (стр. 97).

Нарешті треба згадати про відносини Українців до Марковички (по листах Тургенева). Ось що читаємо в листі в Парижа від 21/VI 1859 (тоб то через місяць як Марковичка приїхала заграницю): „Самое утѣшительное (взвѣстіе) то, что Вы теперь съ Вашимъ мужемъ. И такъ Кулишъ поѣхалъ съ женою по Волгѣ на Кавказъ. Вотъ-те разъ! Это не въ рифму сказано, а отъ изумленія. Впрочемъ — дѣло это отъ сдѣлалъ хорошо (в листі неправдиво стоїть: они сдѣлали хорошее. В. Д.) — дай Богъ ему всякихъ успѣховъ“. В поясненні до сього мушу додати, що Кулиш тоді „пломенів“ до Марковички і поскакав слідом за нею заграницю, а своєму вірному „джурі“, Каменецькому, писав в дороги, що не вернетъ ся раніш року: у нього болить душа і т. и... Але справа повернула ся так, що не через рік, а через кілька днів Кулиш почимчикував „восвояси“ до Петербурга, бо звернув ся до Марковички в недвозначною пропозицією і дістав належиту відповідь. Тоді миттю повернув голоблі, прилетів в Петербург, забрав жінку і поїхав з нею в тогнѣе по Волві, на Кавказ і т. и... Тургенев знав про відносини Кулиша до Марковички, тим то він, прочувши про скорий одїзд його в Росію, і додає: „вотъ те разъ!“ Та й на иншому місці (в першому листі своєму, від 22/V 1859) говорить: „Я во всемъ этомъ принимаю живѣйшее учас-

тіе, потому что я Васъ искрепно полюбилъ; не такъ какъ *K.*, но не менше сильно, хотя совсѣмъ (се слово в друкованім листі чомусь опущене. В. Д.) въ другомъ родѣ“. До сих згадок можна додати ще кілька — дуже цінних, в листі Тургенева від 18/30 червня 1859, в листі, котрого (єдиного) д. Б. Маркович чомусь не видрукував в „Минувших Годах“. Подаю його тут (в деякими скороченнями, як у мене він скопійований):

Виши 30/18 іюня 1859.

...Письмо... порадовало меня: Вы читаете, гуляете, учитесь — и вѣроятно работаете. Все это очень хорошо и похвально. Извѣстія изъ Росіи не совсѣмъ веселы, но что же дѣлать? Этому горю пособить нельзя. Впрочемъ успокойтесь: *III.* (Шевченко. В. Д.) не повѣсится, Кул. (Куліш. В. Д.) не застрѣлится, Кост(омаров. В. Д.) — можетъ быть бросится въ воду, но, повторяю, что же дѣлать? Онъ жилъ Вами и для Васъ: Вы теперь далеко — жизнь пошла сѣрая, плоская, мелкая, скучная; онъ не изъ такихъ людей, которые умѣютъ обмануть свой душевный голодъ, наполняя себя какой-нибудь посторонней пищей... Остается надѣяться, что онъ одумается передъ прыжкомъ... Молодость — дѣйствительно прекрасная вещь. Вы это должны по себѣ знать — Вы молоды. Самая Ваша тоска, Ваша задумчивость, Ваша скука — молоды. Мы, наприѣрѣ, съ Вами во многомъ сходимся. Одна только бѣда: Вы молоды, а я старъ. Вы еще вносите новыя суммы, а я ужъ подвожу итоги. Я не жалуясь на это: всему свой чередъ: „Благословенъ и тѣмъ приходитъ!“ Я все это только къ тому скавалъ, что мнѣ весело думать, что Вамъ еще много остается впереди; дай Богъ, чтобы Вы вполне воспользовались собственной жизнью! Не многимъ это удается.

Вы еще не посѣщали Саксонской Швейцаріи? Обходите-ка ее пѣшкомъ съ Афанасіемъ Васильевичемъ. Вы, говорятъ, мастерица ходить.

Переводъ „Институтка“ подвигается медленно, но подвигается; черезъ 2—3 недѣли я Вамъ его вышлю...

Кланяюсь Вашему мужу, Рейхелямъ, m—lle Рутценъ, цѣлую Богдана и крѣпко жму Вамъ руку.

Преданный Вамъ Ив. Тургеневъ“.

Сей лист писаний раніш (18/VI), ніж той (21/VI), де Тургенев додає на адресу Куліша: „вотъ-те разъ!“ Отже за той час (між 1 і 2 листами) Куліш успів заявити ся в Дрезден (де тоді жила Марковичка) і зникнути з нього в напрямі Росії. Що ж до Шевченка („Шевченко не повѣсится“), то і він, як і Куліш, і Костомаровъ і ще де-хто, був не байдужий до Марковички, але як сама вона пізніш нераз говорила близьким людям, Шевченко був єдиний, що любив її чисто, справді як доню, і пам'ять про нього остала ся для Марковички святою. Тим часом про

усіх інших тих, що „курили фіміям“, а особливо Куліша згадувала вона в відразю. І рішучо мушу запротестувати на сьому місці проти нікчемної балаканини Ганни Барвінок (в згаданому вже ч. 1 „Рідного краю“ за р. 1909) ніби то „Шевченко розчарував ся в Вовчку і хоч присвятив був її свої вірші, та потім стукав кулаком по столі й казав: „Я їй, я їй розкажу!“...

Не буду винотовувати з листів Тургенева інших, другорядних біографічних подробиць, напр. про матеріальні засоби Марковички, що все не дають спокою деяким її біографам: вона, мовляв, заграницею бавить ся, а чоловік її останні гроші оддав... Зрештою, коли тепер листи свідчать, що більш року чоловік сам сидів з жінкою заграницею, то принаймі про роки 1859—1860 можуть біографи бути спокійні. Тільки додаю для їхньої цікавості, що Марковичка за пів року 1859 і цілий 1860 прожила більш 30.000 франків! А чоловік тоді й не служив ніде і сам жив на гроші, зароблені жінкою з літературної праці...

Нарешті завважу деякі помилки та недостачі в видрукованих листах. Отже: стор. 73, ряд. 6: Богданъ — мусить бути: Богдасъ; стор. 75 після рядка 2 опущено: „Въ Тарентѣ вовдухъ чудесный. Я пока пишу Вамъ въ Johannsgalle“; стор. 75, ряд. 16: Богдана — треба: Богданка; *ibid.*, ряд. 17: недолго — треба: недѣлю; стор. 76, 7 внизу: между Кельномъ и границей — треба: между Ковномъ и границей; стор. 77, 18 внизу, після: „Но гдѣ Вы будете!“ треба: „Въ Аахенѣ, на Ост-Пейдѣ (?)“; стор. 84, 17 внизу: „Преданный Вамъ“ — треба: „а ја, як *Boga kocham, jestem* преданный Вамъ“; *ibid.*, 4 рядки вище, після „но вразумительно“ — має бути: „Да ставьте, пожалуйста, число и пишпте на клочкахъ слѣдующаго вида“ (тут Тургенев намалював щось ніби лопата); стор. 89, 3 ряд.: а я сегодня же — треба: и сегодня же я; *ibid.*, ряд. 17—18: „съ Вашими... милѣйшими пріятелями“ — треба: „Вашихъ... милѣйшихъ пріятелей“; стор. 93, ряд. 11: „это касается до“ — треба: „что касается“; *ibid.*, ряд. 5: „смотрѣлъ бы“ — треба: „смотрѣлъ бы болѣе“; стор. 95, ряд. 15: „Вашъ теперь“ — треба: „Вашъ теперь“; *ibid.*, 2 внизу: „Что“ — треба: „Это“; стор. 96, 13 внизу: „на баррикадѣ“ — треба: „на баррикадахъ“.

В. Доманицький.

Кубанскій Сборникъ. 1909 годъ. Труды кубанскаго Областного Статистическаго Комитета, подъ редакцію Л. Т. Соколова. Томъ XIV. Катеринодар, 1908, ст. 500+64+10 цинкографій на окремихъ листах, ц. 2 карб.

Починаючи з 1875 року Кубанська кравва рада („Правленіе“) стала видавати так звані „Памятні книжки“, де містились ріжні відо-

мости інформаційного характеру, а також подекуди оригінальні праці ширшого значіння. Видавши 8 таких книжок, Рада передала сю справу заснованому в 1879 р. кубанському кравовому Статистичному Комітетови, який і став відтоді видавати свої праці під фірмою „Кубанських Збірників“. З початку „Збірники“ видавались спорадично: I том вийшов р. 1883, II — р. 1891, а III — р. 1895, себ то за 12 років вийшло всього 3 томи. Але починаючи з 1898 року „Збірники“ стали в'являтися періодично що року, й тепер перед нами вже лежить чотирнадцятий том „Трудів“ комітету.

Сей том, безперечно, належить до найбільше інтересних і цінних праць, виданих комітетом за весь час свого існування. Такий характер надав йому, головним чином, стаття „Про становище краю й військова за 1907 рік“, яка з'являється витягом із звідомлення начальника краю й наказного отамана кубанського козачого війська. Досі, як у „Памятних книжках“, так і в „Збірника“ раз-у-раз в'являлись статі про становище кубанського краю, але описували вони здебільшого тільки одну якунебудь сторону кравового життя. До таких статей належить праця д. Блюдова про народню освіту на Кубани в „Пам. кн.“ за 1875 р., стаття д. Серафимовича про продукційні сили колишньої Чорноморії („Пам. кн.“ за 1876 р.), д. Лівена — про Псекупські мінеральні води й д. Феліцина — про кубанський кам'яний вугіль („Пам. кн.“ за 1877 р.), Ф. А. Щербина — про тютюноводство на Кубани („Куб. Сб.“ за 1891 р.), К. Т. Живило — про бжільництво на Кубани („Куб. Сб.“ за 1898 р.) і багато інших. До сеї категорії треба віднести й статю М. В. Орлова („Кубанская область въ экономическомъ, торговомъ, промышленномъ, учебномъ и т. д. теперь и 25 лѣтъ тому назадъ“), уміщену в VI томі „Куб. Сб.“ за 1900 р. Ся стаття, хоча й претендує на ширше значіння, але через свої невеликі розміри (11 сторінок) і через арифметичне відношення автора до своєї теми вона на таке значіння безперечно не заслуговує.

Лише тепер, в опублікуванні у сій томі наведеної статі, почасти заповнено прогалину, що досі перекопувала шлях публікаціям кубанського Статистичного Комітету до ширших читаючих верств. Кажемо „почасти“, бо, поминаючи загальні, так би мовити, органічні хибі російської статистики, яких, розуміється, не уникнуло й се видання, ми тут знаходимо ще й хибу специфічну, властиву тільки органам тенденційної, а не наукової статистики, як нпр., центральному стат. комітетови міністерства внутр. справ і т. п. Власне, маємо тут на увазі абсолютно немотивовану й цілком ненаукову систему, якої додержували автори „Збірника“ при групуванні людности кубанського краю по племенних ознаках. Для другорядних національностей етнографічний принцип цілком додержано: маємо рубрики „кавказьких гірців“, „Вірмен“, „Грузин“,

„Німців“, „Поляків“, „Євреїв“, „Калмиків“, „Татар“ та інших. Але для корінної людности краю кубанські статистики не знайшли іншої класифікаційної ознаки, як „руссіє“.

Такий „маневр“ майже цілком обезцінює самі по собі дуже цікаві статистичні відомости, наведені в сій томі. Ще в тих відділах, про які відомо, що там українська людність становить абсолютну більшість (Єйський, Темрюкський, Катеринодарський і почасти Кавказький), статистикою комітету так-сяк можна користуватись. Але що за вжиток можна зробити в даних кубанської офіційної статистики там, де читач хоче собі уяснити національно-економічну фізіономію таких відділів, як Майкопський, Баталпашинський та Лабінський, де національний склад людности дуже рибий і різноманітний? Тут прийнята класифікація „Збірника“ може тільки затемнити, а не в'яснити питання.

Ся дуже прикра й головно — немінуча хіба, повторяємо, значно обезцінює матеріал, наведений у згаданих „витягах“, але, однак, не анулює його. Відомости про релігію, землі, ліси, шляхи, капітали, прибутки й видатки, про народню освіту, моральність, народне здоров'я, хліборобство, огородництво й баштанництво, про сіножаті, тютюноводство, виноградарство й виноробство, садівництво, бжільництво, рибальство, про соляний промисл, гірничий промисл, звіроловство, скотарство, коневодство, про завідську промисловість і торгівлю — уміщені й докладно освітлені тут, напевне стануть у великій пригоді всякому, хто хоче ближше познайомитись з господарсько-економічною структурою Кубани. Немалу користь можуть також принести сі відомости всі дослідникам економіки України, бо для останньої Кубань являється сею одною з найважливіших складових частин.

Опріч содідно укладеного д. Шамраєм бібліографічного показчика літератури про кубанський край (звзначено також українські жерела), в сій томі уміщено ровідки дд. Ламонова, Короленка, Кіашка й Живила з поля історичного — переважно про давнішу й ближшу минувшість кубанських козаків. Не будучи, однак, фаховим істориком, обмежуюсь лише згадкою про сі статі, не входячи в докладнішу їх оцінку.

М. Гестер.

Статистико-экономическій обзоръ Херсонской губерніи за 1905 годъ. Годъ девятнадцатый. Составленъ Статистическимъ Отдѣленіемъ при Херсонской Губернской Земской Управѣ. Изданіе Херсонской Губернской Земской Управы. Херсон, 1908, ст. 278+256.

З приводу аналогічного видання херсонського земства за 1904 рік ми вже колись мали нагоду говорити на сторінках „Д.-Н. Вістника“.

Значної різниці в загальнім характері сих двох видань не має, але вате в окремих подробицях останній огляд вигідно відрізняється від попереднього. Перш за все, огляд 1905 року значно повніший числом рубрик і кількістю описаних у ньому галузей життя губернії. Далі, ті галузи, які було описано й обчислено в попередніх оглядах, тут освітлено значно повніше й детальніше. Нарешті, огляд за 1905 рік співняв ся не на чотири, а тільки на три роки, а се також є немалим плюсом.

З нових рубрик цього огляду важливо статистику людности Херсонщини за 1905 рік (ст. 14—41 і 17—67), нові відомости про врожай і про засіви (ст. 78 і 91), відомости про казенні ліси (ст. 113), про оцетові заводи (ст. 106), про кредит під рухомі добра й векслі (ст. 187) і про шкільні щадничі каси (ст. 201). Особливу цікавість представляють дані про людність і їх групування на стани, національності то-що. З рубрик, описання й обчислення яких значно поширено в цьому огляді, важливо ціни на робочі руки, яким присвячено 12 сторінок замість 2 у попередньому огляді. Поширено також відділ промисловости.

Загалом видання справляє найприємніше враження, й особам, що працювали коло сієї справи, треба побажати енергії й сил для дальшої праці на вибранім ними кориснім і потрібнім полі. Що-ж до загального значіння цього видання, то для оцінки його досить буде сказати, що коли-б усі українські губернії мали такі видання, то справа статистично-економічного дослідження України стала-б на цілком певний шлях. Ся сказано все.

М. Гехтер.

П. В. Ивановъ — Жизнь и повѣрія крестьянъ Купянскаго уѣзда, Харьковској губерніи (Сборникъ Харьковскаго Историко-Филологическаго Общества. Т. XVII). Харків, 1907, ст. 216+X.

Заслужений уже не мало для української етнографії д. П. Иванов випустив тепер нову працю, яка справедливо збільшить знов його заслуги на сім полі. Як одначе вони не легко йому дістають ся, видно в дати, поставленої під передмовою: 15 січня, 1891 р. Значить, тоді була вже готова до друку опублікована тепер праця і стільки літ мусіла чекати на свій вихід і то в Росії, де є спеціальне товариство для етнографічних студій з кількома філіями і органами, де кожний університет має свої наукові органи, де в кожній губернії є всякі наукові комісії, що мають змогу в своїх публікаціях друкувати також етнографічні матеріали! Не дуже ж завидне положене українських етнографів у Росії!

Отся праця д. П. Иванова се народній календар, що складається з двох частин, дуже не однакових обємом. У першій частині наводить автор вірування, привязані до поодиноких днів у тижни, при чім замітна

річ, що більша їх частина персоніфікується (неділя, понеділок, середа, п'ятниця). При сім подає також д. Иванов сказаніє о 12-ти п'ятницях і божий лист, але не в українськім оригіналі. У другій обємистій частині подані знов вірування, привязані до визначніших свят у цілім році; починається рік різдвяним циклем — докладніше: днем св. Свирідона, що припадає на 12 грудня ст. ст. Між вірування обох частин вилітає автор також оповідання (головно легенди та демонологія), що стоять у звязи з якоюсь датою, та пісні. Що до цього, то тут можна мати ріжний погляд на таке перемішуванє в кождім ряді неоднакових матеріалів. На мою думку їх треба би відділювати від себе в окремі збірки, через що вони набирають більшої суцільности і улекшують дослідникам детальні студії. Д. Иванов поступив інакше і хоч не дуже щасливо, то пад сим, як невідкличним уже фактом, шкода довше спиняти ся.

Що до пісень, то д. Иванов подає у своїй збірці ось які:

Дві п'яницькі пісні (ст. 19—20): одну про молодичку, що працювала в тижни коло пшениці, аби в неділю її пропити; другу про кумів, що напивали ся ввесь тиждень. Обі пісні відомі вже давно в ріжних збірників і що до повноти та краси не дуже особливі.

З нагоди різдвяного циклю подає автор 29 різдвяних вірш, 32 колядки і 13 щедрівок. З віршами ходять лише дівчак по хатах, у день, і виголошують їх, поздоровляючи господарів хати з святами. Колядувати і щедрувати ходять старші і звичайно вечером. Між віршами бувають найкрасні і найцінніші ті, що носять гумористичний характер, але їх зовсім мало. Колядки не визначають ся також нічим особливим, а при тім зачислені до них і не колядки, прим. ч. 16 (стор. 47) — се властиво діточа забавка, якої походженє вправді старе, але чуже; ч. 20 (ст. 47—48) се російська історична пісня; до ч. 24 (ст. 50) — про хрещенє Христа та вибиране йому імен: Ілі, Петра, Ісуса — дочіплені деякі стрічки і перша строфка пісні: О хто-хто Николая любить; ч. 31. не колядка, але вірша, в якій приходить також мотив:

Як ця рибка вострипнетця,

Тоді мій син воздвижеть ся.

Рибка ожила і Христос воскрес. Ч. 32 зложено в духовної і різдвяної вірші. Крім того вмішані в збірку й церковні колядки, як: ч. 26: Нова радість стала; ч. 27: Видить Бог, видить Сотворитель; ч. 28: Предвічний пред літи родив ся.

При великодні наведєні великодні вірші, числом 10, але між ними фігурують також великоп'єтні пісні, співані й у нас.

Дальше в пісень ідуть веснянки (числом 79), пісні „во время мольбы“ (се очевидно помилка, бо їх співають подільники) разом 20, пісні косарські (разом 33), пісні купальні (разом 19), обжинкові (ра-

зом 18). Між усіма тими групами є такі пісні, що зовсім туди не належать і д. Іванов наводить їх мабуть лише тому, що так йому подано, чи вказано, не вдаючись у критику вказівок. Особливо багато таких пісень між веснянками, між якими вчислено й коломийки, любовні пісні, побутові, рекрутські, гумористичні, а навіть одну кріптаційного характеру, сильно двозначну (ч. 10, стор. 114), і напевно не веснянку. Багато між ними також російських пісень, а бодай зрусифікованих; а на вечорницях то вже майже не чути іншої пісні як російську! Га щож, треба мати особливий густ, щоби чудові українські пісні вимінювати за такі погані фабричні російські!

Інтересні деякі легенди, наведені д. Івановом, прим. легенда про св. Спірідона і його боротьбу з відьмами (ст. 21—22); про св. Касяпа, що представлений як гоґо у противенстві до св. Николая, звичайного чорнороба (ст. 75); про 40 святих, що били кулаками мужика, який сів горох 9 марта, (день присвячений 40 мученикам, ст. 81); про ангела, що мусів як слуга покутувати на землі за те, що не взяв душі в бідної вдови (ст. 94—96), яка врештою не вяжить ся нічим із великоднем, при яким наведена; про Ковму і Дамяна (ст. 177—8), як то жінка (ковала) Ковми хотіла спокусити його челядника Дамяна, а коли їй не вдалось, як вона перекинула ся в змію і зажадала видачі Дамяна, але ковалі не дали себе здурити, лише зловивши її, убили, спалили, а порох по поли розсіяли; є й кілька легенд про св. Николая.

Звичаї також інтересні і анальоґічні до галицьких у багатьох випадках; я не буду одначе над ними задержувати ся, бо тут треба би запускати ся занадто в подробиці. Зазначу лише два з них, і в того перший більше як куріоз. Під 11 маєм значить ся по календарях: „Обновленіє Цареграда“. Кунянські мужики перевернули се в „царя граду“ і святкують сей день тому, аби град не вибив їм хліба (ст. 140). Другий звичай замітний своєю ориґінальністю. На вознесєнє (або день перед тим) печуть баби „драбинки“, хліби у формі драбини і завішують їх перед образами, аби Господь по тій драбині міг вилізти на небо. В урожайні роки такі драбинки довші, в неуржайні менші, „потому что тогда небо бывает ближе“ (ст. 141).

Коротко можна подати характеристику збірника так: Автор подає вірування в російській мові, а літератури не використовує при тім ніякої. Мова українських текстів, особливож пісень, повна варваризмів, головню русизмів. Тексти пісень, як звичайно в лівобічної України, сильно поповані і неповні або постягані в кількох пісень, чому очевидно автор не винуватий. Втяганє пісень до календаря невластиве, бо йдучи консеквентно, треба би до нього втягати всі пісні загалом, але що тоді стало би ся з календарем? Не вважаючи на те, збірник приносить багато цікавого, а між народ. календарями він що до повноти буде стояти

все на однім із перших місць. Через те належить його признати додатним набутком для нашої літератури, а автори побажати, щоби він й інші праці, про які згадує в передмові, міг у недовві опублікувати.
Вол. Гнатюк.

Vladimir Ardalić — Narodne pripovijetke iz Bukovice u Dalmaciji. Komentare napisao dr. Duro Polivka (відбитка в XIII/2 „Zbornika za narodni život i običaje južnih Slavena“). Загреб, 1908, ст. 72.

Отся збірка містить 18 народних оповідань, переважно казок, але є між ними також кілька новель та легенд. В оповіданнях оброблені загально відомі та широко розповсюднені в Європі теми, між тим і в нас, які наведу тут коротенько: 1) Царівна, перемінена в жабу; парубок женить ся з нею і привертає їй давню постать. 2) Мати переслідує доньку, красшу від себе. Дівчина втікає і попадає між розбійників, що її адоптують, а коли бачать, що вона по якімось часі лежить мертва, в жалю убивають себе всі до одного. Мертву знаходить королевич і заводить до себе. Скоро в неї всунено зачарований перстень, вона оживає і королевич женить ся нею, по чім іде на війну. Королівна родить сина, а мужа повідомляють, що пса, та проганяють її. Королевич вертає, дізнаєть ся про правду, відшукує жінку і вже далі живуть спокійно. 3) Три сини глухонімого короля шукають для нього ліків; знаходить наймолодший, але мусить за те багато перетерпіти від задрісних старших, що одначе виходить йому на добро. 4) Два брати відають голову і серце незвичайної курки і стають опісля через те великими панями. 5) Юнак, що „за одним махом сто побиваюм“. 6) Сестра враджує брата і хоче його видати на смерть задля любаса, але все викриваєть ся і вона поносить кару. 7) Мудра дівчина і хлопець ненароджений, що їздив на неожеребленім коні і їв м'ясо неокоченого ваяця. 8) Люта теща, що переслідує невістку, яка приводить діти в чудесними знаками. 9) Жінка враджує мужа і настає на його смерть задля любаса (варіант оповідання під ч. 6). 10) Лакцібрада і царевич, та його помічники: Перевернигора і Розвалистїна. 11) Вояк дезертир, невірна жінка і її любовник піп. 12) Три брати, перемінені в гайворонів і їх сестра, що віддаєть ся за царевича та приводить йому діти, які підмінюють на котів. 13) Як чоловік навчив лїнivu жінку працювати. 14) Царівна з сонцем, місяцем і звіздою та парубок і циган, що мають відгадати її знаки. 15) Як смерть зробила мужика лікарем, що всім давав раду від смерти, а собі не вмів. 16) Як св. Петро обдаровує трьох братів багатством і відбирає його назад у двох, що бідним не дають милостині. 17) Про невірну жінку і сову ворожку. 18) Старий монах тримає в скринці каміне, а товариші дума-

ючи, що гроші, які їм лишить по смерті, надскакують дуже коло нього та потім гірко розчаровують ся.

Та не лише в збірці загально відомі теми — се не приносило би їй ніякої уйми, бо як відомо, тепер нові казки не творять ся, отже й ні звідки взяти збирачеви нових оповідань — але й старі теми можуть бути різко оповіджені. Треба признати, що оповідач чи оповідачі В. Ардаліча не належали до ліпших, а через те й їх оповідання не вийшли так гарно, як могли би бути вийти в інших уст. Поодинокі мотиви одного оповідання повплітані без погребі в друге, важні моменти пропущені, а підрядні схоплені — всього того не можна почислити на користь збірки. Через те можна признати за нею лише льокальне значінє і виключно з того боку її оцінювати.

До кожного оповідання додав проф. Ю. Полівка довші або коротші коментарі, в яких наводить не лише богату літературу, при чім розділює поодинокі оповідання на окремі теми, але й вичисляє анальоїї або різниці тем, через що улекшує значно досліди над ними. Такі коментарі мають велику вартість і тому ціла збірка стане в великій пригоді кожному фольклористови, що досліджує народні оповідання.

В. Гнатюк.

Pieśni ludowe celtyckie, germańskie, romańskie, spolszczył Edward Porębowicz. Львів, 1909, ст. 38—192.

Проф. Е. Порембович вправ на добру думку, познайомити польську публіку з західно-європейськими народними піснями, не знайомими їй зовсім, хоч вони в огляду на свою артистичність та красу заслугоють, як і анальоїчні пісні інших народів, на познайомлення з ними, а не на ігнорованє їх так званими „інтелігентними“ верствами, як то звичайно дося було. Для того зробив він маленьку антольоїю, до якої увійшли пісні: бретонські, ірландські, данські, порвеські, шведські, англійські, німецькі, французькі, провансальські, гасконські і катальонські, італійські, еспанські і португальські. На кінці збірки подані мелодії деяких пісень, числом 17, із яких можна пізнати взори західно-європейської народної музики.

В збірці проф. Е. Порембовича більша частина пісень епічних, переважно балади, менша ліричних. Розумієть ся, що на підставі мікроскопічної вибірки пісень поодиноких народів не можна робити ніяких висновків що до загальної їх характеристики, але за те можна зробити сей загальний висновок, що в кожного народа є прегарні пісні, які швидше заслуговали би на переклад і ширене, як друго- або третьорядні поети тих самих народів, яких не знати не була би ні для кого велика шкода.

Що до самого вибору пісень, то можна зовсім рішучо сказати, що він добірний та що ніякої пісні в нїм не можна назвати негарною; вони всі гарні і можна лише говорити про степенованє краси між поодинокими піснями, а не її брак. Зазначимо при тїм, що між баладами, які належать у значній мірі до міжнароднього добра, бо вложені на вандрівні мотиви, є анальоїчні до відомих у нас. І так: *Dwie siostry* (ст. 11—13), в якій оброблений мотив про убиство сестри сестрою та про чудесну дудку, що виростає на гробі убитої, у нас знаємо вправді лише в прозовім оповіданю, але в останках пісні, захованої в словах:

Помалу, помалу, братчику, грай!

Не врази, не врази серденька в край.

Мене сестричка з світа згубила,

Нїж у серденько мені встромила.

„*Potęga Iez*“ (ст. 55—56, скандинавська) відома у нас у кількох варіантах, де мертвець приходить до коханки, що не переставала за ним плакати. — „*Okrutna matka*“ (ст. 74, англійська), що вбиває свої діти і за те чорти хапають її до пекла, у нас доволі популярна. — „*Dzięciobójczyni*“ (ст. 85, німецька), про покритку, що топить дитину і за те поносить опісля кару, знаємо в нас на цілій етнографічній території від Лемків аж до Кубанців і друкована в численних варіантах. — „*Südele*“ (ст. 91—93, німецька), оброблює тему про коршмарку, що відпускає свою служницю гостеви в ночи, який пізнає в ній сестру. — „*Nurek*“ (ст. 117—118, французька) скакає в воду по перстень дівчини на її бажанє і топить ся; у нас хлопець скакає по вінок. — „*Uciezka do Egiptu*“ (ст. 120—122, провансальська) розробляє мотив про утечу Марії в Христом та про чудо, яке стало ся тоді, що селянинови виростає і дозріла пшениця в одній хвили, яку він ледви сіяв. — „*Donna Lombarda*“ (ст. 135—136, італійська) розроблює мотив про отроганє мужа (брата) зміною ідею на бажанє любки (у нас широко розповсюджена пісня про Сербина). — „*Dziewczyna w winnicy*“ (ст. 137—138, італійська) оброблює мотив про дівчину, що заблукала в гаю і просить гультая вивести її звідти — в різних результатах.

Як бачимо, то навіть у такій невеликій збірці доволі пісень, які нашу устну словесність звязують із європейською, а студії в сїм напрямі, розпочаті М. Драгомановом та непродовжані тепер ніким, довели би до світлих результатів, що дали би багато нового не лише для нашої етнографії, але й історії культури.

Окремої уваги в збірці варті переклади коротеньких пісень,

аналогічних до наших коломийок та козачків: німецьких Schnaderhüpfeln (які перекладчик фальшиво називає по польськи: „wyrwasy krawczyków“, бо вони не мають нічого спільного з кравцями); італійських sciuri, fiori, stornelli, villote; еспанських coplas і seguidillas; португальських copras (coplas). Багато між ними — то правдиві поетичні перли, які можна без вагання зачислити до найвищих витворів людського артізму.

Крім перекладу пісень подає проф. Е. Порембович іще бібліографію літератури, в якій черпав, та невеликий вступ, в яким наводить характеристику народної поезії взагалі, а польської з окрема, хоч і коротенько. Він констатує, що народня поезія належить на рівні з артистичним письменством до красної літератури (ст. 7) та що вона повинна стояти на чолі всякої історії літератури, бо „z jednej strony, jako niezwyrodniały prawzór gatunku będzie miarą i sprawdzianem swojskości poetów narodowych; z drugiej jako najpierwotniejszy wyraz popędów artystycznych człowieka będzie ideałem tej naiwnej a rzetelnej sztuki, do której po okresach wyczerpania, przesytu rada powraca twórczość poetycka, by stamtąd zaczerpnąć świeżego, życiodajnego oddechu“ (ст. 15).

Так само справедливо завважує автор, що народня творчість не однаково сильна у всіх народів; багатство тем менше в Німеччині, ніж в Італії або Еспанії, при тій певні роди переважають у певних краях, прим. на півночі епіка, на полудні лірика; також творчість не буває постійна; в однім місці повстане нараз величезне число мотивів, а потім численні покоління повтаряють їх лише, пераз із невеличкими змінами (ст. 11). Щож до характеру народної поезії, то вона по думці автора, залежить від трьох річней: від племінних і народніх прикмет, від географічних умов та від висоти культури (ст. 14).

Питання про те, хто творить народні пісні, автор не поясняє самостійно. Він наводить лише з одного боку теорію Грундтвіга, що творцем народної пісні є парід, як збірня одиниця, через що не можна ніколи віднайти автора пісні. Вправді був хтось перший, що її виспівав, але він був лише внарядом збірної душі; кождий одначе має право до такої пісні і може робити в ній зміни. З другого боку наводить автор теорію Д'Анжони, Гастона Парі й інших, що не признають ніякої містичної „збірної душі“, але вважають творцями пісні дійсні одиниці, „którym tylko stanowisko społeczne i brak ambicji literackich przeszkadzają do rozgłosu“ (ст. 10).

На се треба сказати, що обі ці теорії нині не можуть мати ніякої вартости. Народні пісні повстають зовсім так само, як і писані і їх авторів можна на певно винайти, коли би хто шукав за ними тоді, як

пісня появить ся. Очевидно, що як пісня перейде з села до села кілька повітів і аж тоді хтось впаде на думку шукати за автором і то в остатнім селі, де її записав, то його не знайде, бо про нього ні літературні критики не пишуть, ні газетні телеграми не подають ся, але про те він усе лишаєть ся реальною особою. Не можна також сказати, щоби між творцями народніх пісень не було таких, що не мали би літературних амбіцій; навпаки, можна сконстатувати, що є деякі навіть із великими амбіціями, і коли вміють писати та знають адреси яких видавництв, то утворені пісні висилають їм до друку, жадають за те гонорару і т. д. — зовсім по новочасному. Бувають між ними навіть плягіатори, що запишуть пісню від когось і видають її за свою. Се все відпадає одначе тоді, коли автор пісні неписьменний, а таких буває найбільше ще й тепер, щож говорити про давніші часи, коли знанє письма належало неначе до якихось привілеїв? Як такий неписьменний автор дасть знати про себе, кому й куди? А що пісня вандрує і зміняєть ся, то се не диво; те саме дієть ся з піснями першого-ліпшого поета, коли попадуть на село і переходять із уст до уст без помочи друку.

Трошки апріористично виглядає твердження автора, буцім то „nowe temata epicznie przeważnie dziś już nie powstają; twórczość w tym kierunku prawie wszędzie jest zamknięta; dlatego pracą bezcelową jest gromadzenie ustawiczne t. z. „odmianek“, jak się to dzieje po czasopismach poświęconych ludoznawstwu“ (ст. 27). Коли мова про оспіванє способу перебігу якоїсь події, то тут дійсно трудно знайти щось нове. Возьмім прим. убіство, яке хоче оспівати народній поет. Нового роду убіства по стільки віках історії людства очевидно не можна би винайти. Але оспівати сам факт його новим способом і новими словами, з новими поглядами на справу, можна, і се дієть ся доси на наших очах. Через те нові пісні про убіство когось кимось творять ся й далі. Те саме треба сказати й про всі інші теми і епічні і ліричні. Що-ж до збираня варіантів пісень (і взагалом усяких творів народної словесности), то коли тут розходить ся про бевцільне друкованє тих варіантів, яке дійсно практикуєть ся по багатьох виданях, де редакторами бувають не фахові люди, але аматори, яким видаєть ся усе новозаписанє новим, то в сім випадку має автор рацію. Не мав би одначе її, коли схотів би розтягнути своє твердження взагалом на всяке друкованє варіантів. Він сказав же сам, що пісні в часі вандрівки взнають ріжних змін. Колиж хто запише пісню в місцевости А і надрукує її, а опісля запише її в місцевости Б зі значними змінами і не хотів би друкувати тому, що вже один варіант надрукований, чи зробив би добре? Зовсім ні, бо тоді мало мали би ми повних текстів пісень і коректних, а не знали би ані її історії, ані не могли би сконстатувати

місця (бодай приблизного) її повстання, її географічного розширення і популярності і т. п. А треба при тім мати на увазі, що пісні мають не лише естетично-літературне значіння, але й історичне і мовне і багато питань зв'язаних із ними можна вяснити лише на підставі цілого ряду варіантів, а не одного. Тому не самий факт друкування варіантів безцільний, але друкування аматорське, в яким дійсно треба би раз покінчити.

Автор згадує також кількома словами про теперішній стан польської фольклористики і се місце наведемо дословно, бо коли ми його констатували, то нас підозрівано про національну сторонність. „Jeżeli chodzi w szczególności o pieśń ludową polską, to nie ujmując ogromnych zasług zbieraczom, trzeba rzec, że metoda prawdziwie naukowa takich badaczy jak Grundtvig, d'Ancona, Child, — jeszcze się do nas nie przebiła. Pojmował w pełni jej znaczenie nasz nieodżałowany ś. p. J. Karłowicz; podał wzór i sposób „Systematyki pieśni ludu polskiego“ w „Wiśle“ (t. III, IV, IX), ale po nim pracy tej na wielką skalę nikt nie podjął“ (ст. 27—28). Коли автор свої слова про безцільне друкування варіантів прикладав головню до польської фольклористики, то мав повну рацію (повинен се був лише сказати виразнійше), бо в ній практикується се до нині на широку скалю. І хоч у ній зрештою видаю доволі багато фольклорних матеріалів, то величезна більшість їх зібрана самими аматорами і ділетантами, а навіть видавана такими самими людьми. Супротив того з тими матеріалами треба поводити ся дуже обережно, а в інтересі самої науки належить бажати, щоби сей стан змінив ся як найшвидше, хоч тепер між Поляками не видно великого запалу до фольклористики і етнографії взагалі, не вважаючи на те, що політична „ludowa“ партія існує між ними доволі давно і числить не мало інтелігентів, та повинна була причинити ся до більшого зближення „панів“ до „ludu“.

Автор подає від себе програму дальшої діяльності для польських фольклористів звузивши її лише до самої пісні, але навіть у тій формі вона не особливо широка. Та про се вже не буду говорити на сім місці.

Вол. Гнатюк.

Prof. Karl Knortz, Der menschliche Körper in Sage, Brauch und Sprichwort, Würzburg, Kabitzsch, 1909, ст. 240.

Отся „етнографічна анатомія“ звісного автора — се збірка усяких приказок, пословиць, легенд та переказів, що дотичать різних частей людського, а місцями і звірячого тіла. Матеріал збираний від різних народів, цивілізованих і диких; використана усна словесність та старі хроніки.

Автор виходить від голови, називаючи її найважнішою частиною людського тіла, осідком життя, розуму і т. д., вчить, як різні народи лічать біль голови, далі оповідає про опирів без голови або з більшою кількістю голів. Опісля говорить про лисі голови та про різні способи прикрашування голів. Другий розділ займає ся заростом голови і лиця. З краси та способу ношення волосся, а також з заросту на лиці, можна пізнавати характер або і суспільне становище чоловіка. Лице починає ся теж до пізнання вдачі його властителя; гарні лица служать пожаданою прикрасою жіночого тіла, а прищі і бородавки на лиці дуже його поганять. Око — се вікно душі; люди хорі на очи та сліпі дуже нещасливі. Є різні способи лічити недуги очей і сліпоту. Є добрі і лихі очи; від погляду влих очей треба теж лічити ся. Виколюване очей вважало ся у багатьох народів карою за тяжкі провини. Характер чоловіка пробиває ся і в усі; особливо великі уха не свідчать дуже добре про розум їх властителя. Позаушник або кручене за уха — се свого рода кара, але не така страшна, як прич. обтинане уха. З шуму або дзвонення в усі вміють ворожити. Ніс називаєть ся у одного автор „вівіскою“ (Aushängerschild) душі. Носи називають ся по формі і величині: є носи малі і великі, прості і криві, довгі, горбаті та перкаті. Чищення носа становить важну функцію в життю чоловіка; пчихане ворожить щастя або нещастя — як до обставин. Досить неприємна річ, як з носа тече кров, але далеко гірше болюче, коли кому за кару відкусять або відріжуть ніс. Губа чоловікови дуже потрібна: до їди і до говорення; не менше потрібний язик і зуби. Біль зубів дуже прикрий; найрадикальнійшим ліком вирване зуба, а деякі народи вірять, що вирвані зуби треба переховувати. Так само треба пильно ховати нігті обтинані з пальців рук і ніг, а до операції обтинання прив'язує дехто велику вагу. Рука — се символ діяльності; особливо руки мерців мають чудотворну силу. Рука, що криво присягла або що зневажала родичів, не має в гробі спокою. Є люди, що ворожать з долоні; се хіроманти. Пальці руки мають поділені між себе чинности і після того їх поназивано. Шия репрезентує життя, груди разом з серцем відвагу. Живіт і суміжні части вважає фольклор неестетичними членами людського тіла; про грубих людей курсують різні думки і погляди. Горб на плечах не зачисляє ся до прикрас, а можна його позбутись тільки чудом. Ноги, підстава людського тіла, відграють важну ролю в забобонах, особливо велике значіння мають сліди ніг. Ходити босо вважаєть ся неприличним, тому-то культурні люди вживають черевиків. Кров се спеціальний сок, що має в собі чудотворну силу життя; підлягає вона частим педугам, в яких найстрашнішою є прокава. Вилічитись з прокази можна через купіль в крові дитини або чистої дівчини, що добровільно жертвує своє життя

за хорого. Кров відважного ворога додає сили і відваги; тому її пють вожди противної партії. „Побратимство крові“, розширене у деяких диких народів, робить ся сим способом, що один не кров другого. На костях опирають ся ціле тіло. Кости мерців се сильний талісман проти ворогів і чарів. Богато народів збирає кости мерців і або складає їх у великій пошані, або роздає своякам і знайомим померших; в людських черепів роблять собі також посудини до п'ятя. Кости невинно вбитих враджують убійників, коли в них зробити сопілку або арфу. Кістяк є символом смерті.

Отсе в головних начерках зміст книжки. Трудно його передати в инакшій формі, коли хочеть ся вдоволитись кількома словами. Книжка писана в гумором, хоч річ трактована дуже поважно. Розклад матеріалу майстерний, так що автор часом одним реченням полагоджує кілька справ. Кождий може прочитати отсю книжку в пожитком, коли не для науки, то бодай — для розривки.

Одно, що нас вражає, се те, що автор не використовує майже зовсім славянської словесности та етнографії; тільки в кількох місцях вгадує про Чехів, Словінців, Поляків, а лиш один раз про Україну (ст. 144). А здасть ся, коли хто пише про усі народи, треба заглянути і на північний схід Европи; тамошні народи що до етнографічних скарбів не стоять на останньому місці.

М. Ч.

Видання й статі обговорені в сім томі:

А. Миловидовъ — Описание славянорусскихъ старопечатныхъ книгъ Виленской Публичной Библиотеки, 1908.

— Старопечатныя славяно-рускія издания, вышедшія изъ западно-русскихъ типографій XVI—XVIII вв., 1908.

И. Свѣнцицкій — Опись музея Ставропигійскаго Института во Львовѣ, 1908.

— Каталогъ книгъ церковно-славянскої печати I, 1908.

F. Mauger — Völkerkunde, Bibel und Christentum, I, 1905.

К. Иностранцевъ — О древнеиранскихъ погребальныхъ обычаяхъ и постройкахъ, 1909.

L. Frobenius — Geographische Kulturkunde, 1904.

А. Шахматовъ — Разысканія о древнѣйшихъ русскихъ лѣтописныхъ сводахъ, 1908.

В. Иконниковъ — Опытъ русской историографіи, II, 1908.

A. Sauer — Literaturgeschichte in Volkskunde, 1907.

S. Zachorowski — Węgierskie i polskie osadnictwo Spiżu do połowy XIV w., 1909.

W. Sobieski — Henryk IV w obec Polski i Szwecyi 1602—1610, 1907.

— Zabiegi Dymitra Samozwańca o koronę polską, 1908.

K. Künstle — Die Legende der drei Lebenden und der drei Toten und der Totentanz, 1908.

Описание рукописей, хранящихся въ Архивѣ Святѣйшаго Правительств. Синода, II, 1906.

Н. Макаренко — Памятники украинскаго искусства XVIII ст., 1908.

Н. Чечулинъ — Очерки по исторіи русскихъ финансовъ въ царствование Екатерины II, 1906.

И. Филевичъ — Изъ исторіи Карпатской Руси, 1907.

Письма Тургенева къ Марко Вовчку, 1908.

Кубанскій Сборникъ. 1909 годъ. Труды кубанскаго Областного Статистическаго Комитета, подъ редакцію Л. Т. Соколова. Т. IV, 1908.

Статистико-экономическій обзоръ Херсонской губернии за 1905 г., 1908.

П. Ивановъ — Жизнь и повѣрья крестьянъ Купянскаго уѣзда, Харьковской губернии, 1907.

V. Ardalic — Narodne pripovijetke iz Bukovice u Dalmaciji, 1908.

E. Porębowicz — Pieśni Ludowe celtyckie, germańskie, romańskie, 1909.

K. Knortz — Der menschliche Körper in Sage, Brauch und Sprichwort, 1909.

Publikationen

der Ševčenko-Gesellschaft der Wissenschaften in Lemberg

Supińskijskyj-Gasse, 17.

(in ukrainischer Sprache).

Mitteilungen der Ševčenko-Gesellschaft der Wissenschaften, redigiert von Prof. Michael Hruševskij, bis jetzt erschienen Bde I—LXXXVII (Geschichte, Archäologie, Ethnographie, Sprache und Literaturgeschichte, besonders der Ukraine). Preis: Bde I—XX kosten 48 Kronen, jeder weitere Bd. (auch separat käuflich) 3 Kr., Bd. XXIII—XXIV (Doppelband) 5 Kr., Bd. XXXI—II u. XXXV—VI (Doppelhände) à 6 Kr.

Publikationen der Sektionen und Kommissionen der Ševčenko-Gesellschaft der Wissenschaften:

- A. Die historisch-philosophische Sektion publizierte bis jetzt:
1. Elf Bände ihrer Beiträge (Zbirnyk istorično-filozofičnoi sekcyi) B. I—IV u. VI—XI enth. eine Geschichte der Ukraine von Prof. M. Hruševskij (I. Teil bis Anfang des XI Jahrh., II — bis Mitte des XII Jahrh., III—IV bis zum J. 1340, VI—VII bis zum J. 1569), VIII—IX Verfassung und soziale Verhältnisse im XIV—XVII Jahrh. Preis I, II u. V B. à 4 Kr., III u. IV B. 5 Kr., VI u. VII B. 4-50, VIII u. IX B. 4-50. Bd. X—XI 4-50 Kr., Bd. V. enthält Materialien zur Kulturgeschichte Galiziens im XVIII—XIX Jahrh. Preis 2 Kr.
 2. Historische Bibliothek, bis jetzt erschienen B. I—XXIV.
 3. Ukrainisch-ruthenisches Archiv I Band: Die Handschriften des Museums des Narodnyj Dom in Lemberg — 3 Kr. II Band: Materialien zur Geschichte des Bauerntums und der Oekonomie Galiziens im XVIII—XIX Jhd., — 4 Kr. III Band: Materialien zur Geschichte der nation. Wiedergeburt der Ruthenen in Galizien 1830—1840 — 5 Kr. IV Band: Materialien zur Geschichte des ruthenischen Schulwesens in Galizien — 3 Kr.
 4. Juridische Zeitschrift, bis jetzt X Bde, à 2 Kr.
 5. Juridische und ökonomische Zeitschrift, bis jetzt IX Bde à 3 Kr.
 6. Juridische Bibliothek, bis jetzt III B. à 2 u. 3 Kr.
 7. Studien aus dem Gebiete der Sozialwissenschaften und der Statistik, bis jetzt I Bd. Preis 3 Kr.
- B. Die philologische Sektion publizierte bis jetzt 10 Bde ihrer Beiträge (Zbirnyk filologičnoi sekcyi), enthaltend: Bd. I und IV eine Biographie des ukrainischen Dichters Taras Ševčenko, von A. Konyškyj, Preis à 3 Kr. Bd. II u. III Abhandlungen aus dem Gebiete der ukrainischen Volkskunde und Literatur, von Michael Dragomanov (erster Teil). Preis à 4 Kr. Bd. V. Die Mundart der Lemken, von I. Verchratskij, 6 Kr. B. VI. Abhandlungen aus dem Gebiete der ukrainischen Volkskunde von M. Dykariv. Preis 4 Kr. Bd. VII u. X: Abhandlungen aus der ukrainischen Volkskunde und Literatur von Michael Dragomanov (Zweiter Teil). Preis 5 Kr. Bd. VIII—IX, Die Korrespondenz d. J. Holowačkyj, Preis 7 Kr.
- Ukrainische Bibliothek, Bd. I—III. Sämtliche Werke von J. v. Fed'kovič, Bd. I. Gedichte, Preis 6 Kr., B. II. Erzählungen, Preis 4 Kr., Bd. III. Dramatische Werke, 1A Teil, Preis 3 Kr., 2 Teil, Preis 3 Kr. Bd. VI—VII: Gedichte von Taras Ševčenko, Preis à 3 Kr.
- C. Die mathematisch-naturwissenschaftlich-medizinische Sektion publizierte bis jetzt 12 Bände ihrer Beiträge (Zbirnyk). Die beiden ersten Bände kosten à 3 Kr., Bd. III—VIII erschienen jeder in zwei Abteilungen, jede

unter einer besonderen Redaktion; die mathematisch-naturwissenschaftliche red. von Iv. Verchratskij und Vlad. Levickij, die medizinische red. von Dr. E. Ozarkevič. Preis jeder Abteilung 2 Kr. Bände IX—XII à 5 Kr.

Die Archaeographische Kommission publizierte bis jetzt folgende Werke:

1. Quellen zur Geschichte der Ukraine, Bd. I (Lustrationen der königlichen Domänen in den Bezirken Halyč und Peremyšl vom J. 1565—66); Bd. II (Lustrationen der königl. Domänen in den Bezirken von Peremyšl und Sanok im J. 1565); Bd. III (Lustrationen der königl. Domänen in den Bezirken von Cholm, Belz und Lemberg im J. 1564—5); Bd. IV u. V (Galizische Akten aus den J. 1648—1659). Bd. VII (Lustration vom J. 1570); VIII B. Akten zur Gesch. der ukr. Kosaken 1513—1630. Jeder Bd. kostet 4 Kr., III Bd. 5 Kr.
2. Denkmäler der ukrainischen Sprache und Literatur. Bd. I Alttestamentliche Apokryphen; Bd. II. Neutestamentliche Apokryphen A. Evangelienkreis. Bd. III. B. Apokryphe Apostelgeschichten. Bd. IV. Eschatologische Apokryphen, IV. B. V. Denkmäler der religiösen Polemik aus dem XVI—XVII Jh. Bdt. I u. V. Preis 4 Kr., Bd. II u. III à 5 Kronen.
3. Kotljarevskij, Die travestierte Aeneis, Abdruck der ersten Ausgabe vom J. 1798, Preis 60 Heller.
4. Akten-Sammlung zur Geschichte der sozial-politischen und ökonomischen Verhältnisse der West-Ukraine, Preis 3 Kr.

E. Die Ethnographische Kommission publiziert:

1. Ethnographische Sammlungen (Etnografičnyj Zbirnyk); bis jetzt erschienen 22 Bände. Preis Bd. I—IV u. VII—X u. XII—XIII à 3 Kronen, Bd. V—VI, XVII—XIX u. XXIII—XXIV à 4 Kr. Bd. XVI u. XXI—XXII à 6 Kr. 2. Bd. I enthält: M. Kramarenko, Weihnachtsfeier bei den Kosaken am Schwarzen Meer; M. Rozdolskij, Galizische Volksmärchen aus Berlin, Bez. Brody; J. Symčenko, Volksanekdoten aus der Ukraine; Programm zur Sammlung der Materialien über das ukrainisch-ruthenische Land und Volk . . . 3 Kr. Bd. II, enthält: Vl. Hnatjuk, Die Leiermänner, ihre Lieder, Gebete, ihr Jargon usw. aus dem Bez. Bučać; G. Žatkovič, Ethnographische Skizzen aus Ungarisch-Ruthenien; M. Dykariv, Volksmärchen und Anekdoten der Kosaken am Schwarzen Meere . . . 3 Kr. Bd. III und IV enth.: Vl. Hnatjuk, Ethnographische Materialien aus Ungarisch-Ruthenien (Legenden, Novellen, Märchen, Fabeln, Sagen, Anekdoten) 2 Bde 6 Kr. Bd. V, enthält: M. Dykariv, Volksgerüchte über die Zarenkrönung; M. Jendyk, Aus den Volkserinnerungen über die Fronarbeit; I. Franko, Huzulische Beschwörungen; Philaret Kolessa, Volksglaube im Dorfe Chodovyč, Stryjer Bez.; I. Franko, Volksglaube im Vorgebirgslande; R. Kaindl, Folkloristisches Material aus dem Munde der galizischer und der Bukovinaer Ruthenen, und andere kleinere Beiträge . . . 4 Kr. Bd. VI enthält: V. Hnatjuk, Volksanekdoten der galizischen Ruthenen 4 Kr. Bd. VII enthält: J. Rozdolskij, Galizisch-ruthenische Volksmärchen 2 Kr. Bd. VIII enthält: J. Rozdolskij, Galizisch-ruthenische Volksschwänke (Novellen) . . . 2 Kr. Bd. IX enthält: Vl. Hnatjuk, Ethnographische Materialien aus Ungarisch-Ruthenien, Bd. III (I. Materialien aus den Komitaten Zemplin, Saros, Zips; II. Volkslieder aus der Bačka) . . . 3 Kr. Bd. X enthält: Galizisch-ruthenische Volkssprichwörter, gesammelt, geordnet und erklärt von Ivan Franko (Bd. I, Heft 1: A — vidaty) . . . 4 Kr. Bd. XI enthält: Ivan Kolessa, Galizisch-ruthenische Volkslieder aus dem Dorfe Chodovyč, Bez. Stryj, mit Noten . . . 5 Kr. Bd. XII—XIII enthält: Vl. Hnatjuk, Galizisch-ruthenische Volkslegenden. 2 Bde . . . 6 Kr. Bd. XIV enthält: Vl. Lesevič, Ukrainische Volkserzählungen . . . 4 Kr. Bd. XV enthält: Vl. Hnatjuk, Materialien zur galizisch-ruthenischen Dämonologie . . . 4 Kr. Bd. XVI enthält: Galizisch-ruthenische Volkssprichwörter, gesammelt, geordnet und erklärt von Ivan Franko (Bd. I, Heft 2: Vidaty—djity) . . . 5 Kr. Bde XVII—XIX enthalten: Vl. Hnatjuk, Kolomejken (2 oder 4-zahlige Volkslieder) . . . 4 Kr.

НБ ПНУС

249174

Bde XXI—XXII enthalten: St. Ljudkevyč, Galizisch-ruthenische Volksm
dien, T. I—II a 6

Bde XXIII—XXV enthalten: Galizisch-ruthenische Volkssprichwörter, ges
melt, geordnet und erklärt von Ivan Franko (Bd. II, Hefte 1—2: Džit
Pjatj) 7

2. Materialien zur ukrainischen Ethnologie, Bd. I. Preis 8 Kr. (Ent
Abhandlungen über neueste archaologische Funde, über die Lebens- und Arb
weise der ukr. Fischer in der Dobruča, der galizischen Kürschner usw., so
auch eine Abhandlung über die farbigen Ostereier, ihre Herstellung und Or
mentik, mit 13 chromolithographischen Tafeln und zahlreichen Illustratio
im Text). Bd. II, 4 Kr. Die Huzulen, Land, Leute, Lebensweise, Indus
Sitte und Brauch, religiöse Vorstellungen usw., mit über 300 Illustratio
Bd. III, 4 Kr. (Neue archaologische Funde, Volkskalender, Aus der galiz. Vol
industrie, Hochzeitslieder und Gebräuche a. d. Gouv. Cernyhiv, Die Korp
tionen der Dorfjugend in der Ukraine, Bd. IV, 4 Kr. Die Huzulen (zweiter
Bd. V, 6 Kr. Die Huzulen (dritter Teil). Bd. VII. Die Huzulen (vi
Teil) 6 Kr. Bd. VIII—IX Das Kind in der ukr. Volkskunde, 4 Kr. und 2
Bd. X (enthält Abhandlungen über anthropologische Messungen des ukr
Volksstammes Huzulen, samt XII Taf. und 1 Karte, über die Kleidung
Boiken (samt XXXII Taf.) und 5 neue Aufzeichnungen von ukrain. Hochz
bräuchen und Liedern)

Chronik der Gesellschaft, enthält Berichte über die Tätigkeit
Gesellschaft, Sektionen und Kommissionen derselben, erscheint 4 Mal im Ja
Bis jetzt erschienen N. 1—36 ukrainisch und deutsch.

Diese und andere Publikationen der Gesellschaft sind in der Buchhandl
der Ševcenko-Gesellschaft in Lemberg, Ringplatz, 10 vorrätig.

ІБ ПНУС

249174